PERSIAN HISTORICAL TEXTS

VOLUME II

THE LUBÁBU'L 'ALBÁB

(SECOND PART)

OF MUḤAMMAD AWFÍ

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE

With The Author's
Compliments.

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. II.

MUHAMMAD ʿAWFÍ'S

LUBÁBU 'L-ALBÁB

(PART II)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B.

PART II OF

THE

LUBÁBU 'L-ALBÁB

OF

MUḤAMMAD ʿAWFÍ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH PREFACE, INDICES AND VARIANTS,

BY

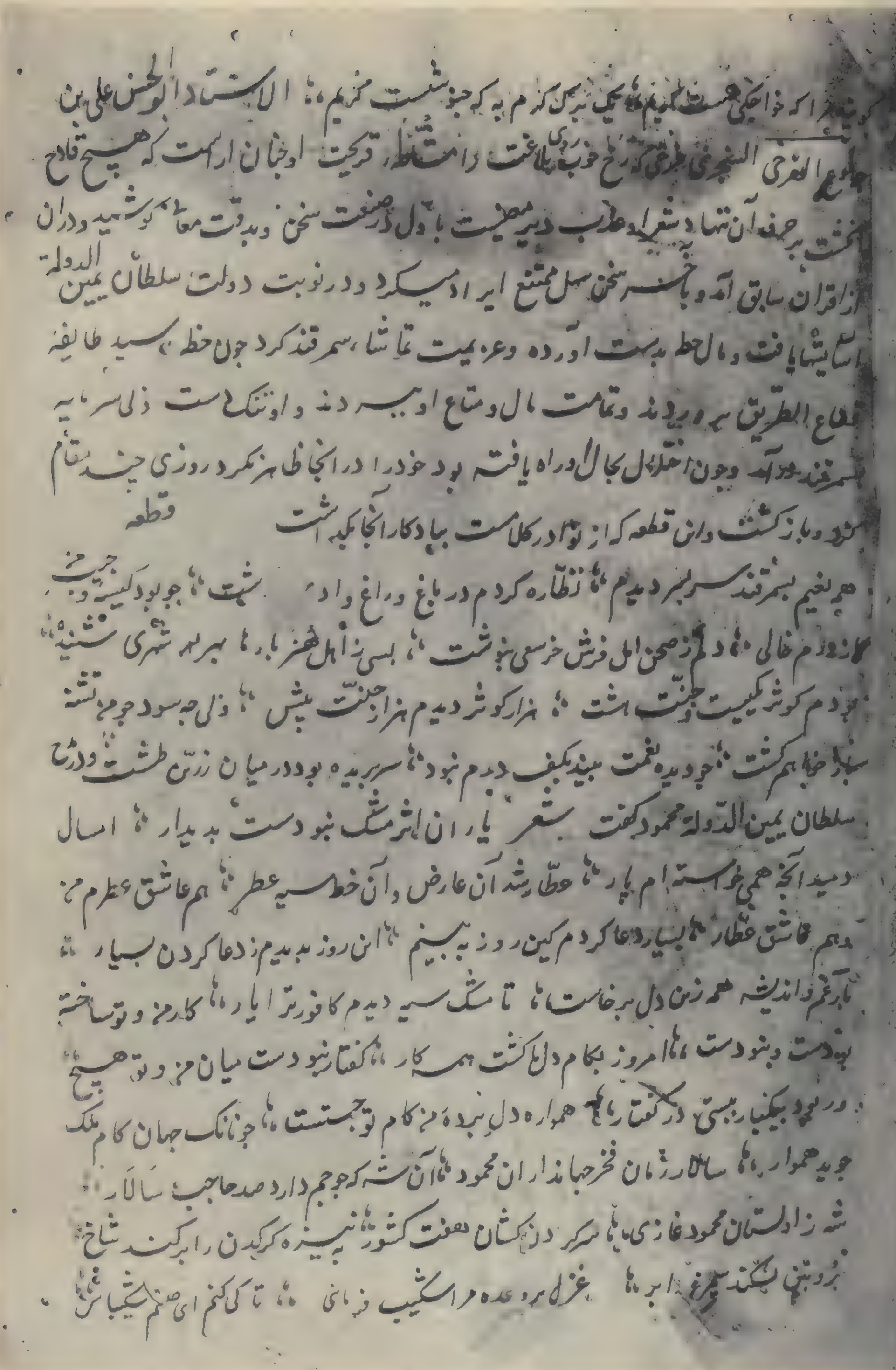
EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B., M.R.A.S.,
Sir Thomas Adams' Professor of Arabic, Fellow of Pembroke College, and some time Lecturer in Persian in the University of Cambridge.

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1903.

PRINTED BY E. J. BRILL — LEYDEN (Holland).

گوینده را که خواجگی هست نکنیم :: یکی بزرگ کردم به که حبوشست کنیم :: الاستاد ابو الحسن علی بن
جلوغ الفرخی السیجزی بزرگی که رخ خوب بلاغت را مشّاطه تربیت او چنان آراسته که هیچ قادح
نکتت بر جریده آن ننهاد و شعرا عذب دیده مصیبت با اول در صنعت سخن و بدقت معانی کوشید و در آن
از اقران سابق آمد و باخسر سخن سهل ممتنع ایراد میکرد و در نوبت دولت سلطان یمین الدوله
اسایشها یافت و مال حظ بدست آورده و عزیمت تماشا سمرقند کرد چون خطه سید طایفه
قطاع الطریق بر و بریدند و تمامت مال و متاع او ببردند و او تنگ دست ذلی سرمایه
بسمرقند در آمد و چون اختلال بحال او راه یافته بود خود را در انجا ظاهر نکرد روزی چند مقام
کرد و باز گشت و این قطعه که از نوادر کلامست بیادگار آنجا بگذاشت
قطعه
هم بنعیم بسمرقند سر بسر دیدم :: نظاره کردم در باغ و راغ و دشت :: چو بود کیسه و جیب من
از درم خالی :: دلم ز صحن امل فرش خرمی بنوشت :: بسی ز اهل هنر بارها بهر شهری شنیده
بودم کوثر یکیست و جنت هشت :: هزار کوثر دیدم هزار جنت بیش :: ولی چه سود چو من تشنه
سیاه خواهم گشت :: چو دیده نعمت بیند بکف درم نبود :: سر بریده بود در میان زرین طشت و در مدح
سلطان یمین الدوله محمود گفت شعر یاران اثر مشک نبودست بدیدار :: امسال
دمید انچه همی خواسته ام یار :: عطار شد ان عارض و آن خط سیه عطر :: هم عاشق و هم من
و هم عاشق عطار :: بسیار دعا کردم کین روز به بینم :: این روز بدیدم ز دعا کردن بسیار ::
بار غم و اندیشه همه زین دل برخاست :: تا مشک سیه دیدم کافور ترا یار :: کار من و تو ساخته
بودست و نبودست :: امروز بکام دل ما گشت همه کار :: گفتار نبودست میان من و تو هیچ
ور بود بیکبار ببستی در گفتار :: همواره دل بنده من کام تو جستست :: چونانک جهان کام ملک
جوید همواره :: سالار زمان فخر جهانداران محمود :: آن شه که چو جم دارد صد حاجب سالار ::
شه زاولستان محمود غازی :: سر گردنکشان هفت کشور :: بنیزه کرگدن را بر کند شاخ ::
بروبین بشکند سیمرغ را پر :: غزل بر وعده مرا شکیب فرمانی :: تا کی کنم ای صنم شکیبائی ::

Facsimile of f. 89a of the Sprenger M.S. (S),
corresponding to p. 47, l. 12—p. 49, l. 7.

PREFACE.

In offering to students of Persian literature this second volume of my Persian Historical Texts, inaugurated two years age by the publication of Dawlatsháh's "Memoirs of the Poets," I need not repeat what I have already said in the Preface to that volume as to the general plan of the series, the urgent need for critical editions of the most important Persian historical and biographical texts, and the considerations which led me to adopt the form and type here employed. Neither is it necessary that I should offer any such apology for the publication of this work as seemed to be required in the case of Dawlatsháh's Memoirs. Of that work manuscripts abound, and there exists a passable lithographed edition; it was already well known, and dates from so recent a period as the last quarter of the fifteenth century. The work of which the second half (advanced before the first for reasons which will shortly be stated) is now published is, on the other hand, both ancient and rare, and has hitherto, notwithstanding its importance, been quite inaccessible to the majority of Orientalists. It was composed towards the end of the first quarter of the thirteenth century, some 250 years earlier than Dawlatsháh's Memoirs, and before the great Saᶜdí of Shíráz had become famous; and, if not (as the author pretends) the first Biography and Anthology of Persian poets ever written, it is at least, so far as we know, the oldest work of the kind which has been

preserved to us. [1] Only two manuscripts of it (the Elliot Codex now in the possession of Mrs. Rylands of Manchester, and the Sprenger Codex in the Royal Library of Berlin) are known to exist, though since it was largely used by the late Riḍá-qulí Khán in the compilation of his *Majmaᶜu'l-Fuṣaḥá* ("Concourse of the Eloquent"), published at Ṭihrán in A. H. 1295 (A. D. 1878), it is to be presumed that a third Codex exists (or at least existed at that date) in Persia. Its antiquity and its rarity alike give it a high claim to consideration; and I trust that, whatever criticisms may be made on my text, it will be admitted by all students of Persian that I have done them a service in placing so important a work at their disposal.

To Nathaniel Bland, so far as I know, belongs the credit of first directing the attention of European scholars to this rare book. More than half a century ago, he published in the ninth volume of the *J. R. A. S.* (pp. 112—126) his classical account of the Elliot Codex (which has served as the basis for my text), entitled "*On the earliest Persian Biography of Poets, by Muhammad Aúfi, and on some other Works of the class called Tazkirat-ul-Shuârá.*" This communication was read to the Asiatic society on Feb. 17, 1848, and should be consulted by all students of Persian literature, especially by students of this text. The subsequent history of the Elliot Codex is somewhat curious. It appears not to have been returned to the owner, but to have remained in Bland's possession until the time of his sudden death, when it was apparently sold with the rest of his library, and all traces of it were lost for many years. In 1898, however, Lord Crawford caused to be prepared and privately printed (in an edition of one hundred) a Hand-list of the Arabic, Persian

1 Concerning the older *Manáqibu 'sh-Shuᶜará* of Abú Ṭáhir al-Khátúní (composed above the end of the eleventh century) see the *J.R.A.S.* for Jan. 1899, pp. 42—43, and pp. 7—8 of the Preface to my edition of Dawlatsháh.

and Turkish Manuscripts in the *Bibliotheca Lindesiana*, that splendid collection of books so judiciously formed, so generously used, and now, alas! so far as the Oriental portion is concerned, so sadly withdrawn beyond the reach of scholars. At p. IX of the Preface prefixed by Lord Crawford to this Hand-list (compiled by Mr. Michael Kerney) it is stated that "in the year 1866 the MSS. collected by Mr. Nathaniel Bland, a distinguished member of the Royal Asiatic Society, were purchased *en bloc* through Mr. Quaritch — a collection rich especially in Persian illuminated books and in memoirs of Persian poets," and comprising "204 Arabic, 364 Persian and 63 Turkish works, in all 631 volumes." And in effect, under the heading "Taẕkiratu-š-Šuᶜarā" on p. 226, we find ᶜAwfí's work bearing the number 308.

It was quite by chance that I came across this privately-printed Hand-list in the Cambridge University Library, in February, 1898, and that, in looking to see what MSS. of Dawlatsháh's Memoirs (on which I was than engaged) were included in the collection, I stumbled upon this important entry. Eager to verify its correctness, I succeeded in obtaining an introduction to Lord Crawford, who placed me in communication with his librarian, Mr. J. P. Edmond, a gentleman of whose courtesy and sympathetic kindness I cannot speak too highly. As the result of a brief correspondance, this precious manuscript, with a liberality altogether beyond praise, was, on March 4, 1898, not only sent to me at Cambridge, but entrusted for an indefinite period to my private keeping.

As soon as the manuscript reached me, I ascertained that it was the actual codex lent to Bland by J. B. Elliot, whose name, with the date 1825, it bore on the first leaf. It was a large volume of 608 numbered pages (not leaves), measuring 25.1 × 15.9 centimetres, and containing 19 lines to the page. The writing was a good, clear, legible and not very ancient Indian *taᶜlíq* (probably of the sixteenth or

seventeenth century), with rubrications; but portions of the work were written in a different and more ancient hand. The pages were here and there a good deal worm-eaten, and mended in the margins and elsewhere, while some lines left wholly or partly blank (especially towards the end of the volume) testified to lacunæ already existing in the original from which it was copied. The destruction of the margins had resulted in the loss of a good many variants or emendations there noted, though in some cases, where a V-shaped mark had been placed over a word in the text to call attention to an unsatisfactory reading, the variant or emendation had, apparently, never been added. On the whole, however, the MS. was in excellent condition, and I at once set to work to transcribe it from the beginning. Having copied the first 130 pages, however, I came to the conclusion that the second part of the work (chapters VIII—XII, which form the contents of this volume) was more interesting and important than the first, and so, leaving the first part uncompleted, I devoted myself to the transcription of the second, which begins in the Elliot Codex on the third line of p. 265.

Unfortunately, other work prevented me from pushing forward the transcription as fast as I wished, or, as the result showed, as fast as I ought to have done; and in the beginning of August, 1901, when the MS. had been in my possession for nearly three years and a half, I received a letter from Mr. Edmond asking me to return it immediately, but not stating the reason for its recall. I had at that time nearly finished the transcription of the second part (pp. 265—608), and begged hard to be allowed to retain it for a few days longer. Mr. Edmond, with his customary courtesy, did his utmost to meet my wishes, but on August 15 I was obliged to return the MS., having copied the whole of it except pp. 129—265, that is to say the whole of the second

and half of the first past. Only at a later date did I learn that the whole of this fine collection of Oriental MSS. had been sold to Mrs Rylands of Manchester, to be placed, it was said, in the John Rylands Library in that town. The *Times*, I recollect, exulted in this transfer, supposing that these manuscripts would now be more readily accessible to scholars; but since, notwithstanding many efforts on my own part, and the kind intercession of many friends, it seems certain that these MSS. will never be accessible outside Manchester, and doubtful if they will be accessible there within any measurable time, I trust that I may be pardoned for not sharing that exultation. I do not yet wholly despair of being able to complete my work on the first part of this text, for which it is necessary to collate the remaining 136 pp. of the Elliot Codex; but I must still regard the passing of these MSS. out of the hands of their former most generous owner as one of the greatest calamities which have befallen Oriental students in recent times.

What has been said above will, I trust, explain the somewhat unusual course which I have adopted in publishing the second part of this work before the first. The size of the book rendered division necessary, and, in fact, it is quite clear that, notwithstanding the consecutive numbering of the chapters, such division into two volumes was intended by the author, for the first part (chs. I—VII) ends (E., p. 265; S. f. 79b) thus: —

تمّ النصف الاوّل من الكتاب بعون الله و توفيقه
ربّ يسّر و تمّم بالخير

while vol. II (chs. VIII—XII) begins anew with the *Bismi'lláh*. The fact that, owing to circumstances over which I had no control, the second volume was ready, while the first was not and could not (at least for the present) be completed, is in itself a sufficient excuse for the inverted

order of publication; but, apart from this, the superior interest of this second volume, which deals with poets by profession instead of royal and noble amateurs (to whom the Arabic proverb "the Words of Kings are the Kings of Words" is not always applicable), would alone, I think, justify the course I have taken.

My next step, after the withdrawal from my hands of the Elliot Codex, was to apply, in the autumn of 1901, to the Royal Library of Berlin for the loan of the only other known manuscript of ᶜAwfí's *Lubáb, viz.* the Sprenger Codex, first described by Sprenger in his *Catalogue of the ... Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh* (Calcutta, 1854, pp. 1—6), and again in Pertsch's *Verzeichniss d. persisch. Handschrift. d. Königl. Bibliothek zu Berlin*, N⁰. 637, pp. 596—597. This MS. comprises 168 numbered leaves of 26.5 × 17.2 centimetres, each containing 21 lines. It is defective both at beginning and end, and is marred by many lacunæ, some extending to many pages. Being defective at the end, the colophon, if such existed, is lost; but, to judge by the writing — a small, clear, neat *nastaᶜlíq*, of which the reader can form his own opinion from the fac-simile prefixed to this volume —, this MS. is more ancient than the Elliot Codex by at least a century.

This manuscript was, with the utmost liberality and courtesy, sent by the Authorities of the Royal Library of Berlin to the Cambridge University Library for my use; and, having collated with it the whole of that portion which I had already transcribed from the Elliot Codex, I proceeded to transcribe from it the unfinished portion of vol. 1, which I completed on February 18, 1902. Thus a transcript of the whole text is in my possession, but the second half of vol. 1 awaits collation with the Elliot Codex, now in Mrs Rylands' possession.

The only other help which I have had at my disposal was the *Majmaᶜu'l-Fuṣaḥá* of Riḍá-quli Khán, which has

been already mentioned towards the end of the first paragraph of this Preface. I wish that I had been able to ascertain what had become of the MS. of ʿAwfí's *Lubáb* which he evidently had at his disposal, and which is probably still extant at Ṭihrán, but hitherto I have not been successful in this endeavour. Since the *Majmaʿu'l-Fuṣaḥá* contains only a selection of the verses given in the *Lubáb* (and even these seem in many cases to have been handled with some freedom) it has been of merely occasional assistance, and many passages in the text depend on the Elliot Codex only. Some of these, in spite of all I could do, remain quite obscure, and not seldom I have been obliged to pass for press sentences and verses evidently erroneous or incomplete. Where possible and necessary, I have emended the text according to the best of my knowledge; and, when this failed, I have consulted other scholars. To Professor de Goeje in particular I am deeply indebted for many valuable emendations in the Arabic verses cited here and there, which verses, owing to the ignorance of the copyist, are in general especially corrupt. In the Persian verses I have derived great help from my friend Mawlawí Muḥammad Barakatu'lláh and from my colleague Mr. R. A. Nicholson, whom I have also to thank for passing through the press pp. 241—320 of this volume while I was absent in Egypt during the first three months and a half of this year (1903).

Of the author, Muḥammad ʿAwfí (who, as he himself states in vol. 1 of his *Jawámiʿu'l-Ḥikáyát*, derives his patronymic from ʿAbdu'r-Raḥmán b. ʿAwf, one of the council of six nominated by the Caliph ʿUmar to choose his successor) we know but little save what can be gleaned from this work and from that above mentioned; and nearly all that is known about him is given by Rieu on pp. 749—750 of his *Catalogue of the Persian MSS. in the British Museum*. Briefly, he was a native of Transoxiana, studied at Bukhárá, visited

numerous towns in Khurásán and Má wará'u'n-Nahr towards the end of the sixth and beginning of the seventh century, and afterwards spent a considerable time in India, first at the court of Sulṭán Náṣiru'd-Dín Qubácha and afterwards at the court of his successful rival Shamsu'd-Dín Iltatmish. Both in this work and in the very interesting *Jawámiʿu'l-Ḥikáyát* (a book which, notwithstanding its enormous size, certainly deserves publication) the author frequently refers to his personal circumstances, and these references I hope to collect and arrange in proper sequence in the Preface to the other volume of this text.

Of the book itself my readers can form their own judgement. It is in some ways disappointing, chiefly in the extreme scantiness of the biographical particulars which it gives. Indeed it is rather an Anthology than a Biography of Poets, and the brief notices prefixed by the compiler to the poetical selections are singularly lacking in definite information, and consist too often of a few far-fetched word-plays on the poet's name. As an Anthology, however, it has a high value, since it offers us copious specimens of the work of many ancient poets otherwise almost or quite unknown to us.

The titles of the first seven chapters, which constitute vol. I, are as follows:

باب اوّل، در فضیلت شعر و شاعری،

باب دوم، در معنئ شعر از طریق لغت،

باب سیوم، در معنئ اوّل کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنئ اوّل شعر پارسی که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوك و امرآء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفاة،

باب هفتم، در لطائف اشعار ائمّه و علماء و صدور و علمآء

Ths first four of these chapters are very short, occupying only 9 pages of my transcript, or about 250 lines. The invention of poetry is, as by Dawlatsháh (p. 20 of my edition), ascribed to Adam, from whose supposed elegy on Abel (said to have been composed in Syriac, and afterwards translated by Yaᶜrib b. Qaḥṭán into Arabic) the first two couplets are cited; while the first Persian verses are, as usual, ascribed to the Sásánian King Bahrám Gúr (reigned A. D. 420—438). This King is also said to have composed poetry in Arabic, and our author even asserts that he had seen and perused a copy of the royal *Díwán* in the Sar-i-Pul ("Bridgend") Library of Bukhárá, from which manuscript he cites two Arabic fragments, each consisting of two couplets. He next mentions the ballads of Bárbad or Bahlabad, the Court Minstrel of Khusraw Parwíz (A. D. 590—627), but excludes them from consideration as lacking metre, rhyme and other essential characteristics of poetry as understood by the Muhammadans. As I have elsewhere observed (*J. R. A. S.* for January, 1899, pp. 54 et seqq.), this half-legendary minstrel deserves the most attentive consideration of all who would study the origins of Persian Poetry; and it would be interesting to know whether ᶜAwfí really had any knowledge as to the nature and character of the verses which are said to have exercised so extraordinary an influence on Khusraw Parwíz. Mention is next made of the *qaṣída* alleged to have been composed by a certain ᶜAbbás of Merv in honour of al-Ma'mún's entry into that city in A. H. 193 (A. D. 808—9), of which, for reasons stated in my *Literary History of Persia from the earliest times until Firdawsí* (pp. 13 and notes, 340 and 452, n. 3), I, along with Kazimirski, am inclined to doubt the authenticity. Thence the author passes immediately to the mention of the Ṭáhirid, Ṣaffárid and early Sámánid periods with which this volume begins.

I have already expressed my gratitude to my friends Pro-

fessor M. J. de Goeje, Mr. R. A. Nicholson and Mawlawí Muḥammad Barakatu'lláh for the valuable help they have given me in solving many difficult problems presented by this text, and I must add to these the names of my accomplished colleagues Professor A. A. Bevan and Sayyid ʿAlí Bilgrámí. Nor can I conclude without once more testifying to the resourcefulness, promptitude and excellent workmanship of Messrs Brill of Leyden, the printers and continental publishers of this series, and in particular to the courtesy of my friend Mr. F. de Stoppelaar, the head of that justly renowned firm.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, June 11, 1903.

VARIANTS.

Only two MSS. of the work whereof the second half is now published have been at my disposal, *viz.* the Elliot MS. (hereinafter designated as **E.**), first described by Bland in vol. ix of the *J.R.A.S.*, pp. 112 *et seqq.*, in an article entitled "the oldest Persian Biography of Poets"; and the Sprenger MS. (hereinafter designated as **S.**), described in Sprenger's *Catalogue of the Libraries of the King of Oude*, pp. 1—6, and also in Pertsch's *Verzeichniss der persischen Handschriften der königl. Bibliothek zu Berlin*, N⁰ 637, pp. 596—597. A certain number of the verses are also cited in the excellent *Majmaʿu'l-Fuṣaḥá* (hereinafter designated as **MF.**) of the learned Riḍá-qulí Khán, who used the *Lubábu'l-Albáb* as one of his sources, and drew largely on the information which it contains. I have not, however, been able to discover what has become of the MS. which he employed. The *Majmaʿu'l-Fuṣaḥá* was lithographed at Ṭihrán in A. H. 1295 (A. D. 1878) in two volumes, of which the first comprises 657 and the second 679 pages.

From these three sources (the MSS. denoted as **E.** and **S.**, of which the former is the fuller, and, as a rule, the more correct, and vol. i of the lithographed **MF.**) nearly all the variants here given are taken, and in the rare cases where I have used another text of one of the poems cited in this work, the source is fully indicated. The beginning of this second part of the *Lubáb* corresponds with **E.**, p. 265, l. 3, and **S.**, f. 79^b. The other abbreviations in the following pages explain themselves. Nearly all the variants, even the most trivial, are noted. When the rejected variant so closely resembles the adopted reading that no mistake as to its position in the line seems possible, it is given without further comment; but where any doubt might arise, it is followed by the accepted reading, preceded by the word "for". Words omitted in one or other text are generally included in square brackets.

1, 1. S. om. [ربّ . . بالخبر]. — 3. S. سر for بر, and باد و بستی for بلندی و پستی. — 6. S. ال for الی. — 8. S. مقدسه. — 12. S. الکفوت for الکفرة, and الکفایا. — 13. E. S. ابو for آن. — 16. E. om. [از طرف]. — 18. S. ایجان for ایجاز. — 19. E. تحریر.

2, 3 and 7. E. S. حنظله. — 13. MF. مجمر for آتش. — 14. S. خاك for خال. — 15. S. prefixes الحکیم and ends تی . . المس. — 18. E. S. لیث میان غیث و فساد. — 20. MF. او for ای; S. and MF. دیدی for دیده; S. inserts تا before مرغی; MF. که شکار او همه; S. جانها in text, corrected to جانا. — 21. S. بم مانا for بمهانا.

3, 1. E. ضیافت for صیانت. — 7. MF. بروی or بردی for ببری, and ای for این; E. has a deleted و after دید, S. and MF. دیده; MF. دزدی و مزد. — 10. E. S. شهید for شهد. — 13. S. inserts و before رودگی. — 14. S. substitutes گفت for [این ... کرد]. — 16 S. و از. — 21. S. om. first و. — 23. MF. بدین دو; E. S. تایید for پایید.

4, 3. MF. گر ز تو خواسته نیابم گنج. — 5. E. صخانی as var. of جهانی, for which we should perhaps read جیهانی. — 7—8. These verses are obliterated in S. and omitted in MF. — 10. E. کابر بر بست; S. باغ زار علی, MF. باغرا ز حلی, E. has علی in text, عسلی as var. in margin. — 11. E. S. om. [است]. — 12. S. om. [نظم]. -- 17. S. برین. — 20. MF. هر کرا. — 22. E. S. انطرفا. — 23. E. S. روزنی; S. om. [او].

5, 1. S. بامر, حرحا, and ستبان. — 2. S. ایقنت, and فلذلك کم. — 3. S. لا السقی and یسکوك. — 4. S. فرالادی. That فرالاوی is correct seems to be proved by the rhyme of l. 8. — 7. E. S. بیکخانه. — 8. E. S. بجمله. — 12. S. چو شعل. — 13. MF. بخدمتش. — 14. MF. اگر for همی — 15. S. has از for او. — 16. S. الهری. — 17. S. بو شعیب, and om. [بدل]. — 19. MF. کیش. — 20. S. خانه; for [چکك از سیم بر] MF. has بسکه بر زده بر مشك از. — 21. MF. بزنك. — 22. MF. تار کی for نارك and از تاری بر, S. تازی for تاری. — 23. E S. دو خد.

6, 1. S. om. [جعفر]. — 2. S. آگه for اکمه. — 8. S. جه for خه in first hemistich. — 9. S. معروف. — 13. E. ends ور بود, S. در برد, both contrary to rhyme. — 17. S. برین پرده. — 18. S. inserts و after رودك. — 19. S. تمام, and قرءآن for قرآت. — 20. S. بدان for بران. — 21. S. om. [تعالی]. — 22. E. صورتی for صوتی. — 23. E. S. both read العبك, which seems doubtful; S. om. [صاحب].

7, 5. E. و العهد. — 6. S. inserts و after قلاید, and om. [فواید]. — 7. B. om. [نظم]. — 11. S. has ماند for باید. — 12. S. inserts و after طوایف. — 13. S. اورا تربیفی. — 17. In S. استاد is deleted — 18. S.

اجمال. — 19. S. has محمّد for احمد. — 20. MF. has سگزی for دستان. — 21. MF. با جنگ. — 22. E. om. [الطاهر]; E. S. مصعبی گوید, but corrected in margin of E. as in text. — 23. S. om. [و] and again in — 24 after بیندیش.

8, 7. S. از for آن, and تار for نار. — 9. S. MF. om. [بر] and add آن after از; MF. has گیری for داری. — 10. S. MF. om. [از]; S. has خاك for خال. — 11. B. om. [در] — 12. S. MF. have ازوی for اندر. — 14. MF. از آن. — 15. S. نیندیشد. — 16. S. om. [و له]. — 17. S. بگرفت سو for ارغوانی مثّی که هر کش دید. — 18. MF. سرود for سر, and بر گرفت و. — 19. S. انداخت for بگداخت. -- 21. S. om. [در]. — 22. S. آنکه روندہ; یافت for باب. — 23. S. فصیحت. — 25. S. om. [و]. نی for نی; است

9, 1. S. om. [لغز]. — 3. S. بعلم after ساقش, but deleted. — 5. S. om. — 6. S. شادمانه باید. — 7. S. چند for جعد. — 8. S. om. [و] before نداد, and again in — 9 after باد. — 10. S. om. [شعر]. — 14. S. کسان که. — 15. S. om. [شعر]. — 16. E. دل بنظاره, S. دلحارا به. — 17. MF. تا for یا; S. has نه بماند رواست for نپذیرد نماز. — 18. For the *nisba* الرَّبنَجنی I am indebted to de Goeje: here and in — 19. E. has رسحنی, S. الزبحنی, ربحیی, and MF. الزبنجی. — 20. S. رقّت for دقّت. — 21. S. om. [بن]. — 24. S. om. [و], MF. عقل نکو; MF. کآنچه از ما گرفت ایزد داد.

10, 1. S. بردست for بر داشت; MF. آن for او. — 2. E. وز for ور. — 4. S. مرزاع for مزارع; for او نیك (a conjecture) both E. and S. read ونیل. — 7. S. om. [کنان], [مخدوم] and, in — 8, [پس]. — 9. S. نه مانم, MF. نه مسانم. — 12. S. has و این دو بیت در قصیده میگوید, erased, and then passes on directly to **23**, 6, thus presenting a lacuna of 12 pages and 17 lines of the text, and entirely omitting Nos x—xx of the biographical notices.

11, 3. MF. adds محمّد after ابو اسحق. — 9. For وی MF. has و به.

12, 5. MF. قفای for بپای, and بهرام for مرّیخ. — 21. E. var. ای وای اندها غم و دردا غریبیا.

13, 8. I conjecture پر رنگ. There is a lacuna in E after چنان. — 4. E. گدازنده. — 16. MF. اینك; E. om. [و]. — 17. MF. حقّهٔ از زر خفچه است. — 23. MF. بکرد for گرفت. — 24. MF. آمد for آید.

14, 1. می and the final letter of بحار are hardly legible in E. This verse is wanting in MF. and of course in S. — 8. E. om. [در] in مادر. — 13. MF. بدان; E. وی را for دی را.

15, 6. E. زر for زره. — 7. I cannot understand the end of the first

hemistich, and suspect that the MS. reading needs emendation. — 16. The letters before سال... are very indistinct in the MS. — 17. [زالف] is a conjecture. There is a lacuna here in the MS. For بنی the MS. has بمی or perhaps لبی. — 24. E. تخاقا. I conjecture تخارا. — 25. E. نشکیبد *contra metrum.*

16, 12. E. om. [ست] after خیری, *con. metr.* — 13. MF. بر کشته. — 14. MF. پرتاب; E. میم اندر میم. — 17. E. om. [به] before جائی.

17, 2. MF. اینك for اکنون. — 3. MF. بماندش for فگند این. — 20. I am indebted to de Goeje's kindness for the readings here adopted. E. appears to read مدحت for تدلّحُت, مشقلا for مُثْقَلاً and یدحرج (تدحرج?) for تدلّح. — 23. MF. مگر رسم سکّه and ندانستمی. — 24. MF. شه for او, and بر زبان for در دهان.

18, 12. E. ان لحم. — 15. E. بن زیاد.

19, 10. E. در انتقاد اعتقاد. — 23. MF. کند for برد.

20, 1. MF. جیمش for نونش. — 15. E. بعمر for بعاجز. — 21. MF. حرص for آز.

21, 3. E. معبول for معمول. — 5. E. عم for غم. — 11. MF. بدهن for بزمین. — 16. E. قضا چیست or perhaps قضا هست. — 18—19. Here again I am indebted to de Goeje for valuable emendations. E. has امسك for میتك, and سطرو for بنظرة.

22, 10. MF. بمیان. — 12. E. مبسمة and مشکونا. — 13. E. مبسمة. — 15. For پیشانیش (conjectural) E. has پستانی, MF. پستانش. — 17. MF. عارض او گوئی راست. — 21. E. الصنعانی.

23, 4. E. (apparently) خسران. — 5. E. دلی. — 6. Here S. rejoins E. — 7. S. جوشنی. — 9. S. الاسعانی النشابوری. — 10. S. om. [به] before فضل. — 13. E. S. ماند; MF. هستیش. — 14. E. S. ماند. — 16. S. om. [و]. — 18. For ادبا S. has آن دیار. — 19. S. om. [و] after تمام. — 20. S. معزود. — 21—22. S. برهان جو در نسبت ذکر. — 23. For یا E. has ما, S. با; E. S. بنیت شمّیت. — 24. S. مسلمه for ملمّة, and داده for ادارة, while E. has دارة.

24, 4. E. has دو for در; S. om. [به] before شب. — 7. S. has شنا for ثنا, and om. [بود]. — 8. For بخت. S. has بحسنت. — 10. S. رجا می گوید. — 12. E. had a marginal var. on المنقعی which has unfortunately been lost or omitted. — 14. S. MF. روی for چهر. — 17. S. om. [نظم]. — 18. S. has جود for خور. — 20. S. بهاری. — 24. MF. کرده.

25, 1. MF. باده, and نیکوان گوئی for آبگیر نگر. — 2. For بر شکل MF. has از گل به; E. S. سیم for شیم. — 3. S. om. [صفت]. — 4. MF. آتش

S. بلور; MF. سفید, 6. S. — بدین جام و این. 5. — اگر ندیدی با آب. S. adds و after لعل. — 9. MF. سیمینه تن. — 10. S. MF. فگندست می درو. — 16. S. om. [تم اوراست]. — 18. MF. پیکر for بنگر; E. has خمیده as var. over آلوده. — 20. S. که آنک for بدانك. — 21. MF. عزیز کرده ... خودرا که کرد خوار. — 23. MF. تمی for شبی.

26, 1. S. om. [و کنیة]. — 2. S. ترك کسی ایلاق تر ایلاق, MF. ترك کشی ایلاق. — 4. S. نآمد. — 7. S. زاد; S. om. [و]; MF. بدهر for و مرد. — 8. MF. تواند for بداند, and om. [و]; S. MF. تواند for بداند. — 13. E. S. بباز for که باز; S. سپید. — 16. S. برین, and om. [و]. — 18. S. بود for زند. — 19. S. om. [و]. — 20—21. S. om. — 23. S. om. [رونقی].

27, 4. MF. لرزان for ارزان; S. حرم او بدید. — 8. S. آن for از. — 9. S. om. [معنوی]. — 10. S. om. [او]. — 11. E. S. نشاید بود for روان خوشنود. — 12. MF. که ندارد بقسمت ازلی; S. آنچه. — 18. S. om. [شعر]. — 19. S. لف for زلف. — 21. MF. نه for نی. — 22. MF. کز for از. — 23. S. ما وراء النهر سپهرك.

28, 2. S. جون اندر جور, MF. حلقه اندر حلقه; S. باد for یار. — 3. For از S. has او, MF. در. — 6. S. om. [ناصر]. — 8. S. آن دولت, and منقح آن اقبال امیر منصور. — 9. S. بود for افتاد. — 10. S. om. [بود] after منصور. — 11. S. om. [آل], and بر آن دولت. — 13. E. انام for بانام; S. om. [و او]. — 14. S. اربعمأیة. — 16. S. om. [ابو]. — 17. S. om. [سنة]. — 18. S. om. [و] after از. — 19. S. ابو سعید, and om. [که]. — 22. S. صحرا و; S. دند اتقان, E. دید ایقان. — 24. S. بود در ذکر.

29, 3. S. om. [ی] in عنصری. — 5. S. باو for بر. — 6. S. om. [آن] and [که آفتاب را]. — 7. S. نهاده. — 8. S. inserts و before شعر and omits it after است. — 9. S. یا for ما. — 11. S. قطعه for شعر. — 14. S. پر for بر; E. S. (apparently) مگر for تگر. — 15. S. معلاق. — 16. For درو E. has درر, S. در و, MF. وزو. — 17. MF. has بیمار for ز تیمار. — 18. S. چو بر کرگی, MF. چو کوگی بر, and so corrected in E. — 19. S. مار تنند, and, for از ایدون, از اندفن. — 20. For رنگان S. has زرکان, MF. رنگ و, E. apparently زلکان; for جسمان S. has چشمان, MF. جسم و. — 21. MF. زمانه شاه هشیار ... — 22. S. om. [همواست].

30, 5. For زاید S. has آید. — 7. S. om. [نظم]. — 8. S. شرق تا غرب. — 12. S. om. [نظم]. — 15. E. زر ز. — 16. S. انریك for آن رنگ. — 17. S. om. [نظم]. — 21—23. S. omits these three lines.

31, 3. S. om. [ش] after زبانهاش. — 18. S. رنگش for رنجش. — 19. E. بر for پر. — 23. S. یاری for بازی.

32, 3. S. برحم, and بادا for پاك. — 6. E. خم for جم. — 9. S. در

دل رهاست. — 13. S. سنگ for زنك, بزدود and om [تو]. — 17. S. om. [و] before دلبری, for which E. appears to read دلبری; S. وقت for دقت. — 19. S. om. [شاد], and جنگ for بت. — 21. S. adds و before غرر.

33, 1. S. om. [و مصداق]. — 2. S. om. [آن], and repeats که... است twice. — 5. S. has رنگ و بوی for در تنگ و پوی. — 6. S. سیرت for شیوه. — 7. S. منقح. — 8. S. om. [سعد رحمه الله]. — 9. S. مطالع, and برون for بدون. — 10. S. om. [شعر] and [و]. — 12. S. در جیز. — 17. S. adds و after وبال. — 18. S. آیم for دارم. — 20. S. المروزی. — 23. E. om. [در] before نشانده. — 24. S. تبوّة که جای.

34, 1. S. بدادست. — 3. S. گومدحت. — 4. S. MF. قضا for ثنا. — 5. S. MF. برین for بدین; MF. om. [و] before که. — 10. E. سیل گلزار. — 14. The words صدور مرو are indistinct or perverted in both MSS. — 18. S. در آن آب. — 20. For زرف نگه MF. has و نیك نظر; S. چوشنبلید. — 22. S. سرم for شرم. — 24. MF. چو. — 25. MF. آن for او, and فتید for بدید.

35, 3. S. ز for به. — 4. S. ز لولو. — 5. MF. و آن صاف می. — 8. MF. بندگان for خواجگان; S. شقیق. — 9. MF. زچی for رچی. — 10. S. تاکر for تاکم. — 12. S. بر کنیم. — 14. S. om. [گوراست]. — 15. Last two words partly obliterated in E.; MF. دارد for دانی. — 16. E. بما می ماند; MF. ببیش for فراز. — 22. MF. چون راچی که دوزخ. — 25. MF. خوبتر for تر شود.

36, 3 and 8. S. om. [گوراست]. — 9. MF. سرور for سرود. — 12. MF. om. [و]. — 13. S. om. — 14. S. در for زر. — 16. S. قطعه for نظم. — 17. S. غمی for نمی; MF. غمزده. — 18. E. MF. برچده. — 25 For گفت read گفت; S. om. [و سخت], and reads شیت عجیب.

37, 3. S. inserts بیت after آن. — 7. MF. اثر for دگر. — 8. S. om. first four words. — 9. E. مگر for نگر; MF. بگونه for چگونه, مگر for چی, نشان for بود. — 10. E. ز بسد, MF. کنند and از عاشقان for بر چشمکان. — 11. S. om. [و]. — 16. S. MF. om. [روا]; S. ز آب and کرده for کرد و. — 11. S. om. [و]. — 16. S. MF. om. [روا]; S. inserts از after سر, MF. ends the line سزاوار داشتن. — 17. MF. بتوانی *bis*. — 19. MF. به for ز, and نیکوانت for عاشقانت. — 24. S. om. [الغرض], and reads مصدّق for مصداق این معنی.

38, 8. S. بربین سان, MF. پریشان; S. از اشتم for گذاشتم. — 9. S. پرده for برده. — 12. MF. وصل for فصل. — 13. S. MF. محال for مجال. — 14. S. آدم for آزم and عمر deleted after رسیده. — 15. S. حدثاثر; MF. خزینهٔ احوال. — 16 MF. عزیز for لطیف. — 17. MF. om. [و]. — 18—19. Added in margin of E. and omitted in S. — 21. E. بگونهٔ بال. — 24. S. دید for بود. — 25. MF. و ماند سخنمان; E. var. فسانهٔ امثال.

39, 1. MF. گذاشت. — 3. S. نگر, MF. نه گر. — 9. For روزگار پناه S. has آن قبای سپاه and MF. سپاه . . ., which also stands as var. in margin of E. — 10. S. شویم. — 11. Var. in E. مجلسی بر نهاد معرکه گاه; S. وسر for شیر; MF. adds و after نهنگ. — 12. For نیکوخواه S. has با نکوخواه and MF. بس نکوخواه. — 13. MF. تار for باز. — 14. S. MF. تیر. — 15. MF. دل for خود. — 16. S. بوسه اسیر کنیم: S. indicates by the letters خ and م prefixed to this couplet and the last that the order in which they are here placed should be transposed. — 17. MF. رزم for پیش. — 19. S. om. this line except last word. — 21. S. om. [تو]. — 22. S. MF. بخون; MF. بتیغ هدی. — 23. For نذر S. has نزد, MF. شرط; S. هر که که نوشی, MF. که در هر سواری. — 24. MF. جهان‌را for زمین‌را and متابع for قدرت.

40, 1. S. om. [و له]. — 3. S. آن بر. — 4. S. om. first [و]. — 5. S. عملا; E. has رباحی as var. on ریاحین. — 6. S. چکید and مانند. — 7. This name stands thus in the margin of E.: in the text there is a different reading, half obliterated and quite illegible. S. has what looks like کسی ردنی. — 8. S. ادیب for لبیب and نصیب for فضل. — 10. S. om. [در مدح], از for آن and برور درج او for پرور. — 12. E. دلدار for دلبر. — 13. S. سوزان. — 14. S. گفتا for گفت آن, and om. last half of this and first half of following couplet, which are also omitted in text of E., but added in margin. — 20. E. S. insert چون after هوا, E. omits it after هامون. — 21. S. om. — 22. S. شوله for شوکه.

41, 1. S. adds و before روی. — 5. S. معقر. — 7. S. بود. — 8. S. ازو دادست. — 9. S. خواند. — 11. S. om. [بر] and باز بر for از بر. For تر read تو. — 14. زیر برش. — 17. Read ظفر. — 23. S. om. [و] after بود.

42, 1. E. S. زره دار بر مشك از. — 2. MF. زره سان; S. سونش for سوسن و. — 5. MF. جامه for صدره. — 6. E. S. خوانندش; E. تابان بود. — 7. MF. تا کی for کرده, and گشت. — 9. Read کز for که; S. MF. رهبر for همبر. — 10. MF. انجم بسی اند ساکن. — 11. MF. چه آن کز *bis* for جز آنکه. — 12. MF. شنیدی خدیوی for نبود و نباشد, and begins next hemistich جهان دیده ی حد سفر. — 13. S. has سیحون for جیحون; MF. شود for رود. — 14. Read گهی at beginning of second hemistich. — 15. MF. om.; B. بری for پری. — 16. MF. نکینی for یمینی; S. اندرو for اندر. — 18. S. بنا for ثنا. — 19. S. om. [کز]. — 20. S. داد.

43, 1. MF. سیمین for باختر. — 2. S. تخم بدن. — 4. MF. بتدبیر. — 7. MF. S. شد. — 8. S. شب از شبه بتر; MF. کشید. — 10. MF. شادی. — 11. S. بنار بری, MF. بناز پری. — 15. S. مرا for چنین. — 16. E. بخیر خیر; MF. ز for از. — 17. E. S. اندر for ایدر. — 19. MF. بساعد من اگر.

— 20. S. چمن for سمن. — 21. MF. کی مونس for گر ضامن; S. دیح for رخ. — 22. MF. بر من چرا بری بر ظن. — 23. MF. آن for او; S. کمد باید for که ندید.

44, 2. MF. احمد بن خواجه حسن. — 5. MF. دانا for دل مان. — 6. S. om. [در]. — 8. S. om. [و له]. — 11. S. سعید, and المنسوری. — 12. S. تمکینتش. — 16. MF. زمینش for زمین از; S. adds و before آب. — 17. S. موج چون زر پیش آب; MF. بابر for باوج; S. بر for سر. — 18. S. در رسته, E. as var. زرین پیش آب. — 19. MF. inserts و after فراز; S. بر for پر. — 20. S. هندروسیش and اندرو; MF. پنهان for غلطان. — 21. MF. ends line بیاقوت اندرون مضمر. — 22. S. begins line بر خشك سیر او ئی رخ بغور. — 23. E. تیغ. — 24. S. مدفون; S. MF. گشته; MF. رویر for بر وی. — 25. MF. درخشان; S. مدفون again.

45, 1. MF. دو چشم, and ازرق for ازو روشن. — 2. S. پشت for بست; MF. از for و. — 3. MF. جادو for و حال. — 4. E. خلوقی, MF. خلاقی and آزده. — 5. MF. چون عرعر زرّین; S. بازد for نازد. — 6. MF. سرو for ابر; S. پالد, MF. بالد. — 7. S. ززیرین; MF. عکسش for رنگش. — 8. MF. رنگش for عکسش. — 10. S. چمی for فلك. — 11—12. S. om. — 12. MF. نامه for ناقه. — 13. S. آهیختنی *con. metr.* — 15. S. om. first 5 words, and misplaces نظم before the last hemistich. — 16. E. S. شده for سده (the correct reading of MF.); MF. در حال for دو جمال. — 17. S. باده for باره. — 20. S. om. — 21. MF. چرا دهر شد زر; and کوره for کوه. — 22. S. یار for بار, and ازیرا که باشد باو. — 23. For سده E. has شد, S. شده. — 25. MF. نشان for نهان.

46, 1. S. ابره for دایره. — 2. S. om. — 3. S. عنان را ز پای. — 4. E. seems to read که آزردی. — 5. S. بیاراست. — 7. S. om. — 8. S. فرو دمید and زرده. — 11 S. درفشنده. — 12. S. om. [بن] before علی, and reads البنه‌کهیر. — 14. S. شمال for شمایل and متخلّی. — 15. S. و بزبان. — 16. B. om. — 18. S. om. [همواست]. — 19. MF. باشد for باشم; S. تقریر. — 20. S. باز. — 21. S. MF. نبندد; S. ایزد ما, MF. ایزد تر بر نه. — 23. S. om. [آل].

47, 7. S. می for ای; E. om. [مرده]. — 8. S. om. — 11. S. om. [و له]. — 14. S. جولوع, MF. قلوع. — 16. S. دیر for وپر. — 20. S. om. [بنزدیك آن].

48, 3. E. om. [چو]. — 6. E. om. [و]. — 7. MF. transposes جنّت and کوثر. — 8. MF. که لب for چومن. — 11. S. گفت. — 12. S. یاران for پار آن. — 17. MF. امروز, and بدها. — 19. S. MF. یار for بار. — 23. MF. ببندی.

49, 3. S. om. — 6. S. غزل. — 10. E. (text) بنوشتی, S. apparently

بنشستی. — 12. S. om. [و]; and رحمه الله for انار الله برهانه. — 13. S. شمسیّهٔ بتاب. — 14. S. om. [تو], and this correction is required by the metre. — 19. S. برا for ترا. — 22. S. جندن for چیدن.

50, 7. S. om. — 19. S. دان for [و ذات], دلال for زلال and adds ز after بود. — 22. S. adds شمس after تابش. — 23. S. خوئی.

51, 5. S. برورد for بپروند; MF. نام for ز اهل, and ز لوح for بر اهل. — 7—8 S. om. — 7. MF. ملك for کریم. — 9. MF. همی for ملك. — 11. S. بران for بدان. — 17. S. om. first part of line. — 18. E. MF. کز for که بر; S. کنند again for بلندرا. — 20. S. ببستدبین, MF. بتندرین; S. دو for زو and زرد گون. — 21. S. om. [که] and has the misreading بدی امن at end of line. — 22. S. حکایت, and شکیبباید for بیاساید. — 23. S. om.

52, 1. For this line S. substitutes غزل. — 4. In S. the third قطره is illegible. — 5. MF. زان; S. را for دل. — 6. S. om. [همی]. — 7. S. باره پاره, MF. باره باره. — 8. E. S. read دره for the third ذرّه; MF. بدل آمدم بکوه. — 9. MF. باره thrice, and آمدم. — 10. MF. گشت, and مرا زو for بزاری. — 12. MF. من for مرا. — 14. S. om., and substitutes غزل. — 15. S. om. [چه]. — 16. S. بران. — 17. S. بدست for بداشت. — 20. E. آنچیز. — 21. S. adds و after کرده, and has بر for پر. — 23. S. om. [کش].

53, 1. S. کس for گشتن, and also in E., but corrected there; S. کسی و تیره. — 2. S. کشتی. — 4. S. om. [و] after زیر, and [ز] before بر. — 5. S. بخیر for بخیل, and سخن for سخی. — 6. S. نکاو برده بدر. — 7. S. om. [است]. — 9. S. inserts و after زنگ, and reads طعم و طعمه. — 14. S. بود چنان. — 18. S. قودی for قوص. — 19. S. پیرایند. — 22. S. بموابات این. — 24. S. و for تو.

54, 2. S. om. [که]. — 3. S. adds و after شدند, and om. [جواب] and [همی]. — 4. *et seqq.* See A. de Biberstein Kazimirski's ed. of the *Díwán* of Minúchihrí (Paris, 1886) pp. 86—93 of the text, and my ed. of Dawlatsháh, pp. 41—42. — 6. E. S. شود for کنند of MF. — 8. S. گو نهٔ; MF. پیدا نباشی. — 14. MF. رسد for زنم; S. بهتر for زنده. — 18. MF. بعینه من for و من هم مر. — 20—21. MF. transposes سوزانیم and گریانیم; S. و من هم دو زرد و درگداز. — 24. For زرّی S. has چون زر, MF. چو زر; E. بگذاری; MF. ends line و بگذاری بزر. — 25. MF. اشك for و آن, and ends line .... چون بر زریر پخته برگ یاسمن

55, 3. MF. از for در. — 5. MF. دگر for همه; S. ریا ازان for یاران. — 6. MF. نی طلبکاری بیک تن نی وفا اندر دو تن. — 9. MF. تاتی for سوزی; MF. بهر for بعشق. — 12. E. S. بشتافتن for نی فتن. — 13. S. om. [و له]. — 14. S. MF. یار یار. — 15. S. MF. دل for گل. — 16. Read هر جا دوی: S.

is not clear, but looks like خواره هر و جاه وی. — 17. MF. transposes وفادار and هواخواه. — 18. MF. om. — 19. S. زان for را. — 20. S. شکر for نشکر. — 21. In E. بن is deleted, and I think rightly. — 22. E. من هر ساز, partly deleted and corrected. — 23. S. چنان سازوار for جان ساز او از.

56, 2. S. adds و before در. — 4. S. نقش for نفس and عقد for عقل. — 5. S. om. [و له]. — 8. S. لبان or لثان for بسان, and adds نظم after منقش. — 9. MF. جعدش for زلفش; for مار S. has ماه, MF. شام. — 10. S. خدش for قدش. — 11. S. om. [ی] after سروی. — 13. S. تو for تر. — 14. E. om. [دینار]. — 16. S. در رنگبیم. — 17. MF. وبین نیم; S. منم — سر بر کشیده شاه سپرغم ز.. ;شاه سه غم چو. — 19. E. S. دگر. — 22. MF. adds و after دامن. — 24. E. S. سیاه for سپاه.

57, 1. S. مواصلی, and om. [و] and second [جای]. — 3. E. var. دل دزد. — 4. S. نداند, and in second half سین با و کاف و تا و کاف دیگر یاء نون (i. e. "Sabuktagín", but *con. metr.*); E. corrected as printed in text from سین و با و کاف و دیگر کاف و نون. — 5. The words ابو عبد الله are added in the margin of E. only. — 6. S. عطارد (as one word), with عطا دزد as var. — 7. S. صلّه for صد. — 8. S. شعر for نظم, and om. [می] before گوید. — 10. S. چشمت for حشمت. — 12. MF. بارم for بر دارم, پر for بر; E. S. apparently مشرکان for مژکان. — 13. E. S. نه for تا. — 15. S. om. [و] after یار. — 16. S. om.; MF. از for بر. — 17. S. روزیه. — 21. S. و پروانه سرست. — 22. S. بار بیارست. — 23. S. بطرازی قدری — خد و خوری زلف دراز. E. ;و خسر جزی. — 24. S. حذرست corrected in margin to خزرست.

58, 1. S. om. [مه] and reads خرسند. — 3. S. ماه که. — 4. S. که for کی. — 5—6. This couplet appears to be deleted in S., which has آن for این. — 7—8. This couplet appears to be deleted in E., which reads کیست طلسمین. — 8. S. بنبه for بنه; E. و گر for اگر. — 9. S. بنسوخت. — 10. S. om. [و]. — 12. E. S. بیشترست. — 13. S. om. [این قطعه] and [شاهنشاه ابن]. — 14. S. بیتی for منجنیق. — 15. یکسون in S. and E., but corrected in the latter; S. سوارست. — 16. S. تیرا. — 17. S. آهین.

59, 1. MF. ابو یزید; S. adds بن after زید and om. after محمد; S. العصایری and om. [الرازی]. — 2. S. om. [غضایری], E. عضایری. — 9. S. آن عمر باد انجام‌را. — 10. S. adds و after درد. — 12. S. om. [و]; MF. om. this couplet. — 15. E. جگویم. — 17. MF. ..و پر ز باده بمن.. 59. 19. MF. adds و before از. — 22. S. خواره; MF. om. 21—22.

60, 1. S. om. — 5. S. adds آب after صفت. — 6. S. بار اندر for حقور. — 8. E. om. [ابو]; S. جوب بن محقد; MF. حفوری. — 9. S. تازه در.

— 12—13. MF. om. — 16. S. باری, and دوزخ. — 18—19. S. om. — 20. S. یاری for بازی.

61, 2. S. رده for زره. — 15. S. om. [رابعه]; E. S. الفرداری. — 16. S. کعبه, and چندین for خندیدی. — 17. S. میان for بیان, and transposes تازی and نظم. — 19. S. om. [ندی و سبب] after خواند, and has نیران for نیز آن. — 21. S. اگر for خبر. — 23. S. بیارد, and خبر for صبر.

62, 2. S. بیشه. — 3. S. بخیل. — 6. MF. بذنبم for بدینم, and شوی for شوم; S. طاعت می شوی. — 9. S. om. [تا]. — 12. E. و جل for ذل. — 13. S. om., E. و له. — 14. E. آنست; S. نهان for کناد. — 16. S. خوری, MF. کشی. — 17. MF. چون for تا; S. نه پیچی پس; MF. also پس for و. — 18. S. om. — 19—23. MF. omits these verses. — 19. S. E. ساقنی; S. تلکاری. — 21. S. قلتت for قلّت, om. [فی], and ends التاخم دراری. — 22. S. خویش for از آن, and بنالم. — 23. S. بیارم and بتاری.

63, 1. Thus corrected in E. from ذکر طبقهٔ شعرا, S. om. [شعرا]. — 3. S. transposes سعود and سپهر. — 8. S. ساعد for عارض. — 9. سیم for شیم. — 10. S. om. — 11. S. om. first *miṣrá*ᶜ, substituting the *miṣrá*ᶜ immediately below, which is thus repeated twice; S. و for آن, and جندان for خندان. — 13. S. om. — 14. MF. رمّان for مرجان. — 15. S. سیر; MF. پژ و دانهاش. — 17. E. بریده. — 17—18. MF. om. — 20. MF. شدی جدا. — 21. S. پدیدمی. — 22. S. پدیده and in — 23.

64, 2. S. پدیده. — 3. S. زمین زمین. — 4. S. چهار دگر بیاید. — 6. S. om. [صفت]. — 7. S. نه بینی. — 12. MF. om. [و], and تر for بر. — 13. S. بران کسان. — 15. MF. بدرنگ. — 20. S. سود for شود, and خپمن. — 23. S. om. — 24. S. شکفتهٔ باغ. — 25. S. و after پیش. — 24—25. MF. om.

65, 1—2. MF. om. S. نه بینی, and جو بوی جوی نکر. — 2. S. سوزان, از زره, and یست or بست. — 3. S. بروزی for مروزی. — 4. S. om. [و] and [مقدم]. — 5. S. om. [و] and has فضلا و. — 7. S. شسته for بسته. — 8. S. om. [بود]. — 9. S. om. [و له]. — 14. MF. بگلبنی که سمن را; S. شمس for شمن and بود for برد. — 15. S. میان for بسان; MF. om [و]; S. شنگ for تنگ. — 16. S. بود for برد. — 17. S. adds قانی, probably for قاینی; MF. gives the name as هلال قاینی. — 19. MF. بنوشید for بخوردند. — 20. MF. om. [ز]. — 21. MF. om. [و], and که چون نوشی در تن رود از لطف.

66, 1. S. او بس, منیدیش, and داشت. — 2. S. گوید. — 5. S. پیش for بیش. — 6. S. بذر for پدر. — 7. S. الطیری, var. in E. بطری. — 9. S. آن for از. — 10. S. نظم for غزل. — 13. S. نرسی آنکه چو بر زلف را; MF. مر for تو. — 14—15. MF. om. — 18. E. حشمت; MF. می for بر. — 20. S. om. [ی] after بها. — 21. E. رخم for زخم.

67, 1. S. محسین فروی. — 2. S. حسان for محسنان. — 6. MF. این for آن. — 7. E. om. Here begins a lacuna in E. which extends to p. **68**, 8. — 14. S. ببیش. -- 22. S. جبال بلاد.

68, 5. This title, missing in both MSS., is supplied from MF. The verses which follow (ll. 10—19) are certainly by Bahrámí, though often ascribed to the Nid͟hámu'l-Mulk. See my translation of the *Chahár Maqála* of Nid͟hámí-i-ᶜArúḍí-i-Samarqandí, Anecdote xvi (p. 67 and note of the tirage-à-part = p. 773 of the *J. R. A. S.* for 1899), and p. 59 of my edition of Dawlatsháh. — 8. Here S. has a large lacuna, extending to the word گلدستهٔ on **70**, 2. — 22. E. نکسبوك المصامع, and apparently عض for غضی, which the rhyme requires. For the emendations in these Arabic verses, I am indebted to Professor de Goeje. E. ارلی, and om. [على], which is supplied conjecturally.

69, 1—24. For this page E. furnishes the only text. — 6. E. يباع for تنا ع. Here again I am indebted to de Goeje for valuable suggestions.

70, 2. S. نهادم. Here, at گلدسته, the S-text again joins on. — 4. S. adds و at beginning of line, repeats گویند, and inserts محمود before سعید. — 5. S. بوده. — 6. S. چاره for جاده, شده for شد ی, space left blank after قصد, and adds ار after تیر. — 7. S. adds و before مرغ. — 8. S. adds آن after در. — 10. S. om. [هیچ], and adds را after بهانه. — 11. S. برآن. — 12. S. منقالت for مقالت, and بغربی for بغزلی. — 14. S. وز for دو, and او for وی. — 15. MF. بلای for غذای. — 16. MF. غم for پی. — 18. MF. درآن for درو, and so also in — 19. — 22. S. چشمی, and جستی for جستن. MF. om. from this line to **71**, 8.

71, 5. S. رنجست; E. به for بر; S. افسونست. — 6. S. در دل از آن for بر دل زآن, and داستان for دستان. — 8. S. گفتارش and درجان شودم. — 9. MF. از تازه‌گی. — 10. S. مرا for ترا. — 11. MF. سنبل for بشد. — 12. E. فتان for افشان. — 13. S. substitutes نظم. — 17. S. دمیدست. — 20. S. inserts آن after من. — 21. S. پریشنده, and خرسیده است. — 22. S. چینی کو از حد; E. S. خوبش. — 23. E. خامه, S. جامه. — 24. S. جهان for دل.

72, 1. E. بار. — 3. S. om. — 6. S. زاده. — 8. S. om. [چون]. — 9. The words between brackets are conjectural. The MSS. repeat the last six words of l. 7. — 10. E. رود for زدو. — 12. E. S. نازد for بارد; S. om. [چو]; E. om. [در]. — 18. S. om. — 19. S. پر چین. — 23. S. نوشین, and ends شکرست. — 24. E. عشاق از; S. از روان یاقوت مشك, E. با قوت.

73, 1. S. کس for خط. — 5. S. نیوشیدم. — 7. S. آه for او. — 9. S.

om. — 15. MF. سلیج and زره وار. — 16. MF. نگاریده. — 23. S. om. [به] before نسترن. — 24. S. بیخ. — 25. S. سحر for چشم.

74, 3. S. عذاب for خلاف. — 4. S. adds و after گلزار. — 6. S. om. — 8. و از. — 11. S. گزرانستی. — 16. S. رخسار and نکت ناکه. — 18. S. نظم. — 19. S. om. [و]. — 20. MF. adds ناب after مشك, and reads آفتاب for پیچ وتاب. — 21. S. om. [و]; S. بر. — 22. S. om. [و], and زآن گل بر. — 23. MF. و گر. — 24. S. om. [و].

75, 2. MF. کس دیده آتشی که بود قوّتش بآب. — 3. S. om. — 8. S. حور for جعد. — 16. S. om. [و له]. — 21. S. adds و before این and om. [سه]; E. had a variant on عزیز, which is, however, lost.

76, 3—6. MF. om. — 4. S. بر شکن. — 7. MF. بقدّ; S. که او for بود. — 8. MF. adds و after گل. — 9. S. جنّار and نه for به. — 11—**77**, 18. MF. om. — 13. S. در for بر, and مجارست. — 14. MF. om. [آن], S. این. — 16. S. om. [او] — 24. بعقد هان.

77, 8. S. کە for مه. — 15. Delete the second که. S. om. this and — 16. — 17. S. بدرفتند. — 18. S. بر کار. — 20. S. پارهٔ. — 21. S. نکشتی; MF. اگر for کجا, and وصغش for صفتش. — 24. S. adds و after زر. MF. omits — 23—24.

78, 1—2. MF. omits. — 3. S. نی مهار for پی نهاد. — 4. MF. ز کام for لگام. — 5. S. باد, after which MF. adds است, omitting [ش] after گرش. — 6. S. نگر for مگر. — 7—**79**, 12. MF. omits the remainder of this poem. — 7. S. خیلش for جنبش. — 10. S. om. [و]. — 11. S. زاد. — 20. E. از *con. metr.* — 22. E. سلغر for ساغر.

79, 7. S. om. [و] — 9. In text of S. ببخت.

80, 2. S. دو تا شمنبر. — 14. S. om. [موّید]. — 20. E. بنهره؟. — 21. S. om. [و].

81, 3. S. بیآفرید. — 7. S. adds لو (*sic*) before تو. — 10. S. با داشت and om. [است] and باد افواه. — 17. S. om. [و]. — 19. S. کزرد. — 20. S. گیاه for میاه. — 24. E. خورد سپر, which I think is the better reading.

82, 18. S. omits both points in جباه. — 21. S. نظم. — 24. MF. ابر و باد.

83, 1—2. MF. om., E. بر for پر. — 7. S. adds باد before شاخ; MF. om. [و] before باد, and has صبا for هوا. — 10. MF. نگر سرشك سحاب. — 14. E. بغرغر, MF. بفرغر. — 16. MF. معالجتش. — 17. S. گلاب for تراب. — 20. MF. جود for کف. — 21—24. MF. om. — 24. S. om. [و] before دین; E. پیامبر.

84, 3—12. MF. om. — 5. E. نیست for هست. — 12. S. جزم for

حزم. — 13. MF. به يشك. — 14. S. بتاب for بناب. — 15. MF. زور for پاى. — 16. MF. آرد for دارد. — 17. MF. گزيده for ستوده. — 18. MF. ايا ستوده. — 19—22. MF. om.

85, 2. S. پايان *male*, for پاياب. — 4. S. بقاينو (E. بقانتو) in one word. — 6. MF. بنقص. — 9—10. MF. om. this couplet and the remainder of the poem. — 12. S. om. كه for كى. — 17. S. بار for پار. — 20. So E. and S., but perhaps we should reach دجله و زاب.

86, 3. Read يكيست. — 9. S. فيروز for تفسير, and زين است for دينى است. — 13. E. معاشرت *con. metr.* — 16. S. om. [هيچو]. — 18. In S. خطاب stands as a correction for خصال. — 24. S. om. [كه], and دوّار, *male*, for دُوار, "vertigo".

87, 2. S. آسماه for آسمان. — 6. S. اقتضاض. — 9. S. بر مستوالى; S. عرضه فرمايد, E. adds و after كند. — 11. S. با for تا. — 12. S. om. [را] after پادشاه. — 13. S. خطرت for حركات. — 14. S. مطالع. — 16. S. عزيزى; E. S. om. [را] after شهوت. — 17. E. S. add را after حيا; S. مى بودند. — 18. S. adds در before مى, and has داعى. — 19. Delete the *tashdíd* over the ل in لنيك, for which E. has لالتّيك and S. النيك. — 20. S. طبع for طبيعى. — 21. S. om. [مسكر], and نغز يكى for تعريكى; in both E. and S. a word stands before حرارت which looks like مرد in S. and مدد in E.; S. عزيزى. — 22. S. مواره for مولده. — 23. S. حالت for حكمت. — 24. S. om. [و] after گشت; and شاه نامه (*sic*) for شاهانه.

88, 2. S. بتمام است. — 3. S. مغزى for معزّى, and so again in — 4, and — 5. S. دكر سايق. — 8. S. رفيع مهاد بديع نهاد نهاد, and om. [باغ]. — 9. S. om. [گذار] after روز, and نظم for شعر. — 10. MF. om. [و] after همايون. — 11. MF. om. — 12. S. اندرو. — 13. S. and var. in E. كه بُد شاه ملّت. — 14. S. رمان, MF. روان for زبان; S معانى. — 15. MF. transposes بهار and بهشت; S. om. [و]. At the end of this couplet S. makes a break with the words: و درينجا صفت باغ ميكنند ميگويد نظم. — 17. MF. قد عرعر for چشم عبهر. — 18. MF. om. — 20. S. بكشتى; MF. بخوشى for بخوبى. — 24. MF. روان for دوان. — 25. S. سراء.

89, 2. S. چو چنبر. — 3. MF. كاخ for باغ. — 4. MF. آن for او *bis;* S. جان for طبع. — 5. MF. شكل for شخص; S. adds و after شخص; MF. لاجوردى. — 6. MF. تو گفتى. The second hemistich of this line and seven following hemistichs (to مربّع in l. 10) are added in the margin of E. — 9. MF. نبرّد for نپرّد. — 11. MF. صفدر for سرور. — 12. MF. om. — 14. MF. om. — 16. S. درو. MF. om. this line. — 17. MF. بديدست *bis.* — 18—19. MF. om. — 21. S. ابر for آب. MF. om. this and — 22.

— 23. S. نبايد, MF. نزايد. — 24. E. S. transposes زمين and فلك; S. فلك بيمارى, MF. زمين‌را بدرّانى. — 25 MF. om.

90, 2. MF. om. — 3, E. S. فلك for پلنگ, *con. metr.;* S. نخواهد. — 4. E. حسام or خيام for بنام; S. خلافى; MF. بكارند for نشانى. — 5. MF. قوى سير آن بارهٔ كوه هيكل; S. ران for زان; MF. بر for كه با, and بر before آتش; S. om. [برابر]. — 6. MF. تندى for كندى. — 7. S. جزغ, and om. [و] before مرمر. MF. here adds the following verse: —

بكبر پلنگ و برفتار شاهين * بفرّ همای و بزور غضنفر

— 10. MF. om. — 11. MF. شاها بشادى for و رسم شاهان. — 12. MF. مغز و ديده پراز. — 14. S. نى for خوش روى. MF. om. the remainder of the poem, including this line. — 22. S. om. [و هم اوراست], and adds آن before and گفته after باغ.

91, 1. MF. مشترى ستد آن خاك. — 2. MF. نورى and شكلى. — 8. S. ضميران. — 9. S. بادا درو بزنده, MF. وزيده; S. بادای for بالاى. — 13—18. MF. om. — 21. MF. adds و before آن; MF. معكّس; S. كرته است, MF. قرطهٔ ايست; MF. فيروزه. — 23. MF. نه درو ولى.

92, 1. S. و از قصر; E. S. بقا for لقا. — 2. S. داده for دارد, and بادای for بالاى. — 3. S. فوان for فراز. — 9. MF. گوشه for گردش, and شگفت زاى. — 12. MF. ز آن گوشه, and بآبدان. — 13. MF. پوست for سيم. — 15. MF. آنى برين نشان و بنائى برين نسق. — 16. For ر read ز. — 18. بر بسته. — 19—**93**, 4. MF. om.; S. شمسم رود. — 23. Read بفرمان. — 24. S. om. [و].

93, 1. S. حكم for حلم. — 5. MF. نهاده, and فروغ for خيال. — 7. S. om. [و] *bis*, and برين for بديد. — 7—8. MF. om. — 11. MF. S. عكس نورش. — 12. S. سياه for پناه. — 15. MF. كزو نگذرد همى. — 16. S. بر for پر, and بيادبان. — 17. S. شاها. — 18—19. These two hemistichs, added in the margin of E., are omitted in S. — 17—20. MF. om. — 20. S. adds من after دل. — 21. MF. اى سرورى. — 22. MF. از حد. — 23—24. MF. om. this and seven succeeding couplets.

94, 1. S. مكان گيرد از برى. — 2. S. يا پرى for بايدى. — 3. S. صبورى for صورتى. — 6. S. ببخشد برايگان. — 11. S. ماند. — 14. Read خيزران. — 15. MF. اين لاله بارد ز تيغ تو...; S. adds ز before تيغ. — 16. MF. قطره گردد و آن ارغوان دخان. — 17. S. در ياد; MF. از باد; MF. تيغ for ابر. — 18. S. خويش for جوشن. — 21. S. نيزهاى. — 22. S. om. [و]. — 23. S. برد for كشد. MF. omits the last lines.

95, 2. S. خنگى for ختلى. — 6. S. وز for در, *bene*, and برده for پرّد. — 7. S. يسير نورد. — 1—8. MF. om. — 9. E. ببيندش, of which the ش

has been deleted; S. has پیش instead of بینند and om. [ز]; MF. agrees with the reading here adopted. — 11. E. عدوی. MF. om. down to — 16. — 13. S. خسرو کِه; and زایدت. — 16. S. زبان for زیان. — 17. MF. گر گوهری ز چشمهٔ; S. کشی for کشند. — 18. S. برد, MF. آید for پرّد. — 19—**96**, 4. MF. om. — 21. S. بندهٔ زمانه, and ندند for نژند. — 22. S. که حوکه and بیم for بهم.

96, 1. S. سار for نثار. — 2. S. بال for باد. — 3. S. om. [ز]. — 6. MF. موج for روی. — 7. MF. کشیده. — 9. MF. بشکل مرد. — 10—11. MF. om. — 12. S. بلبك for بکیل. — 13. MF. کوی for عود; S. and text of E. مشك for مثلّث, given as var. in margin of E. — 14. MF. شگفته. — 15. S. ارشنگ. — 18. MF. شاخ for باغ. — 19. MF. بر کشیده‌اند for وار بر کشند. — 22. MF. در for بر; S. آید for آبدان. — 23. S. om. [دل]. — 24. MF. مشعبدست; and زرد for خورد.

97, 1. MF. باد for زخم. — 2. MF. نگار خانه. — 3. MF. شگفته and عرضه کنند. — 5. S. بارده for نا زده, and امسام. — 7—10. MF. om. — 14. S. درد for زرد; MF. پشت for موی. — 15. S. for نماید has زر کابی. — 13—16. MF. om. — 17. S. MF. ز ا for ز. — 19. S. اورا for ورا, and زمین for ز چین. MF. om. this line and — 20. S. چنین شرنگ. — 21. MF. برده for جسته. — 22. MF. ایا for ویا; S. adds ز before تخت.

98, 1. MF. خدنگ پر مکش اندر کمان بگاه کشاد. — 3. S. قصد, MF. نصل. — 5—22. MF. om. — 7. S. om. [و] *bis*. — 8. S. سرهنگ. — 10. S. دلیرانه for دلیر اندر. — 16. S. رنگ. — 22. E. has an illegible variant on بجنان looking like بحسا. — 23. MF. سهیل for سپهر. — 24. MF. پاك for جمل, and چنگ. S. om. this line and the next.

99, 1. S. om. this line and the last, both added in margin of E. — 2. For بدست S. substitutes ز سیر و from the line above (**98**, 24). — 4. MF. پارهٔ for بارهٔ. — 5—6. om. this verse, added in margin of E.; MF. او پایهٔ for این پایهٔ او. — 6. E. برهای for پرده‌های and ننگ for تنگ. — 7—10. MF. om. — 11. S. om. [و این قصیده] and [تا مقطع]. — 12. S. خالبست. — 14. MF. آیینه for دایره. — 15. MF. آهنین. — 16. S. درفشیدن. — 18. MF. میان for دهان; S. adds که before صدف. — 19. S. مشام for مسام. — 20. MF. ز شاخ for بر تخت; S. om. [گل]; MF. رنگ for شکل. — 21. MF. بشکل for چو. — 23. MF. سروی for سرون. — 24. MF. تابش for قوّت.

100, 2. MF. has again سروی for سرون; S. آتشین for آتش. — 3. S. هواء. — 5. MF. رفتن سموم; MF. که سموم کشنده هر ساعت. — 6 MF. خشم for زخم; S. استعمال. — 7—10. In MF. these two couplets are combined

as follows: —

طغانشه ابن مؤیّد که خوانـدش گـردون
خدایگان عـجم شهریـار نـیـک خـصـال

— 12. S. جوید for پوید. — 18. MF. بوقت for بروز.

101, 1—2. MF. om. — 5—6. MF. om. — 7. MF. بدان, and شیران for دریا. — 8. S. برو for برون, and جمال for جبل. — 9—10. MF. om. — 9. S. بجبش, probably for بجنبش. — 13—18. MF. om. — 13. S. ?بدان for یلان. — 15. S. بلا for یلان. — 17. S. کف for کشف, and عینهء جوشن. — 19. S. ببیکر, MF. ببیشهء. — 21—24. MF. om. — 21. S. مخالف for شجاعت; S. بر for در. — 22. S. آذر for اندر, and بقیر فصال. — 24. S. om. [تو], and reads بترکه.

102, 1—4. MF. om. — 2. S. بصورت. — 4. S. ریزه: read قیفال. — 5. E. om. [از], MF. ز, and فتنه for جنگ. — 6. S. مشامش. — 7. S. چون for خون. — 9—12. MF. om., substituting four other verses. — 11. S. کمین for کمی. — 13. MF. ز یک. — 14. S. بنبیر for بنبیزه, and خال *bene* for حال. — 15—16. MF. om. — 17. S. ضمیر. — 18. MF. بر for در, and سخاوت. — 19—24. MF. om. — 21. S. جان for جای, and om. [ی] in عنصری. — 22. S. به ز خانه و از جیبپال. — 24. S. برون for بروز.

103, 1. MF. عدل for جدّ. — 3. MF. بدولت خسرو ی and آید. — 4. S. این; MF. نظمهای. — 5—6. MF. om. — 8. S. در for زر. — 9. MF. ز بحر خاطرم ار... بر گیرد; S. om. [من]. — 11—16. MF. om. — 12. S. جمالت بصد سراب محال.. — 13. S. ازچه. — 14. S. خشک and دنبال. — 17. E. گیاء; S. باشد. — 19—**104**, 12. MF. om. — 21. S. بدرفتند و کی. — 23. S. به پسندند.

104, 2. S. بجیرکی. — 6. S. قلیده, and تعدال or تغدال. — 7. S. adds و after عود. Instead of these verses MF. has: —

جهان پـیـر چـو من یک جوان بـرون نآورد
بلند همّت و بسیار فضل و انـدک سـال
زمـرّد و گـیـبّـه سبز هـر دو یـک رنـگـنـد
و لیک ازین بنگین دان کشند ازآن بجوال

— 14. S. om. [انور]. — 15. S. ارنبی for اریبی, and سعتی. — 16. S. دمان for نسکافت, جواد قریحت for جوادة, بافت for یافت. — 18. S. بنان بیان for شتافت, and اتّفاقیست. — 19. S. مصراع for ع. — 20. S. معشوق; E. om. [و] after نگار. — 23. S. طوع for طلوع. — 24. MF. ز آخر and ز اوّل.

105, 1—2. MF. om. this verse and all the remaining ones except 3—4, and 13—14. — 3. MF. این and کوراست, S. رواست. — 6. E. برین for بر تن; S. om. [آن], and ظلال for خلال. — 8. S. رقّاص. — 11. MF.

بدان. — 12. E. بیفگندند بصحرا از شیر, S. بیفگند بصحرا ز شیر. — 13. E. om. [ء], MF. بزر for بدن. — 14. E. پدر بخسته و; MF. بزر پخته. — 18. E. دتاست. — 25. S. و درین, and om. [دیگر].

106, 1. S. ایا for ویا, and معالی. — 3 –4. S. om. second *miṣrá*ᶜ of former and first of latter line. — 4. S. کنندیل for تباجیل. — 5. S. منیر for مسیر. — 6. E. S. سرزه. — 9. S. om. [چو] — 11. S. ور رع for فروغ. — 12. E. S. transpose گرز and تیغ, and S. has کرد for the former. — 13. S. نیز for تیره. — 18. S. قصیده for او. — 20. MF. لب for دم. — 22. S. چشم for حشم.

107, 3. S. حکم for حلم, and om. [چو]. — 4. S. صلم for چوحلم. — 5. S. طلوع for بطوع. — 6. S. بنام for بنان. — 7. E. لخنک. — 10. S. رای for سعی. — 13. S. inserts در غزلیّات at the beginning of the line, followed by وبین; and ends: — از مهیّبت فصل و افصل او منتسم. — 15. S. adds تموراست. — 16. MF. بیاقوت. — 17. S. ای for وی; MF. بهاروت. — 19. MF. خنده for بوسه. — 20—21. MF. om. and replaces by another verse. — 24. S. گهی; MF. شکسته for شگفته.

108, 3. Here begins a long lacuna in S. extending to **126**, 1: MF. adds است at end of line. — 4. MF. روی for رای; E. صور for صدر. — 16. Read صافیست. — 20. Read ایراد کرده for the misprint ایراده. — 22. Read اَلشُّرُورَ. — 23. E. شراب. — 24. E. اراح, emanded to ازاح.

109, 1—**110**, 10. For these Arabic verses E. is the only available text, and it is very corrupt. For most of the emendations I am indebted to the kind suggestions of Professor Bevan, Professor de Goeje (G.) and Mawlawí Muḥammad Barakatu'lláh (B.). — 1. النقی emended from المعی (B), and تُؤَام from قوام. — 5. الغوانی (B.) for العوانی. — 7. الماحنّی (G.) for الماخنی. — 9. E. حصر; یقاسی (G. B.) for نفاسی of MS.; یعالی for لعالی. — 11. باعثات for ماغثات of MS. — 15. E. بحرب العنالی; the emendation is G.'s. — 16. E. غریبق and شمام, for which B. suggests تُمَام. — 17. E. نواح, emended by G. and B. to نَوَاجِ; اوسرت and قص, emended by G. to فقن — 21. E. رایت. — 23. E. وشحت, مجباه (emended by G. to مُحَبَّاهُ), and الجبایا التلال. — 25. E. اریحا, emended by G.; اصحا, on which G. writes, "Haereo in اصحا. Legere كَضَحٍ, *solis instar*, temerarium est. Forte l. أَجِيَاجًا, *with bright burning*.

110, 2. E. لحاکی حبانا علی فهوة, emended by B. — 4. E. اکنابها, emended by B., and بالشتا, emended by B. to بِأَلشَّتَا. — 6. Correct to قُلُوبُ; E. نصبی. — 9. E. بادی for با وی. — 10. E. لغیض, emended by B. — 20. E. خطائی.

111, 11. E. نآيد for يابد.

112, 4. E. اندود. — 24. Read تيغ.

114, 2. E. جويها, emended to چهها. — 5. E. ابن الجدّ. — 8. E. مكن. — 18. E. كه از. — 24. E. om. all the points except those of the ش in the word I read ببينيش. — 25. E. اوست and باى بران بالوان.

115, 8. E. om. all points except in ن in the words I read پيرنادان.

116, 7. E. عبادان, and بدديست. — 8. E. چه جواد شد. — 19. E. بعيان for تعبان. — 22. E. علام, and سران for بر آن. — 24. I can make no sense of this, and merely print the MS. reading.

117, 14. I think the right reading is — و در دريا . . . اغتراق.

119, 6. MF. سيم for سرو. — 7. E. ما قوت يار for ياقوت باز of MF. — 11. MF. از من و از and درد و بالاى لبت. — 12. MF. در for بر *bis*. — 13. MF. خود for من; E. om. [از]. — 14. MF. om. [و], E. سرو بس ياقوت نار. — 15. MF. چون چنين دارى; E. گر for كز. — 16. E. . . . باز (with a letter obliterated at end) for با زرّ. — 19. MF. om. End of line wanting in E.: the emendation is conjectural. — 21. MF. بالاى. — 22. MF. مى.

120, 1. E. جرم for صبرم; MF. رخ for لب. — 3—4. MF. om. — 5. MF. نزد for پيش. — 7—8. MF. om., but replaces by another verse. — 10. MF. آسمان for آفتاب. — 11—14. MF. om. — 19. MF. omits remainder of poem.

121, 5. For [الف بيت] MF. has - التزام الف و را نموده. — 10. MF. خوشست for سزيد. — 18. E. adds و after سهب. — 20—21. MF. om. — 22. MF. لعلت for زلفش; and om. [است]. — 23. E. بر for به. — 25. MF. قبلهٔ همّت و فتنهٔ نعم و دشمن لا.

122, 3—4 MF. om. and replaces by another couplet. — 6. E. عهده for عمده (MF.). — 7—10. MF. om. — 14. MF. هست پيش for نيست وقت; MF. صولى for صالى; E. عيسى for عتبى. — 16—19. MF. om. — 20. MF. چه كان. — 22—25. MF. om.

123, 1—2. MF. om. — 4. MF. كزين حصول دَرَج باشد و خلاص درك. — 5. MF. برنجم for بدردم. — 7—8. MF. om. and replaces by another verse. — 9. Shimálí of Dihistán was a contemporary poet. See MF. i, p. 309. — 11—12, and 14. MF. om. — 16. E. بو كلندرى. — 19. Read قطعه.

124, 2. E. زمانست. — 16—18. These three couplets are added in the upper margin of the MS. It is not quite certain whether they should be inserted here or lower.

125, 4. E. adds به before نزد. — 20—21. E. om. words in brackets, and has سوره از for از سورهٔ. The emendation is conjectural.

126, 1. S. (which here rejoins E.) has وآخر. — 2. S. adds سنجر before سلطان, has برهان for جهان, and یافتست for یافت. — 3. S. بپرداخت. — 4. S. پیغمبر. — 8. E. om. [که]; S. substitutes - بدر کیتی کوید ما. — 12. S. بدرستی for معنی. — 15. S. om. [را], and فرمود. — 16. S. om. [و] after چهل. — 17. S. آن, and om. [سلطان]. — 19. S. آن for از, and است, and قصیده for شعر. — 24. S. یافته for رانده in text, with داشته as var.

127, 3—4. S. om. — 8. S. زان در انبان. — 9. S. بُبرّید. — 11. S. om. [طعمه], and inserts در دست after تو. — 15-–16. S. om.

128, 1. MF. چه for چو. — 2. The words رضا دهیم are partly obliterated in S., and of دهیم only م follows the final ا of the preceding word. — 5. MF. طبعیم; S. ازین, which in E. is corrected to ازو. — 7. MF. کوز. — 12. S. از for آن. — 9—14. MF. om. — 14. E. has as var. وچنانکه از تفاوت طبع .19 .S — .بجای من چه کزین گونه صد هزار جفاست — 21. S. بر for ز. — 22. S. این for آن.

129, 1. S. لئیم for لیم. — 2. E. خداست, B. رواست for جداست. — 8. S. om. [و] after کشاد; E. بند for برگ. — 9. S. حرم for جرم. — 10. S. om. [آب]. — 24. S. باد for بال.

130, 3. S. کفت for کف. — 9. E. براند آید. — 10. S. آنکه for باك. — 11. E. زبان. — 13. E. نعل for فعل. — 16. S. om. [یا] after دریا. — 21 S. om. [ز] and [تو]. Read خدمت. — 24. S. بعصاست.

131, 5. S. ار بدن. — 7. S. ز غایت. — 8. S. نه ناز بباست. — 9. S. کرمی, corrected in margin to کرم, and حامی. — 10. S. منکری. — 11. S. امید for گمان. — 12. S. بند کوچه. — 13. S. ز ظل; MF. باشد for شاید. — 15. S. اندرو. — 18. S. تر for تو. — 19. S. الاجل, and ظاهر. — 20. MF. adds و after دستور. — 22. S. املا for کاملا. — 23. Read اقتضا. S. has مصور for مقصور. — 24. S. و از نوای. — 25. E. ورنه.

132, 1. S. طلعتش. — 2. S. سلوت for خلوت. — 5. S. کنید for گر در. — 6. S. داده for زاده. — 10. S. om. [میدهد]. — 11. S. کنید for کنند. — 12. S. گر for کز. — 13. S. عمر. — 14. S. معذور for معزول. — 17. S. om. [و این قصیده]. — 19. Read ادم. S. has ارحل for ارجل. — 20 —21. MF. om.

133, 1. هست corrected from سله in S., E. نیست, MF. پیش. — 2. S. نسازند and بنکالند. — 5—8. MF. om., and substitutes four other lines. — 7. S. سیل for میل. — 10. S. om. [بینی]. — 11. MF. بر مثالی, and زن for کرد. — 13. S. om. [نور]. — 15—24. MF. om. — 17. S. الطراف. — 19. S. آیت. — 21. S. نه جدائی. — 23. S. بوده for جود. The variant

on و تمامت indicated in E. has been omitted or cut off. I have no doubt that the reading here given is wrong; something like از قحط or از فقر appears to be required.

134, 1. S. نتوان and om. [و]. — 4. S. om. [مشهد], and adds که after کرد. — 6. E. indicates a variant on قدرت رایت which has been omitted or cut off, perhaps قدرت را ید. — 13 S. adds تو گوید after و. — 14. S. فلك for ملك. — 16. E. om. [و]. — 19. S. om. [ن] in دهان. — 20. E. S. چهار for چار *con. metr.* — 21. S. طارمیست. — 22. S. تو کارکن او. — 25. S. از برا کمی سطحت. — 23. S. از نکری.

135, 3. S. خود for جود. — 4. S. نیکوتر and om. [که]. — 6. S. چرخ for خرج. — 9. E. has بادا as var. on بادند. — 13. S. دارنده, and بسیارست for مناسب نیست. — 15. S. گر for کز — 24. S. مثل انیم بخته. — 25. S. om. [و این قطعه].

136, 4. S. رخ for زنخ. — 5. S. has افلاك, deleted, after ساحت. — 6. S. در خریدان and بحور for تموزان. — 7. S. کشید. — 8. S. فتد. — 13. S. adds و این قطعه at beginning of line.

137, 1. S. خدای, om. [سه] and [را], and حاساکم. — 4. S. نقش for نفس. — 6. S. چو for چون and om. [باری]. — 8. S. آن for این. — 9. S. و تموراست for و له. — 13. S. گردون سر سر در کشست. — 15. S. ازشست. — 20. S. ندید for بدید. — 21. S. ز for که.

138, 1. S. om. [و له]. — 2. E. ترمد و. — 3. S. بگفت; E. om. ی after بکدوی. — 7. E. حسن for چنین. — 8. S. om. — 9. S. ابو, and برای for کمال. — 10. S. om. [مائده]. — 11. S. om. [الامیر]. — 12. MF. om. [الطولانی]. — 13. MF. om. [از]; for الطولانی، از افاضل S. has الطور الدا فاضل. — 14. S. بدایع او ز. — 18. S. قطعه for شعر. — 21. S. هیجا! and مثالت. — 24. S. تعبد for تعهد.

139, 1. S. شکال گردانید. — 2. S. adds و به after حال. — 5. E. S. بعله فیها, emended by de Goeje; S. خدارا از خدا; E. قتلی for فتکی. — 7. E. S. بسیم, emended by de Goeje to يُسَمّ; S. حفته for جِيفَةٍ; E. صلبت, S. طلبت بمسکی, emended by de Goeje. — 10. S. om. [از] and [دور], and تا for و چون. — 11. S. adds و before رسولی. — 13. S. در مقابلهء, and قومی for تو می. — 14. S. استلام for اسلام, and به پرورد for ارزد. — 16. S. و در for دُر, and باشم for بپاشم, and adds و after آمد. — 17. S. adds و after لطف. — 18. S. عرض. — 20. S. حدفهء, and om. [و اکنون]. — 21. S. حوض. — 22. S. حوض for حوضی. — 23. E. S. add چو before حور, but it is deleted in E

140, 1. S. om. [و] before در. — 8. S. زبردست. — 10. S. om. [و نشسته].

141, 2. S. با دو دست. — 3. E. var. یاری. — 5. S. بعضی for یعنی. — 6. E. S. کردئی, corrected in E. to گرددت. — 11. S. که for کز شد. — 16. S. فوادست. — 21. S. om. [دست], and adds ه after کمر. — 22. S. transposes برد and برده.

142, 1. S. om. [شود خراب]. — 5. S. جمن طمو معطبی. — 8—10. S. om. from بازی in l. 8 to و بدست in l. 10. — 9. E. adds بد after نیك. — 8—9. These verses are added in the margin of E. — 12. S. بو for تو. — 14. S. انک for آمد. — 16. S. فال زار.

143, 4. E. مثی. — 6. S. کار for گاه. — 11. E. S. آگوش for آغوش. — 17. S. دوستان. — 18. E. آیتست; and غایتست; S. دانم for آنم. — 22. S. منشین.

144, 3. S. می ندانند. — 4. S. می نخوانی, and که for و, and نوشته. — 5. S. تو زین اگر for تر زمن کرا. — 6. S. و تو چو ختم. — 7. S. عرضه for عرض. — 8. S. با جو for من چو, and سه for شه. — 10. E. om. [و این]. — 13. S. کان for کاین. — 16. S. adds و before عقل. — 19. E. S. بامتحان, with باستخوان as var. in E.

145, 3. S. om. [و]. — 10. S. از الم, and om. [و] after کشاد. — 11—12. S. om. [و شعر... این غزل]. — 12. S. adds لطف before طبع. — 13. S. قطعه for نظم. — 14. S. بر corrected to در after بازی. — 18. E. بر بر for برتر. — 19. S. باری for از ما بر; and کزانست. — 21. S. معشوق. — 23. S. om. [و] after عشق.

146, 1—2. S. om. — 4. MF. من for خود; S. transposes می and چه all through the poem. — 6. MF. می چه خواهی; S. نپرسی for بخواهی. — 8. S. چون. — 10. S. در for از, and از ترانی آید. — 12. S. آسایش for کشایش. — 15. S. om. ی after درد. — 17. E. مدام, S. بدامی. — 18. S. om. [و] in first hemistich. — 21. S. بشکنند. — 22. S. گریهٔ سوز for کز پی سود.

147, 3. S. چو for چون. — 6. E. مر for هر, and گر for که. — 7. S. om. — 10. E. om. [و]. — 13. S. کی for کز. — 15. S. تا بوك. — 18. MF. هر دمم. — 19. MF. زیستنی. — 21. S. om. [نه].

148, 2. S. has را در آبی.. for اثیررا ی. — 3. S. om. [در], محطی for مخطی, om. [می], and فتوح for فوح. — 4. S. om. روح in one place, and مفاریق for معاریف. — 7. S. om. [روز]; E. adds که after اوراست. — 8. E. و له for غزل. — 9. S. om. کی. — 13. S. adds و after گوش. — 14. S. شکست. — 15. S. om. [غزل]. — 19. S. این واقعه بشـ. ی این. — 25. S. جنونی را.

149, 1. S. و له for غزل. — 3. S. ناب کرو. — 5. S. بدهی. — 6. S. om.

[بود], and بودء, with *hamza*. — 8 S. شب. — 9. S. و لہ for غزل. — 10. S. بیابم. — 15. S. خوابم for آن جوابم. — 16. S. پا for یا. — 17. S. و لہ for غزل. — 18. S. ای for از. — 19. S. om. — 20. S. بہ سش. — 21. S. مایہ خوبت لشکر. — 22. S. inserts یار again before دل.

150, 7. S. دیدار مرتراست. — 11. S. و لہ for غزل. — 14. S. توان for او آن. — 19. E. برون *con. metr.*; E. S. بر می for برفی; MF. گران for ز سر. — 20. S. om. [می], which E. places where ؟ stands in the text, this [؟] bring omitted by both E. and S.; MF. om. [از], otherwise as in text. — 22. E. باز رواست; MF. تا آرد. — 24. E. S. شرف, with شرق as var. in E.; MF. بنمایند for فرمایند.

151, 4. E. S. وصف for خلق, with latter as var. in E. — 5. S. adds و after آب. — 6. S. om. [و]. — 11. S. زنجی را. — 12. S. om. [و] and the final م of شرم. — 16. S. و لہ for قطعہ. — 18. S. بد سگالت. — 18—21. MF. om. — 22. S. ملك for كلك, and دور for دوز. — 23. MF. دانش for و آتش. — 24. MF. و طرب for شراب.

152, 2. For جشن E. has فخ, S. جشن. — 5. S. هواء مراد, and کرد for کردء. — 6. S. om. [و]. — 7. S. و لہ for قطعہ. — 8. E. S. اگر نشانند مبیخ, with reading here adopted as var. in E. — 8. S. جهازہ. — 9. E. text, مسالخی, S. مسبخی or مسنجی. — 11. MF. قطعہء for رقعہء. — 12. MF. آنست and than کو ز غایت. — 13. S. یا بگویم; E. S. نان فرست; E. om. second [؟]. — 15. E. خان ز نان, S. جان زبان. — 17. S. اسیر for و امیر, and om. [این]. — 21. S. om. [الدین] and اسیر for اثیر. — 23. S. صابر again for بل کہ.

153, 1. MF. کنون for همی. — 3. S. om. [کہ]. — 4. S. مدح for موج. — 6. S. طاهر for ظاهر, and او for از. — 7. S. بکام for یگانہ, and adds و after بجوار. — 15. S. همی دانم و همی گویم. — 18. S. بودست.

154, 2. E. text (the var. is here adopted): بر چهرہء ما ز, S. برچهرہء مار. — 5. S. تا ناکہ for مانا کہ and بکشائی. — 6. S. بیالودم. — 17. Read رنگ for زنگ. — 21. Read ساختہ. — 22. S. transposes ؟ and دل. — 24. S. سیمت for لب تو. — 25. S. inserts چہ before علم.

155, 3. S. om. [سرشك]. — 5. S. om. [و]. — 8 S. ز for از. — 21. S. transposes تیر and هچو.

156, 10. In S. the points of کسم are blotted and uncertain, while the following word looks like تنست. — 11. S. جنگ. — 12. S. om. [تو]. — 15. S. om. [کہ], and مجموع for مجمع. — 16. S. بادی for نادری. — 17. S. om. [بہ] before انگشت. — 18. S. جهان for جنان, زوی for زدی, and om. [این]. — 20. S. خیر for خبر. — 22—23. S. om. last half

of former and first half of latter line. — 24. S. تابشت for بایست. — 24. S. دوم for دم.

157, 2. S. زنهار for زینهار. — 6. E. بخواهد for نخواهد. — 8. E. از for با. — 13. S. کوانی for گرانی. — 20. S. om. [کز].

158, 3. S. adds و before گ. — 7. S. نداشت in text, with نگاشت as var., and om. second hemistich. — 11. S. om. [و]. — 12. S. تو for نو, and om. [اندوه]. — 18. S. دست for سست. — 23. E. ابر نیست. — 24. S. ندارد for بر آرد.

159, 4—6. S. om. — 7. S. خاك for جان گر. — 8—9. S. om. — 10. S. adds نه after و. — 11. S. خاسته for ساخته. — 14. S. نه for به. — 19. S. om. [کلالت], and عقد for عقل. — 20. S. بست for است. I fancy that some word like مسمّی should be inserted before بصد. — 21. E. بیان for میان. — 23. S. om. [امل].

160, 3. S. درستست for دوستیست and جرمیست. — 7. S. داریم for در آیم. — 17. S. به for بد, in which case we must emend نروم to بروم, and read, with C., ببرم for نبرم. — 23. S. om. [و].

161, 6. S. حبش for جنس. — 14. S. اینست for اینت, and om. [و]. — 20. S. چنان for کجا. — 21. S. رفیقی for رفیع. — 22. S. om. [در] and has گذشت; E. S. کمال, but corrected in E. to کلام. — 23. For حورا (so corrected in E.) E. had حورا, S. خودرا.

162, 4. S. شوی for سوی, and بر for پر. — 5. S. شرطیست. — 8. S. دلی for دل, and با for یا. — 10. E. جان و. — 11. S. آورد. — 13. S. زبن for وبن. — 14. S. substitutes و له for this line. — 18. E. om. [و] before درد. — 21. S. رخساره, and یار for بار. — 22—23. S. om. from تکیه in l. 22 to کنی in l. 23, by homoioteleuton.

163, 1. Here begins another long lacuna in S., extending to **174**, 18. inclusive. — 23. The word printed as خوی is doubtful in E.

165, 2. MF. بوستان for بردهٔ زار. — 6. MF. فکر for رنج. — 9. E. رطق. — 23. E. بخدای.

166, 2. E. چون خزر. — 6. E. نسبانم again for بنشانم.

167, 9. E. ملابین, emended to بلابین. — 25. In E. مطلع is a correction from مخلص; and سیومی stands for سیوم.

168, 6. The name before بن علی is quite illegible; E. دوست for دست. — 17. گوید is an emendation of گویند.

169, 4. E. om. [و] after روح. — 13. E. خان for خوان. — 15. The word involved in the lacuna (where the MS. is worm-eaten) appears to end ...مد; و آتش is emended from و آهن; E. inserts بن after غمرا. —

18. E. om. [و] after کیش. — 21. E. سون, emended to سوزن. — 22. E. و for ز; after حال a lacuna involves the first letters of the verb ending in دن which I conjecturally read گذاشیدن. — 23. E. زند بمانم. — 24. E. فرور for فشرد.

170, 2. E. چون ناك for چونانک. — 4. E. امل for اهل. — 13. E. بار for تاره. — 14. E. نازه و .. انك.

171, 3. E. کلاوه, emended to کلاه; only the last letter of the word conjecturally read روان is legible. — 5. I can offer no conjecture for دعاب; E. گوید for کوبد.

172, 9. E. خداش. — 14. E. om. last [و].

174, 19. Here S. again joins, after the lacuna beginning on **163**, 1. S. تهی for زنخ. — 20. S. om. [و] after ملك. — 22. S. om. — 23. S. توطی for قوطی. — 24. S. سگو for نه از.

175, 1. S. ماند for ماندہ. — 3. S. om. [امّا]; S. تعویض for تعریض. — 7. S. و for شد. — 10. Correct پودلادت to پولادت or (E.) فولادت. — 13. S. om. [و محوراست]. — 18. S. تو for نو. — 19. S. om. — 20. S. ما آراست, and ز سوا for رسوا. — 21. E. خنسه for خسته; S. تن for دل. — 22. S. رباعی for و له.

176, 2. S. اسمس. — 3. S. om. [که]. — 7. S. دوم رسید for رشیدی; S. شعر و مقدم. — 8. S. سباعت عبادة for براعت عبارت. — 10. S. om. [عاطر]. — 11. S. سایکان مصنون. — 18. S. بخواتی for بخوانی. — 22. S. گو for گر.

177, 6. S. صد مساحت. — 14. S. om. [نیست], E. اینست. — 24. S. شعر for جواب. — 25. S. تو for نو.

178, 1. S. درو for آورد. — 13. S. ایا حواصل بزرگت در. — 14. S. تمامت for تمامی. — 16. S. فتن for فنن. — 19. S. om. [کار] and نو for تو. — 21. S. om. [و].

179, 1. S. و مغیش طرفه زود بود. — 3. S. عاجیبی. — 4. S. بروز for برون ز. — 7. S. نو for تو. — 9. S. این for آن. — 12. S. باب for تاب. — 13. S. برد for کرد. — 15—16. S. om. — 23. S. adds شد after تو. — 24. S. ندانی. — 25. S. ما for من, برای for بد ای, and آید for آمد.

180, 1. S. کاری. — 2. S. هزار for سزای. — 3. S. عشقی. — 6—7. S. om. — 8. S. الکورست for انگور. — 9. S. adds قطعه at end of line. — 10. S. با بحر خشت for تا بچرخست, and شدست. — 11. S. بربین for بدین, and adds at the end of this line the couplet omitted above in l. 6. — 12. S. نظم for قطعه. — 14. S. نگران for بکران. — 15. S. قطعه for و له. — 22. S. نگار for بکار. — 23. S. om. — 25. S. بحد for بجد.

181, 8. S. om. [در]. — 14. MF. عشق for هجر. — 15. S. روزی for موئی. — 16. The words placed in brackets are a conjecture by Mawlawí Muḥammad Barakatu'lláh. — 17. S. om. [و], and transposes مور and مو; MF. شبانروزی. — 19. S. ز بس سختی ز بس زاری. — 20. For بمو S. has بمور, and MF. بچشم; S. بها نداری for نهان ندارد. — 21. S. مو for موئی. — 23. For the emendation از اندوه E. has زاندود, S. راند و در زمین موی چون... MF. omits this and the remaining verses of the poem. — 24. In E. a lacuna replaces the words کو گره.

182, 1. S. بسنجم. — 2. E. وز for و از. — 3. S. که او ننگاردم. — 4. S. رخ for راخ. — 6. S. کران in text, with کمان as var. — 10. S. نشان for فشان, and, by homoioteleuton, omits from که in this line to چشمم in l. 14. — 12. E. نور و رنگ رنگ. — 13. S. گر for گوید. — 17. S. قصاید for قصیده; که آن مطلع حق و توحید; E. جق for حق. — 21. S. محال. — 23. MF. om. [و] before باز.

183, 1. MF. om. [و] after بجد, and نیابد for نگردد. — 2. S. inserts صواب before قصاست. — 3. S. مرو راست. — 4. S. که for کی. — 6. MF. سزاست for رواست. — 8. S. گون for گونه; MF. عناست for بلاست. — 12. S. ندا بدانیم. — 13. For the conjectural words in brackets, E. has بند که مگر, S. بند که که. — 15. S. تعوید, and بساط. — 19—22. S. transposes these two couplets.

184, 6. S. با for یا; E. S. om. [و]. — 8. S. om. [ای]. — 9. S. om. [کرد]. — 11. S. نه for نی. — 12. S. گفت for گفتم. — 13. S. تنگ دلی. — 15. S. om. [اینست]. — 16. S. وفاست for و فناست. — 20. E. نپایهء, S. بپایهء. — 21. S. و مان غنا.

185, 1. S. بردهء. — 7. S. om. The line is added in the margin of E. — 10. E. om. [ای]. — 11. S. با منی for باقتی. — 13. E. خداوش داور حیدر فناست. The emendation is conjectural. — 14. E. بر اهل; S. بندار for بر از. — 21. S. جناست. — 24. S. om.

186, 1. MF. om. [و]. — 3. S. بر آن for پر از. — 4. Correct to باغ. — 5. S. چو رونق for خورنق. — 6. S. om. [است]; E. S. کوه for دشت of MF.; S. om. [و]. — 7. S. MF. پر بهار چین. — 10. MF. وین. — 11. E. چون غدا و; MF. گوهرین سرشک; var. in E. کوثرین سرشك. — 12. MF. نثار for نگار. — 15. MF. بندش. — 16. S. فقاست for نقاب. — 17. MF. این, S. از. — 18. E. بر for پر. — 20. S. با for یا. — 21. S. یک نام, MF. کمنام. — 22. S. om. second [و].

187, 1. MF. این for و آن; MF. گرد کوه و دشت; S. ست for دشت. — 3. E. S. آن for از, corrected in E.; S. om. [که], and بر for پر. — 4.

For آن S. has از, MF. این. — 5. E. S. om. one [رنگ], which is, however, inserted in margin of E.; MF. کوهساره کوه. — 6. S. طیره است, MF. طرفه است. — 8. S. adds و before مرغ زار. — 12. For چون بهار S. has جویبار, MF. نو بهار. — 16. MF. ز خون دو دیده چو. — 17. MF. مراد for وصال; S. MF. وصل for روی. — 18. MF. inserts و before هجران. — 19. S. کر لا بوده زیر خم. — 20. S. سبزه دمد.

188, 1. S. داد for مانده. — 4. MF. از پس; E. S. بس. — 5. MF. گر من ز هجر روی, E. text the same, with ز added after گر. The reading adopted is given in margin of E. and text of S. — 6. MF. دل for تن. — 11. S. om. last 3 words. — 13. S. شست for نیک, but corrected as in text. — 14. S. هرگز محل نیاید in text, corrected in margin to the reading here adopted; MF. has نیست بر شاه نامدار for نبود نزدیک شهریار. — 15. MF. جلال for هنر. — 16. S. شرف for شرق. — 19. S. باد for بهار. — 20. MF. and margin of E. مشعبد, S. مسعود; S. معتبر for معنبر, and با for یا. — 21. MF. لیکن *bis*, and S. in second *miṣrá*ᶜ; S. om. [ی] after نور. — 22. MF. om. [بر], for which S. and E. (in text) read ی, with بر as a marginal correction in E. — 24. E. S. om. [و] before [پرّ]; S. برّی بر.

189, 1. MF. خلقی for چیزی. — 2. MF. الا ای, and براق for برید. — 4. S. حرور for مزرّد; S. خون for چون; MF. بر آورده پیکر بفرق دو پیکر. — MF. adds a good many more verses. — 7—8. MF. om. S. arranges the verses in a different order, viz. 1, 4, 2, 8, 5—7, 3. — 8. S. عاشق, and om. [کردن]. — 18. S. دوبده for دیده, and کنی for نهی. — 20. S. بخدمتگار, om. [بخت], and میکنی. — 22. S. پر for شهر.

190, 7. S. ends تا بگسسته نور. — 9. S. om. [بسی] and [شوی]. — 12. Correct بجواع to بخواع. — 19. S. بستنش اندر for بستنش آید, and جم for چشم. — 20. E. S. گر تو دل از آفرین قدرش; S. کنند for گنبد. — 23. E. S. ساز for سان, with variant in former marked but lost.

191, 4. S. om. [سوزنی که], and رقتو for رقیق. — 5. S. inserts و از before نسف, and گیهان after it, and omits from و روح in this line to بود و in the next by homoioteleuton. — 8. S. در و دکان. — 9. S. سوزن for سوزنی. — 12. S. و گفتا, and om. [مرا]. — 13. S. بجمله, and بافتست. — 15. S. om. [جد]. — 21. S. در آشکار, and ز ید. — 22. S. om. [و]; MF. بس for من.

192, 1. S. خواجه را و لیک. — 2. E. بنهر, S. نه بهر. — 3—4. MF. om. this and two preceding couplets. — 7. S. om. second [و]. — 8. MF. به for که. — 9. The first که is deleted in E. — 9—10. MF. om. — 14. S. adds و after بازار. — 15. S. کنند for دهد. — 15—16. MF. om. — 19—

20. MF. om. this and most of the following verses of the poem. — 21. S. هم for منم.

193, 1. S. سر, and دار مرا. — 3. S. om. [و], and نبایدم. — 4. S. om. [و]. — 7. E. text به تباه, corrected to بگناه in margin. — 10. S. جاس. — 11. S. اولا for املا. — 12. E. تخجالتهٔ آكه, S. تخجالتی كه; E. S. بنزد. — 13. S. برین for بزیر. — 14. S. گر آنچه كرده بود. — 15. S. om. [نمد] and كلهی. — 16. S. برین for بدین. — 18. MF. ننگ هر مسلمانم. — 19—20. MF. om. — 21. S. MF. كنه for بدی. — 22. For اگر E. has ار, MF. كس ار. — 23. S. بهمار.

194, 1. S. برین. — 2. S. نتوانم. — 5—6. MF. om. — 8. E. S. گر for كز. — 9. S. زبان for زیان. — 9—12. MF. om. — 15. E. ور. — 16. S. كز for گر and om. [گرم]. — 17. S. از for ار. — 19. E. فتنق, S. فتو. — 22. S. بد تو دك, and سودم. — 23. S. تبكی or بتكی.

195, 1. S. تجك. — 2. E. بحك, S. حبك. — 6. S. om. [ملك]. — 9. S. سر for لا. — 10. E. S. كس for چون. — 12. S. حك. — 13. S. باش. — 14. E. كو بر; S. كوثر; S. اعبری for اعادی, جون for خون, and حك for چك. — 15. S. اگر ترا بینم. — 16. E. S. كلخاجك, but the correction is obvious, the verse meaning, "I know this much, that in Turkish 'flower' is *chichek.*" — 19. E. بدو رد كنی و بیار; S. بد رود كی نثار.

196, 2. S. بحسك. — 7. S. بدید for پذیر. — 8. S. om. [و] after نجوم. — 11. S. كرای for كن‌ای. — 13. S. تنی for تن. — 16—17. S. om. — 18. S. om. [نیست]. — 21. S. نیاتی and بپردازی. — 22. S. كس زانی. — 22. S. با نیازی. — 24. S. خراش وزی for خوش آوازی.

197, 2. S. طاعتی. — 3. S. انكار for آشكار. — 4. E. از آشكار. — 10. S. بیامبر تازی. — 11. S. كن for كند. — 14. E. om. [سر]. — 15. E. نسیم for نصیب. — 19. S. رزمی. — 21. S. om. [بتو]. — 23. S. زفتیست for زرقست.

198, 2. E. كیكند; S. inserts شه again before چو. — 3. S. ز مدح. — 7. S. om. [ست]. — 8—9. E. om. — 10. S. شما غلط گردد and سرغازی. — 13. Both E. and S. simply repeat the last heading (٨٥), evidently by a mere inadvertence. I deduce the first part of the poet's name from the beginning of the next line. — 14. S. حلال for جلال. — 17. E. هشت for بشست. — 19. S. عزل for ازل. — 21. The conjectural [فرا] is replaced by a lacuna in E. and is simply omitted in S., which also reads ازین for این. — 23. S. لالهزار.

199, 1. S. فصلش. — 2. In S. سمور is altered to سموم. — 3. S. بیدار for بیدرا, and صبّاع. — 6. S. om. [در], and has پشت. — 11. E. بر for

پر. — 12. S. جان گشت ازو درد. — 18. S. پرسیدن; E. om. [کنند]. — 24. S. عنان.

200, 4. S. آواز. — 5. For the conjecture آوا زبان از, E. has وازان یان, S. وازان نان. — 7. E. خر for جز. — 8. E. S. ور بر for وزیر. — 9. E. om. second [و]. — 11. E. جغر, S. جغز. — 14. S. ایشان. -- 15. S. by mistake repeats کنجشک for لکلک. — 16. S. om. [باد], متصعف and بر. — 19. E. بکن *con. metr.* — 21. S. مرعی and خروشش; MF. بیضه نهد for خایه کند. — 22. MF. جوجه for چوزه, and again بیضه for خایه. S. transposes ll. 21—22 and 23—24. — 23. S. om. [به] before استادان; MF. باستاد درین راه.

201, 2. S. om. [به] before ظاهر. — 6. S. om. [من], reads بود for بوم, and inserts و after هر چند. — 8. S. om. [من تو], for which MF. reads آخر که. — 9. S. فوت. — 10. S. دم for دهد. — 11. E. پیغامبر. — 14. S. om. — 15. S. زینهار, *con. metr.* — 16. S. کیر for کبر. — 17. S. om. [که] and [ء]. — 20. S. om. [ی] in مهتری. — 23. E. برده, S. بر. — 24. S. om.

202, 3. S. احتمو for احمق. — 4. S. جهان for جان و. — 11. S. مهتری. — 13. S. جمید; MF. یافه; S. om. [می], for which MF. reads کم. — 14. E. S. خود for جود; MF. خلوت for مجلس. — 15. MF. کمکی for گر منی; E. S. گوستش; E. علان for بفلان, S. illegible; MF. جود for صله. — 17. E. S. خیز; MF. کانی for کافی; S. جمید. — 18. S. بری for برین. — 21. S. om. second [خوش].

203, 2. S. و ایله; MF. om. [و] after طبع, and اندیشد. — 3. Correct قظعه to قطعه. — 6. S. تا for با. — 11. E. S. نگر, MF. دگر; MF. منّت for محنت. — 12. S. دادن for زادن. — 13. S. MF. آید. — 15. S. کیبرا. — 16. E. نارون, S. ما نرون. — 18. MF. بد for بر. — 19. S. نماره for نیاز. — 21. S. om. [و] and the second [تو]. — 24. E. رزق; S. شک for سگ.

204, 1. S. بهیجا and om. [چون], and زن for زده. — 4. S. om. [به] before هم. — 10. S. om. [به] before دهان. — 13. E. S. بنکر و for تفکّر; S. om. [بر], for which E. has پر. — 14. S. adds نیز before قطعه. — 15. S. وزان for دران. — 18. S. بیای. — 19. MF. مهتران ز پیش وز کم. — 20. MF. حالت for حاجت. — 21. MF. شفیع for تو جمع; S. om. [کنی]. — 23. S. و گر نمایند; S. MF. بدین. — 24. S. من for ما.

205, 2. S. هم for همی. — 8. S. بعامت. — 10. S. بدویدم. — 11. S. اقامت. — 13. MF. درخشنده. — 14. E. غری. S. عزّی. — 15. MF. غرهای جهان; S. نیست for هست. — 16. S. سخنم. — 19. S. لون. — 23. S. دان تو for دار و.

206, 1. S. repeats بوسه for بِرو; E. پنداارند, MF. اندارزند. — 4. E. نادر کآمد, S. جو نامه. — 6. S. نشیب for نشست. — 11. E. S. حو بادند for نادره کآنرا. — 16. S. خانه گیرد. — 18. E. ضرور. — 19. S. می for چو. — 23. E. S. چنبر for چیزی.

207, 1. E. مهندب. — 2. S. om. [تا خورده] and adds قطعه at end of line. — 4. S. تغییر. — 5. S. عقل for عقد. — 8. S. آنچ. — 14. S. و بکاورا منکر. — 17. It appears to me that we should read نپرسیدست. — 19. E. چهار; S. کاره. — 23. E. ای سرد, S. آن سر ز; مُرْد (pl. of اَمْرَد) is conjectural; S. نیك for تنگ. — 24. MF. ای.

208, 4. MF. آنی for آلی; E. S. روستی. — 5. S. کم for که. — 7. For گبر S. has کبیر, MF. کم ز. — 11. S. پسشوار for و بشنو از, and هاجو for هجو. — 12. S. چشم; E. رکاینه, S. ز کآینه. — 13. MF. نقل for فعل. — 15—16. MF. om. — 17 E. روستی. — 24. S. شاعراتست.

209, 2. S. رند کاندنی. This and the 2 following words are written in red in one MS., as though they constituted a new heading. — 6. S. گردد for گر در, and جز عمر ز for از غم. — 8. S. بود for بودی. — 9. S. خواندم for چو آمدم; read پیری پیش. — 10. S. دیو for دیدن. — 11. S. om. [چو], and ازو بدین for از دیدن. — 16. For the conjecture زعلا E. has رغری, S. ز عری. — 18. S. سراب. — 23. S. دنار for دو نار.

210, 1. S. inserts the word قصیده after فصل. — 3. E. صاحت, E. S. روی for ری. — 4. S. زمان. — 6. S. و لطفت سیاقت. — 7. S. om. [عاجم] and [طبع]. — 11. MF. inserts و after اندر. — 16. MF. adds و after شیرند. — 18. S. ببرند and بجز ذکر چه خوانند. — 19. MF. کی for گر. — 21. S. چون بمانند. — 24. چو بر پشت حصانند.

211, 1. E. پذرامتر. MF. om. this line and the next. — 2. S. حرف for خوی; MF. باد خزانند. — 4. S. om. [و]. — 5. S. om. [هاجو]; MF. transposes زمیننند and زمانند. — 7—8. S. om. — 11. S. بادت, MF. نایب. — 14. S. است for اسپ and برانند for نرانند. — 15. MF. در for با; S. MF. بآب for با آب. — 16. S. طاووس, MF. طاوسی. — 17. E. بکشانند, S. بکشانید. — 18. S. وز. — 20. S. کوکب.

212, 2. S. تا تیغ. — 4. S. چشم for خشم. — 5. S. شاد for سال. — 9. S. om. first [و]. — 10. S. کفش مگر. MF. om. these two lines. — 12. MF. از زرّ و قبا. — 13. MF. آن for شان. — 14. S. شیرین for شیران; E. حیانند, S. جلانند, MF. عرانند. — 17. S. ما بنده. — 18. MF. کاندر for چون در — 22. S. om. [و]. — 21—**213**, 2. MF. om.

213, 3. E. ار چو, S. از جو; E. S. بما دم. — 4. MF. زینان for زیشان. — 5. E. و for خسرو. — 8. S. om. [و]. — 9. and 10. MF. آنان که. — 10.

S. om. [که]; S. MF. بستانند. — 12. MF. بدانند for بخوانند. — 13. S دل for فلك. — 14. S. and text of E. چو تسبیح ندانند: the reading adopted is a marginal correction in E. — 16. S. ناگهی. — 17. S. برخی. — 20. S. om. [پوش].

214, 4. S. عصدی. — 6. S. استادی. — 7. S. ز یافت for است. — 11. S. om. [و]: Dawlatsháh (p. 67 of my ed.) یافت دیگر ز ابر. — 12. Dawlatsháh, چون for گر, دم for بار, and زمین for جهان. — 13. Dawlatsháh بر for در, هر دم for گوهر, and خویش گوهر بار بار. — 16. E. S. خفته ستان. — 18. Dawlatsháh سنبل for سوسن. — 19. Dawlatsháh, لاله و گلنار. — 20. S. om. — 21. S. دمار از بر, and رود for ورد; E. از ورد زرد, S. از درد.

215, 1. S. و باغ یاران اندرو. — 2. E. صیقل اندر زنگ رنگ. — 3. E. S. شوی for شبّوی. — 10. S. سمر, Dawlatsháh, ثمر. — 13. Dawlatsháh, بنماید for بنهاده. — 14. Dawlatsháh, کنار for بطرف. — 17. Dawlatsháh, لالهٔ گلرنگ رنگ; S. نغز for نار. — 18. S. خوشبوی. — 19. Dawlatsháh, سنبل for سوسن. — 20. Dawlatsháh om. [و]; S. om. [چون], and مشکبوی بوی. — 21. S. om. [من]. — 23. S. om.; E. om. [ایضًا]. — 25. Dawlatsháh, زین for زی.

216, 1, 12 and 15. S. om., E. om. ایضًا. — 4. S. شبه for شب; Dawlatsháh transposes موی and روی. — 5. S. om. [و]. — 6. E. پیر, S. سر. — 7. E. S. بر for پر. — 8. Dawlatsháh, قسم for بهر. — 9. Dawlatsháh, بماه for بگاه. — 14. For چوب (the reading of Dáwlatsháh) E. has خوب, S. جون. — 16. S. دود دود. — 17. S. adds از after سرای. — 22. S. رسنگ for و شنگ. — 24. S. text طوری, corrected in margin; S. بیکار.

217, 1, 4, 15 and 18. S. om. — 2. S. برتاب — 5. S. ای بروز. — 6. E. شریك, S. شبریك and om. [پر] and [ا] in از. — 8. S. om. [و]. — 9. E. زی for موی. — 11. S. شونام. — 16. S. نگردانند. — 19. S. تا بکردن.

218, 1. S. om. [شد]. — 3. S. جندان. — 5, 8 and 19. S. om. — 9. S. وقت for و تنت. — 14. S. om. [تیغ]. — 15. S. خور for خور; E. S. یاد for بد. — 18. S. خورمی for خرّمی. — 21. S. نغنوب بکام.

219, 2. S. om. [و] — 3. E. replaces the first and S. the second پری by بری. — 5. S. om. [به] before شب. — 6. S. چشم. — 15. S. نیافته. — 16. S. بار. — 19. S. ندارم for ندانم, and om. [و]. — 23. S. ابو for بو.

220, 10—11. S. om. — 14. S. ستان, and زهر for ببر. — 20. S. om. [و]. — 24. I think that in this line also we should read پیشه تا که بود.

221, 3. S. روز for رود. — 5. S. الخاقانی. — 9. S. میکنند and گوید. — 11. S. جود for جواد. — 12. S. او for اورا. — 15. S. جماعتی که در شیوه.

— 16. S. تسبیح for تنسیج, and نیافته, and در وجد. — 23. MF. نارنج for بازیچه.

222, 1. MF. هنگامه چو طفلان. — 2. MF. مسکین. — 3. S. کآمد. — 4. S. هنگام. — 5. S. خانه for خان. — 6. S. درون بام. — 8. S. دیوانه for ویرانه, om. [و], and بلسد بر خوانش. — 12. S. دو سگ for سگی, and شیران دربانش for دورانش. — 13. S. که در دیده. — 14. S. om. ان in شیران and [و]. — 15. S. ز for و. — 17. S. om. — 18. S. فتد for قبل. — 19. S. سبیل for سپید; in E. the line ends خود فرست, and in S. خود فرست. — 22. E. اوز for روز. — 24. S. خورم.

223, 1. S. om. the first [و]. — 6. S. اختنکی. — 7. S. om. [قطعه]. — 9. S. رخی for دقی و. — 12. S. کز for در. — 16. S. اسیر. — 21. S. om. [و].

224, 7. S. تو نمن سی. — 12. S. بیشه. — 14. S. om. [نظم]. — 16. S. بر for پیر, بر آمد for برند, and خاتون in singular. — 17. S. افگند, and om. [هست]. — 21. S. تهجّی و اقبال. — 22. S. عدو گر. — 23. E. که نام او نارست.

225, 1. S. اقبال, and جنگی. — 9. S. چون ناز و. — 12. S. عرق for طرف. — 13. For من E. has می, S. مر. — 20. S. بنگر for شکر. — 22. S. بدانند. — 23. S. has آسمان, deleted, before آفتاب.

226, 3. S. بر آب. — 5. S. om. [از]. — 6. S. دوش بر for در دل. — 12. S. دبیع, متس, and om. [و]. — 15. E. بطر. — 17. S. چرخ for جزع. — 25. S. من for مه.

227, 5. S. نگردد و او. — 6. For شده (conjectural) S. has که, E. سه or سه. — 18. E. باوری. — 23. S. باد for یاد. — 24. S. آن for از. — 5. S. om. [با].

228, 14. S. آنست. — 16. MF. کرد for ساخت. — 23. S. گفته and کای. — 24. E. om. [و] after درود and after رسول.

229, 1. S. کرد. — 2. S. ایا. MF. om. this and the last line. — 3. MF. places و after نشاط. — 5. MF. transposes نجویم and نخواهم. — 6. MF. نبارم. — 8. MF. لعل for زرد; S. آب for ناب. — 9. S. زا for را از. — 10. S. adds به before سیماب. — 11. MF. دیار من شده. — 12. MF. همی درو. — 13. MF. منازلی که بُدی; S. گمان که بردند; MF. راحتِ من. — 16. MF. لاله و سیراب. — 17. S. خورمی. — 18. S. بکار for نگار. — 19. Read تبه. MF. om. this and next line. — 21. S. نگاره گاه. — 22. MF. بطبع. — 23. S. om. [ان] in اندران. MF. omits this and the next line.

230, 2. MF. با for از, and دلت for آن, both omitted by S. — 3. MF. پریده, and او for و از. — 4. MF. او for از. — 7—8. MF. om. — 8. S. ز بهر ای آن. — 9. S. شد; E. برش, MF. سرش. — 10. MF. کرده; S.

بتتاب. — 12. S. om. [و], and باب. — 15—24. MF. om. — 17. S. ناز, and om. [و].

231, 3—4. MF. om. — 5. E. S. بمن قضی for بمر تضی. — 6. S. MF. مقال for مثال. — 7—8. MF. om. — 10. MF. صواب. — 11. E. S. om. [و] before داد. — 12. MF. نیافریده. — 13- 20. MF. om. — 16. S. بحراب for بتراب. — 17. S. کران for کزان. — 20. S. ایا for و یا. — 21—22. MF. om. — 24. MF. شاداب. — 25. For نماید S. has نماند, MF. بماند.

232, 2. MF. شاداب. — 3. S. نقش. — 5—16. MF. om. — 6. E. گردیدم for گزیدم. — 7. S. قصیبت. — 9. E. om. [به]. — 13. S. تو for شو. — 14. S. پر تاب. — 16. S. کشد همی ز قران. — 18. E. S. insert بارگه after حبّذا and omit [و نشستنگه]. — 19. MF. آن for او; S. دید for دیده. — 20. S. در for زر; S. MF. جمله for جله. — 22. S. با سه; MF. و فسون for فسوس. — 23. MF. گل ستانی for بوستانیست; S. om. [و]. — 24. MF. بیخ جز حسرو حین. S. سروهائی; بلغار for گل ستانی again; 25. MF. — تتار for نثار. S. ;یغما

233, 1—2. MF. om.; S. هم for مه. — 4. MF. نظّار. — 7. S. om. [و]; S. MF. یافته for بافته. — 9. MF. نداننده for ندارند. — 11—14. MF. om. — 15. S. هم سال; MF. دربن; S. اندرم. — 16. S. که اینان می بینم. — 18. S. دم او دارم همچون. MF. om. this verse and the previous one. — 19. MF. برو. — 21—24. MF. om.

234, 1. S. کرد. — 3—4. MF. om. S. او for از and جوبم for جویم. — 7. MF. چه for چو. — 8. S. زرد وامی, MF. زرد فامیّ. — 9. S. هم for برو, and برو for همی. — 10. S. زار for وار. — 11—12. MF. om. — 12—13. S. om. MF. بار for پایه. — 14. MF. بصد بار for بدهمایه. — 15. MF. omits the remainder of this poem. — 16. S. یار for بار. — 18. S. ازین for یکی. — 20. S. مردهرا. — 22. The word بکنی is more or less illegible in both MSS. — 24. S. هنگ for تنگ.

235, 4. S. ز for از. — 16. S. کهچه for گرچه. — 17. S. درست. — 20. S. با عدوی.

236, 2. E. S. بگذار *con. metr.* — 3. S. inserts العبید before الاجلّ. — 6—7. S. om. from زان و آب to و دل از. — 8. S. om. [آن]. — 9. S. om. [می] before گوید. — 13. S. تر for نو. — 19. E. مفتونش. — 22. S. معزّی for مغرق.

237, 1. S. نارون for بارزوت. — 3. S. او م for از وم. — 6. S. روان. — 12. S. کمانرا and om. [که]. — 15. S. کشد, and om. [ببیك ا]. — 16. S. بیداری. — 20. S. بینی for آید, and so text of E., from the margin of which the variant is taken. — 21. S. om. [لب], and که for از. — 23. S. باشد.

238, 1. E. عقابش. — 3. E. اوصافی. — 9. S. om. [شعر خویش]. — 10. E. حسک and om. [و]. — 11. E. om. [ز]. — 12. S. om. [و]. — 14. S. صد for ام. — 16. S. عرش for عرض. — 18. S. مردمان. — 23. S. داربادی for دریائی.

239, 4. S. قلاده for قلاید. — 6. MF. بخرد این for دوست کین; om. [می]; and adds خود after بینی. — 7. S. حمه for راحت, گرنه for گریه, and زارش. — 8. S. افزاء, om. [و], and تودئی. MF. omits this line. — 9. S. MF. زهره; S. بکند. — 11. MF. تن for بن. — 12. Read ببیش for پیش. — 13. S. دود for دور. MF. omits this line. — 14. S. سقفش; MF. آسمان; S. فشاند for بنماند. — 16—19. MF. om. — 16. S. بر آ, and زخمه و. — 17. S. om. [و]. — 21. MF. تم اثر for نیم جو; S. om. [جو], and بازان for بازار. — 22. S. خسک. MF. om. — 23. MF. قدسی, and خم for غم. — 24. MF. نهاده; S. برتر for بزیر; E. فر و کبر?.

240, 4. S. inserts رامی را (with the را deleted) before رامین, and طاهر. — 5. S. مفرخ. — 6. S. بلا for بلی. — 7. E. مقوبان; S. adds و after ضمیر. — 8—9. S. om. from اند to دیگر. — 12. S. شعری, and تیز for نیز. — 16. S. inserts شعر before او. — 17. E. S. آمده for آمل, the correct reading of MF. — 18. S. om. [است]. — 19. MF. نه for نی twice; S. صال for وصال, نیز for تیره, inserts ز after شب, and تو نی غمی. — 20. MF. نه for نی, در for بر; S. کوه for گره, and om. [وعدهٔ]. — 21. S. قطعه. — 22. S. om. final [تو].

241, 3. S. آن خطّ and om. [لا] and [بر]. — 6. S. om. [و]. — 10. S. نوارد. — 11. S. بعنایت and om. [و]. — 12. S. دندان for اندران. — 13. S. داشتنم. — 14. S. بستان. — 15. S. مدرج. — 17. S. کوکبت. — 18. S. آفتابش and آسمانا. — 19. S. آسمان. — 23. MF. سیف for پشت.

242, 1. MF. om., but adds other lines. — 3. S. بمیم. — 3—5. MF. om. — 6. S. کرد for گر ز; MF. مظاهرت for مطر مدد; S. MF. زند for دهد. — 7. S. در for وز. — 8. S. om.; MF. transposes اسد and شود, and adds more verses. — 14. E. زرقی; S. نظیر for مطیر. — 15. MF. تیغ for سطح; E. S. معمّدست. — 17. MF. ذرّهٔ for بذلهٔ; S. خرّمش and مزورست. — 19. S. مُمرع; E. معقّدست. — 20. S. رای for سرای; S. طوف for طوق. — 22—23. S. om.; E. اینش for پیش, and مسند for مفسد; the emendations are conjectural. — 24. S. معاجب for موجب, and om. [که]. — 25. S. درّ for ذرع.

243, 2. S. بحرف for و حرف; E. om. [و]. — 4. S. و زبانی بدر دراست. — 5. S. تا بنده, and محذّر for مخلّد. — 7. MF. بخشیده for بخشنده in first place. — 11. For خسته, S. has جسته, MF. زخم. — 13—14. MF.

om. — 15. MF. که باشد for نیارد. — 18. E. مباح for مسّاح. — 19—22. MF. om. — 19. S. om. [چو]. — 21. S. صح. — 24. MF. transposes امر and نهی, and adds another verse after this.

244, 2. S. باس تو for تا پشت. — 3. S. خیری for خیر تنی. — 4. E. has امل خلق as var. on اجل خیر; S. مرتاح. MF. omits this line and the last. — 5—6. S. om. this couplet, and l. 7. to این inclusive. — 5. MF. transposes مه و سال and شب و روز, and om. [و] between them. — 6. MF. بود for زده. — 10. S. حرم for جرم, om. [و], and چشم for جسم. — 23. S. هیچو که for تو.

245, 5. S. om. [از], and بر کار. — 6. MF. بعروس. — 7. S. شه for شبه. — 7—8. MF. om. — 9. MF. چنو and om. [و]; S. هرگز. — 10. S. om. except رباعی. — 11. E. آورده in first hemistich. — 12. S. و for زه, om. [و], کرد for گره, and او ما هم روز ره at end of line. — 16. S. یار for بار. — 20. S. ایضاً for رباعی. — 21. S. om. [ختنه ام]. — 23. S. قطعه for قصیده.

246, 2. S. سلیمان. — 3. S. بیان for ببال. — 4. S. قضاء. — 5. S. om. [چون]. — 6. S. om. [و گاه ... نای], and the ی in نمودی. — 7. S. om. [می] before کرد. — 8. S. و با رنگ بر ولایت. — 10. S. ذاتی for دان, and قهره. — 16—17. S. om. [این طبقه]; E. S. آمد for اند. — 19—20. For [بجمال .. گشت] S. has بجهت او راست گشته. — 22. S. om. [تا]. — 23. S. دستش for دشمن, and ببسود. — 24. S. om. [و] in کاندرو.

247, 1. S. همراست for قطعه. — 3. E. S. با سکونه *bis*. — 5. E. S. بیانانش, but corrected in the former; S. om. [و]. — 6. S. شوریده. — 7. S. om. [قطعه] at end of line. — 9. S. بانم for یابم. — 16. S. همت for سمت. — 17. S. از for در, and چهار. — 18. S. om. first [و]. — 22. S. بجز for بخر. — 23. S. repeats بهار جوان [for بها ارزان] again at the end of this line.

248, 2. S. شودت for نبود, and کو for گر. — 3. S. افتادم. — 5. S. درمان for در زیان. — 7. S. om. [قوت], and adds قعرت after خاطر. — 10. E. text چنین for marginal correction چین, which latter is the reading of S. — 11. For [که هم], S. has همیشه, E. که همیشه. — 12. S. om. [و]. — 14. S. بچند for اگر بچنگ, and کمررا for کمر بر. — 15. S. om. [چو], for which E. has چون. — 16. S. om. [به] before رایگان. — 19. E. om. — 20. S. شکم for تنگم and om. [از]. — 22. S. om. [و] after طبع. — 23. S. ترا for تو. — 25. The following couplet has been accidentally omitted by the printers at the end of this page: —

در سبق روندگان فکرت را * بر نظم عنان چو در عنان بندم

249, 3. S. جاهش را. — 5. S. میهمانت. — 9. S. سبشی for سپس. — 11. S. گر for کز. — 12. S. ناچاره and کز. — 15. E. بحسن. — 16. S.

اما for ما. — 17. S. om. [ازین], [آن] and [او]. — 19. S. om. [ت] in آذرت. — 20. MF. نی for نه; S. جودروی. — 21. S. چنین for چین; E. om. [و]. — 22. E. جفت for جنت. — 23. MF. احباب for عشاق. — 25. MF. بدخواه for حساد.

250, 2. S. om. [جهان]. — 4. S. om. [و]. — 6. MF. transposes رسیدست and در آفاق. — 7. MF. خوف for ترس. — 11. S. اوصاف. — 12. S. شود for شده. — 13. S. om. — 14. S. om. [و]. — 15. Correct to طاقت. — 18. S. جوزهرم. — 22. S. transposes و from after جام to before یك. — 24. S. او for رخ و, and جام for خام; a marginal variant substitutes تن for رخ and دل for تن.

251, 3. S. تذرو وار. — 6. S. عقاب for غراب. — 8. S. تحتش. — 9. S. چشمش. — 10. S. places و after, instead of before, تازه. — 14. S. om. — 16. S. بدست for شدست; E. حلالت. — 17. S. om. [و] and [آتش]. — 18. S. om. [این].

252, 2. S. بر سر for بسر. — 4—10. S. omits. — 11. S. الاستاد. — 13. S. انسی, and دو for نهاد و. — 14. S. om. [بیان], and پاشند. — 16. S. کروهیند for گردانید. — 19. S. پردازد for گفته. — 20. S. om. [گرمی]. — 23. S. عاولة for عاقله, الادنان for ترا ایمان, and جون for خون.

253, 5. S. از آنك. — 9. S. سرائی را. — 10. S. om. [و]. — 12. S. ends line امروز آشنا, with var. in margin امرون اشقان. — 13. E. طبیبت for طبیبی. — 14. S. نه ازین, E. ازین, var. in margin: تو ازین اینجا و زآن آنجا همی جوئی دوا. — 15. S. سقا for شفا, and خسته. — 18. S. ذلیل. — 19. S. هست for نیست. — 21. S. جنگ, and باشی صفی for یابی رخ. — 24. S. ققص.

254, 2. S. با for تا; E. بینی as var. on گوئی. — 3. S. om. [بر]. — 5. S. om. [بفرمان], and لوسول. — 8. S. تیر انداز آتش for قهر و, and اقحجان. — 9. S. باردان. — 10. S. and text of E. سندرس. — 11. S. جرمه for حربه. — 16. S. زحا for رجا. — 17. S. کیا ابزار for که تا آزاد. — 19. S. om. [ملك]. — 20. S. بداند انتها. — 21. S. for یار و اسهای has با ولایتهای. — 23. S. transposes آدم and احمد. — 24. S. احمد از آدم; E. بر حنا.

255, 3. S. تا زچه خودرا, and رحمن for رخ شدی. — 6. S. رحامی for و حاجی. — 8. S. شهرها for شعرها. — 11. S. om. [و رای], and adds بود after او. — 13. S. مقتدا ار در زمین. — 17. S. قوت صلایش. — 22. S. مرتع again for مربع, and جلا for چرا. — 23. S. om [و] after ممدوح, and [مرا]. — 24. E. has مفتی as var. on مقضی.

256, 3. Var. موسئی. — 5. S. پاسبان. — 6. S. قراس for فرات. — 7. S. خوابم; S. and text of E. سعدی for شعری, the emendation of E. —

11. S. تاجها for با حیا. — 16. S. transposes مرا and نعمت, and inserts ز before اولیا. — 18. S. و بی شکر. — 19. S. از آن. — 21. S. حواحت for جراحت. — 22. S. om. [بر] after پیغمامبر. For احلال Mr. R. A. Nicholson suggests اِحْدَاد, a term explained at p. 254 of vol. i of Goldziher's *Muhammedanische Studien*, which agrees well with نِسا, "women", at the end of this line. The last words of this couplet are very corrupt in both MSS. S. has: — زکوه رکوه از عود و احلال ارثنا, and E. و احلال از نیا in text, and in margin و احداراز نسا. — 23. S. ار; E. کوز for کرز.

257, 1. S. و چه گفت. — 2. S. با سکونه بایه کری هرزهرا; E. پاشکونه. — 3. S. آتش for ریش. — 8. S. adds و after شاه. — 11. S. سلس. — 14. MF. چو for ز. — 15—18. MF. om. — 15. S. بر سقط. — 16. S. فلسفهرا نیز. — 19. MF. بخرگه. — 24. S., MF., and text of E. گوار for E.'s variant گسار.

258, 3—6, and 9—10. MF. om. — 10. S. om. [و غم]. — 15—16. MF. om. — 18. MF. خونست, which seems a better reading than چونست. MF. omits the remaining lines on this page.

259, 1. S. om. [ترا]. — 1—4, 7—14, and 23—24. MF. om. — 5. MF. om. [زا]. — 11. S. om. [تو], and reads همچون. — 15. S. بجوشد جواب. — 20. S. om. [و] in درو; MF. طپان for نوان; S. مرغ زار. — 21. MF. وز for از. — 23. S. نیز for تیر. — 24. S. بیع for تیغ.

260, 1—8, 13—16 and 19—24. MF. om. — 4. S. بند دهر for پند دهد. — 8. E. S. چو بار. — 9. E. S. تیزت for بیرق. — 13. S. محال. — 15. S. تهلان, E. سهلان; correct to شهلان. — 16. S. بارویتو. — 17. MF. خربط; S. om. [شود], and غرین. — 18. MF. کنار for شکار. — 21. S. om. [تو]. — 22. S. نباشی.

261, 1. MF. om. [و] after باد, and نرانید; S. مش for بیش. — 2. E. S. قاتله. — 3—24. MF. omits. — 4. S. گر for کز; E. یانتنش, S. یافتنش. Read ذو for دو. — 5. S. بال. — 6. S. دستم and om. [و]. — 7. S. transposes وقت and ننگ. — 9. S. از براشك for ار ترا ننگ. — 14. S. and text of E. افتخار for E.'s variant اعتذار. — 16. S. شققور. — 17. S. از for کز. — 19. S. گر بتواند. — 20. S. om. [و]. — 21. S. جون. — 24. S. علم for عالم.

262, 8. S. سنگسار. — 9. S. text طلبش, and قرص. — 10. S. and text روزگار. — 11. S. om. [وگر]. — 13. S. om. — 14. S. حاملست. — 15. S. نماند. — 18. S. چنان for جهان. I think that these two words should be transposed in ll. 18—19. — 21. S. حق for چو. — 23. S. om. [و]; S. and E. text بدین for پذیر.

263, 1. S. om. [ست] in اوست. — 2. S. and text of E. بدان for E.'s marginal correction بلا. — 5. E. S. است تر قبل; a var. in margin of E. has been cut off or otherwise lost. — 7. S. بندهٔ بندهاش. — 8. E. شکست, corrected by erasure to سلست. — 9. S. بکوید. — 10. S. بی for با. — 11. S. کو for گر. — 18. S. مقبل in text, corrected to شامل in margin; کرم is illegible in E. — 19. S. اسیر for آستین. — 21. S. از for در. — 23. S. بحر نماند و رانك.

264, 6. E. S. معود for صعود. — 10. S. om. [و], and بسمل corrected in margin to مشکل. — 12. S. نام تو for فعل کم. — 14. In E. وهم آورست is given as var. on در ره وهم, while باز بسن stands in the text for باز پسین. — 16. S. ز در for زره. — 20. S. جمله for جله. — 21. S. طرف کلا دیگر شکست.

265, 4. E. S. سیر for سپر. — 8. I am not sure whether the MSS. read حتر (as in text) or حشر. — 11. S. transposes و and جلد. — 15. S. بترکی شومی ز. — 18. For بنال E. seems to have نیال and S. سال; S. باد آن for نادان. — 20. S. بدر for تو بر. — 23. S. om. [که].

266, 4. S. از for آن. — 7. S. بی شبهی, and inserts شکست after سنقر. — 10. S. بتوك. — 11. S. عز شکمت بند. — 12. S. آنگه امیر. — 14. For کز قاف E. has کارغان, S. کارفان; S. ماه for مایه. — 17. E. از بنسکین; S. کینست for گیتیست. I do not understand the line, which is certainly corrupt. — 19. E. and var. in margin of S. کسان for کشان. S. transposes ll. 19—20 and 21—22. — 21. S. سخت for سفت. — 22. In E. after ظفر (or ظفیر, as it appears to be written) is an illegible word looking like خدر or حذر.

267, 2. S. پند for چند, and کرورا for گرو. — 6. S. دره و سهم. — 14. E. هند for هنر, S. بندگان for هنر بمکان; S. ناصر for ناضر and inserts او after اقبال. — 16. S. عذوبت. — 17. S. om. [و] after سخت.

268, 5. S. بجرم and om. [هر] in بگوهر. — 6. S. جگر for باخگر. — 10. E. ثابته for ثاقبه; S. زر و ز بود, E. زر بود. — 11. S. شعل for بنعل. — 20. S. om. [ز]. — 24. S. فعل for نعل, and مقیم for مقرّر.

269, 5. E. با بهار. — 6. S. باعتداله. — 7. S. غا for نما, and بر آنك. — 8. S. بود for بورد. — 9. S. هرجاء عطف دامن برق. — 12. S. جره for جر. — 13. S. سزد سنها, E. سترد شها. — 15. E. om. [که]. — 17. S. om. [وهم ... این]. — 18. S. مملکت. — 19. S. تبعت for تیغت. — 20. S. بیلك for پیلك. — 22. S. کردهٔ. — 23. S. زین for شین. — 24. E. has نه فلك را as var., E. در for دو. — 25. S. در for بر.

270, 1. S. بکشادهٔ جون, and اوران for وزان. — 3. S. کسان for کسا,

and رفت for رفعت. — 4. S. کرده. — 8. E. S. add another و after بیا. — 10. S. بکشادی for بکشاد پای, and امین for امن و. — 11. S. om. [وہم ... در]. — 13. S. آید, and انس. — 16. S. om. [ای]. — 18—19. S. پر درر for سریر خطیبان. — 19. S. نادیده. — 20—21. For سر بر خطّ بیان S. has بر در سرو. — 21. S. ادب for ادیب. — 22. S. ورا بر, and inserts ست before last اورا. — 24. S. مفاخرست.

271, 2. E. پیامبرم, S. پیغمبرم. — 2—5. MF. om. — 5. E. حون, S. گشته. — 7. MF. خوشبو گلی; E. S. om. [دگر]. — 8. S. شو بحکم. MF. om. remainder of poem, including this line, except — 24—25; **272**, 3—4; and **274**, 3—4. — 11. S. نایزه. — 12. S. آن ز for آب. — 17. S. بخشیده بخانم. — 18. S. نی for پی. — 24. MF. adds و after زبان; S. نیست که.

272, 4. S. نفسی. — 6. S. بر for پر. — 8. S. سر زخم نشمرم. — 9. S. در تست for درّیست. — 14. S. گذارد. — 15. S. om. [رنج], and کران for گزافه. — 19. S. باکیست. — 23. S. دم for دهد. — 24. S. خالی for خاکی.

273, 4. S. بشترم. — 5. S. دیباست for دنیاست. — 6. For نیستی, which I conjecture to be right, S. has هستی, E. بستی; S. این for کمین. — 11. S. قالبی for تا لبی, and زمان for زبان. — 13. S. می برد. — 14. S. می پرم.

274, 3. S. قهقهٔ. — 7. S. ز آلتی. — 8. S. بکدرم for بگذرم. — 14. S. قل کا for فلکا. — 18. S. آنرا for ایرا. — 19. S. خروش.

275, 2. E. برابرم for بر آورم. — 3. S. سستی. — 7. E. از باطن. — 8. Read بو المظفّر. — 9. Read سلطان. — 11. S. آن در for اندر. — 13. S. om. [کی] in کاشکی, and آیدی for آمدی. — 15. S. گوید چو لشکر خود. — 23. S. مر بیخ for من پنج. — 24. S. دل for دله.

276, 1. S. بانگ for تا آنکه. — 5. S. کز for و گر. — 6. S. om. [خدای]. — 19. S. نکشند; E. بسته for پشه. — 20. S. om. [اورا]. — 21. S. om. [شاه]. — 22. S. فضلا for فضل. — 23. S. بشعر و for شعر او; E. تغییر for تعبیر; S. om. [ه است] in کرده است. — 24. S. منشوررا, and بنفر for تنفیر.

277, 1. S. درج for زَوْج. — 2. E. مغسول. — 4. S. نظم for شعر. — 5. MF. ناز در for باروړ. — 6. S. تر for بر. — 8. S. اکن for اگر; MF. شمر for کریی. S. سمرش for ثمرش. — 9. MF. بچشم; دیده for چشم. — 11. S. ثمر for گوئی, and لب for شکر. — 12. S. تا for یا and بر for پر. — 13. S. غریبند. — 14. S. بکرم for نکردم. — 15. E. S. ببیش. — 16. MF. om. — 17. S. زخم for رخم; E. S. مکرش for کمر (MF.), but the ش is deleted in E.; S. رندی, MF. زبدی. — 20. MF. om. — 22. S. بخود. MF. om. — 23. MF. om. [و]. — 24. S. om. [ی] in کردی, and transposes صحن and خاك. — 25. MF. میرد for گوید.

278, 2. S. فرانوان; MF. نه for خورد ,چه for کند, om. [ز], and خورده for خورد. — 3. For او S. has و, MF. آن; S. and MF. نهاده. — 4. MF. omits this and the remaining verses of the poem; S. مرگ for مرکب. — 5. S. رش for درش. — 6. S. آن for ای. — 7. S. خواهد ای, and شوری for شودی. — 9. E. var. چون به بینی زین سان, text نه بینی; E. شرش for B.'s (correct) شمرش. — 10. S. جون for خون, and om. [از]. — 11. S. سرش for سر ار. — 14. S. پر for بر. — 17. S. om. [و این ... گفت]. — 18. MF. چو for که. — 23. For شگرفیش S. has شنگرف with var. زشگرف, MF. چو سوده شنگرفی بر رخ. — 24—25. MF. om.

279, 1—6. MF. om. — 2. S. text عقق, corrected to عقعق in margin. — 3. S. خام. — 5. S. جام for حام, and شام را مظلم. — 6. S. ماتا, انبسام and ضیا and شام. — 7. MF. برو. — 8. MF. برو for برآن. — 9. S. ماتا for ماتا. — 12. E. S. ایّام for اثام. — 14. MF. متّنش for نعمتش. — 15. MF. ملّت for دولت. — 16. E. S. لجام for ز جام. — 18. MF. مرکب for موکب, and نگام for زمام. — 19. S. برمد. — 20. E. سپاه, S. om. the succeeding [و]. MF. om. this and last line. — 22. MF. گر for چون. — 23. S. رنگ for آنکه. — 24. MF. بسوی.

280, 2. S. مشام. — 3—6. MF. om. — 7. MF. کاقبال for کافلاك. — 8. S. درن for در. — 9—16. MF. om. — 12. S. باك for بال. — 14. S. بجشن for بجشر, and در ارزم. — 17. S. سیاره for سپاه. — 19. E. om. [به] before سپاه. — 23. MF. در آسایش.

281, 1. MF. سزا for روا. — 2. MF. برای گل. — 3—6. MF. om. — 4. E. از ادبا و رام, S. آدبا. — 5. S. بری for بزی. MF. om. this and next line. — 7. S. om. [و ... این]. — 10. S. قصد قصد. — 13. MF. پزشك for بجشك. — 15. MF. inserts و after آهن. — 16. S. دُر فشان; MF. لولوبار. — 18. S. از for آن, نبش for نیش, and خست for بست. — 20. S. om. [خ] in خست. — 21. E. نوسه for بوسه. — 23—**282**, 2. S. om.

282, 5. S. adds را after او. — 6. S. تحریر for بحری بود. — 7. S. om. [می], and دارد for داد. — 8. S. om. [گفته است این]; E. om. [شعر]. — 12. S. سیاه. — 15. S. om. this line, except the words هم اوراست. — 16. S. مرغ. — 18. MF. ولی for و لیك. 20—23. MF. om.

283, 1. S. om. [و] after آب. — 2. S. لاحر for لاغر. — 3—4, 7—10 and 17—22. MF. om. — 7. S. میشود for آسمان. — 11. MF. یابد for باید. — 14. MF. بنده طوق. — 18. S. بابها for پایها. — 19. S. میدهد for میدمد. — 20. S. مهیب for نهیب. — 22. S. and E. text om. [شور], which is added in margin of E. with زشت as var. — 23. S. substitutes و ایضاً له. — 24. S. بر for تو. — 25. S. پر درد for بر رود.

284, 1. S. text has شود for نهاد. — 2. S. افتاد for آفتاب, and خیمها for جیمها. — 4—6. In S. what is here the last of these three couplets precedes the two others. — 4. E. سستند, S. خالها. — 5. S. بالها for حالها. — 6. E. بر for ببر. — 7. S. om. — 8. S. عاریت for نور و. — 9. MF. من for او. — 10—11. MF. om. — 10. S. تروی for بروی. — 12. S. هواء; S. MF. دست. — 16. S. adds و before مارا. — 18—23. MF. om. — 18. S. خود for خرد. — 23. S. om. first [و]. — 24. MF. روز for فصل, and شمر for ثمر.

285, 2. MF. transposes کاه and برگ. — 3. S. جان for جاه. MF. om. this and remaining verses of poem, to l. 8. — 9. S. om. — 10. S. بغمز بر for بقمر بر. — 11. MF. چو for چه. — 14—15. MF. om. — 19. S. بر نیامد اثر بر. — 20—21. MF. om. — 22—23 and 24—25. MF. transposes these two couplets. — 22. E. کوبك, S. کوبك, MF. کوکب; MF. نه for زن. — 23. S. مَ for از.

286, 1. S. om. [ایضاً]. — 4. E. خاك, S. جاك. — 14. S. substitutes و له. — 18. S. آتش, and بر for ببر. — 19. E. S. بر for پر. — 20. S. رخ for زخ. — 22. S. آمد ز بستانها.

287, 1. For العتبی S. has الهمی, E. العینی. — 2. S. از من بمفلس مفلس, and بر for او. — 3. S. فضلا for فضل; E. سواد for سوار. — 4. S. places او before از instead of after معانی, for which E. reads معانی; S. om. [جمال]. — 6. S. رواج for روایع. — 7. S. رایع for بدایع. — 10. S. adds می آورد after بهرامشاه. — 12. S. ذو الجلال را. — 14. S. سحر for چرخ, and om. [گریبان]. — 16. S. از رعیب و زیب; MF. om. [و] before خور. — 17. S. محال. — 18. S. منادی for مبادی. — 19. S. om. [و] before عرش. — 20. S. تذویر and توالش. — 22. S. om. [ست] in اوراست.

288, 2. S. در درّ for از درر. — 3. S. om. [عنف]. — 10. S. فخر فخر for فخر و فر. — 12. S. عنق for عنف. — 14. S. کبر for گهر. — 15. S. om. [او]. — 19. S. خوضو for حوض حوض. — 22. S. جم for جسم. — 23. S. بازره for زره. — 24. S. پاس for بأس.

289, 1. S. حدّ *bis* for جدّ, and دانش for ذاتش. — 4. S. حصر. — 6. E. om. [گر] by reason of lacuna. — 11. S. text برای for کمال, which is given in the margin. — 13. S. سکار, and om. [ز]. — 14. S. خیر for چتر. — 15. S. om. — 20. S. جوانی for چو آئی. — 22. S. پشمانی رپی and بپیش. — 24. E. تار غمت.

290, 1. S. گیرد for گردد. — 3. S. om. first five words. — 5. S. ضمیران. — 6. S. om. [ه] in خیره, and حدّ for خدّ. — 9. S. همچو حورانی میان. — 10. S. چون for جز. — 11. S. حور for جز ز. — 12. S. text سنبستنش,

corrected in margin. — 14. S. om. this line, and substitutes و له. — 17. S. زمین for رهین; E. var. روی زمین, apparently for علار رهین.

291, 3. E. apparently نبشته for بنشسته. I do not understand this couplet. — 5. S. om. [در], [ی] after فضلا, and [این]. — 8. S. om. [از], and نماید for بماند. — 10. S. تمثال for بمثال, which it again inserts by an inadvertence before هلال in l. 13. — 14. S. substitutes و له for this line. — 15. S. سختی for سخنی, and om. all diacritical points in نی پخته. — 16. S. زمان for زبان. -- 17. S. begins line - در صفت این چند ترانه. — 18. S. خشك for چنگ. — 19. S. منی for فنی. — 21. S. بساط خضر. اندوختی. — 22. S. بتأثیر for تباشیر. — 23. S. چو.

292, 1. S. حد for جدّ, and در for دو. — 2. S. om. [گفته]. — 4. S. نشاند. — 18. S. یکسان for کتّان. — 21. S. و آنك for زانکه, and نگار for بکار.

293, 4. S. دریاء. — 6. S. مقیمان, joined. — 7. S. سیر. — 11. S. کاروار. — 13. S. فراز for قرار. — 23. S. بر for در. — 24. S. نیامیزد, and روزی زلف آب. The second couplet on the next page (**294**, 3—4) is by mistake inserted again before this line in S.

294, 1. S. آمد for آید. — 4. S. om. [که], and زخداش پدید ایستد. — 5. E. om. final [د] in بندد. — 12. S. درباب for دربان. — 15. S. حیاتی for جهانی. — 20. S. خورد بجان for بجان خرد. — 21. S. زران for ارزان, and بجائی for بجانی.

295, 4. S. om. [شعر]. — 5. S. om. [سحر]. — 7. S. قبیح. — 8. S. یا for تا. — 9. S. صر for صبر. — 10. S. بد for بر. — 14. S. و می for زی. — 16. S. om. first hemistich. — 17. S. بزربس. — 21. S. om. [ء آن کلك]. — 18. S. om. [زلال و.. سلسبیل].

296, 4. S. و سیوش. — 5. S. جود for جور. — 10. This hemistich, which is in its proper place two lines lower (l. 12), occurs here also in both E. and S., but a V-shaped mark prefixed to it in the former shews that it was intended to correct it, though the correction is, unfortunately, wanting. — 11. S. کردد corrected to کرد. — 13. S. نفخات; E. نفثات سحر, S. تغنّیات شجر. — 18. S. نیازی for بناز. — 19. S. inserts را after زند. — 25. S. زپی نی زحمتی.

297, 3. S. repeats the words کار خود again after می نگرم. — 5. S. شمسه. — 6. S. فضله and ناصر. — 7. For مذکور, which seems to make nonsense, I think we should read بد گوئیء. — 9. S. نمودی. — 10—11. MF. transposes these four hemistichs, putting the third first, the first second, the fourth third and the second fourth. S. خرد for خورد; MF.

دیدگان. for چشمهای .MF ;بر کشد for بکند .MF ;ببرد زود دستهای پدر — 13. S. سرماء, and دمم for دمه. — 14. S. ؟ for ؟ه. — 15. S. om. — 16. S. مرا for من; for the conjectural غزّ E. has عز, S. عزیز. — 17. E. ترشد, S. بر سدّ. — 18. S. و له for غزل. — 22. E. بر خواسته; S. پشتی جون. — 23. S. سمعلون.

298, 6. E. S. مولّد, S. transposes the letters of او. — 8. S. بالین for با این, and حسان for رخشان. — 10. S. کرد for کردند. — 10—11. In both E. and S. the words [اتابك ... در مجلس] are omitted in the text, by homoioteleuton, but added in the margin. — 21. S. om. [او]. — 22. S. اسپیده.

299, 1. MF. ندا ز حضرت. — 3. MF. خرابیست. — 5. S. آستانه. — 6. MF. ز بهر نزهت تو. — 8. MF. transposes دوستان and دشمنان. — 9—10. MF. om. — 11. MF. چند for تاچه, and راهست for پیش است. — 14. S. روز for روزه. MF. om. this and preceding hemistichs. — 17—20. MF. om. — 19. S. چه بازهاست, and بردن سوام و هوا. — 20. E. om. [و] before طیور. — 21. S. بدست, and عاقل for غافل. This hemistich ends f. 144*a* in S., and is repeated by inadvertance at the top of f. 144*b*. — 23. E. تبنند, S. apparently بتنید. — 24. MF. بمجمع for بمحفل.

300, 5. MF. بوقت صبح شور, and ؟چو روز معلومست, S. also has معلومست. — 7 *et seqq.* MF. omits. — 7. S. بیاده. — 9. S. جزیهء for جذبهء. — 14. S. om. [و]. — 17. S. وزید. — 19. S. inserts و after جهان. — 22. S. writes صولتمی as one word. — 23. The text of S. has سما, corrected in the margin to سُها. — 24. S. گشت.

301, 3. S. om. [آن]. — 4. E. براز بخار بخور. — 5. S. حفظب. — 6. S. نبایند, and محال. — 7—8. S. om. — 15. S. لان for زآن. — 20. E. S. مال for ما; E. العصفور. — 21. S. خضر for حصر. — 22. S. جور for خور, and عم for عمر. — 23. S. ملك again for ملل, and عنایتست.

302, 12. S. نشود for شود. — 15. S. چو ابر باران for چرا بر آن لب. — 17. S. کنارہ. — 19. S. وفاء. — 24. S. بفلك for بفال.

303, 2. S. کن for کز, and باء for پای. — 4. E. سان. S. ستان. — 8. S. ؟تاء. — 19. S. جاء for جاه. — 21. In E. جز is a correction from جون; S. بنزد for نبرد. — 23. E. ره for زه.

304, 5. S. نو رافضا; E. ترا فضا. — 7. S. adds قصیده. — 10. S. طاووس. — 14. S. om. [تو]. — 16—23. These four couplets are given in MF. — 20. MF. عارض for چهره. — 24. S. رحم, and مر for بر. — 25. E S. ارغوان for زعفران, which latter is given as a marginal emendation in E.

305, 3. S. سقّاء. — 9. S. بطارم, and om. [و]. — 10. MF. اینکه and

این. — 13. S. یاد for باد. — 14. S. همه. — 21. S. که for ﻛ. — 23-24. E. om.

306, 1. S. کرامتی for گرانشی. — 3. E. om. [ی] in خسروی; for هنگام S. has از راه, MF. از روی; E. اهتما. — 6. S. ر for بر; کمان for مکان. — 7. S. ببیرند, E. پرند; E. نو for تو. — 9. S. همه. — 11. MF. بر for در. — 13. MF. نبود for ندهد. — 15. S. om. [ن] in جهان. — 18. S. قدح for قزح. — 19. S. با محر, and دست. — 20. S. adds و after مهر, and has کسی.

307, 4. S. است. — 5. S. کن for کز, and سحاب for سخات. — 6. S. تب for شب. — 13. S. الطبیبی for الطبسی. — 16. S. معرّج. — 18. S. هم for همه. — 19. S. نطق for لطف.

308, 2. E. زمانه ی, S. زبانه ی. — 3. S. معشوق. — 5. This line stands thus both in E. and S, with دان for دار, corrected in E. Some word has evidently fallen out; possibly a second تنگ, which would fulfil the requirements of the metre. — 6. S. تازمی for تاز دی. — 8. S. عبرت بدید ی for عشرت بزیر پی. — 11. S. om. second [محمّد]. — 15. S. نثر for نشر. — 23. S. و for وهم. — 24. S. یاد for یال.

309. 1. S. بشوی for بسوی. — 7. S. اکبون for اکسون. — 8. S. om. [آب], and reads مشام for مسام. — 13. S. صدر آمد آن. — 16. S. ی for فی. — 18. S. رسید.

310, 1. S. بار ندارد for باز نیارد. — 3. S. om. [و]. — 9. S. inserts تو again before سره. — 13. S. بستیم. — 18. S. حرف for خرف. — 22. Read ی آب. — 23. This *qiṭ'a* is also given in the *Ta'ríkh-i-Guzída* (pp. 57—58 of the *tirage-à-part* of my translation of the Biographies of Poets contained in that work, published in the *J. R. A. S.* for Oct. 1900 and Jan. 1901). The variants of this version are marked "G.".

311, 1. S. یاد. — 2. G. گر for کز, and معجز for حاجت; E. پیغامبری. — 3. S. داری for دارای. — 4. G. تا کند با او یکی ساعت, and inserts و after مصاف. — 7. S. فایض for قابض; G. کردگار for فیض حق. — 8. S. آن همه. — 9. S. جا for جان, and om. [آن]. — 11. G. این بدانی کین for بلا دانی. — 13. S. نغزبکی for تعذیبی. — 15. E. substitutes نظم. — 16. چو, omitted in S., is inserted over the line in E. — 17. S. ز نور for زیور, and بیافت corrected to یافت. — 19. E. بی for ی. — 22. S. دست for پشت, om. [شد], and و از همه روی بیافت.

312, 2. In S. the word فصل is written in red, in larger letters. — 6. S. divides مخصوص آن; E. مغسول for معسول, "honeyed". — 6—7. S. om. [این چند ... گفته], and substitutes رباعی. — 9. S. کنند for گنبد. — 10. MF. شد for ای. — 14. S. نبودست. — 15—18. MF. om. — 19. S. فرود. — 20. S. inserts و after یمن. — 21. MF. بود for چه مر, and و

for چه. — 23. MF. آرد بار for در دستش. — 24. S. adds و after بار.

313, 1–6, 9–10, 15–16, and 19–22. MF. om. — 3. S. خور for خویش and میشود for بیند. — 5. S. پرورش for بر روش, and در for زد. — 6. S. بنام for نیام. — 8. S. om. [تیغ]. — 11. MF. inserts و after بخندد. — 14. S. جو استار. — 15. S. زنگی مادح, and om. [و] before گهر. — 16. S. تر از for نزار. — 17. MF. کشید. — 21. S. بیان و بیان, E. بعیان ز بنان. — 22. S. نور for پر ز. — 23. S. بتی for نبی, and om. [و]. — 24. MF. خهی for زنگی; S. میان for بسان.

314, 1–6, and 15–18. MF. om. — 3. S. و آب for و ذات. — 4. S. om. [و] and [و قار], and inserts تار before قلم. — 5. S. بسته for تشبّه. — 6. S. adds و after شرار. — 7. S. om. [و] after سیل; MF. جوشنده for پوینده. — 8. S. بفرق; MF. عدویت دو یار. — 9. S. om. [و] after هلاك. — 11. MF. دو رویه است. — 13. MF. نفاد. — 14. S. om. [ز], and از افتد for افتدار. — 15. S. هزار for هر آن, and نیاز for نثار. — 20. MF. حق گذار. — 21. S. دیده شد دشمن. — 23. MF. ز for از. — 24. S. زنخ for رخ.

315, 1–4, 13–14, MF. om. — 1. S. تو تیغ for توقیع. — 5. MF. ازین for درین. — 8. MF. مرین for برین; E. قصد; S. om. [شدم]. — 9. MF. بحکم تو قلم و تیغ. — 11. S. خورد, and بار for باد. — 15. S. om. [ین] in درین, and om. [بیت]. — 18. S. om. — 20. S. om. [و]. — 21. S. om. — 22. S. زره, and سیررا for سبز از.

316, 1. S. میگوید. — 2. S. om. [ین] in درین. — 4. MF. خُرده; S. برد for ریزد. — 5. E. گوهر وار, S. گوهر و از; I follow MF. — 7–10. MF. om. — 9. S. با for تا. — 10. E. یشم, S. سیم. — 11. S. باغ هندوستان را مانند, MF. باغ با هندوستان مانند; S. زغ for زاغ. — 12. E. S. om. [که]. — 18. S. باش; S. MF. اختر اخگر نمای. — 19. MF. ریز for بار; in S. the redundant words گوهر فشان follow لولو فشان. — 21. S. آهنی را می بر از... — 22. MF. کردار for تمثال. — 23. S. مرغانی, om. [گانی], and پر زد بسان. — 24. MF. هر دو for پرّ و.

317, 1. MF. پر دلیران شجاع. — 2. E. om. [درع]. — 3. S. در جنّتی for درختی, and ز اورا ز for بیخ او از. — 6. S. سینه for سنبل. — 7. S. بجودت بشکنند. — 8. S. آز جونان, and در آن. — 9. S. مهربان for میزبان. — 10. MF. transposes در and از, and هنر for مسیر. — 12. MF. begins line اینچنین کز. — 13. MF. گوهر for دریا; S. transposes بنان and بیان. — 14. S. om. [و].

318, 1. S. با for تا, and از for اندر. — 3. S. خشمش for خمش, and باسم ترسم. — 5. S. om. [حقّ]. — 6. E. خور for حور. — 7. S. دم‌ for دم. — 8. S. om. [و این رباعی] and [حقّ]. — 9. E. خور for حور. — 11. S.

om. [رحمة الله علیه] — 20. S. با for بر; MF. از for در. — 21. E. S. جنان; S. تعبّد for بفندق, and صدعت; MF. از صدغ بر. — 23. E. S. شکن for MF.'s سکن.

319, 2. S. بر تر; E. S. سمین for سیمین; MF. تازه سیمین. — 3. MF. مفتن، گفتنی, and بماسورهای سیم. — 4. S. جنبد for بچپند. — 6. S. رحمت، چکنی — 7. S. گفتم for گیرم. — 9. S. MF. om. [و]; S. کنی for چکنی, and شراب. — 10. MF. روزق for دورت; S. inserts از before یمن. — 11. S. و دایم زمام for امام. — 13. S. وداع again for صداع. — 14. S. رفتم عزو جارك; MF. om. [و] after رفتیم, and جارك بالجدّ و الظعن; E. الجد و العطن; S. الطعن. — 15. MF. و ساز for شاذه; E. S. از for آن; S. اد ادن for ادم این. — 16. E. نراند for S. and MF.'s نزاید; S. سحر for بجز; MF. سجن. — 19. MF. و after پیش; S. زد از, MF. زدش. — 20. E. S. سمن for شمن. — 21. MF. است for آمد; S. حبس. — 22. S. غنچه for مشك. — 23. S. om. [جد] in زبرجد, and کفت for کعب. — 24. E. S. کوی for گوئی. MF. om. this line and the preceding one.

320, 3. S. باد for باز. — 4. S. غبغب; E. S. و for ز. — 8. S. برد for بود; E. S. حریش for حرنش. — 10. MF. وز for در. — 11. S. توست for یوسف و. — 12. S. دیو for دلو و; MF. برو for درو. — 14. S. برکی for پر که. — 13—18. MF. om. — 15. S. بر for پر. — 16. S. ادن? for اون. — 18. E. S. تاج for تاجی; S. سمن for ثمن. — 19. S. نا رمید, MF. را رمد. — 20. S. وسین for وسن. — 21. E. حالی بر for خالی ز. — 22. S. MF. این for وین; S. روبست for رؤست و. — 23. For نفس (MF.), S. has زنس, E. ریش; after هوا E. adds و and S. ء; E. S. ز for از; S. ends the line - از هوش و همّت از هدان. — 24. E. ار, followed by و over the line for درم, after which MF. adds و; E. ز for از; E. S. om. [و] after غضب; S. جهت for جبهت; E. S. عصن.

321, 1. S. om. [و]. — 1—8. MF. om. — 3. S. نصحت and تغرّی. — 4. S. است for نقیب. — 5. S. بردن for بودن. — 9. S. دشمن, را عرض, and چو روز for زور. — 12. MF. om. [و]. — 13. MF. om. [ی] in بخدای. — 15. MF. بخداء. — 19. MF. بالصلح for بالملح. — 22. For و فرقت S. has وفق, MF. موقف. — 23. S. انکهان for ابلهان. — 24. S. بپیچیده.

322, 3. For حکایت, so corrected in the margin of E., the text of E. has شکایت. — 5—6. MF. om. — 6. For را حسبی بست .. (conjectural) E. has راحسب, S. حسنست. — 7. MF. دل for سر. — 8. S دمن for دل من, MF. نه for نی. — 9. MF. نه for نی throughout. — 10. S. om. [نه ز] in نه زور, om. [و], and زحل for رحل; MF. و نه for نی; E. S. om. [و] before نی. — 12. S. بپاحق for بیبهق; E. adds the scarcely necessary

note – ببهق نام شهری. — 11—18. MF. om. — 17. S. نسخ. — 19. S. om. [باد], MF. خوش باش و ملک دار. — 20. E. حالی. — 22. MF. گلرخ for دلبر. — 23—24. MF. om. — 23. S. بود دشمنات روی. — 24. S. om. [ت حزن].

323, 20. S. تحسین for بجستن. — 23. E. عشق for اشک.

324, 1. S. om. [حکم]. — 2. S. حك (صك ?) for چك; and رسن for درسن. — 4. E. leaves a blank for [حدیث]. — 6. S. has فضل (but I think deleted) before افاضل, and پدر for بدر. — 7. S. سمه for فتیله, and قوبت for قربت. — 8. S. inserts می before زند. — 15. MF. تا for با. — 17. S. transposes روز and جنگ. MF. om. this line and the next. — 20. S. om. [خیمه]. — 21—24. MF. om. — 23. S. تیر. — 24. S. آگهی.

325, 1—8. MF. om. — 3. S. بوده for بودم. — 4. S. بتابد, E. بتابید. — 7. S. پاس for باس. — 9. MF. دغا for وغا, and صیت for صوت. — 10. MF. نغمهٔ. — 11. MF. ز تیغ, S. خواب for چو آب. — 14. MF. تیرش for تیغش, and درخشد. — 17—22. MF. om. — 22. S. یکباس; S. نیست از for نه بیند. — 23. S. om. — 25. MF. اندوده.

326, 1. MF. لون for جرم. — 2. S. زربینی. — 3. S. درقهٔ. MF. om. this and remaining verses of this poem, except the last couplet. — 5. S. وصاف; E. حشم for چشم. — 7—8. E. om. — 9. S. باره for یاره, and adds و after از. — 10. For ز جرّه باز ازرق S. has only the letters رم با زرق. — 14. MF. از خنده مام for با تبسّم. — 15. E. S. (I think) عشقی for MF.'s عشقش; S. در for زر. — 16. MF. نباشد. — 17. MF. بباشد, S. om. [و]. — 18. MF. دلبرم آن گفتهٔ for جان فزای و خندهٔ, S. فزاء. — 19. S. چون for در. — 21. MF. بسی for چه سان.

327, 1. S. پادشاه; MF. separates ملك شاه; S. om. [شاه], as does text of E., corrected in margin. — 2. S. جان and MF. و for خان. — 3—4, 11—12. MF. om. — 4. S. از for آن. — 5. E. om. [و] before بینی; MF. گاه for وقت. — 10. MF. خوش for خون; S. دوید for روید. — 11. For the conjecture [آتش بار], S. has سنانش, while in E. only the letters ...ینایش are legible. I now think that مینائیش is the correct reading. — 12. S. رخم عنبر for خم خیبر. — 13. S. المحترم for النحریر, and om. [ابی], for which E. has ابو. — 17. S. ممکن for ممکن. — 18. S. رسالة الجلالة, and نوروز به نام, which I now think a better reading, and om. [او]. — 20. S. om. [او مری ماند]. — 21. S. حورا for جوزا. — 24. S. مال for نال.

328, 1. S. زدکار. — 1—6, 19—22. MF. om. — 7. MF. بر for در; S. شیرین for نوشین. — 8. MF. adds و after زار. — 9. S. باید for یابد. —

13. MF. بخوبی با تو. — 14. MF. نباشد for نبودی. — 15. S. تاکه. — 16. For ببینیت MF. has خوی تو, S. تیغ تو, E. text تیغ, corrected in margin to the reading here adopted. — 17. S. MF. و for در; for پر خم E. has مخم, followed by است deleted; S. بخم است, but the correct reading here adopted is given in the margin of E. — 22. S. om. — 23. S. شم اسپ در جزا.

329, 1. The word حریم and the beginning of the next word are obliterated in E. — 1—4. MF. om. — 3. S. باز for بار. — 4. S. نهان for سنان. — 5. S. adds باشد همیشه after گل, *con. metr.* — 9. S. MF. یاره for باره. — 11. S. بملك. — 20. S. زان for زن, and فصل. — 22. S. آن for زآن. — 25. S. دست.

330, 1. S. حلق. — 4—6. Of these three hemistichs, S. places the third first and the first third. — 6. S. om. [ی] in گوهری. — 7. S. om. [و] after دست. — 10. S. آن کان for ارکان. — 13. S. places و before instead of after علم. — 18. S. om. [که]. — 19. S. نظم for قصیده. — 24—25. MF. om.; S. بنماء.

331, 4. For حزم S. has جزم, MF. چهره. — 7. S. میکنیم. This line and the next are wanting in E., their place being shewn by a blank space. — 9. MF. سخن for سماع. — 11. E. تر آستان, S. بر آسمان. MF. om. this line and next. — 13. S. بر در ستد for پر در شد. — 14. S. بر for پر, MF. خسرو for خواجه. — 15—24. MF. om. — 17. S. om. [صبح]. — 19. S. بر for بحر و. — 20. S. بار for یار. — 24. S. از استغفار.

332, 2. S. بر for پر; MF. and var. in margin of S. پر ز لعبت. — 3—4, 7—10, 13—20. MF. om. — 4. S. transposes که and گل. — 7. S. ز for که. — 8. E. om. [و]. — 11. S. واو for وار. — 12. MF. لاله for لولؤ. — 17. S. بقا again for قبا. — 18. S. جهانراز. — 24. S. سراون, and کشد.

333, 1—2. S. om. — 7. MF. لاژوردی, and از شاخ سیم رنك; S. نیک آنک for نیل رنگ. — 9. E. S. ز آنکه for از آنك. — 13. E. S. شود for کند, the latter correction being written in pencil in E. over the line. — 16—17. E. S. om. these two hemistichs, which are added in the margin of E. — 19—22. E. om.

334, 1. S. om. [چون]; MF. om. this and next three hemistichs. — 3. S. ببل for بلبل; E. S. بباد. — 6. S. دریاك. — 10. S. انکار و افکار for ابکار. — 12. S. om. [پهلوانی]. — 13. S. مستنزه for مستنیره. — 14. S. om. تا, and استنام for استلزام. — 16. S. تورك for تولك, and om. [میگوید، شعر]. — 17—18. MF. om. — 19. MF. بناگوشی. — 24. E. S. سرخ for شوخ.

335, 1. S. من for بن, او صلب for وصلت, کند, and قرآن for فراق.

— 2. S. کرد for کرگ, and again کرد. — 4. S. ما for من. — 6. S. چو سروا.
— 10. S. adds شعر at the end of this line, as though what follows were a separate poem. — 13. S. om. [پایهٔ ز], and reads ز ابحر السکون بنده ; E. آتشگون. — 15. S. حصم, and om. [دو دست]. — 16. S. بازوش for ماروش, and om. [صف]. — 19. S. اندر هند تا ابد بفضل.

336, 1—6, to the word یاری, together with the last four lines on the previous page, are omitted in both MSS., but added in margin of E. — 5. The title is omitted in E., but evidently a new biography begins here, and I have supplied it from the following line. — 7. S. خراسان again for خور آسان, and inserts وا between و and قصاید. — 8. S. transposes که and او; E. S. om. [در], which is supplied. — 9. E. om. [آمده]; S. آمد for second آمده. — 12. S. رخ ار for تو ;رخان is supplied in first hemistich; S. بر for second پر. — 14. S. در for وز. — 18. S. تو من که for که ترا برین. — 20. S. دور for درو.

337, 2. S. آتش for از بس. — 3. S. ends line آتش باری, with emendation here adopted in margin. — 4. S. om. — 7. S. adds میگوید after باچه. — 8—11. S. om. — 14. S. om. [از]. — 17. S. om. [ذوق]. — 18. S. فزاء, and om. [قصیده].

338, 4. S. تجز for ذرّه. — 5. MF. و آنجا. — 6. E. S. نمی for نمی. — 8. For سبوی (the marginal correction in E.) the text of E. has سرای and S. سواء. — 10. S. om. [شوی], and و از for وز. — 11. Correct to نیست. — 16. S. ارزق. — 17. S. سبید for سپهر, which reading is doubtful in E. — 18. S. با for بر.

339, 5. S. نسوزد. — 9. S. افتاد, E. از for بر. — 11. S. گردون for کز دور. — 16. S. om. [و]; for که ازدر E. appears to read که برر ره, S. گر در; the text of S. has حقیقت for طریقت, which is the marginal correction. — 22. S. تیری for تبزی. — 23. S. om. [نبات]; E. بستنهٔ عصا سر ببا می, S. بس عطا مرمها می.

340, 1. S. او for او. — 2. S. om. [غزّا], and places گوید, to which it prefixes می, before در حقّ. — 5. S. om. [صبا]. — 11. S. om. [به] in بلاف. -- 12. E. پر زر, *con. metr.* — 13. S. زنی. — 14. S. با سمن. — 16. S. جاه for جامه, and ٔ for و. — 17. S. کی for که. — 20. S. ٔ for و.

341, 2. For در صف تعبیهٔ باغ S. has در صفت صنف بع غ. — 4. S. بند بگذارد. — 5. For [همچو .. تیزا] S. has همچنان سر تیزی. — 6. S. چنان جنان. — 7. S. چو ابر سرنا دست for چرا بر سر پادست, and با نا for دست for جهان. — 14. S. ندان for بزان. — 18. S. جزمش. — 17—18. This couplet, added in the margin in E. without any clear indication of its

position in the poem, is placed in S. after l. 10. — 22. S. الدين, and om. [و]; E. گر for کز. — 23. E. S. ز دیوانی او, but the reading here adopted is given as a marginal correction in E.

342, 2. S. تکس جانی. — 5. S. بکشاده for بکشائی. — 10. E. S. سایهء; S. حالدرت for خاك درت. — 11. E. از for ار; S. om. [فرمان دق]. — 12 S. نشاید. — 13. S. تابد for نآید. — 14. S. گر for کز. — 16. S. om. [ن] in برون. — 22. S. om. [به] before شکل.

343, 1. S. خدمت; E. S. حواب; S. الاّ for زر. — 3. S. ستان. — 7. S. با نشات مور. — 10. S. نیسانی for بنشانی. — 14. S. بمیرانی. — 15. S. یمن و عدل, and انصاف. — 17. S. رندگانی در. — 21. S. بگزینند. — 22. S. om. [بر عکس]. — 23. S. رواج. — 24. S. om. [با نصرت و].

344, 1. S. فارغم for تا رغم اعدارا. — 2. S. دانی for رانی. — 3. S. om. [امّا]. — 5. The text of E. has سامانش, corrected in margin to مهمانش. — 6. S. om. [دل], and reads لاغریست. — 8. S. om. [می]. — 16. E. S. بر for پر. — 20 and 23. S. له و for رباعی. — 21. S. om. [تو مهر و وفا ز..]. — 24. E. عزبچه, S. عرحه. I conjecture غزبچه, but the dot of the غ has fallen out in the text.

345, 2. S. om. [محوراست], [پسر] and [ای گفته]. — 4. S. نر هر نرکس. — 6. S. کز. — 8. S. om. [محمّد], and appears to read for the remainder of the name - المادری النسری. — 9. S. شعراء. — 11. S. adds و before اورا. — 16. S. substitutes و له. — 17. S. گر بگویم, and om. [از]. — 20. S. دم for دمی, and یا for پا. — 23. S. بار در دار; read نفسی for the misprint نفسنی. — 24. S. برو for پر و.

346, 3. S. راستیست for ز آستینت. — 6. S. هریره for هریوه. — 8. بمحاورت, and inserts می before آسودم. — 9. S. om. [و] after بود. — 11. S. adds است after کرده. — 12. S. ارچه, and جورست. — 13—14. The first hemistichs of both these couplets are wanting in S. — 15. S. om. [ز] in ازوست. — 18. S. جیب for سیب. — 19. S. om. [سیب]. — 22. S. یار for باد. — 23. S. om. [و] after چشم and after کن.

347, 5. S. شعراکه for شاعریست (so corrected in E. from شعرای), and فضل for فضیلت. — 5—6. The words و بر آسمان هنر ماه, omitted altogether in S., are added over the line in E. The words و رخ در تعبیهء سپاه are deleted in the text of E. — 6. For حد اثنت سن S. has خددت سمن. — 8. E. سلاح for ملاح; S. معاقرة for معانقت. — 10. S. om. [او], and ودر for وزیر. — 12. S. اثناء, and om. [بود]. — 13. S. has apparently سر for ملاحده زحمت, and the text of E. has apparently سپر, deleted, after زحمت. — 14. S. نامزده. — 19. S. om. [و]. — 20. S. om. — 21. E. S.

.در دست. — 22. S. om. [کچ]. — 23. S. substitutes و. که. — 24. S. بانك.

348, 1. S. دمه for رمه. — 2. S. السجزی. — 4. S. میشود for مبسوط. — 8. S. سپری for سبری. — 9. S. فرموده. — 14. In S. سبّد is written under ستد. — 16. E. inserts ار after شه. — 17. S. چون for جو. — 23. S. کن for کش. — 24. S. adds و at beginning of line.

349, 3. E. دربدحاب, S. درینجانب; the reading پنجاب is conjectural. — 5. Here again the points are entirely omitted in the first part of دج آب. — 5. S. om. [محنت بر], and غرجه. — 6. S. transposes نخل and ندیدست. — 8–9 and 10—11. S. transposes these two couplets. — 10. S. می روی. — 11. S. ارفر for اُرْمُز. — 12. S. بنزد شیر. — 13. S. بهرم for بهرمز. — 15. E. om. [به] before تقویت; S. om. [رنج]. — 16. S. om. [دو نان کردن]. — 19. S. om. [و] after سبزی and سرخ. — 20. S. السخری. — 23. S. کشای for کشادی.

350, 2. S. om. [که] at beginning of line. — 3. S. وبدیها for ببدیهه. — 4. S. and text of E. کسی دگر, but transposition indicated in E. — 5. S. بابد. — 6. S. om. [عهد ... پدید]. — 7. S. بشب for شیب. — 11. S. om. [به] before بکشاید. — 15. S. فی الواحده که. — 17. S. جرخ for خرج. — 18. E. در انکو شد for مرا نکو پسر. — 24. S. گذری; for تیز (conjectural) E. has بپر, S. سر ز; E. چون for چو.

351, 2. S. دوتای for دنیا, and نشود for نشو. — 4. S. substitutes رباعی. — 6. S. ز جودی. — 11. S. جانی for جافی. — 12. S. عیسی. — 15—16. S. om. — 18. S. جهار for چار, *con. metr.* — 19. S. om. — 21. S. om. [تو]. — 23. S. شهادت, and را for راز.

352, 2. MF. calls this poet جرجانی; the words [عجیبیء جوزجانی] are not repeated here in the MSS. S. om. [ا] at beginning of اعاجیب. — 4. S. افزاء, om. [این], and اوست for وبست. — 5—6. This couplet only is given in MF., which supplies the word روشن, replaced by a lacuna in both E. and S. — 6. S. بدریاه. — 8. S. adds و after سحر, has کور for کوز, and (in text, but corrected in margin) آسمان for طیلسان. — 11. S. کمین? for مکین. — 13. S. جین for حسن. — 15. In E. the word read as با might equally be نا or ما. — 20. E. S. چنانکه; E. سرح, S. صرح. — 22. S. om. [ن] in ستان. — 23. S. گران تو کنی.

353, 4—5. S. om. — 7 and 8. S. راه for راگ. — 9. S. بیش or پیش for نیش, سنگین, and پیش again for پشك, but corrected in margin. — 11. S. سبك for سمك. — 15. S. خرد for حرز. — 16. S. سیاگ for ثنای. — 18. S. om. [کاقبال ... بسته], and بزمان for بفرمان. — 19. S. سبب for سیب. — 21. MF. inserts an additional couplet after this line. — 22.

S. نی for نه. — 23. MF. om. — 24. MF. تن for فن *bis;* S. om. [او]. — 25. S. om. [و] and [ست]; MF. ندیده.

354, 1. S. adds او after ناف, reads بر for پر, and om. [ز]; MF. آهوی. — 2. S. om. [چشمهٔ طرّ]. — 3. S. MF. and text of E. have مادرش را, corrected to پیکرش را in margin of E.; S. از دو, MF. ازو دو for ازار و. — 6. MF. om. S. گوئی. — 7. S. گشت and بود. — 8. S. خسته for جسته, ببری for تبری, and سودن for سوزن. — 9. MF. او for از آن. — 10. This couplet, wanting in E. and fragmentary in S., is supplied from MF. — 12. E. S. om. [مجد الدین عیّوق] in this line. — 13. S. نمود for پیمود و, om. [صفا], and reads عیّوق for غبوق. — 17. S. transposes آن and هست, and reads غذاء. — 19. S. آمد. — 20. S. om. [و]. — 21. S. طریقی بگو زار, MF. لحنی حزین بیار. — 22. E. S. پرست.

355, 2. S. کن و for کزو. MF. om. this and preceding hemistich. — 4. S. شمرستان. — 5. E. راز for طبع, which S. om. — 18. S. جوشن for خوش. — 20. S. زمان for و نان. — 22. E. رفت for رفعت. — 23. S. ذر for زر.

356, 9. S. adds و after البلخی. — 10. In E. واغطی, deleted, stands at the beginning of the line. — 13. MF. نه for نی. — 14. S. MF. بگسست for نیکست. — 15—16. MF. om. S. om. second and third [و], and نهاز for نز. — 17. S. om. [و] before ذلّ. — 18. MF. درد for رنج; S. apparently عناق for عنا, and om. [و] after مال. — 20. MF. transposes عنا and بلا; S. عناد for عنا. — 21. S. و for از, and بدان تو نام; MF. replaces the words after شمر by و گر شدت یقین. — 23. S. اقتضا for اقتصار.

357, 1. S. الخوانی for الخوافی. — 2. S. هنی او for هنر ازو, and قوم for قوام. — 2—3. For [با قوام بود . . می گذشت] S. has only the two words انواع بود; E. خوانی for خوافی. — 4. S. شرابی for شربتی. — 6. S. om. [و]. — 7. S. om. [که]. — 11. S. م بگویم ؟. — 13. S. پوشید for بو سعد. — 14. S. سر رهاز for شتر غاز, and om. [و]. — 15. S. اوست for اوراست. — 17. The word زاد is conjectural; there is a lacuna in both MSS.; S. و یك روزی نیست. — 19. S. دید for دیر, and رود for زود. — 21. S. نکند. — 22. S. adds پیش after بجمله. — 24. For کردگار, the marginal emendation in E., the text of E. has پیش کار, S. پیش کاری.

358, 1. S. ساحدی for پنجدهی. — 2. S. substitutes for [زاوه . . . بود] the words رود قطعه, the latter deleted. — 3. S. has بر a second time for جدّ. — 4. S. کوشکی, and برین for درین. — 7. S. جزیك for چربك, and سیل for بارد. — 8. S. پشت for پست. — 13. S. بگذارد. — 14. S. سیل for سبل; for the conjectural بغلوله که E. has نعلغ او که, S. بعلوکه, and

om. [كه] after او. I take the verse to mean: «He could take off a cataract from the eye with his quarrel (or bullet) in such wise as not to injure the eye"; an exaggerated encomium on his marksmanship. — 18. E. بلك او باك; the reading of S. is adopted. — 20. S. om. the first hemistich. — 21. S. om. the first hemistich, substituting the false heading قطعه, and has سرد for مرد. — 23. S. بوقتی for بود وقتی, and مر for میر.

359, 1. S. کون گون. — 3. S. بیاحکدی for پنجکدی, and om. [دو]. — 4. S. om. [زن]. — 5. S. ازو for اگر. — 6. The words in brackets here supplied are necessary; it is the second section of this chapter which begins here. — 7. S. om. [النسفی]. — 8. S. انوار for انور. — 8—9. S. om. [فلك ... فرش], E. ٔ for و after ندیده. — 9. S. اعبر, نام for تا; for the conjectural نگردیده, E. has و دیده and S. دیده. — 10. S. قاتل for وایل, and باقافله for باقل. Báqil was a dumb man whose name passed into a proverb for dumbness amongst the Arabs. — 11. E. S. اسفر for MF.'s اصفر. — 15—17. For [تنها ... بدین آشیان] S. has از followed by a lacuna, and then از آستان رسد. — 18. MF. transposes دارد and تافته. — 19. For MF.'s reading بادی کزان دو, E. S. have با دیگران گیسو. — 20. E. om. [و] after برد. — 21. S. متابعت تارم زبان for مبالغه بازم زبان.

360, 2. S. transposes مرا and کجا. — 3. S. نیفتد. — 7—8. This and the other couplets in this poem marked with asterisks are found in MF. also. — 9. S. om. [و]. — 11. E. جلال الدین. — 14. For the conjectural بخدنگ, E. and S. both have بجنگ, which in the former is deleted, a V-shaped sign placed over it indicating a variant or correction, which, however, is lost. — 17. S. دس for دیر. — 19. S. ز for از. — 20. S. بلامن for بدامن.

361, 3—4. E. om. — 6—7. S. om. [بوئی که ... همی ز]. — 7. MF. دلدار for دلبند. — 8. S. طاووس; for کلاه S. has کلاده (? for قلاده), MF. کلاهی. — 9. S. دگر, *con. metr.* — 11. MF. عطا. — 12. MF. adds و after ابر. — 14. MF. omits this and the remainder of the poem, substituting one other couplet. — 23. S. پاه.

362, 3. S. دست. — 5. S. بخانهٔ, and بود for ربود. — 8. S. باری for باقی بادی. — 9. S. سروری; there is a lacuna in both MSS. after زآن, which some word like سببی or جهتی (⏑ ⏑ –) is required to fill. S. گر for کز, and بیابان‌را for بینانان‌را. — 10. E. تیره for طیره; S. کنندم for کنند. — 11. S. om. [چشم زنم جمله]. — 12. S. om. [گوشت ... کور], substituting only the word که. — 15. S. گر for کو. — 17. In S. the first two words in this line look like شهاملّسمان; S. وقّاد for وقاد. — 18. S. نعاد

for نقّاد. — 20. S. مطالع for مطلع. — 21. The word آن, which seems necessary is wanting in both MSS.

363, 2. S. پاء. — 4. S. om. [و دار]. — 7. S. کهنه تن. — 8. S. om. [نو]. — 13—14. S. omits this couplet, which is added in margin of E. — 15. For [کوش ... عصبهای] S. has only ره نمای. — 16. For با تیری چو کرّه S. has بابری چو کوه. — 17. S. om. [در سایه ... اسد]. — 19—20. S. om. [دینی ... ز آنکه]. — 20. For دین و کامرانی S. has بن و کام نی, and او for و. — 22. S. نار for تار.

364, 4. S. پر زند for بر نهد. — 5. E. apparently سلبت, both here and in next line; S. هر دم for مردم, and چشم دار. — 7. S. شامی for شام; E. indicates a variant on this word, which, however, is missing. — 10. S. در for با. — 12. S. غیرت for عبرت. — 18. E. من for تن. — 20. S. سیماء. — 21. S. زر for زد; MF. در دامن for پیراهن. — 23. S. بر for پر, *bis*. — 24. S. begins the line نبارد چون نباری.

365, 2. MF. زجی again for خهی. — 3. S. ز عکس آب میداری بما گر; the reading in E. is similar, but erased and nearly illegible, the correction being also omitted. I follow MF. — 4. S. om. [ها چو م], and ستانست for مستانند. — 6. MF. عیشم for جانم. — 8. S. om. [چو ... ساعت]. — 9. MF. ناصر الدین, and آن کس for و غرب. — 11. S. om. [دستش], for which MF. reads جودش. — 12. S. has شیون again for سور. — 17—22. MF. om. — 18. S. ستردن, and apparently شبها for شهبا. — 22. S. om. [ماهیست]. — 24. MF. از for با.

366, 1—6. MF. om. — 1. S. apparently زهیبت for نهیبت. — 7—8. S. om. — 9. MF. transposes ناچخ and خنجر. — 10. MF. فرو بندد دم اژدرها; S. اژدها, *con. metr.;* MF. بر آید, and ز اهریمن. — 11. S. جنان for جنبان; MF. از بر و لرزان همچو for در آب چون شده, and در for در. — 12. MF. و for شده, and همچو for چو. — 13. S. and text of E. دوشید for جوشید; S. جون for خون. — 14. MF. بر آن بدان for آب ناردانی; E. آب بادانی برو برن .S ;پرویزن; I follow MF. — 15. MF. om. [و] after سنان; S. سیه خد for سینه خور, MF. سینه خل. — 16. MF. جبّاران for عیّاران, and جام for آب. — 17. MF. زبان تشنه اندر; for بر MF. has در, S. مهر. — 18. For بزیر S. has بزیر; MF. درون; S. همچون مغز سوده; MF. بسان for شده چون. — 19. S. om. [رزم ... گوپال], and آسنا for آسا. — 20. S. گریان for بپیوستی. — 21. S. بخت ... گفتن دیده کوان; MF. گریان for ببرستی. — 22. MF. بساط for بسان; S. برد for نرد; the last word of the line is obliterated in E. — 23. S. om. — 24. S. دوده و خوش for روزه وحوش.

367, 2. MF. گشته again for گشتی. — 3—4. This couplet has already occurred on the preceding page, ll. 7—8, but is repeated here by both MSS. — 5. S. دشمن‌را for عالم‌را. — 7. S. om. [ا] at end of خداوندا; MF. اندر مجلست for پیش تخت تو. — 8. MF. فسانه for نشانه, and قبله for فتنه. — 9. For حکمشان S. has حلمشان, MF. فهمشان. — 10. S. لا کن for الکن. — 11. MF. افتم for رفتم, and چین دانم. — 13—14. MF. om. — 15. MF. transposes صُبْح and شام. — 16. S. بر for مر. — 20. S. om. [از اماثل سمرقند], and چ for چه. — 21. S. om. [بر]. — 23. S. اسراف for اشراف, and om. [به] before سجستان.

368, 2. S. adds و after کرد. — 3. S. om. from the س of شمس to end of line, inclusive. — 4. S. om. from و شاهان to end of line. — 5. S. گشته for گشتست, followed immediately by the words مدحی گفت فرستاد ... in ll. 14—15, which, however, occur again in their proper place. — 6. S. کت خدائی. — 8. S. پذیرفتم. — 9. For نزد کرگس S. has بر دگرکس. — 10. S. باد بانی. — 11. S. گفتن for گفتی. — 12. S. بدو for برو. — 13. S. تاجر for تا جز, and نباتی for نیاتی. — 16. The و after آتش is supplied; the first letters of نشانهٔ are illegible in E., and the word might be read ز شانه. — 17. E. انگشترت. — 18. S. transposes ثنا and ترا. — 22. S. مشام.

369, 4. S. چو, and om. [پر سحر تو شد]. — 5. S. om. [صبح], and سودای. — 6—7. S. om. [از غمزهٔ ... چشم]. — 7. S. کرد بخون تاری جو. — 13. S. تست for نسب. — 14. S. حسین for حسن. — 17. E. S. چهار, *con. metr.*; S. قرب for قرن. — 18. S. مشتد for مسند. — 19. S. om. [فلك]. — 21. S. نبیند. — 23. S. om. [و] after برو, and توئی for قویء تو.

370, 1—2. S. om. — 7. S. نقاد for نفاذ. — 10. S. جبدر (*sic*) three times for حیدر. — 11—12. S. om. — 13. S. فرازنیم. — 14. S. بروف از سو. The last word, which I conjecture to be پینو, is illegible in E. — 15. S. سیه for شبهٔ. — 16. S. om. — 17—18. S. بعطی خرد for مُعْطِیِ خورد, and omits the remainder of the couplet. — 19. S. یاد for باد, شریف for شریفت, and om. [تر]. — 20. S. om. — 22. E. سبت for نسبت. — 23. S. ما for من.

371, 5. S. خذر. — 8. E. om. [هنر] owing to lacuna; S. لطیف for لطف. — 9. S. خط again for از. — 10. S. بر for گرد. — 11. S. کرانه. — 13. MF. زنگش. — 14. E. ز آن طرهٔ ذرهوش; S. زره زره for ذرّه ذرّه; MF. زره وش for ذرّه وش. — 16. MF. تیره for تیز. — 17. S. یا for با, om. [لبش بین] and [ا] at end of گوئیا. — 17—22. MF. om. — 18. For موز بیکی E. has

مورد یکی. — 19—20. S. om. [دهانش ... مغز], and بسته for پسته. -- 21. S. om. [آن ... فستقیش].

372, 1. Read عذارش for the misprint غذارش. — 1—8, 11—18 and 23—24. MF. om. — 3. S. adds نحو after ز. — 4. S. om. [از]. — 9. S. om. [آن]; MF. شاه کیان نهاد; S. گیتی for کی. — 11. S. adds و before گفت. — 15. S. پس. — 22. The words بارگه ... بر are obliterated in E.

373, 1. MF. خواست and دیدش. — 5—**374**, 8. MF. omits the remainder of the poem. — 8. S. om. [زوپین — استخوان]. — 9—10. S. om. [کشت ... کمان]. — 11—12. S. om. [ز کف ... تا گهان]. — 13. S. رده for زده. — 14. S. ستان. — 15. S دعا وقت داو جان. — 16. S. با for تا.

374, 6. S. inserts که before اکنون, and reads کله for گل. — 9. S. adds و at beginning of line. — 10. The first word is obliterated in E., and also from م in نگارم to end of line. — 11. The word افتاد is obliterated in E. — 13. The words چندان عجب are nearly illegible in E. — 15. S. درهائی, and om. [در]. — 16. S. گشت پدیدار آفتاب; E. بیتاب or بتیاب for بیناب. — 17. S. ننمایند. — 18. E. حور for نور. — 21. S. بنگر for پیکر. — 22. The first three words are obliterated in E., while the last five in this and the first in the next line are omitted in S. — 24—25. S. om. [ه در ... اندر].

375, 1. S. خورم for خرّم. — 3. E. inserts و after معزّ, S. omits it after الدین. — 4. S. ره for ده. — 5. S. om. [و] after احسان. — 11. S. and text of E. جهان for بدهر, the variant in E. — 13. S. بکند. — 15. S. دانی for ذاتی. — 22. S. om. [و] after دار; گیر is obliterated in E., and also ساغر. — 24. E. omits the words [نعرهٔ باده] and that preceding خواست, which S. reads صیناگر. For this I conjecture هَنِیّاگر, meaning one who congratulates, or wishes joy, by saying هَنِیًّا لَکَ.

376, 1. The words [گلوی نای] are obliterated in E. — 2. The words [و رگ] are obliterated in E., which also reads مزمر for مزهر. — 3. The words [آمد در حلق] are obliterated in E. — 5. S. om. [روح]; E. جنان for چنان. — 6. S. om. — 7—8. S. om. from دم to خاست. — 11. In E. the words طبع and نفسی are nearly obliterated; E. has عدم for ؟دم. — 12. In E. only the first two or three letters of کانها زر are legible. — 14. S. حیدر. — 18. In the text of E. the words و برزم اندر, taken from l. 16, are repeated here instead of بارگه انور, and the variant indicated has been lost or cut off the margin. — 19. In text of E. l. 17 is repeated here, though the correct reading of S., partly obliterated,

is given in the margin. — 21. S. om. [در], and کرز for کرد. — 22. S. صربای, and so, apparently, E., but partly obliterated.

377, 1. S. transposes خاكِ در and خاصیت. — 2. E. نکیبار, S. یکبار, and transposes سر and بر. — 5. S. زاء. — 6. S. از آن, and transposes this and طمع. — 7. E. indicates a variant on کشتی, which, however, is omitted in margin; E. ends the line از انسانست, S. ز آن سان. — 9. S. گر. — 11. The two first words are scarcely legible in E. The line ends نشستا بنشست in E., and نبشتست ازین است in S. — 12. For the conjectural صبت تو in E. the letters دصبت ... are legible. S. after سخن continues مدح تو خاصیت خاست. — 13—14. In E. the words از, وقت تو, and سخن آرای are all partly obliterated. — 15. S. has ز for و حدیث. — 16. S. adds و after دفتر. The line is for the most part obliterated in E. — 17. S. om. [سنجر ... باش]. — 18. The lacuna which I conjecturally fill with the word مرا exists in both MSS., though only shewn in E. — 19. E. S. الم for عرض; and E. عرض for الم, but the transposition seems necessary. S. om. from الم to تاکه in — 20. — 21. S. om. [و] and [این]. — 23. The word ایراکه is illegible in E.; S. ازچه for ارچه.

378, 1. S. کای for کافی. — 2. S. معدن کای for سعد کای, and om. [و] after وافی, and after معمور. — 3. E. om. [هنر], and مستنزه for متنزّه. — 5. S. om. [ان] in شایگان. — 6. S. وناقباشی, and again وناق for و وشاق; S. خاطر for حال. — 10. S. adds است after فضل. — 11. S. adds میشد after ظاهر. — 15. In E. زبون is illegible. — 17. E. om. [تو صحیح البدن], for which S. reads تو صحن برگ. I follow MF. — 18. In E. the word زیارت is nearly illegible; S. عت for غب and om. [را]. — 19. S. om. — 20. S. om. [شد]. — 21. S. om.; MF. می در for اندر. — 22. For MF.'s reading اصبع E. has احمص, S. اخمص; S. خود for خویش. — 23. S. om. — 24. E. مقصد for مصدان; S. apparently اغذ نرویت, and om. [میکند].

379, 2. S. بی for نی. — 4. MF. om. [و]. — 5. S. MF. تن for تنگ. — 6. MF. قبّه for فتنه; for رگ S. has زر, MF. در. — 7 and 8. MF. اینکه for آنکه. — 8. MF. گوئیش for خوانیش. — 9. S. adds و before کار. — 10. MF. زو فرو تر for زآن فزونتر. — 11—12 and 15—24. MF. om. — 12. For گنده پیر S. has بر کند ز, and for معبر, معاجر. — 14. S. مجو for مخور; MF. نه for نی. — 15. S. گداشت. — 16. S. و این for وای, and غیرت for عبرت. — 20. S. بارکلی شه مطهری. — 22. E. رجم. — 23. S. om. [تو].

380, 4. S. بر تو for پرّ تو. — 5—6. S. om. [و مرا ... آگه], and om. [ٌ] after نه. — 7—8. S. om. [پرّ ... زیراکه], substituting only the letter د.

— 9—12 and 15—24. MF. om. — 14. MF. بنده for پیک. — 16. S. نان for خوان, and om. [آب]. — 17. E. خواستان. — 23. S. om. [و]. — 24. S. سگال; the last two words are only partly legible in E.

381, 2. S. substitutes – شهد و شکر بکام خسان بین که در خورست. — 3. MF. که گرد, and دوان for روان. — 4. MF. عمری for مردم. — 5. MF. بد خواجه for دیدی بدان; S. هاچو corrected in margin to همیشه. — 6—12. In S. these verses are represented only by the following fragmentary words: –

آری شبان ز سیر بر کو زهار آب شمروی همیشه آب پیوسته شیر جمله چشم

— 7. E. آب for شیر in text. A variant is indicated but omitted. — 13. S. رمه‌را خواجه. — 17. S. قطرهاء; MF. در for بر. — 18. S. om. [و سبیل گشت و]. — 19—20. S. and MF. om. — 21. S. رکاب for زکات, and adds و after گرفتی. — 22. S. om. In the lacuna after جمله the missing word appears to begin with ا and end with ک. — 23. MF. تذویر; S. جنانت و برو برو جو. — 24. S. om.

382, 2. MF. فلک for رسن, S. سوی for شوی. — 3—4. MF. om. — 11. S. om. MF. دارد for ورزد. The second پارسائی appears to be wrong. E. indicates a variant, which, however, is wanting. — 13. For گر زر S. has کذرر, and, at end of line, بکشند. — 16. S. adds گفتی after ماه, and has چو for چون. — 19. S. چرخ for خرج. — 23. S. om. [گفتا زشت باشد]. — 24. E. معاجری.

383, 2. S. om. [اگر ... آویزم], and reads انگیزترم. — 3. S. بار بر for تر. — 4. S. adds گوید after صاحب. — 5. S. دایت for رأیت. — 6. MF. آمد for آید *bis*, and که for و. — 9. For پازن E. apparently has بازت (first letter obliterated). — 12. S. اقتصار for اقتدار. — 13. E. البخاری for النجّاری. — 14. S. adds و before درودگری; E. بردی for بر وی; S. درود for رود. — 15. S. adds را after رود. — 20. S. زنگ for رنگ, and om. [مشک]. — 21 and 23. S. om. — 22. For بزمین S. has بر only.

384, 1. S. om. the first [مرا], and inserts و after خویش. — 11. S. رود for زود, and adds و before شد. — 18. S. جون for جوان. — 19. S. om. [چرخ ... تو]. — 21. For [قصّاب ... بحل] S. has only قصّه. — 22. S. فتاده for فتاره. — 23. S. شمس for شمسی. — 24. S. آنگ for لنگ.

385, 1. S. با for باز. — 3. S. باد for بود. — 5. E. مغرا که شعر, S. مغ زاک; مغ زاده is a conjectural emendation. — 8. S. سخن for شعر. — 9. S. هاجر for هاجو, and معزول for معروف. — 13. S. نشینند, E. به شنبد. I take the word to be شینند, the shortened form of نشینند, *plus* the negative نه, and separate the two elements to avoid ambiguity. — 17.

S. خطابیان. — 18. S. بیتمویه; E. مر for مرآء, and adds را after یکدیگر; S. om. [در]. — 19. S. بانیره. — 20. S. om. [وام ... شد], substituting only او. — 21. S. om. [گفت]. This corrupt passage is to me unintelligible. — 22. S. om. [پرهای ... شما]. — 23. S. کز for گر.

386, 3. The words در هنر are obliterated in S. — 5. S. om. the first [و]. — 11. S. کوی for کو. — 16. S. درد for دزد. — 19 and 21. For بیکدر (conjectural) E. has بکدو, S. یکدو. — 22. E. S. یکدو for conjectural بیکدر; S. و for امد. — 23. E. سدید الدین for سعد الدین in first place; S. کاتی for کافی, and again in — 24.

387, 2—3. S. om. [علام ... کردند], and باز for بار. — 6. E. S. بینیم for ببینم. — 8. S. تنشی for منشی. — 9. For شعرت تواردیست, the marginal variant in E., S. and the text of E. have شعر تو از دویست. — 12. S. ببُرد. — 15. S. om. — 16. S. نقوش, and بگوش for بدوش. — 19. S. بهی for عالی, and ? بهی for خوش. — 20. S. بذر for پدر; E. om. [ملّت]. — 21. S. transposes هدایت and کرامت, and om [کرد]. — 23. S. om. [و] before and after خوبست.

388, 2. S. om. [ز کلك ... قطره]. — 3. S. در for و, شغف for شفق, and om. [انداخت]. — 4. S. om. — 5. S. om. [استغنا]. — 6. S. om. — 7. S. om. [که دست]. — 10. S. کسی for کس. — 12. S. adds و at beginning of line, and om. the definite article before شریعت. — 13. I have added را after تاج الشریعت. It is wanting in both E. and S., which, however, in — 14, add آنرا after حال. This appears to me incorrect, though it may be an instance of the use of the oblique case after a preposition (like از بهر آنرا), which is not uncommon in archaic Persian. *Cf.* my article in the *J. R. A. S.* for July, 1894, on *An Old Persian Commentary*, p. 434, (β). S. دو بیتی, which is perhaps the better reading. — 15. S. جو for جود. — 16. S. ز کم بختی. For the conjectural بربست, S. has بیبرست, E. برست. — 18. S. بکشاد. — 19. S. و نی for از پی. — 22. S. شکار for بکار.

389, 2. S. om. [را بنده]. — 3. S. and text of E. om. [تکلّم], added in margin of E. — 4. The words [دل ... خفّت] are added in the margin of E. For them S. substitutes چو نادر خفت. In the marginal addition in E. the word جونا, deleted, stands between او and در. S. اگر چون, corrected to اگرچه. — 5. S. om. [مولانا ... حسام]. — 8. S. آن یار for آن بار. — 13. S. گویم for گرنیم. — 14. S. om. [دینار], which is not clearly written in E. — 16. S. om. [حسن], and نامه for تا مه. — 18. S. om. [این ... نشکنند], and substitutes only ای. — 19. S. om. [از]. — 20. S.

گاه. — 21. S. om. [از ... سیّار]. — 22. S. om. [جز ... غدّار]. — 23. S. adds another ز before ز, and om. [چ ... ستمکار]. — 24. S. om. [و اندرین کرّار]. In E. کی is pointed, apparently, کِی.

390, 1. S. کز for کو. — 3. S. om. [و]. — 5. S. شعر for شاعر. — 7. S. بدارد and انتظام, and تا زمان for رو که تا یکی. — 8. S. om. [و]. — 13. E. (in margin) adds حسن before اشرفی. — 14. S. om. [ازی] in پردازی. — 15. S. دیور. — 16. S. پوشت for گوشست; for شنود S. has شود, and before it S. inserts بود and E. an illegible word looking like بحره. — 19. S. om. [بچشم ... کاقریدش], substituting only بدش; and reads جدای for خدای. — 20. S. افتد for او, and om. [آفتاب ... ، خط]. — 21. In S. خویش is partly obliterated; نماء for نمای.

391, 1. S. چو, and om. [آی در آی]. — 2—**393**, 18, inclusive. S. omits all this, probably owing to the loss of one leaf of the MS. — 5. E. و رادای. — 16. E. begins this line بید کشتن, of which I can make nothing. Failing any probable conjecture, I have marked a lacuna. — 21—22. This curious construction (اورا ... دیده آمد), where the subject of a passive verb is placed in the oblique case, finds a few parallels in archaic Persian: See *An Old Persian Commentary*, in the *J. R. A. S.* for July, 1894, p. 434.

392, 10. This couplet is added in the margin of E., and I think its place (not very clearly indicated) is here. The two words in brackets are a conjectural attempt to fill a lacuna. — 21—22. E. چشمه دار حول.

393, 7. E. چندانکه, *con. metr.* — 12. E. apparently غمز for غم. — 19. Here the lacuna in S. ends, and the texts rejoin. — 21. S. om. [ابروی], and طغراء. — 22. S. substitutes the following scattered words: در هجر ملك .. و وقتی که اورا بامری فرستادند. — 23. S. om. [از ... چو زید]. — 24. S. om.

394, 1. Perhaps we should read بنّا, though both MSS. agree in بیا. — 2. In S. و and the ج of جمال are obliterated. There is here, I think, an allusion to the "Moon of Nakhshab" which the Pseudo-Prophet al-Muqannaʿ (hence called *Máh-sázanda*, "the Moon-Maker") caused to arise out of a well in or near that place. S. بر نخست for قربحت. — 3. S. اعلاء املاك. — 4. S. om. [و], and [در ... بند]. — 5. S. om. — 8. S. om. [نما] in نماید. — 9. S. om. second hemistich. — 10. In S. only ر is legible of the words ز بحر. — 14. S. om. [چو]. — 15. S. om. [نشد] and the [ا] in استخوان. — 17. S. ماند for نماید, and om. [آبوار از]. — 18. S. om. second hemistich, except که. — 19. S. om. except the words

اشك .. من در دست. — 20. S. om. last three words. — 21. S. om. last two words and a half.

395, 6—7. S. om. — 9. S. om. [لعل او دید]. — 11. S. om. [چو دید]. — 12. For the conjectural ببینند S. has بنیش, E. پمنش deleted; E. تنتحیم, S. بنتحمم; S. om. [پری ... پیاله]. — 13. S. عارض for آذر, and آذر for آزر. — 14. S. صبا for صراحی, بجائی for بجامی, and om. [کردستانی]. — 15. S. om. [رخسارت گرفته] and [پیاله]. — 17. S. om. [ز ... چونانك]. — 18. S. دستش. — 19. S. ملك for بزم. — 21. S. ز آهو بر کسان را, and شاعر for ساغر. — 22. S. om. [بهشتست], آن for از, ویرا for و پیدا, and درون for درو. — 24. S. بازوگر.

396, 1. S. بنسق. Correct ز to ر in رباعی. — 2. S. om. [اصل], and the final [تو]. — 3. S. کری. E. S. جملهٔ داوهاء ما; the emendation (زه = زا و ها, in obscene sense) was suggested by Mr. R. A. Nicholson. — 4. S. om. [السمرقندی], except the first three letters. — 6. S. om. [است]. — 7. S. زو تر for چون دفتر. — 8. S. om. [سپید است], and om. [در سر]. — 9. S. om. — 10. S. om. except first three words. — 11. S. om. from حقیر to end of line; E. یا and بدست. — 12. S. om. the first [است]; E. ابیابیت. — 14. S. om. [فصل سیوم], after which the words از باب یازدهم should be supplied. — 15. S. adds آن after الحکیم. The reading الگنجهٔ or الگنجوی appears to be required. — 16. Here ends the Berlin MS. (S.), after the word فضایل, at the bottom of f. 168*b*.

397, 6. For the conjectural کشد, E. has چه کشاید, deleted, with indication of a variant which has been lost. — 16. The word آنکی is pretty clear; the sense I take to be, "Seek for one little moment [to know] how Niẓámí fares". — 18. The text of E. has گندم می خورم, corrected in margin to the reading here adopted. — 19—24. Added in margin of E. A marginal gloss explains نخ as = نهالچهٔ.

398, 6. I am uncertain whether E. reads می or من. — 7. For the marginal correction ساقی the text of E. has سالی, corrected over the line to ساغر; عقیق is a correction for عنایت. — 24. I think the ه in کرده is meant to be deleted in E., and this is perhaps preferable.

399, 9. The word یکی is deleted after که. — 13. Or تاجسّر may be read. — 16. Correct to ریاحین. In E. گلدار is written as one word. — 19. In E. the line ends جوید بوست; a variant is indicated, but is missing. The reading adopted is conjectural.

400, 4. The definite article before لنبانی, omitted in text, is added in margin. — 5—6. The words [دو ... یکی], omitted in text, are added

in margin. — 16. In the margin of E. is a variant on the words [خیال ... جمال], which runs, چشم غزال و جمال نارو, the last word not being clear.

401, 6. E. روزگاریت, but the letters یت are deleted. — 11—13. The words [زواهر ... میگوید] are added in the margin of E; in the text only the words اطراف آفاق انتشار occur.

402, 2. This couplet is added in margin of E.; دُرْن is an emendation for the MS. reading در. — 15. For the conjectural صباغت (which, however, in connection with زرگری, seems to me pretty certain), the text of E. has صنعت, followed by باعث deleted, with a marginal emendation صناعت.

403, 1. This couplet is added in the margin of E. — 6. E. دو for و after سر. — 9. E. چهار for چار, *con. metr.* — 13. ما حصر is a conjectural emendation for با خصر. — 17. E. آن و for conjectural آرزو, درن for درو, and نو for تو. — 19. E. has بزر for conjectural تزر.

404, 8. I am doubtful whether the MS. reading is خیگ or خنگ. — 10. E. با حصر. — 14. E. om. [و]. This and the previous line are added in the margin.

407, 5—8. The lacunæ indicated by asterisks correspond to spaces left blank in the MS., probably owing to a defective original, for the leaves of E. are intact and uninjured. This remark applies to numerous other lacunæ which mar the remaining pages. — 8. E. کشتی for کشی, *con. metr.* — 17—18, 23—24. MF. om. — 20. MF. کوبیت for پایت.

408, 1. MF. میزند for میکند. — 2. MF. شکّر بار for گوهر ریز. — 3—14, and 19—22. MF. om. — 10. E. has a deleted م after امید. — 15—16. The following couplet in MF. appears to be intended to correspond with this: –

وارث تخت شهی خسرو ملك خورشید ملك
آن جهانداری کـه چترش سعد اکبر میکشد

— 23. MF. کند for برد. — 24. MF. خدمت for درگه.

409, 1—6, 8, 11, 22—25. MF. om. — 9—10. MF. transposes these two hemistichs and makes them into one couplet, reading شبی for شب. Read اطراف for اطراق. — 14. MF. همچون شب و for مانند شب. — 15. MF. transposes ناهید and ماروت. — 16. MF. بر for در. — 19. MF. بارد for کارد.

411, 2. The word درخشان is supplied conjecturally. — 9. E. گوشمال without ی. — 21. For the marginal correction سوش نبری سر,

the text of E. has بدیده سر; but the metre evidently requires the transposition here made.

412, 2. I think that the reading زغم آنگاه would suit the metre better. — 11. E. مُحرض for مُحرّض. — 13. Read مختاریست. Concerning the poet Mukhtárí of Ghazna — a contemporary of Saná'í — see my edition of Dawlatsháh, pp. 93—94. — 16. In E. the line ends with مقرّطی, which does not rhyme, and is therefore inadmissable. — 22. A V-shaped mark over بطیره indicates a variant, which however, is missing.

413, 5. E. برکته . . و حبه حمانه. — 11. Correct the misprint at the beginning of the second hemistich to خاطر.

414, 5. E. شده *con. metr.* — 7. MF. از سر for مایهٔ. — 13. In E. half a line is left blank after this line. — 16. E. الضایع. — 18. E. صباغت. The fact that this poet was a gold-smith by trade renders this correction and the last obvious. E. adds توحید after میگوید. — 20. In the MS. this line begins (without lacuna) ی رسش.

418, 5. E. بای بر خود. — 12. E. نهار, which I have corrected to بهار, — 21. E. adds ام after آورده. — 22. E. الال for الاجلّ.

419, 2. Correct to مستغنی. In E. a deleted از stands after کمر. — 4. E. سبرك, but I cannot identify the place; I thought of شبرکان (شابرقان), but doubt if this form occurs or is possible. — 8. E. بانك for با آنك. — 11. Mr. R. A. Nicholson was fortunately able to find this verse in the *Yatímatu'd-Dahr*. In E. it stands: -

خیر المدح من مدحته * شعر البلا فی کلّ ناد

— 17. E. چتو for چو تو. — 20. E. om. [ست] after زرستانی. This and the preceding couplet are added in the margin. — 21. E. گهری.

420, 1. I have supplied ست after او. — 10. E. است for اوست. — 11. E. زهر for زهره. — 23. In E. مفخر القدماء is a correction from معجز الاقدام.

421, 3. E. فی for فنی, which the metre requires. — 18. E. چهرهٔ را.

422, 17. E. بری, emended to برق.

423, 21. The word خوی is added in the margin of E., and apparently comes in at this point.

424, 1. E. شعررا for شعرارا.

425, 13. E. بافتیست for باقیست.

426, 24. I have not thought it necessary to change the spelling of the MS. to the normal خوشبوی.

427, 10. I think سجده‌گاه would be a preferable reading.

428, 4. The reading مستقیمان is uncertain: E. has مستقعان, with two points under the fifth letter. — 5. E. بند گیست. — 23. MF. ز for از.

429, 15. The words خطاست نسبت, with which the next line begins, would supply the lacuna here, both as regards sense and metre, and this or an equivalent expression is evidently required. — 16. I think the correct ending of the line should be برند بچین. — 18. MF. این for آن. — 19. MF. گذشت for خوشست. — 23. MF. خیال for کسی که, and اهل سخن for هر معبد.

430. 4. For MF.'s مشک E. has گند. -- 5. For آید we should undoubtedly read ابد. — 12. E. اعلاء for اعداء.

431, 1. E. گر for کز. — 9. E. چمان for چنان.

فهرست الکُتُب،

فهرست الاماکن و القبایل،

فهرست الرّجال،

منم بدولت آن مرد کز جهان هرگز
نخاست همچو منی در همه شهور سنین
بس است حجّت قاطع کمال فضل مرا
همین کتاب که هر حرف ازوست دُرّ ثمین
نگفت از من بر فلك برین تألیف
ز فرّ نام تو تحسین صورت تحسین
مگر ایادئ جود ترا بسنجد طبع
که شد شکسته ترازوے وهمرا شاهین
* * رو صنایع چنان که تا باشم
بنعمت تو رهی و بمنّت تو رهین
همیشه تا که بود اشتقاق یسر و یسار
مدام تا که بود اتّفاق یمن و یمین
زمانهرا ز یسار تو باد جمله یسار
سپهررا بیمین تو باد جمله یمین
ز خلق بر تو ثنا باد و از فلك أَحْسَنْت
ز بخت بر تو دعا باد و از ملك آمین

ربّ العالمین

تم تم تم
تم

چو باد ناصح قدرش بر آمده بفلك
چو آب حاسد جاهش فرو شده بزمین
شدست جمع هر آهو که هست در خصمش
و لیك نافهٔ اخلاق اوست مشك آگین
زهی بیان ترا لذّت حیات آید
زهی کمال ترا حاصل کمال یقین
رسیده مرتبت رفعت تو بر نسرین
گذشته رایحهٔ سیرت تو از نسرین
چگونه مثل تو صاحب قران بود چو ترا
خدای داد همه چیزها مگر که قرین
بر اهل عقل چو کردند عرض دفتر تو
نبود بار ز اَعْدَاء تو مگر ترقین
ز آفتاب مدار رنگ * * * * * * *
که از خجالت * * * * * * * * *
تراست علم خضر عمر جا * * * *
* * * محمّد سقوط وحی مبین
کند حسود تو بر کنه * * * *
* * * بود اندر شکم علا جنین
از آن سبب که جمالت نمی * * * *
* * * * هر سه حرف هست متین
* * * * * * * * * *
* * * نون را بچشم در تنوین
* * * * * * * * * *
* * * * * * * * * تلقین

بگو کدام درختست * * * * * *
* * * * * * * * * *
مکان تو دل عشّاق * * * * * *
* * * * * * * * * *
ملم بدرد چو وامق * * * * * *
* * * * * * * * * *
چو صبحدم همـه * * * * * *
* * * * * * * * * *
براستی رخ تو * * * * * * *
* * * * * * * * * *
رخ تو صورتِ حُسْنست و هست پیوستـه
نشسته طرّهٔ تو در میان حسن چو سین
چو چشم عقل نظر بر لب و رخ تو فگند
چه گفت گفت چنین بایدم جمال حنین
* * * * آن لب اگر کنند بجان
خطاست نسبت آن رخ اگر بدنـد چنین
چو خاتم است دهان تو و سلیمان وار
زمانـه آمـد از آن خاتمت بزیر نگین
خوشست نالـهٔ من در فراق طلعت تو
چو قدر صدر جهـان از فراز چرخ برین
ستوده آصف جم اقتـدار عین الملك
حسین نام حسن خلق فخر دولت و دین
کسی کـه مدحت او در ضمیر هر معبد
ستوده‌تر ز نشاط است در دل غمگین

غوطه سیری بحر در * * * * *
قلزم دست کریمان * * آشناست
از زلال دل تو کاشه * * * *
مستقیمان ظلم‌را * * عین شفاست
صاحبا در بندگیت ایّام برنائی تمام
صرف کردم جاه تو بر صدق این دعوی گواست
ملجاء خود جز جناب جاه تو نشناختم
از جوانی تا گهِ پیری که هنگام عناست
عهد برنائی گذشت اکنون و مویم شد سپید
وز زمانه تا امیدهاء دیگر در قفاست
در جوانی چون عزیزم داشتی از راه لطف
حق پیری‌را کنون گر شاکرم داری رواست
با دعا سازم که در مدح تو عاجز یافتم
خاطر خودرا اگرچه مبلغ حمد و ثناست
رتبت صدر وزارت جاودان جاه تو باد
کز ترقّی جاه تو پیرایهٔ عزّ و بقاست

ختم الکتاب،

هر چند مدایح و محامد این ذات بی نظیر غایت ندارد امّا این تألیف‌را برین یك قصیده که زادهٔ خاطر پژمرده و طبیعت افسرده است کرده آمد و این شبه‌را برای دفع عین الکمال در عقد این مفاخر کشیده شد چه دیرست تا گفته‌اند در رشتهٔ کشید با جواهر شبهٔ و امیدست که بعزّ قبول و نظر این صاحب قران جهان مخصوص و ملحوظ گردد قصیده

توانگرم برخ و اشك از آن بر سیمین
که شد ز فرقت تو چون زر آن و چون سیم این

خواب نرگس گریه بست از تازه روئی نسترن
دیدهٔ عاشق فریبش بی سهر یا رب چراست
می کشاید سفرهٔ از غصّه یعنی وقت دفع
نقد این معنی عروس باغ‌را کابین بهاست
زین طراوت تا ابد خالی نه بینی باغ‌را
زآنکه او دولت سرای صاحب دریا عطاست
خواجهٔ آفاق عین الملك کز تعظیم او
آسمان مرتبت‌را آفتاب کبریاست
آصف جمشید رتبت فخر دین و دولت آن
کآستان چرخ سایش سجده جای اصفیاست
ای فلك قدری که تخت رای عالم تاب تو
با کمال استقامت اوج خرشید سماست
کلك تو تا در پناه خویش دارد تیغ او
عالی ز آسیب او در ورطهٔ خوف و رجاست
تا ز خورشید جلالت بهرهٔ یابد فلك
سالها شد تا برین امّید مرفوع هواست
دید دست ابر احسانت ز حیرت عقل گفت
تا بیاموزد کرم بحر سحر گستر کجاست
گوی خاکی شکل‌را پیوسته از بهر ثبات
بر میان از سایهٔ حلم تو خطی استواست
ای حسن خلق حسین اسمی که از بهر شرف
بخت بر درگاه امرت بندهٔ فرمان رواست
در مقام کر عبار * * * عطر
زیرکان دانند کآنجا مشك ما بوی خطاست

کردی سِیَهم ز آن شب گیسو که تراست
نیکوست رخت و لیك بد خو که تراست
در پهلؤ تیر مژهٔ مردم کش
أَحْسَنْتَ زهی کمان ابرو که تراست

هموراست رباعی

آغاز نهاد فتنه بازش چکنم * چون داشته‌ام محرم رازش چکنم
بسیار ز خشم دست بر دست زدم * کوتاه نشد دست درازش چکنم

هموراست رباعی

هر لاله که چشم کوهساری بودست * صد قطره ز خون تاجداری بودست
مسپر بقدم سبزهٔ بستان گستاخ * کآن وسمهٔ ابروی نگاری بودست

(۱٦٩) الاجلّ فخر الشعراء ضیاء الدین السنجری،

* * * * و افاضل این دولتست * * * * *
* * * * اقبال معتکف و قضا * * * * *
* * * * امّا این یك قصیده که * * * * *
تا نسیم خوش مزاج طرّهٔ * * *
صحن مینا رنگ بستان کن * * *
خیل لاله کز کمین گاه بهار آمد پدید
بر بساط باغ آنك با زمانه در وغاست
ابر خلقان خرقه‌را بر چارسوی شش جهت
پیرهن عُشّاق وار از آرزوی گل قباست
از گل سوری پدید آمد مگر سور چمن
ارغنون پرداز سوری عندلیب خوش نواست
گرچه از طفلان نو عهدست پر آغوش باغ
قد خشبوی بنفشه از غم پیری دوتاست

گر مثالت فی المثل رفته سوی فغفور چین
بی توقّف زو جواب تو اَطَعْنَا آمده
ابر نیسان کم زده لاف سخاوت چون کفت
در گهر بخشی فزون از هفت دریا آمده
بادهٔ جام تو ای اسکندر ثانی ببزم
چون زلال چشمهٔ حیوان مصفّا آمده
چون کشی لشکر بعزم رزم لشکرگاه تو
جملهٔ هامون و دشت و شیب و بالا آمده
ای جهانگیری که بر اوج سریر سلطنت
آفتاب منطقت مانند جوزا آمده
بر درت خودرا شمرده * * * خد
پایگاهش تارك افلاك از آنجا آمده
تا جهان باقیست فر * * *
* * * و مقهور تو اعدا آمده
از جناب حضرت * * * * * *
* * * دولت تو دین و دنیا آمده
بر فلك ملك بارو * * * *
مرهم دمر ترا ار بخت برنا آمده

و این رباعی در حقّ صاحب قران شرف الملك رضی الدّولة و الدّین نغمّده الله برحمته گفته است — رباعی

ای صدر بفر ملك عجم چون تو نیافت
شه صاحب فرخنده قدم چون تو نیافت
بسیار بگشت روز و شب دست بدست
تیغ و قلم و عدل و کرم چون تو نیافت

و این رباعی هموراست — رباعی

این نوع‌را وسیلت حصول مقصود خود بشناخت و شعر شعرارا رونقی دید * * * بدانست شیوه نمود شعراو از شعر متقدّمان * * * * * * * * * * * * در گذشته است و اگرچه * * * * * * * * * جهان و صاحب صاحب قران * * * * * * * * * * * گفته است

شعر

ای ظفر همدم ترا از بخت برنا آمده
نامهٔ تأیید تو إِنَّا فَتَحْنَا آمده
ناصر دین خسرو دنیا قباچه شاه شرق
ای مه چتر تو بر گردون مینا آمده
از پی اعلاء دین نَصْرٌ مِنَ ٱللَّه در ازل
بر سر منصور شاهیٔ تو طغرا آمده
حلیهٔ خط * ز القاب تو زینت یافته
چهرهٔ سکّه ز انساب تو زیبا آمده
منظر قصرت ز کیوان در گذشته از علوّ
مسند قدرت بر از عرش معلّا آمده
سنّت ذات جوان بخت تو ملّت پروری
رایٔ تو در ملك داری پیر دانا آمد
ظلم پیدا فتنه پنهان کرده روی از هیبتت
امن سر پوشیده از عدلت بصحرا آمده
نوبتیٔ درگهت خنگ فلك بوده از آن
نعل او ماه نو و طوقش ثریّا آمده
مهر کورا نام شاهنشاه انجم کرده اند
پیش خورشید ضمیرت ذرّه پیدا آمده
هرکه موقوف رضاء تو نبوده عمر او
هیچ کارش از جهان پیر برنا آمده

* * * * * * *

* * بخل و کین‌را نان در انبان یافته
از سواد موسئ کلکت یـد بیضاء ملت
همچو موسی از عصا اعجاز ثعبان یافته
خصم بد کیش ترا چرخ کمان‌وش روز عید
از حسامت بر بساط کینه فرمان یافته
بی خود از بهر شرف بر خوان عیدت روزگار
شیر گردون‌را چو جدْی و ثور بریان یافته
صاحب سلطان نشانی گویمت چون انوری
کان ز یزدان تـا ابد ملك سلیمان یافته
ای مقیم از دست غوغاء غریمان شمس‌را
در حجاب ابر جود خویش پنهان یافته
بـاز خر از دست دشواری ایّامش بلطف
چون ز جودت میشود مقصود آسان یافته
تو نبی خُلْقی و طبعش در سرای مـدح تو
همچو حسّان از نبی صد گونه احسان یافته
تا جهان باشد بقاء دولت و جاه تو بـاد
ای جلال و عزّ و جاه از فضل یزدان یافته

(١٦٨) * * *

* * * و فضل بر سر آمده و در فنون فضایل و ضروب شمایل افاضل عالم‌را در خوی خجلت انداخته و با آنك از ابنای کبار و علماء نامدارست چه جامع الصغیر قاضی امام فخر الدین جان‌را تمام یاد میدارد و در بخارا شریك غم این داعی بود و هر دو این تألیف‌را حفظ کردند و بحث کرد و ائمّه و علما دانند که این چه سرمایه است فامّا چون درین بلاد و دیار

دل بسی سودای زلفت در سر آورده ولیك
همچو خال خویش زلفت‌را پریشان یافته
لطف‌را دام دو زلفت دانهٔ جان ساخته
عاشقانت مرغ دل‌را صید آن دان یافته
هر مدد کز لعل تو یابد بگاه بوسه جان
کی شود ز آب حیات ای دوست چندان یافته
آب حیوان لعلِ تست و معجز عیسی خرد
دایم از خاك در دستور گیهان یافته
صاحب جمشید رتبت فخر دنیا عین ملك
آنکه ملك از رای او تمکین و امکان یافته
مفخر عالم حسین آن صاحب عادل که عقل
خاك پایش تاج فرق رای و خاقان یافته
صاحب گردون جنابی کز ضیاء رای او
آفتاب اندر کمال خویش نقصان یافته
ای ز اوج سدره تختت پایه برتر داشته
وی فلك‌را قدرت اندر تحت فرمان یافته
برقِ شمشیر و شهاب کلك در بار ترا
عقل کل بر چرخ نصرت زخم شیطان یافته
گاه چوگان زیر رانت ابلق گردنده‌را
رایض گردون بسان گوه گردان یافته
بر ثبوت حجّت و دعوی * * *
* * * از تیغ رایت برهان یافته
خشك سال آز و حرص * * *
* * * جان نگاه صله باران یافته

مستجمع‌تر ازو نشنیده در خط بدرجهٔ که ابن البوّاب انگشت بر حرف او ننتواند نهاد و ابن مُقْله دیده از مشاهدهٔ دلبران خطّ او بر نتواند داشت،

از هر فنی که باز جوئی اورا * آن فن بیامدست گوئی اورا

در شعر عدیل انوری و در خط عطاردش مشتری و با این وفور فضایل بسماحت خلق و کرم طبع و لطافت ذات و دوست انگیزی و مردم داری موسوم و خلاصهٔ آن فضایل آن است که از مدّاحان صاحب قران است و این قصیدهٔ غرّا ازوست،

ای لب لعلت مزاج آب حیوان یافته
* * * * * * یافته
هرچه بوده مر سکندررا * * *
* * * * * یافته
حرز عین از خجلت * * * *
* * * * * * یافته
شهسوار حسن در میدان خوبی مر ترا
بر کمیت دلربایی تیز جولان یافته
روز عید از گرد یکرانت مشام عاشقان
نکهت مشك تتار از خاك میدان یافته
خال زنگی چهره‌را بر لعل جانبخشت خرد
نقطهٔ از کفر بر رخسار ایمان یافته
دُر بسی بارید جزعم در غم لعل و نشد
چون لب نوشینت لعلی در بدخشان یافته
یوسفِ کنعانِ حسنی و دو عنّاب تو هست
سال و ماهم پایمال دست گرگان یافته
دُرّ دریای ملاحت صورت زیبای تو
اشکم اندر عشق خود هم رنگ مرجان یافته

گفتم محیط عالم دولت دوات او [ست] * گفتا شعاع او بفلك داده اخضری
گفتم که یمن شاه بفرخنده رای اوست * گفتا شود مسخّر او دیو و هم پری
گفتم که تقویت دهِ دین محمّدست * گفتا بپای حادثه شاید که بسپری
گفتم سر عدوش نماید چو گردنی * گفتا که تربیت‌گر ملك سکندری
گفتم ندیدهٔ که پیاده است پیش او * گفتا سوار چرخ ازین خنگ گوهری
گفتم که طالعش مدد سعد مشتریست * گفتا از آن دهد اثر فرّخ اختری
گفتم که پاسبان درش هندوی سپهر * گفتا از آن گرفت ز شش چرخ برتری
گفتم چو دید حاسد اورا جهان چه گفت * گفتا بزخم خنجر مرّیخ در خوری
گفتم که آفتاب بکان در نگینه زد * گفتا ز بهر خاتم او کرد زرگری
گفتم دبیر اوست مگر تیر بر سپهر * گفتا ثناگریست بلفظ خوش دری
گفتم ببزم او بود از زهره مطربی * گفتا بدست او سزد از مهر ساغری
گفتم که ماه‌را چه صفت نزد جاه او * گفتا بگریه آید و او هست هردری
گفتم که طفل خلقت ملکست دولتش * گفتا فلك بهر ورا کرده مادری
گفتم بسا وزیر که وی‌را چو چاکرند * گفتا گهِ نواختن و بنده پروری
گفتم خدای داد ورا وصف آصفی * گفتا صفاء صاحب و یحیی و جعفری
گفتم ز شاعران که چنین نظم کرده بود * گفتا فرید کافی در عهد انوری
گفتم نه شاعرم که سپهدار بوده‌ام * گفتا که با سری چه به از فضل بر سری
گفتم دعاش گویم آمین کن از صفا * گفتا که بهتر آنك بود از ریا بری
گفتم که تا ز بخشش خورشید نور بخش * گفتا که مه ضیا دهد از چرخ چنبری
گفتم که باد دایم و تا محشرش فزون * گفتا جلال و دولت و اقبال و سروری
گفتم که جای او زبر از چرخ آفتاب * گفتا که پای او زبر از فرق مشتری

(۱۶۷) الاجلّ المحترم شمس الدولة و الدین سیّد النّدماء تاج الفضلاء
مفخر القدماء محمّد الکاتب البلخی،

جوانی که چرخ پیر نظیر او ندیده‌است و گردون گردان درین گیهان ذاتی

رفعت کمال بزرگی و از شرح * * * * * * * * * مستغنی است مدّتها در ممالك بامیان کمر اقبال با میان او الف گرفته و دشمنان دولت خودرا حلقهٔ کم طناب در گلو انداختــه و ایالت ولایت سمنگان و سبرك و دیگر نواحی باسم و رسم او قلم سر بر خطّ تیغ او نهاد و تیغ بهزار چشم نقش قلم مشکبار اورا در نظر آورده صاحب السیف و القلم باتّفاق همه زبانها لقب او آمده در حضرت سلطان جلال الدین لقب او بغروش و افاضل آن حضرت‌را داغ و دُرُوشِ محنت او بر ران و گوش و با آنك اورا مادحان مدیح بسیار گفته انــد فامّا او بامتداح حضرت وزارت مفاخر و مباهی است و این بیت صاحب عبّاد سخت مناسب این حالست

إِنَّ خَيْرَ ٱلْمُدَّاحِ مَنْ مَدَحَتْهُ * شُعَرَآءُ ٱلْبِلَادِ فِي كُلِّ نَـادِ

قصیدهٔ گفته است در جواب و سؤال در مدح آن خورشید آسمان جلالت

قصیده

گفتم بدان نگار که خرشید انوری * گفتا ز وی نکوترم ار نیك بنگری
گفتم که دل ربائی جانا ز عاشقان * گفتا بزلف عنبرے و چشم عبهری
گفتم مـه چهاردهٔ بر سپهر حسن * گفتا مه مراست هزار از تو مشتری
گفتم ببندگیٔ تو اقــرار می کنم * گفتا چو تو بسیست کنونم بچاکری
گفتم کـه جان بنزد تو آرم بخدمتی * گفتا که تحفه ایست ز بی سیمی و زری
گفتم ز گفتهاء خودت قطعها دهم * گفتا بدان متاع ز بهرم چها خری
گفتم گهرفشانی [ز] اوصاف شاعریست * گفتا که زرستانیست آئین دلبری
گفتم که شعر من گهر بحر خاطرست * گفتا که شعر خواهم دیبای ششتری
گفتم ثنای صاحب آفاق خوانمت * گفتا که چون بخوانی خوانم برابری
گفتم که عین ملك جهان فخر دین حق * گفتا که آن حسین ابو بکر اشعری
گفتم بیان اوست مه از تیغ خسروی * گفتا بنان اوست به از رُمْحِ صفدری
گفتم گهر بر آرد غوّاص کلك او * گفتا ز بحر وصل گهِ آشناوری

کرّت کُتُب بواسطهٔ غرق و حرق و سرق در معرض تلف افتاده این قدر که درین مجلّد ایراد کرده * * * این نوع شیوه این داعی مضایقت و مصانعت * * * حالی در تحصیل آنست بر * *

ای آنکه ز رای پای بر خور داری * بادات همیشه عزّ و برخورداری
برخورداری خوشست از مال و جمال * از مال و جمال خویش برخورداری

باب دوازدهم در ذکر لطایف اشعار صدور و افاضل که بدین حضرت مخصوصند و برین دولت موسوم،

هر چند این حضرت مشحون است بعلما و فضلا آسمانیست کواکب ثاقب ارباب مآثر و مناقب در وی لایح شده بوستانیست ازاهیر فضل و شکوفهاء هنر در وی فایح گشته پادشاهی عدل گستر و وزیری عالم پرور تیغ آن با قلم این لایق در خور جهان شاه و وزیر اعتدال ایّام بهار یافته چون آفتاب جلال صاحب اجلّ کبیر عین الملك ملك الوزرا امدّ الله ظلال جلاله از آسمان ملك و سلطنت ناصری که تا دامن قیامت آن آینده باد و این پاینده طالع شد افاضل جهان ذرّه‌وار در هوای این آفتاب هوا گرفتند و بآن مهر مهره باختن آغاز کردند و من بعضی افاضل‌را ذکر کنم و طرفی از طُرَفِ ایشان در قلم آرم و چون من درین حضرت قریب العهدم و با تمام فضلاء سابقه معرفت نبوده است و اتّفاق مخالطت نیفتاده و برین چند معدود اقتصار خواهیم کرد تمامت این افاضل‌را اجلّ محترم مجد الدولة و الدین سیّد الافاضل و الکُتّاب دام فضله در دیوان ذکر کرده است و اشعار ایشان بتمام و کمال آورده

(١٦٦) الصدر الاجلّ * * * * *

عین که عین بصیر اقبال * * * * * * * * * * *

صبا گر خاك پای تو بدوزخ پاشد از دنیا
ز یمن آن نـدا آید بدوزخ یـا عفا عنکم
ضیا مدحت چه داند گفت کاندر عالم خاکی
ز آب روی شاگردانِ تو یك نم بود قُلزُم
کلاه شام تـا قلّاش مغرب دوزد از قُندُز
قبای صبح تـا خیّاط مشرق بُرّد از قاقُم
مطرّا دار یزدان حا * * لب
دل اعداء تو کفتـه بسان سینهٔ گنـدُم

رباعی

گر عکس کلاه تعما * * * شاه چرخ بر خاك * زند
نزدیك آمد که * * * کم کلاه تو قبا چاك * زند

همو می گوید — رباعی

چشم ز تو خون گریست حیرانش مکن * وز پسته بزهر خندهٔ گریانش مکن
در زلف فرا همّت دلی دارم من * زنهار شکسته است پریشانش مکن

هموراست — رباعی

گر شام تو نور صبح در بـر دارد * روز رخ تو شب معنبر دارد
از دست تو راست پای نتوان جستن * چون زو کژی زلف تو در سر دارد

هموراست — رباعی

از روی تو زلف روی در می تابد * بر ماه نو حلقه حلقه بـر می تابـد
تا پیش بدست شانـه پایش نکنی * بر خویش همی پیچد و سر می تابـد

حقّ این مجموعه آن بود که در اتمام آن سالها از مؤلّف بمعاونت افاضل محمود خود مبذول داشتی چه شنیدم که ابو منصور ثعالبی یتیمة الدهررا در چهل سال ساخته است معلوم رای رفیع باشد که در جهان افاضل و اماثل بسیارند و بسیار بوده اند و لطف طبع جملهرا کسی دشوار جمع نتواند کرد و این داعیرا نیز انواع نا آمدنیها در راه آمده است و بچند

در عشق تو من شکست * * * * * * * *

همو راست — رباعی

ز آن پیش که در غمت * * * * * * * *
چون کار دید ندمت * * * * * * * *

همو راست — رباعی

با بندهٔ گهی چو شیر و شکّر گردی * گه قاصد خون جان چاکر گردی
تو مردمك چشم منی زآن سببست * کز من تو بهر چشم زدن بر گردی

---

(١٦٥) الحکیم ضیاء الدین محمود الکابلی،

از احداث شعرا و افاضل ائمّه در غزنین بنزدیك داعی اختلاط داشتی و بمجاورت او استئناسی حاصل آمدی و این قطعه و چند رباعی بخطّ خود یادگار نبشته است قطعه این است — قطعه

ایا در عالم عزّ و جلال و قدرت از قلّت
کمال کلّ موجودات جملـه آفـرینش گُم
چو نعل اندر هوای رفعت جاه تو سال و مه
براق آسمانهـارا ز پوی و تگ فتـاده سُم
کجا امکان بود ادراك اوج کبریای تو
که در کتم عدم افتـد ز فکرت خاطر مردُم
صفیّ دین معین ملّت استاد ملوك احمـد
توئی والا خداونـد فلك چاکر غلام انجم
زمانـه بشکنـد از غایت تائیـد فرمـانت
جهان کز بهر می سازد ز نُه طاق مدوّر خُم
بگاه حلم عمـدًا از نهیب ضربت عـدلت
بریزد زهـر از مار و بیفتد نیش از کژدم

نقش بند قدرتش بر وحشیان از خون ناب
در صمیم ناف آهو مشك اذفر میکند
هر سر مه شحنهٔ تکلیف او چون بندگان
حلقهٔ ماه نو اندر گوش اختر میکند
کیمیاء رحمتش از بهر اسباب وجود
دامن کانرا چو جیب غنچه بر زر میکند
صبح‌را تقدیر او از شیر چادر میدهد
شام‌را تقدیر او از قیر معجر میکند
موج دریاء جلال بی زوالش هر نهار
کلبهاء خاك‌را پر زر و زیور میکند
درج گوش غنچه‌را تشریف لولو میدهد
تحف لعل لاله‌را پر مشك و عنبر میکند
از نهیب دست برد قهر او در بوستان
چون فلك شاخ بنفشه قد چو چنبر میکند
گاه نرگس‌را ز زرّ پخته افسر میدهد
گاه سوسن‌را ز سیم خام خنجر میکند

و از اشعار او بیش ازین استماع نیفتاده است هم برین اقتصار کرده،

---

(۱۶۴) الاجلّ معزّ الاسلام نجیب الدّین ابو بکر الترمذی الخطّاط،

از افاضل آن عصر بود و در جدّ و هزل بی نظیر و اکثر شعر او مطبوعست و لطیف و خطّ او چون دُرّ منثور و شعر او چون عقد منظوم گوئی که سیّد حسن ازین بیت خطّ اورا خواسته است، بیت

هر خط که او نویسد شیرین از آن بود * کآن هست صورت سخنان چو شکّرش

و این رباعی از گفتار اوست، رباعی

بر چهرهٔ من عشق تو زر * * * * * * * * * *

از قدرت تو لاله برد در * * * * * * * * * * *
از خار نماید کرم تو کا * * * * * * * * * * *
از صخرهٔ صمّاً تو کنی الا * * * * * * * * * * *
تا بندهٔ بفرمان تو شد چشمهٔ خورشید * گردنده بتقدیر تو شد گنبذ خضرا
چون رحمت تو بدرقهٔ چشم و زبان شد * آن نرگس بینا شد و این سوسن گویا
ای وصف تو بی علّت اسباب توانگر * وی ذات تو بی آلت و ترکیب توانا
جودت نه چو جود دگران از پی علّت * خشمت نه چو خشم دگران مایهٔ صفرا
هر روز بفرمان تو گردان و روانست * این کشتئ یاقوت برین نیلی دریا
پاشی بکرم بر سر گل دانهٔ لؤلؤ * پوشی بنعم در بر گل جامهٔ دیبا

و این رباعی هم از وی نقل کرده اند بزبان اهل حقیقت گفته است و الماس بیان در حقیقت سفته

رباعی

در عشق بکاه جسم تا جان گردی * شیر افگن شهسوار میدان گردی
کفرت چو کمال گیرد ایمان بینی * اینت چو تمام نیست شد آن گردی

تسلیم ز راه عشق جان یافتنست * معشوق لطیف‌را بنهان یافتنست
این‌را کم کن اگر تو آن میطلبی * کین کم کردن ز بهر آن یافتنست

(١٦٢) الحکیم شهاب الدین محمّد بن علی الصایغ،

شهاب زرگر از مذکوران خراسان و مشهوران جهان بودست و در علم صیاغت ماهر و بر صناعت شعر کامل و اورا توحیدست میگوید شعر

صنع بی عیبش ز * * * میکند
[امر] بی ریبش ز آبی دُرِّ انور میکند
خاك‌را بر آب * * * * *
داد * * پناه هفت کشور می کند
در گلستان رضا * * * * *
* راز خامهٔ قدرت مصوّر مکند

غرقم در آرزوی تو از پای تا بسر * کآیم بدست نی و تو جویای بر حقی

(١٦١) السيّد الاجلّ كمال الدين افتخار الحجّاب الحسين الحسنى الحاجب،

آن حاجبی با پیشانی که نور دیدهٔ فضل و غرّهٔ روی معانی بود عرصهٔ فضایل اورا فساحتی و بیان زبان اورا فصاحتی هرچه ظاهرتر بود در دولت سلطان شهید تغمّده الله برحمته [وَ أَسْكَنَهُ] رَحَبَةَ جِنانِهِ * * اختصاص مشرّف * * * شده و لطایف اشعار او فراوانست درعه * * * و وقتی ضیاء الدین عبد الرافع بن فتح الهروی که جهان فضل و آسمان هنر بود بنزدیك او قطعهٔ فرستاد و او بجواب آن قطعه این ابیات انشا کرد و ارسال فرمود، قطعه

افضل مشرق ضیاء دین که ز خامه * تیر فلك را گهر نثار فرستد
سوی عروسان بکر لفظ و معانی * خاطر او طوق و گوشوار فرستد
عقل ز ادراك هرچه عاجز ماند * زود بدان طبع هوشیار فرستد
اختر خیزد بجای گوهر از سنگ * نور ضمیر ار بکوهسار فرستد
عرصهٔ میدان فضل را مهمانا * توسن گردون چنو سوار فرستد
خلق خوش او سوی مشام افاضل * نفحت گلهاء نو بهار فرستد
نامهٔ بختش نهند نام چو حالی * شعر تر خویش یادگار فرستد
غایت اخلاق خوب اوست و گر نی * مدح چنو کس بمن چه کار فرستد

(١٦٢) الحكيم على بن محمّد الفتحى الغزنوى،

فتحی که مفتاح خزاین هنر در بنان او بود و فاتحهٔ دفتر فضایل بیان او استعارات آبدار او بدل نزدیك و عبارات دلکشاء او مطبوع، از اشعار او یك قصیده که در توحید صانع گفته است بیش مطالعه نیفتاده است مختارات آن تحریر افتاد،

ای ذات تو از آفت و از [عیب مبرّا] * * * * * * * * * * *

گه گهی زار شود گرید چون ابر بهـار
از غم آنکـه تنی دارد چون برگ خزان
بخورد مشك پس از دیـده فرو بـارد دُر
مشك خواری نبدیدم كه بود دُر باران
نكند هرگز در فضل و هنر یك دعوی
لیك بنمایـد از فضل و هنر صد برهـان
هرچه بر سیر فلك مبهم و * * *
* * * * * * * *

---

(۱٦۰) الشیخ احمد بن محمّد المیم * * * * * *
* * * * خاست بمدد طبع وقّاد و * * * * * *
* * * * باعث و محرّض آمد بر آنك * * *
* * * * * * اشتهار یافت و آن قصیده كه بر منوال شعر مختاویست از اشعار او مختارست،

ای باغ روی دوست بنسرین مغرقی * وز نو بهار بـاغ ارم برده رونقی
از رخ بگـاه جلوه بهـاری ملوّنی * وز لب بگـاه بوسـه شرابی مروّقی
گه چون فلك بتاج مرصّع متوّجی * گه چون چمن بقرطهٔ رنگین مطرّقی
ماه تمام بر فلك سبز پوش نیست * چون عارض تو پیش خط سبز فستقی
هرگه كه در علاقـهٔ زلفت نگه كنم * گویم كه عنبرین كلـه بر گل معلّقی
نی طوطی و نه كبك و نه قمری و صلصلی * لیكن بطوق غبغب هر یك مطوّقی
با چهرهٔ تو كآتش لاله است و آب گل * زهدست ز ابلهی و صلاحست ز احمقی
با جزعت از چه روی توان بود پارسا * با لعلت از چه نوع توان زیست متّقی
گر شهدرا ببوسه بری ذوق منصفی * ور مشكرا بطیره كنی طیره بر حقی
نقّاش روی خوب تو انصاف روی تو * داد آن چنانك حرفی نگذاشت با تقی
گر در كمال عشق تو مطلق شدم رواست * كز غایت جمال در آفاق مطلقی

ماه در قصر فلك * * * * *

با [درخشان] مهر روى تو مثالى ديگرست

سوسن لطف ترا در بوستان دلبرى

از جمال و حسن صد گونه نهالى ديگرست

ميم و دال لعل و مشك از دام چون گسترده

گر ز نام فخر دين ميمى و دالى ديگرست

و هم درين قصيده ميگويد

اى سر افرازى كه از دست جفاى روزگار

حاسدت‌را هـر زمانى گوشمالى ديگرست

زابر جود تـرا از دست زر افشان تو

هر زمان نو نو اميدى سوى مالى ديگرست

سالها سلطان [من] در كوى مدحت كام زد

گفتمش ديدى تمامت گفت سالى ديگرست

---

(١٥٩) الاجلّ حميد الدين مسعود بن سعد شالى كوب

از احرار خطّهٔ لوهور بود و در طبع زكى و شعر وى قرين عنصرى و رودگى و در لوهور از بزرگى شنيدم كه اين قطعه در صفت قلم گفته است و الحقّ لطيف و مشهوراست

قطعه

حبّـذا ملك همايون تو كآب چشمش

بى گمان دارد خاصيت آب حيوان

هست اسرار نهان در دل او بسيارى

تـا نبرّى سرش پيـدا نكنـد سرّ نهان

دو زبان باشد نمّام و درين نيست شكى

نيست نمّام چه گر هست مر اورا دو زبان

هر زمان لشکرکشد از زنگ برا . . . * *

* * * * * * * *

و این غزل — غزل

تا چند پیش تیر غمت دل سپر کنیم * در عشق نام خویش بگیتی سمر کنیم
از بیم ناوك مژه و تیر غمزهات * گاهی کمان ز پشت گه از دل سپر کنیم
هر ساعتی ز موج فراقت بحر غم * خانه ز آب دیده بسان شمر کنیم
دلها ز یاد آتش غم خشك شد بتا * تا زآب دیده خاك قدمهات تر کنیم
در آرزوی سوسن بستان روی تو * از ابر غم دو چشم بسان مطر کنیم
گه از هوای لعل تو از دیده دُر کشیم * گه بر امید سیم تو از چهره زر کنیم
بر جان ما مبند کمر ای کشاده عهد * چون ما زجان بخدمتت ای مه کمر کنیم
تا روی خوب تو که کمالست در جمال * در پیش ماست کی سخن مختصر کنیم
سوگندها خوریم که بودیم در بهشت * چون در میان کوی تو جانا گذر کنیم
از فرّماه روی تو چون بدر شد هلال * تا وصف روی خوب ترا با قمر کنیم
در حقّهٔ عقیق اگر دُر نهی سزاست * زیرا که ما بجزع ز عشقت گهر کنیم
گفتی بطنز دوش که رو یار نو گزین * آن روز خود مباد که یار دگر کنیم
تا تاج روزگار شویم ای پسر ز فخر * خاك درت چو دیده همی تاج سر کنیم

هموراست — غزل

ای که از حسن تو خوبیرا جمالی دیگرست
ای که از لطف تو گیتیرا کمالی دیگرست
بر بساط حسن در قصر شرف بر تخت لطف
شاه رویترا بهر لحظه جمالی دیگرست
در شب زلفین تو رو * * صفت
بر بدر بر بسته * * هلالی دیگرست
در گلستانی که * * * * *
سرو از شرم قدت مانند نالی دیگرست

ای جوان بختی که چرخ پیر پشت روز بار
از ثریّا یاره وز خورشید افسر میکشد
تیغ تو در وقت صف نام از فریدون می برد
کلك تو در وقت آن خط بر سکندر میکشد
در هوای مهر تو ناهید بربط میزند
از برای عون تو بهرام خنجر میکشد

و هم او گوید در صفت زلف یار — شعر

زلف آن زیبا رخ شیرین لب طرفه پسر
شمس پوشد در عبیر و مشك پاشد بر قمر
گاه گردد چون شب رقّاص بر اطراق روز
هر زمان لعبی کند با عارض آن خوش پسر
گه گره بندد ز عود خام بر رنگین سمن
گه زره بافد ز مشك ناب بر سیمین سپر
گه شود مانند شب خورشیدرا گیرد کنار
گه شود هاروت و مر ناهیدرا گیرد ببر
گه چو پرکاری و محور ساخته در یك وطن
گه چو زنجیری و حلقه یافته در یکدگر
گاه بارد بر بساط نسترن مشك خطا
گاه کارد بر زمین یاسمن شمشاد تر
گه مسلسل گردد و بندی نهد بر پای دل
گه معقرب گردد و نیشی زند اندر جگر
جوشن مشکین ترا سیمین سپر * *

* * * * * * * *

اینك در شمشاد عنبر بارد * *

* * * * * * * *

مشك عنبر بیز تو بر ماه چوگان میکند
لعل گوهر ریز تو از پسته شکّر میکشد
وصل هر ساعت تنم‌را خوارتر در می نهد
هجر هر لحظه دلم‌را تنگ در بر میکشد
تاکه جان از دیده وز یاد غمت شد خاکسار
آب رویت در دل خون گشته آذر میکشد
در هوا از جابری باز غمت در وقت صید
مرغ اقبال مرا هم بال و هم پر میکشد
تا درخت حسن تو در باغ خوبی بیخ زد
شاخ امید غمم هم برگ و هم بر میکشد
شاد باش ای بر * * * شاه
رایت اقبال من بر چرخ اخضر میکشد
بو المظفّر سیّد شاه * * * *
کز برای حاسد او چرخ لشکر میکشد
آن جهانداری که * * * *
با شهنشاهی که چترش سعد اکبر میکشد
شهریاری کز صفت ملکش دو عالم می سزد
تاجداری کز شرف تختش دو پیکر میکشد
وقت میدان مرکب او صد چو بهمن می برد
روز هیجا رایت او صد چو نوذر میکشد
تا ز رویش لطف بیند چشم نرگس میکند
تا ز جودش بهره یابد دست عرعر میکشد
حلقه بهر خدمت او گوش خاقان می برد
غاشیه بر درگه او دوش قیصر میکشد

همیشه دولتت بیدار بادا * که از وی فتنه‌را در خواب کردی

هموراست شعر

رخ بنفاذ قمر آوردهٔ * لب بگشاد و شکر آوردهٔ
زلف تو بر گوش همانا شبی است * کش بنظاره سحر آوردهٔ
ای چو گلت عارض * * * * * * * * * * *
سبزه بر آید ز گل ابر * * * * * * * * * * *
در غم خود بر زر رویم * * * * * * * * * * *
دل ببری گوشه کشی * * * * * * * * * * *
رای تو چون رایت شه شد که باز * روی بغزو دگر آوردهٔ
سلطان خسرو ملك آنکش سپهر * گفت رسوم عمر آوردهٔ
در کرم و عاطفت و رزم و بزم * سنّت جدّ و پدر آوردهٔ

(١٥٨) الشیخ العمید جمال الدین افتخار الشعراء ابو بکر بن المساعد الخسروی،

خسروی شاعری معنوی بود در دولت خسرو ملك اقبالها دید و در اوایل ایّام سلطنت معزّی قبول یافته و شمال جلال و قبول آن خرشید صبا مرکب بدو تافته در مدح سلطان شهید تغمّده الله برحمته مگوید شعر

تا عروس حسن تو از لطف زیور میکشد
شاه دل‌را عشق تو بر تخت جم بر میکشد
آب رویت‌را چمن از تحفه بر رخ میزند
خاك پایت‌را فلك از دیده بر سر میکشد
گوهر نوشین تو در لعل لولو می نهد
سوسن سیمین تو از لاله عنبر میکشد
نوبت لطف و کمالت بر زمین گل می زند
رایت حسن و جمالت بر فلك خور میکشد

خطا گفتم صواب آید قبا با چین و با صورت
نگاری‌را که او رشك بت چین و خطا باشد
ز تو گر بوسهٔ خواهم بجان بفروشی و گوئی
تو کی دیدی که بوس ما چنین ارزان بها باشد
ز لطفت چشم میدارم که گوشم هر دم از لطفت
چو گوش آسمان از کوس سلطان پر صدا باشد
ملك خسرو ملك شاهی که نصرت چاکرست اورا
چنان منصور شاهی‌را چنین چاکر سزا باشد
اگر با بندگان شاه در میدان روی روزی
بدین چُستی و چالاکی همانا هم روا باشد
که با لعل دل آسایت نه بیند مجلس عالی
که لعل قیمتی بیشك نگین پادشا باشد
چو گرزش استخوان خصم در اعضا کند سرمه
ز فخر دست برد او فلك‌را توتیا باشد
چو شاه هفت کشور اوست اورا زیبد ار گوید
که حکم مطلق گردون نفاد امر ما باشد

هموراست **شعر**

وداعم دیدهٔ پر آب کردی * از آن آتش دلم پر تاب کردی
رخت گریان که از رشك جمالت * مه و خورشیدرا بی تاب کردی
زهی ماهی که گاه نطق گوئی * مکانِ دُر عقیقِ ناب کردی
رُخت محرابِ روحم بود ناگه * مرا محروم از آن محراب کردی
و گر نی بهر نقل جان فراهم * نبات و پسته و عناب کردی
ز لعل افشاند نم بر روی چون زر * سواد دیده چون سیماب کردی
مرا کشتی و لیکن زنده نامم * بمدح شاه نصرت یاب کردی
ز خون دشمنان از تیغ چون آب * سراب تشنه‌را سیراب کردی

همو راست رباعی

این آتش عشق که دلم باز افروخت * آیا ز کدام لا اُبالی آموخت
در عشق سیاه روی شد چون انکشت * تا باز دگر باره چو انکشت بسوخت

و در مرثیهٔ فخر الدین زنگی ابن منوّر گوید

گر یافت ز چرخ ذات آن صدر نصیب
دردی کـه علاج آن ندانست طبیب
ز آن بود که او غریب و دشمن چرخست
زنگیٔ منوّر بجهـان دیـده غریب

فصل چهارم در ذکر فضلاء غزنین و لوهور،

(١٥٧) الاجلّ الاخصّ سدید الدین شرف الندمآء علی بن عمر الغزنوی ،

دیوان شعر معزّی غزنوی از بت خانهٔ آزر و ارتنگ مانوی حکایت ی کند و از لذّت وصال یار و مشاهدهٔ زلف و خال دلدار نشان میدهد ، عرصهٔ فضل و هنر او بی تناهی بود و خطّهٔ غزنین بوجود او مفاخر و مباهی و این قصیده در مدح سلطان سراج الدولة خسرو ملك گفته است

قصیده

دلی کاندر غم عشق تو در بند وفـا باشد
پسندی از وفاء خود که از وصلت جدا باشد
ز رنج خیزران قدت کـه در آماج خم گیرد
چو در عشق تو یکتا ام مرا بالا دوتا باشد
ز رشك کُرْتَهٔ تنگت چه گویم تـا چه دلتنگم
کـه بی مهر وفا یاری در آغوشم چرا باشد
قبای ساده پوشی به که خون گرید همی چشم
که باری کیست آن صورت که هم تنگ قبا باشد

گر تفضّل کند خداوندم * پارهٔ کاه و جو بفرماید
ور نه رخصت دهد که اندر شرع * روزهٔ عید داشتن شاید

(١٥٦) الاجلّ صفی الدّین

جوانی بصورت پیری بسیرت لطیف طبع که ایّام کهل بدو مفاخر و تقدّم او بر اقران ظاهر، در نسا اورا دیدم و ازو فواید اقتباس نمودم این قطعه بر منوال شعر انوری گفته است

قطعه

چو یك دو یار تهمتن مرا بستی گفت
که گر شراب خوشت نیست خیگ و خر بفرست
سه چار بیت فرستادمش بدان معنی
که پنج شش منی ار هست ما حضر بفرست
جواب قطعه فرستاد رقعهٔ ده سطر
نه بهر آنکه خر و خیگ زودتر بفرست
نوشته این که چو لعل مذاب و چشم خروس
مروّق و مُرَقّی حاصل است زر بفرست
و گر مثل نبود زر نقد هم شاید
بنسیه جامهٔ از دوستی بخر بفرست
وربن دو نیست بده پانزده قبالککی
بخط خویش و گواهان معتبر بفرست

این رباعی هم اوراست

رباعی

افگنده بباغ نو بنو مفرش گل * شد باغ بهشت شکل و حورا وش گل
شد زآب و هواء عدل در خاك نسا * از فر تو اندر دل سنگ آتش گل

هم اوراست

رباعی

ای آتش عشق یار دل سوزی کن * وی یاد هواش آتش افروزی کن
دردیست که درمانش هم از درد کند * یا رب تو از آن درد مرا روزی کن

بحر علمم که واسع الرحم * کوه حلمم که ثابت ارکانم
از بلندئ قدر و پستئ حال * آفتابی ببرج میزانم
گرچه از ساز عیش بی برگم * در نوای بلبل خوش الحانم
بحر و کانم از آن همی خیزد * از دل و دیدهٔ لعل و مرجانم
شاعرم من نه ساحرم هم نه * پس چه‌ام سرّ لطف یزدانم
بی سر و پای تافته گویم * بی دل و دست چفته چوگانم
همچو شخصی نگاشته بی روح * در کف روزگار حیرانم
گاه خندان چو شمع میگریم * گاه گریان چو ابر خندانم
بستهٔ چار میخ دهرم از آنك * خستهٔ نُه سپهر گردانم

همواراست از صدر الدین تشریف خواهد — قطعه

ای بزرگی که دست نعمت تو * هست بر نام و ننگ سر پوشم
تو پسندی که من درین حضرت * همه کرباس مختصر پوشم
چه بهانه نهم سخای ترا * که ازین گونه ما حضر پوشم
غم من جز توکس نخواهد خورد * گر همه ساله آستر پوشم
گفتم از خدمتت چو قوس قزح * حلّه بالای یکدگر پوشم
کی گمان بردم این که همچون ابر * آب بسته شود زبر پوشم
آرزو می کند تنم که درو * خلعت خاص تو مگر پوشم
می توانم بزر خرید و لیك * نه چنان بایدم که در پوشم
زشت باشد که من به پیران سر * پیش تو جامهٔ تزر پوشم
تو بدهٔ ورنه زان دیگرکس * بخدای و رسول اگر پوشم

همواراست — قطعه

صایم الدهر اسپکی دارم * که بده روز روزه بکشاید
در رکوعست سال و مه لیکن * گه گهی در سجود افزاید
پارهٔ کاه آرزو کردست * مدّتی رفت و بر نمی آید
روز عیدست و هر کسی امروز * بطعامی دهن بیالاید

سر دهان خویش‌را در دور خویش * از می سودا خراب افکنده
هندوان همسایه انـد از بیم دزد * قفل بـر یاقوت ناب افکنده

همچنین
غزل

زهی سوداء تو سرها گرفتـه * زهی عشق تو جان در پا گرفته
بدام زلف در دریـاء خوبی * هزاران ماهیٔ دلها گرفتـه
تو با یاران ره صحرا گزیـده * مرا در کنج غم سودا گرفتـه
رهی زهر فراقت‌را چشیـده * تو جام بـادهٔ صهبا گرفتـه
خیالت هر شبی صد عقد گوهر * از آن در چشم شب پیما گرفتـه
ز هر گوشه بخون آغشته سیلی * ز چشم من ره دریا گرفتـه
سحرگاهان ز آهم پردهٔ بود * بـه پیش گنبذ خضرا گرفتـه
برآن رخساره بر هندوی زلفت * سراسـر کشور یغمـا گرفتـه
بدوران جمال تو خردهـا * چو از مسکن ره عنقا گرفتـه

(١٥٥) جمال الدین محمّد عبد الرزّاق الاصفهانی،

در لطف طبع یگانه و در فضل و هنر نشانه زرگری که آفتاب در صنعت صیاغت شاگرد خردکاریٔ او بودی و ماه فلك نور از پرتو ضمیر او ربودی چمن فضایل بزهرات مکارم اخلاق آراسته و از خاشاك رذایل پیراسته و این قصیده که در فخر خود میگوید برهان همّت رفیع اوست

قصیده

منم آن کس که عقل‌را جانم * منم آن کس که روح‌را مانم
دعویٔ فضل‌را چو معنی ام * معنیٔ عقـل‌را چو برهـانم
گلبن روح‌را چو صد برگم * بـاغ دل‌را هزار دستـانم
نثررا نو شگفتـه بستانم * نظم‌را دستـه بسته ریحـانم
دفتر علم‌را چو فهرستم * نامـهٔ فضل‌را چو عنوانم
دیدهٔ عقل و فضل‌را نورم * گوهـر نظم و نثررا کانم

با ما تو چرا نسازی ای دوست * مارا ز چـه دوست می شماری

و هم اوراست در اثناء غزلی میگوید قطعه

لاله پنداشت هست چون رویت * وز تو اکنون قفا همی خارد
سوسن از بهر چیست کآزادی است * بنـده بودن ترا نمی یـارد
بچه دارد بنفشه سر بر خاك * پیش زلف تو سجـده می آرد
ای نگاری که چون تو هیچ نگار * قلم روزگـار ننگـارد
در تو از نیکوئی چه شاید گفت * می روی وز تو لطف می بارد

(١٥٤) الامیر العالم فلك الدین ابراهیم السّامانی،

واسطهٔ قلادهٔ آل سامان که ارباب دانش بسامان از حسن رای او بودند و تَنَزُّه فضلا در چمن لطایف از طبع دلکشای او اگرچه مولد او بلاد ما وراء النهر بود فامّا در زمین عراق نشو و نما یافته بود و جواهر زواهر اشعار او از آن معدن در اطراف آفاق انتشار کرده و این غزل آبدار از درهای لطایف صدف ضمیر اوست که میگوید غزل

کلاله بر فشان از هم که آن تنها نمی زیبد
بگرد روز رخسارت جز آن شبها نمی زیبد
کلاه صبر بربودی قبای عشق چون پوشم
که جز پیراهن وصلت برین بالا نمی زیبد
عقیق دُر فشانت‌را شبی روزیّ مـا گردان
که اندر دیدهاء ما چنین تنها نمی زیبد
مکن مگذار تا هرکس سر کوی غمت گردد
که کار شب روان غم ز هر رعنا نمی زیبد

هم‌گفته است غزل

زلف‌را در بنـد تاب افگنـدهٔ * نرگسان در دست خواب افگنـدهٔ
زآن دو جادوی کمان کش روز و شب * بیدلان‌را در عـذاب افگنـدهٔ

تا بغزل در همیشه از جهت عـذر * شاعر خوانـد خط عذار بنفشه
باشد هم رنگ آفتاب گل زرد * باشـد دایم فلك شعـار بنفشـه
باد سرت سبز همچو سرو و حسودت * چون بشب باد بی قرار بنفشـه

(١٥٢) الاجلّ رفیع الدین اللُّنْبَانِی الاصفهانی،

که معدن جواهر فضل و منبع زلال افضالست دو رفیع بوده اند که در رفعت محلّ بپای فضل فرق فرقدان می سوده انـد یکی رفیع مرزبان که اورا بپارسی دبیر گفتندی و دیگری رفیع لنبان و بحکم تقدّم رفیع مرزبان‌را مقدّم داشته اند اکنون شمّهٔ از روایح شمامهٔ فضل رفیع لنبان در قلم آید که در غزلی می گوید

غزل

یار گل رخ ز در در آمد مست * دستـهٔ از گل شگفتـه بدست
چهره بی خنـده همچو گل خندان * چشم بی بـاده همچو نرگس مست
گرد عارض ز خط بنفشه ستان * زلف‌را داده چون بنفشه شکست
همچو سوسن زبان خود بکشاد * بحدیثی دلم چو غنچـه ببست
گرچه ننشست همچو سرو از پای * ایستاده ببـاغ دل بنشست
گفتم ای دل چه گویش دل گفت * از ظریفش هرچه گوئی هست

و این غزل که از خیال وصال یار با جمال حکایت میکند اوراست

ای روی تو چون گل بهـاری * بر خیز و بیـار می چـه داری
روزیست خوش و تو دلبر خوش * جای خوش و وقت شاد خواری
در مذهب عاقلان چنین جای * شرطست که عیش خوش گذاری
می باز خود از دولب شکر بـار * تـا می نخوری شکـر نبـاری
در لطف چو یاسمین تمامی * بر حسن چو ارغوان سواری
رخساره ز می چو لاله گردان * ای آنکه هزار لالـه زاری
از روی تو بر شگوفـه جورست * وز زلف تو بر بنفشه خواری
با چنگ بساخت نـای نالان * یا رب چه خوش است سازواری

چون خطّ معشوق نیست تازه و خشبوی * از غم آنست سوگوار بنفشه
گرچه شود در خط ازچه گردد غمگین * چون خط او نیست مشکبار بنفشه
کوژ و نوانست وهم ز شرم خط یار * سر ببر افگنده شرمسار بنفشه
طبع زبان از قفا کشیده برونش * تا نبرد نام خط یار بنفشه
حاسد گوید بر آمد از گل او خار * آه نداند همی ز خار بنفشه
هست ز بهر شکار جان و دل خلق * بر گل رنگین شده سوار بنفشه
دولت ما بین که گرد باغ رخ دوست * هم دل و جان می کند شکار بنفشه
نی که چو بیمار دید عشق دل ما * رفت بر لعل آن نگار بنفشه
ز آنك بدرمان بود بنفشه و شکر * خواست که گردد شکر نثار بنفشه
آری هرگه که با شکر نبود یار * ناید بیماررا بکار بنفشه
ای پسر خوش ترا که گفت که ناگاه * بلعجبی کن ز گل بر آر بنفشه
از من دل سوخته شنو بنصیحت * گرد سمن بیش ازین مکار بنفشه
تا ز تحسّر مرا نباید گفتن * آه که بر گل نهاد یار بنفشه
آه که بر لاله خیره آمد سنبل * آه که گل‌را نهاد خار بنفشه
ما دل خود خوش همی کنیم و گر نی * گل‌را کردست در حصار بنفشه
شاه زیاحین گلست حرمت گل‌دار * کس نکند بر گل اختیار بنفشه
تازه و تر تا بحشر باشد چون ورد * زین غزل نغز آبدار بنفشه
زین غزل مرزبان چو سرو و صنوبر * سر بفلك برد از افتخار بنفشه
چون نرود بر فلك سرش چو بدو بست * با لقب و نام شهریار بنفشه
شاه جهان ارسلان که کرد ز خلقش * بوی خوش خویش مستعار بنفشه
پشت حسودش بنفشه خواندم و تا حشر * برد فرو سر ز ننگ و عار بنفشه
دایم چون نیکخواه و حاسد ملکش * سرو بود فربه و نزار بنفشه
در چمن ملك او که روضهٔ خلدست * باشد پاینده چون چنار بنفشه
نیست عجب گر ز حرص دیدن بزمش * چشم چو نرگس کند هزار بنفشه
شاه نگردد بسال و ماه چو او خصم * سرو نگردد بروزگار بنفشه

(١٥٢) الاجلّ رفیع الدین المرزبان الفارسی،

رفیع فارسی که فارس میدان بلاغت و اختر آسمان سعادت بود شعر او در علّو از عرش در گذشته و لطایف سخن او بساط نظم عنصری و رودگی در نوشته و این قصیدهٔ مصداق این دعوی و برهان این معنی است

قصیده

گل در رخ می چنان بخندید * کش مغز در استخوان بخندید
ساقیٔ رخ چون عقیق بکشاد * ناگه بهمه دهان بخندید
شد باغ ز خندهاش چنان خوش * کاندر تن لاله جان بخندید
می نیز ز شادی ارچه پیرست * در روی گل جوان بخندید
از خندهٔ این دو یار همدم * جان تازه شد و جهان بخندید
با لاله عقیق همسری جست * یاقوت میان کان بخندید
ای دوست بیا که چون رخ تو * گل بر مه آسمان بخندید
چون چشم من ابر زار بگریست * چون روی تو بوستان بخندید
رعد آمد و بر کشید نعره * بیهوده و برق از آن بخندید
چندان بگریست ابر بر صبح * کز گریهاش ارغوان بخندید
آخر خورشید از ابر چون جام * در دست خدایگان بخندید
سلطان ملك ارسلان که تیغش * بر جوشن دشمنان بخندید
بر حاسد او زمانه بگریست * کان خنجر جان ستان بخندید
در معرکه چون گرفت نیزه * بدخواه ملك سنان بخندید

هموراست

قصیده

از گل و سوسن نمود یار بنفشه * دایره شد گرد لاله زار بنفشه
روی دلافروز یار تازه بهارست * نیست عجب خاصّه در بهار بنفشه
عارض معشوق و خط او بچه ماند * لاله گرفتست در کنار بنفشه
تا خط او دید گِرْدِ لاله دمیده * پشت دوتا کرده بندهوار بنفشه

خطبه و سکّهٔ فضایلش بنام او ختم شد و جز این مثنویات از وی شعر کم روایت کرده‌اند در نیسابور از بزرگی شنیدم که از وی نقل کرد شعر

هزار بار بجان آمدست کار مرا * نگشت عشق تو الاّ یکی هزار مرا
ز خام کاری کاری چنان مکن با من * که هیچ کار تو نآیـد بهیچ کار مرا
در آن زمان که نداری سر جفا بردار * دو دست و گوی خدایا برین مدار مرا
چو بی کنار و میانست عشق تو لا بُدّ * میان دل [کشد] از دیده درکنار مرا
در آب چشم و گل خاك ره فرو شده‌ام * بیك عنایت ازین آب و گل بدار مرا

هم اوراست

جَو بجوَ محنت من زآن رخ گنـدم گونست
که همه شب رخ پرکاهم از آن پر خونست
دانـهٔ گندم او سنبل تر دارد و بـاز
کمترین خوشـهٔ او سنبلـهٔ گردونست
من نه خوردم بر ازو صبرم ازو گندم خورد
کز بهشت در او جسم رهی بیرونست
من چو گندم شده‌ام از غم او دل بدو نیم
ای غم آور آنکی جُوکه نظامی چونست
از ترازوی دو زلفش چو جوی مشك خرم
گندمی می خواهم افزون که سخن موزونست

در مرثیهٔ پسر گوید

ای شـده هم سر خوبان بهشت * آنچنان عارض و آنگه بر خشت
بر نخ عمر بسر بردن خوش * دوزخی نا شـده رفتی بـه بهشت
خط نیـاورده بتو عمـر هنوز * این قضا بر سرت آخر که نوشت
چه عجب گر شودی جان و جهان * خاك از دیدهٔ من خون آغشت
سبزه زاری خطت اندر خاکست * آب کی بـاز توان داد بکشت

بنسف آمد جنّتی این رباعی بگفت رباعی

سعد ای شده نحس اصل بد روزئ تو * بر بسته فلك میان بکین توزئ تو
تو نقش کژی و ناگـه از آمدنت * شد جملهٔ زا و هاء مـا روزئ تو

(۱۵۰) اصیل الدین بن النجیب السمرقندی،

از لطیف طبعان سمرقندست و ابیات او در غایت لطف و طراونست و آنچه او گفته است محض لطف طبع است در حق سعد نجّاری گوید رباعی

نجّـار بچاکری توئی در خورِ مغ * شعر تو خطاست جمله چون دفتر مغ
چشمت بکلاهِ مغ همی ماند راست * زیراك سپید است وکژ و در سرِ مغ

در حق پسر کاك پزی گوید

روی تو بروشنی سبق برد از مـه * وز نور تو در تو کی توان کرد نگه
با منبر تو چرخ یکی پست حقیر * با کاك تو جرم مـه یکی قرص سیه

و او از احداث است بیش ازین از لطایف ابیات او استماع نیفتاده است برین قدر ختم افتاد،

فصل سیوم در ذکر شعرای عراق و مضافات آن،

(۱۵۱) الحکیم الکامل نظامی الگنجه،

نظامئ گنجهٔ که گنج فضایل‌را بدست بیان بر پاشید و خزانهٔ لطایف‌را بر فرق جهانیان نثار کرد ابکار لطایفی که وراء استار مخزن اسرار و متواری اند اگر رخ بنمایند دلهاء عشّاق بربایند و تنگ چشمان معانی که در ترکستان نظم مجنون و لیلی اند اگر پرده از رخ بر اندازند عقول عقلاء روزگاررا شکار کنند چون در شیرین سخنی بر سریر فضل خسرو بود قصّهٔ خسرو و شیرین چنان نظم کرد که روان عنصری تلخ کام شد و چون مالك ممالك بلاغت بود قصّهٔ سکندر چون آینه در چشم سامعان نمود

فگند از لعل او در گلشن روح * نسیم عنبر سارا زمرّد
خطش بر عارض سیمین نماید * مرکّب در ید بیضا زمرّد
نسیم خط او چون بخت دستور * فشاند از خاك بر صحرا زمرّد

علآء الملك آن فرخنده دستور
که بر گنج ممالك هست گنجور

و وقتی اورا بقصیدهٔ امتحان کردند ردیف پیاله این قصیده بر بدیهه بگفت

قصیده

چو آرد سوی لب دلبر پیاله * کند لعلش پر از شکّر پیاله
دو چشم در پیاله لعل او دید * ز لعلش فتنه شد دل بر پیاله
اگر خندد بوقت نوش گردد * صدف کردار پر گوهر پیاله
چو دید از مطلع رخسار چشم * صفاء عارض او بر پیاله
یقینم شد که بینند اهل تنجیم * خیالات پری‌را در پیاله
چو آذرگون نماید برکف دست * ز روی آن بت آزر پیاله
تو گوئی از صراحی کردستانی * بجای آب پر آذر پیاله
زهی از عکس رخسارت گرفته * فروغ لالهٔ احمر پیاله
اگر نوشم ز هجرت باده گردد * ز اشکم ارغوان منظر پیاله
دلم دارد ز عشقت فخر چونانك * ز عشق مفخر کشور پیاله
علاء الملك دستوری که دستش * نماید همچو جرم خور پیاله
فلك قدری که زیبد بزم اورا * قدح نه چرخ و هفت اختر پیاله
خضر علی که گردد برکف او * پر از مطلوب اسکندر پیاله
صبا خلقی و آهو نرگسان‌را * کند در بزم تو ساغر پیاله
بهشتست از وجودت بزم و پیدا * درو چون چشمهٔ کوثر پیاله
میان در خدمتت بستست دایم * بسان جرم دو پیکر پیاله
عدو در دست قهرت همچنانست * که اندر دست بازی‌گر پیاله

و سعد نجّار که ذکر او تقریر افتادست احول است و کژ چشم وقتی

(١٤٩) الحکیم جنّتی بیا،

از لطیف طبعان نخشب است طبیعت او غیرت چاهِ کش و جمال قریحت او [در] لطایف معانی ماهِ کش در خدمت علآء الملك شرف الدین امیرك اختصاص یافته بود و چند قصیده در مدح او پرداخته این ترجیع بند در مدح او گفته است،

چو بارد یارم از گلنار گوهر * شود گل خار و ماند خوار گوهر
سزد کز دیده تنگ شکّرش‌را * خرد مردم بصد خروار گوهر
ببارد پیش چشم من که دریا * نماید چون لب دلدار گوهر
بالماس مژه اندر شب و روز * بسی سفتم ز هجر یار گوهر
کنم غلطان ز موج اشك هر دم * ز بحر دیده بر رخسار گوهر
مگر چشم سر کلك وزیرست * که ی بارد صدف کردار گوهر
علاء الملك دستوری که کلکش
کشد آفاق‌را در حدّ ملکش
چو دلدارم کند گوهر فشان لعل * فشانم بر زر از جزع آن زمان لعل
که سودای لبش در کلّه افگند * که مغز او نشد در استخوان لعل
لبش لعلست و مهر از خانهٔ نور * نگارد مُهر مهر خود دران لعل
باشکم نسبتی دارد همانا * نماید آب وار از بهر آن لعل
ز عشق آن لب جان پرور اوست * که خون میگرید اندر جرم کان لعل
ز اشك چشم من در دست دستور * ز خاتم میدهد گوئی نشان لعل
علاء الملك دستوری که بختش
نهد بر گوشهٔ افلاك تختش
چو گشت از لعل او پیدا زمرّد * نهان شد در دل خارا زمرّد
دو لعل سرخ رو از اشك باشد * حجاب لولو لالا زمرّد
دلم با رنج عشق او چنانست * که نور چشم افعی با زمرّد

قدوم من بگفت قطعه

شعرارا ستوده حالی بود * که از آن بود در دلم حسدی
چون شهابی رسید باز از مرو * شعرارا رسید چشم بدی

و گفت وقتی شعر حکیم درّی‌را تعدی میکردم شمس خاله این دو بیت بگفت، قطعه

فرزانه شهاب الدین دستور الافاضل * رأی تو بجز پیش روِ غیب نیامد
چندان نکت نغز که در گفتهٔ درّیست * این طرفه که در چشم تو جز عیب نیامد

و این قطعه در حقّ وزیر هراة گفتست هجو مجد الدّولة قطعه

خدایگان وزیران شهاب دولت و دین * که گاه جود کفت آب بحر و کان ببرد
گهی ز عدل تو ممکن نمی شود که ستم * بکهرباه رخ از راه کهکشان ببرد
گر آستانهٔ خود بر فلك برد ایّام * گمان مبر که سر از خط آسمان ببرد
ز تاج خرقان شاید نبیرهٔ ماندست * که هر کجا برود غم بی کران ببرد
مقامری که بتزویر هر لباساتی * ز نقش شش جهت کعبتین نشان ببرد
نیابت تو ورا در سرست سالی شد * زهی دماغ تبه خود کس این گمان ببرد
مقامر ارشود ای صدر نایب تو بدان * که تا بهیزم دیگ تو رایگان ببرد
تو نیك نامی و میدانم از عقیدت او * که آب روی تو از بهر تای نان ببرد
دراز دستیٔ او چون ترا شود معلوم * خیال شبهت گفتارم از میان ببرد
دریغ نبود آخر که اینچنین صیدی * ز دام تو بجهد رایگان و جان ببرد

هموراست رباعی

ایّام چو ما بسته امید تو باد * عید همه کس روی چو خورشید تو باد
ابروی سپهر وسمه گون یعنی ماه * طغرای مثال عمر جاوید تو باد

در هجو ملك سنجر گوید وقتی که اورا بآموی فرستادند

سنجر که بمنصب از تگ و پوی رسید * آخر چو زبان بکام بد گوی رسید
یك موی ازو تا باجل بیش نبود * المنّة للّه که بآموی رسید

شاها کفت از جود سحابی دگرست * در سایهٔ چترت آفتابی دگرست
در خاك نهد هر نفسی دشمن را * تیغ تو که هر زمان بر آبی دگرست

همو راست رباعی

گفتم که بد انداز جگر سوختنم * امروز نظر گماشت بر سوختنم
پرسید که بر آتش عشقم چونی * گفتم که باقبال تو در سوختنم

و این غزل هم ازوی نقل کرده‌اند غزل

ای حسن با جمال تو بازار یافته * اندیشه از وصال تو آزار یافته
تو آفتاب حسنی و عکس جمال تو * چون مشتری هزار خریدار یافته
تعویذ من تمام نکردی که در سماع * در گردن تو دست چو طومار یافته
جان مرا رخ تو چو [پروانه سوخته] * عشق مرا غم تو چو طیّار یافته
هرکس که چشم شوخ تو دید بهر نظر * در دل نشان غمزهٔ خون خوار یافته
باد صبا ز زلف تو در هر سپیده دم * با خود هزار کلبهٔ عطّار یافته
هرکس که با غم تو نکوشید در جهان * از غم زکار مانده و غم کار یافته
تفصیل عاشقان ترا بر شمرده عقل * اندك شمار کرده و بسیار یافته
از نقطهٔ دهان تو امیدرا دلم * در گرد نقطهٔ تو چو پرکار یافته
مرغ طبیعتم بگه وصف لعل تو * آب حیات در سر منقار یافته
بودم گمان وگشت یقینم که درجهان * جوینده هست و نیست کسی بار یافته
ذکرکمان ابروی تو هرکه کرد زود * زه در دهان خویش چو سوفار یافته

(۱۴۸) شهابی غزال خجندی،

شهابی که شهاب ثاقب فلك هنر بود اگرچه میزان چشم او چشمه وار احول بود و در دو کفّهٔ چشم او تفاوتی امّا زبانهٔ زبان او نقود طبیعت راست چنان سنجیدی که در آن ذرّهٔ طعن نگنجیدی و یکی از لطافت طبع او آن بود که مطایباتی که در حقّ او گفته بودند یاد داشتی و حکایت کرد ازو شنیدم که وقتی از مرو بخارا رفتم برهان اسلام این دو بیت در

چون بدیدم چه گفتمش گفتم * مرحبا مرحبا در آی در آی

و بدوستی عیادت نامهٔ نویسد قطعه

شك نیست که شمس دین و دولت * در مرثیهٔ جلال باشد
چون چرخ بر آستان مخدوم * با حرمت با کمال باشد
با دیدهٔ مردمی و رادے * دل جوی‌تر از خیال باشد
در روضهٔ صحبت و سلامت * سر سبزتر از نهال باشد
ذاتش که جمال سال و ماهست * در عصمت ماه و سال باشد
و آن رنج که هرگزش مبادا * بر شاه ره زوال باشد
جانست و بقول اهل حکمت * رنجورئ جان محال باشد

و قصیدهٔ گفته است در حق بزرگی این سه بیت از آن قصیده است بیش بر خاطر نبوده

ای خط دلفریب که بر مه دمیدهٔ * زنجیر بی دلان ملامت رسیدهٔ
با ارغوان تازه جمال بنفشهٔ * بر پرنیان ساده خیالی کشیدهٔ
خط تو آیتیست ز خوبی و حسن‌را * بسیار خواندهٔ و برو بر دمیدهٔ

در مدح سلطان خوارزم شاه گوید

.... امل رای صواب تو فتاد * دریای اجل تیغ چو آب تو فتاد
تا آب حیات‌را سر خلق نماند * زحمت همه برخاك جناب تو فتاد

هم در مدح او میگوید رباعی

تیغ تو که عالم بفغان آید ازو * آبیست که دشمن بزیان آید ازو
هر ذرّه که از خاك درت بر گیری * بوی سر شاهان جهان آید ازو

و در شهور سنه سبع و تسعین و خمس مائه اورا در بخارا در مدرسهٔ سفینه دیده آمد و ازوی این رباعی استماع افتاد رباعی

سایل که ز دهر جز دل خسته نیافت * هرگز در والاء ترا بسته نیافت
ایّام نریخت خون خصم تو چو گل * تا از سر تیغ تو چو گل دسته نیافت

همو راست رباعی

کلکش اگرچه شب صفت و روز پیکرست * یك روز نیست کو صف پیکار نشکند
یا رب چه لشکراست در ایّام کلك او * کز صد هزار لشکر جرّار نشکند
مرغیست طرفه مرغی کو شیر چرخ‌را * گر بشکند بمخلب و منقار نشکند
ای معجز زمین که عطارد بر آسمان * بی کلك تو دفاتر اشعار نشکند
یك شاعر تو نشکند اوراق شعر تو * کز تو هزار صرّهٔ دینار نشکند
یك بامداد نیست که در بزم تو جهان * بر سفرهٔ عطاء تو ناهار نشکند
زوّاررا کف تو ندارد در انتظار * ز آن رو که تا یکی دل زوّار نشکند
چندین مبالغت مکن اندر حیا و جود * تا ابر و بحررا ز کفت کار نشکند
گر قلعهٔ بقاء ترا تا هزار سال * دوران چرخ دایره کردار نشکند
صد شعر گر بگویم ناید یکی چنانك * هرگز نگار طرّه بهنجار نشکند
چندانکه جرم چشمهٔ خورشید نشکند * چندانکه سقف گنبذ دوّار نشکند
بادا ثناگر تو زمانه چنانك هیچ * تا روز حشر خامهٔ گفتار نشکند

(۱٤۷) السیّد الاجلّ اشرفی السّمرقندی،

اشرفی که در بدیهه گوئی و لطیفه پردازی مثل ندارد لطافت سخنش نسیم سحررا دبور ادبار خواند و ظرافت شعر او سحر ساحران‌را بی طراوت ماند اگرچه گران گوشست امّا سبك روح‌است آهسته شنود امّا صدای صیت فضل او بجملهٔ اسماع رسیده است این غزل از لطایف طبع اوست

غزل

سوخت جانم بچشم فتنه نمای * کآفریدش برای فتنه خدای
روی او آفتاب مشکین خط * خط او مشك آفتاب آرای
با دل خویش هر زمان گویم * کان بت عیب جوی عشوه نمای
گر رضای مرا بجوید آه * ور وفای ترا ندارد وای
دوش می خوردمی بیاد رخش * بادهٔ چون وصال جان افزای
که در آمد بنزد من ناگاه * غرقه در خوی ز رنج سر تا پای

(۱٤٦) عجبیٔ خجندی،

از اعاجیب ایّام و نوادر روزگار بود عنصری آن طبع زایندهرا بنده و انوری با نور طبع او سایه بر خود نا افگنده روان معزّی از غیرت تکلّم آن خجندی دل پر خون و سخن او در خنّت· اگرچه باد بود امّا بغایت موزون، جواب مولانا شرف الدین حسام گفته است و نشکند ردیف آن گردانیده

قصیده

یك آرزوی من ز گل یار نشکند * تا در جگر مرا غم او خار نشکند
رویش نهاد بر دل من بارغم ولیك * پشت دل من از پی آن بار نشکند
هر بار عهد کرد بوصل و شکست باز * لیکن اُمید هست که این بار نشکند
بر من چو حلقهاء زره کی شود جهان * گر حلقهاء زلف زره وار نشکند
گه جز ببند زلف دل خلق نگسلد * گه جز بخیل خال شب تار نشکند
کس نشکند مکابره یکتار زآن دو زلف * کش آرزوی نافهٔ تاتار نشکند
هر روز چشم من ز چه معنیست پر خُمار * گر نیم شب همی در خمار نشکند
گلنار اگر مقابل رخسار او شود * هرگز بود که گونهٔ دینار نشکند
گل کیست پیش عارض آن ماه آسمان * کورا ز شرم رنگ ز رخسار نشکند
ای آفتاب حسن بگردون نظر مکن * تا مه ز شرم حقّهٔ انوار نشکند
با طرّهٔ شکسته ببازار بر میآ * تا روی نیکوانرا بازار نشکند
مشکن طلسم دوستی و دشمنی مجوی * تا بار دیگر این دل افگار نشکند
با من ببند عهد و بیآموز از آسمان * کو هیچ عهد سیّد احرار نشکند
بحر هنر موفّق دین آنك طبع او * گاه سخا ز ابر گهر بار نشکند
مستوفیٔ ممالك خسرو که رای او * از رایت ستاره سیّار نشکند
والا محمّد بن ابی بکر کو بقهر * جز ناوك زمانهٔ غدّار نشکند
گیتی ز ظلم نشکند از هم بدست عقل * تا گردن سپهر ستمکار نشکند
با او جهان حسد نکند و اندرین قدر * کی بانگ کوس حیدر کرّار نشکند

بصانعی که تصاویر کاینات حدوث
ز کلك صنع بیك قطره آب می بندد
چو نعل مه‌را و آتش شفق انداخت
سپهررا بخط حکم خواب می بندد
کمال عزّت او از جلال استغنا
کسوف وحشت بر آفتاب می بندد
که دست فرقت تو ای فلان دولت و دین
مرا بهر مژهٔ دُرِّ ناب می بندد

و این رباعی او گفته است

بر کس ز وفا چو می رقم نتوان زد * زین پس بره مهر قدم نتوان زد
جز ز آینه روی همدمی نتوان دید * زآن نیز چه فایده چو دم نتوان زد

وقتی در خدمت تاج الدین صدر الشریعت بودم خربزه آوردند چون بتناول آن شغل افتاد ناگاه کارد خطا شد و انگشت تاج الشریعت‌را ببرید و در حال او بر بدیهه این دو بیت گفت رباعی

ای با قَدَرَت بلندیٔ کیوان پست * شد آزِ تهی دَو ز می جود تو مست
گردون بهزار حیله تا کم بخشی * یك شاخ ز بحر پنج شاخت بر بست

و در مدح سلطان سمرقند گفت رباعی

ای بندهٔ درگاه رفیعت که و مه * عدل تو ز بند چرخ بکشاده گره
در معرکه بهرام چو تیغ تو بدید * چون تیر دهان باز بماند از پی زه

و این لغز در صفت انگشترین گفته است قطعه

چیست جری خفته قد مانند جانان دلفریب
چپ دهندش سروران هرگه که آید شان بکار
دست گیر مرد و زن باشد ز نیکو سیرتی
زین قبل شد در زمانه سرخ روی و نامدار

این قطعه بر بدیهه بگفت، قطعه

شـــه زادگان عالم هر مرثیـــه که بود
کردنـــد از زبان شکر بـــار خود ادا
در شعر سعد نحس چو رای صواب شان
بگرفت صـــد خطا و خبر شد ازآن مرا
گفتم بهـــر کجـــا که ببینم بگویمش
کای کون فراخ کوسهٔ بی ننگ بی حیـــا
شعر تو منشی است سراغج بسر برش
شعرت نواردیست سراسر همـــه خطـــا

و وقتی سعد الدین کافیرا چشم بدرد آمد و یك چشمرا بجهت آن ببسته بود، فهمی بر بدیهه این رباعی بگفت رباعی

درد آمد و در دیدهٔ کافی تن زد * چشمش ببرُید و زخم چون آهن زد
یا رب بگمار تـــا که جلّاد اجل * چشم دگرش ببندد و گردن زد

و وقتی صاحب اجلّرا گوش درد میکرد، این رباعی درآن معنی بگفت

رباعی

طوق شه سیّاره بقوش تو رسید * وز بخت دواج هم بدوش تو رسید
در من چو نظر نکرد چشم کرمت * درد دل من بندهٔ بگوش تو رسید

(١٤٥) سعد الدين مسعود دولتيار،

جوانی در هر هنر تمام بهمّتی عالی و خلقی خوش از موالئ خاندان آل برهان بود اگرچه او در اسلام متولّد شده بود فامّا پدر او در ملّت آتش پرستی بود که آفریدگار تعالی اورا سعادت هدایت کرامت کرد و پسری لطیف مقبول ارزانی داشت و جملهٔ اکابر بخـــارا بمحاورهٔ او مؤانست جستندی و اورا اشعار لطیف و خوبست و وقتی نزدیك این داعی قطعهٔ فرستاد قطعه

(١٤٤) الحکیم مجد الدین فهیمی البخاری،

امّی بود اگرچه کتاب ندانستی امّا کس انگشت بر حرف او نتوانست نهاد در هنر و رنج تحصیلی نداشت فامّا رایت شعر از اوج شعری در گذاشت جملهٔ معانئ او بکر بود و جملهٔ الفاظ او منقّح ذات او اعجوبهٔ بود از اعاجیب روزگار و نادرهٔ از نوادر ایّام و شهرت او برین یك دو بیت بود که در غزلی گفت غزل

هرگه رخ رنگین تو از کوی بر آید
فریاد دل خسته ز هر سوی بر آید
گویست زنخدان تو ای دلبر و هرگاه
چوگان دو زلف تو بدان گوی بر آید
اندر کوِ مغرب فتد این گوی زر اندود
فریاد ز زهّاد یکی گوی بر آید
دادی تو مرا وعده بدان عارض چون سیم
ترسم که بدان وعدهٔ تو موی بر آید
ز آن موی تو صد فتنه بمن روی نهادست
چون دزد که از جانب آموی بر آید

و وقتی بنزدیك داعی قطعه فرستاد در تهنیت قدوم رمضان که این دو بیت در آنجا بود میگوید

تافت مه چون بیکدر نور ز چرخ نیلی
چونك خورشید ازو دور بر آید بدو میل
بیکدر نیل بود بر رخ پر نور و لیك
بیکدر نور پدید آمد بر روی چو نیل

و میان او و سعد الدین کافی مشاعرات است و مهاجات، وقتی سعد الدین کافی در وفات شمس الدین این مرثیه پرداخت در آن تخطیه کردند

او در مضمار بیان تازیان باد پای لطایف فضلارا باز پس می انداخت، وقتی سعد الدّین مسعود دولتیار مرثیهٔ گفت صدر سعیدرا که صاحب صاحب قران وارث اعمار جملهٔ صدور بود جماعتی از ظرفا اورا حرکت دادند و گفتند این شعر سراجی است، شمسی گفت قطعه

مسعود نحس پیکر مُغ زاده شعر گفت
روزی که صد هزار دل از درد بود داغ
گفتا که شمع شعر منست این که بر فروخت
روشن شدم که شعر سراجی است چون چراغ

و اگرچه هزل است و فحش امّا در هجو سراج الدین عارفك معروف گوید

عارفك خوردی پلیته تا سراجت شد لقب
تا بمیرم دوغ ریزم هر شبی چون روغنت
کیر خواهم گفت زن‌را از بر من دور کن
تا نه شیند گُرْدِ این دُشْنام بر پیرامنت
گرچه گویم من نگویم می بگویم کیر خر
تا کجا تا خایه در چه در کُس و کون زنت

و در وقتی که صدور بخارا بعد از عهد دولت صدر سعید عبد العزیز تغمّده الله برحمته باردو می رفتند و بخدمت خطابیان مایلت می نمود و بتمویه ملك سنجر جمله بهمراه یکدیگر اموال خطیر در خطر می نهاد رفتند و مثالها آوردست و با نیزه و نکسه بحاصل کرد و البتّه آن فرمانها بنفاد نرسید و جمله وام دار و مفلس شد و دیهها بی آب و اسباب خراب شد شمسی این رباعی گفت رباعی

ای از خط حکم رفته پرهای شما * بر راه خطا بود سفرهای شما
گفتند که کار کژ بزر راست شود * گر راست شود دریغ زرهای شما

دیوانه مرا دو زلف بر بند تو کرد * بیگانه مرا از خویش پیوند تو کرد
قصّه چه کنم دراز کوته اینست * مارا بسمرقند سمرقند تو کرد

همو راست — رباعی

ای روی دل دل شده جز سوی تو نی * تن‌را دل و جان بجای یك موی تو نی
بیچاره دل خون شده‌را وقت سرشك * از دیده گذر باشد و از روی تو نی

همو راست — رباعی

از مشك بگلبرگ تو بر زنجیره است * در پیش رخ تو شمع گردون خیره‌است
تو چون قلمی و من چو کاغذ که چنین * از رفتن تو جهان بمن بر تیره‌است

و یکی‌را از معارف هجو کند میگوید — رباعی

با من چو رضی دین خط آموخت نخست
بس زود در آمدیم و شد آخر سست
بسیار گرفتیم من واو تعلیم
من عین نگون کردم و او کاف درست

در مدح سلطان سمرقند گوید — رباعی

شاها کرم و جود ترا پیشه رسید * سهم از تو بشیر شرزه در بیشه رسید
تیر تو چه تیز پای پرّان پیکست * کاندر دل خصم تو چو اندیشه رسید

هم در مدح سلطان گوید — رباعی

ای شاه جوان بخت جوان بختی * شایستهٔ تاجی و سزای تختی
از بر می کوش چرخ شد بندهٔ تو * چون دید عدو ز بیم چرخت سختی

همو راست — رباعی

آن دلبر قصّاب ز من باد بحل * هر چند که بر گرفت و کردم بسمل
زلفش چو قناره شد سراسر معلاق * آونگ بجای گوشت از وی همه دل

(۱٤۳) الحکیم شمسی الاعرج البخاری،

حکیم شمسی که از لطیف طبعان بخارا بود اگرچه لنگ بود امّا جواد قریحت

و این رباعی از نتایج طبع اوست — رباعی

چون حرف اگر بـا سخنی آویزم * در هر معنی لطیفـهٔ انگیزم
ور جز بثناء تو زبان تر گردد * همچون سخن از سر زبان برخیزم

و همو راست در درد پای صاحب — رباعی

گر درد کند پـای فلك پیمایت * سرّیست درآن عرضه کنم بر رأیت
چون از سر دشمنت بجان آید درد * آیـد بتظلّم و فتـد در پایت

همو راست — رباعی

گنجشك درت‌را نظر شاهین است * چرغ تو کله دار فلك تمکین است
بر چرخ فلك ز بهر پای بازن * خورشید مگر جلاجل زرّین است

و اگرچه لطایف اشعار او بسیارست فامّا چون مدّتی که داعی از ما وراء النهر غربت کردست آنچه بر خاطر بود فراموش شدست و آنچه مسوّدات بود ضایع گشته برین قدر اقتدار افتاد،

(١٤٢) سعد الدین اسعد النجّاری السمرقندی،

درودگری که روان عنصری بروی درودگرست چون رود لطایف‌را بر ساز بیان بندد از ذوق آن عطارد دو رود از چشم روان کند اگرچه در میدان بیان سوارست و نظم او در ساعد لطافت سِوار فامّا اکثر نظم او رباعیات است و درآن شیوه شهرتی دارد و درآن فنّ مهارتی و آن طریق عالیست و از وی شعر و قطعه کم روایت کرده‌اند رباعی چند گفته است کم گفته می گوید — رباعی

ای زلف تو رنگ برده و بوی از مشك
چوگان شده و بُرده بسی گوی از مشك
یك موی کـه از فرق تو افتـد بزمین
فرقش نکند کسی بیك موی از مشك

و همو راست — رباعی

گر تو قمر شوی سفر تو بروزنست
ور تو رسن شوی گذر تو بچنبرست
پرهیز کن ز صحبت نا اهل هان و هان
ار چند روی تازه و با زر چو عبهرست
دانی چرا خروشد ابریشم رباب
از بهر آنکه دایم هم کاسهٔ خرست
زنهار سعد کافی در خلق دل مبند
دل در خدای بند که خلّاق اکبرست

و این رباعی همو گفته است — رباعی

نیك و بد خلق‌را قضائی میدان * خلقان زمانه‌را ریائی میدان
امروز هر آنکه پارسائی ورزد * آنرا سببش ز پارسائی میدان

همو راست — رباعی

گر زر داری ناز تو سلطان بکشد * بیداد تو جانان تو از جان بکشد
آنکس که چوکارد با تو در بند زرست * گر تیغ زنیش از بن دندان بکشد

(۱٤۱) شمس الدین محمّد بن المؤیّد الحدّادی المعروف بهاله

که هاله یعنی خرمن ماه گدای ضمیر اوست و عطارد چون سنبله خوشه چین کِشْت‌زار لطایف او در کمال لطف طبع و جمال فضل و حسن معاشرت و لطف منادمت عدیم المثل وقتی مر صاحب اجل‌را هجوی گفته — قطعه

دوش دیدم صاحب پر دخل خرج انگیزرا
آتشی بر سر چو شمع و تافته دل چون سراج
گفتم ای دستور گردون مرتبت در ملك شاه
آبداری همچو بخت و سرفرازی همچو تاج
این تفکّر چیست گفتا زشت باشد ای جوان
معجزی در عهد ما با ملك و آنگه بی خراج

آتش بجان خوش نفسان در چه لایق است
و اینك دهان کاغذ حس پر ز شکرست
حرص آنچنان شدست بگردِ جهان روان
مردم برای شربت آبي سکندرست
دیدی بدان شبان که گرفتی همیشه شیر
آری شبان ز شیر گرفتن توانگرست
در کوزهاء شیر فزودی همیشه آب
بفروختی بخلق که شیر مطهّرست
پیوسته شیر خودرا با آب میفروخت
پنداشت کارهاء همه سال برابرست
بنگر بدان شبان چه رسید از بلای حرص
اینك بگویمت که دلت نیك غمخورست
سیلی در آمد و رمهٔ خواجه‌را ببرد
فریاد کرد خواجه که چه شور و چه شرست
آواز داد هاتفش از گوشهٔ و گفت
کین خاك توده خانهٔ پاداش و کیفرست
آن قطرهای آب که بر شیر می زدی
شد جمع و سیل گشت و چنین فتنه گسترست
ای مرد خسته دل توئی اکنون چو آن شبان
دانی که چیست آن رمه این زر و زیورست
خشك از زکات باز گرفتی و در دریغ
بردند جمله .... مژکان تو برست
در کار حق خیانت و تزویر خوب نیست
انگار روز عمر تو خود روز محشرست

چون مشرق است خانه و نان تو آفتاب
سایل چو صبح بر در تو پیرهن درست
طاوس‌را بدیدم می کند پرّ خویش
گفتم مکن که پرِّ تو با زیب و با فرست
بگریست زار زار و مرا گفت ای حکیم
آگه نهٔ که دشمن جان من این پرست
ای خواجه پرّ و بالِ تو میدان که زرِّ تست
زیرا که شخص پاك تو طاوس دیگرست
گر زر نباشدت چه ستاند کسی ز تو
معلوم شد که دشمن جان تو این زرست
یا ربّ چه اوفتاد که بر بام روزگار
خلق از مطوّقی بمثال کبوترست
بلبل که شاه بود سراسیمهٔ فخ است
هدهد که پیك بود سزاوار افسرست
درویش ژنده جامه ندیدست و خوان نان
گوئی که خوان خواجه مگر آب کوثرست
آتش که آن ز خانهٔ همسایه خوانتان
در ژندهٔ کنند که حالی میسّرست
یك ژنده جامه بند و بدست خوانتان
یا رب زهی حدیث شگرفی که منکرست
من با یکی حکیم بعهدی درون بدم
گفتم چرا که حال تو بس بی مقرّرست
بگریست آن حکیم و مرا گفت ای جوان
بر حسب آن شکال جوابی مخمّرست

بیدار شو دلا که جهان پر مزوّرست
بر نخل روزگار نه برگست و نی برست
افلاك عاقل افگن و دیوانه برکش است
ایّام آشنا کُش و بیگانه پرورست
زن کیست مرکبی که تنگ او ز شهوتست
زر چیست فتنهٔ که رگ او ز آذرست
دام بلاست آنکه تو می گوئیش دل است
دیگ هواست آنکه تو می خوانیش سرست
بی آب همچو دلو تهی گشت کار دین
مانند دلو هر نفسی زآن فزون ترست
با ستر باش ز آنکه درین دَوْر روز و شب
مر فرق گنده پیر جهان را دو معجرست
سیم حرام اگرچه سپیدست همچو شیر
چندین مخور تو نیز که نی شیر مادرست
ای آنکه طبع همّت تو در سخا گداست
و ای آنکه گوش عبرت تو در وفا کرست
بشنو یکی حدیث که مانند آب بحر
تلخست این حدیث ولی پر ز گوهرست
بنگر یکی بمردمك چشم خویشتن
کاندر میان پارگکی پیه مظهرست
پیرایهٔ چو ساخت بژگان دهد سبك
از روی رحم ز آنکه مژه نیك لاغرست
از تو بخوانست اندر پیمانهٔ کنی
ندهی بدان غریب نحیفی که بر درست

(۱٤۰) الاجلّ سعد الدین شرف الحکما کافی البخاری،

سعد کافی که با فضلی وافر و وافی بود خطّهٔ فضایل بمکان او معمور و بُنْیَانِ هُنر او محکم و بساتین فضایل او متنزّه افاضل و ریاض لطایف او همه گلزار ظرایف گل الفاظ او بی زحمت خار خشبوی دهنده و می جان پرور اشعار او در جام کلام بی درد سر خمار ایطا و شایگان مست کننده در بخارا از متعلّقان وشاقباشی طغرل بود و وشاق باشی در جوار حال مولّف کتاب مجد الدین عدنان صدر العلما سیّد الحکما می بود اتّفاق افتاد که مجلس بزمی ترتیب کردند و جشنی عظیم ساخت و مغنّیان چابك دست خوش دستان نشاند، سعد الدین کافی‌را گفت قطعهٔ بگوی تا ملك الاطبّا مجد الدین عدنان حاضر شود این چند بیت که برهان فضل او درین ابیات باهرست و کمال قوت او درین ظاهر می نویسد بیت

زهی حدیقهٔ اشجار فضل مجد الدین
که روی بخت تو در شرع لاله گون گشتست
بپیش همّت تو بر کمان کروههٔ چرخ
محیط ماه چو گل مهرهٔ زبون گشتست
قمر ز رنج دقّ و آفتاب ز استسقا
بهمّت تو صحیح البدن کنون گشتست
بکن ز یارت غب دوستان مخلص‌را
چو صحّت هنرت نیك تر فزون گشتست
میان مجلس ما چنگ ناله‌مند شدست
دلیل اوست که می در پیاله خون گشتست
سزد که رنجه کنی اصبع مبارك خویش
به نبض چنگ یکی بنگری که چون گشتست

و این قصیده از فضایل جدّ اوست که مصداقِ هُنر ویست، قصیده

گشت خاصیّتِ خاكِ درِ میمونِ تو آنك
هر سری کآمـد یکبار بر او سر خاست
دارد این دعوی برهانها ز آن جمله یکی
باری اینست که نظم خوش من چاکر خاست
عسکری گشت مرا طبع شکر زای چنانك
طوطیٔ ناطقـهرا ز آن طمع شکّر خاست
خنجری گشت لسان کشتن من ز آنسانست
کآب روی هنر از گوهر آن خنجر خاست
منّت ایزدرا اگر نظم خوشم شـد مشهور
شهرت شعر من از بندگیٔ این در خاست
بر سرم نـام بزرگ تو نبشته زینست
وز زبانم سخن [صیتِ تو] خاست ار برخاست
تو شدی سنجر وقت و زکی از بهر ترا
چون معزّی سخن آرای و ثناگستر خاست
تاکـه ابیات معزّی و حـدیث سنجر
خواهد از دفتر اشعار همـه کشور خاست
در جهانگیری چون سنجر سر دفتر بـاش
که [مرا] همچو معزّی ز تو سر دفتر خاست
عرض جوهـر طبعت الم سال مبـاد
تاکه گویند حکیمان عرض از جوهر خاست

و هموراست این رباعی رباعی

در طاعت اگر مقصرّم ای قادر * نومیـد نیم ز رحمتت من قاصر
ایراکه گناهم ارچه بس بسیارست * از رحمت تو بیش نباشـد آخر

نوحها از گلوی نـای و ز روی دف زاد
نالهـا از وتر چنگ و رگ بِزْهَـر خاست
می لعل آمـد در حلق بلورین گفتی
در صمیم شکم قبّـهٔ آب آذر خاست
لحن خوش روح چنان داد که در وقت [سماع]
قوّت سامعـه گوئی کـه ز سیسنبر خاست
خاوری گشت در آن لحظـه دم خرّم شـاه
کآفتاب طرب از مطلع آن خاور خاست
اخضری گشت در آن حال کف فیّاضش
که سحاب کرم از جنبش آن اخضر خاست
طبع او در نفسی همـدم دامنهـا کرد
هرچه در عمر دراز از دل کانهـا زر خاست
ای خداوندی کانـدر گهِ انصاف و مصاف
از تو عدل عُمَر و پر دلیٔ حیـدر خاست
زنـده شـد مردیٔ حاتم و مردیے رستم
چون ببزم اندر نشستی و برزم اندر خاست
و آن بزرگان جهان‌را ز پی کسب شرف
شغف خدمت آن بـارگـه انور خاست
پای انـدر ره این حضرت عالی آورد
هر سری کز پی آراستن افسر خاست
تا نـه بس دیر جهـان بر در تو گرد آرد
هرچه از گردش صرنای فلك سر سر خاست
راست چون دولت عالیٔ تو روز افزون شد
هرچه در دولت تو شاه بلنـد اختر خاست

نیك زیبا و خوش و خرّم و موزون آمد
ز آنك در عهد خداوند ملك سنجر خاست
خسرو شرق معزّ الدین و الدنیا آن
کز کف و خنجر دنیا ده و دین پرور خاست
کان احسان و علو شاه حسین ابن علی
که ستوده چو حسین و چو علی صفدر خاست
ملکی کز گهر عالیِ جمشید آمد
سنجری کز نسب طاهر اسکندر خاست
گشت در عقد زمان واسطهٔ هر دو گهر
گرچه از کان جهان ز آن دو گهر بهتر خاست
فخر هر دو سلف خویش شد امروز بدهر
کز صدف لؤلؤ شهوار و ز نی شکّر خاست
نکند فخر و نکردست بملك و بنسب
گرچه در اصل ملك زادهٔ بحر و بر خاست
هست چون گوهر عقلش شرف ذاتی از آن
که هم از اوّل چون عقل نکو گوهر خاست
مخبر و منظر او شاهد فخر و فرّ اوست
که از آن مخبر و منظر همه فخر و فر خاست
عین لطف آمد آن مخبر ربّانی از آن
که همه رأفت ربّانی از آن مخبر خاست
اندر آن وقت که در عرصهٔ بزم از پی عیش
دار و گیر طبق نقل و می و ساغر خاست
وز پی نوش می و خوشیِ طبع از هر سوی
نعرهٔ باده و نعمت و هَنِیّاگر خاست

در مـدح شاه لولو شهوار نـام کرد
هر دُر کزو بر آمـد و در رسمان نشست
آن بلبلست بنـده کـه تـا بال بـاز کرد
از آشیان خویش برین آستان نشست
چندین چو حلقه بر در نسیان چه کار ماند
اکنون که گل بشاهی در بوستان نشست
جاویـد مان کـه هم بگواهیٔ عدل تو
بـر لوح عمـر تو رقم جاودان نشست

قصیده

این قصیده از نتایج طبع اوست،

گردِ کافورِ نگـارم خطی از عنبر خاست
گرچه بس نادره افتاد و عجب دل بر خاست
روی او بود ز بس خوبی دریـاء جمال
نیست چندان عجب ار ساحلش از عنبر خاست
نی که خورشید بدان عارض و آثار خطش
ذرّهائی است که در پیش ضیاء خور خاست
زلف بر داشت خطش گشت پدید از بیناب
ذرّه بنمایـد در نور چو سایـه بـر خاست
نور رویش مگر از زلف بخم عکسی یافت
یا از آن عکس در آن حسن اثری دیگر خاست
ناگهان گرد لب لعل و رخ شیرینش
آن خط سبز خوش قوس قزح پیکر خاست
تا مگر سوی دهان بر سر زلفش آن خط
هست دودی که از آن مشك وزان مجمر خاست
عقل حیران شده در وصف وی و چتوان گفت
انـدر آن سبزه کـه پیرامن آن کوثر خاست

در هر نشست و خاست که دیدت زمانه گفت
شد زنده باز حاتم و نوشیروان نشست
در مدح بحر طبع تو هرکس که لب کشاد
مانندهٔ صدف دُرَرش در دهان نشست
روزی که گردِ فتنه ز روی زمین بخاست
وز خون ستونه در شکم آسمان نشست
خنجر چو آب سوے نشیب جگر شتافت
زوپین چو مغز در گذر استخوان نشست
انکشت چشم روشن جان کشت در کنار
هر تیر کز برای کمین در کمان نشست
مار کمند حلقه زده چون ز کف بجست
در گردن سران چو قضا ناگهان نشست
مرغ مُسمّن آمد در باب زن زده
شخص گذاره گشته چو اندر سنان نشست
هر کس که بر بساط دغا رفت داد جان
تا تیغ تو بضربهٔ کین در میان نشست
بر خاست الامان ز چپ و راست چون کفت
در قبضهٔ پلارك فتنه نشان نشست
شد خُرد حقّه مهرهٔ گردنش کعبتَیْن
وز نقد عمر کیسه تهی بر کران نشست
شاها بیمن مدح تو آوارهٔ زکی
بر ابلق زمانه کشاده عنان نشست
غوّاص عقل هرگه کز بهر دُرّ نظر
در بحر طبع او ز پی امتحان نشست

ناگه دمید خط غدارش الف مثال
نون خط لبش چو بلب بر عیان نشست
یعنی که این ز غایت خوبی کنایتست
بر درج حسن او الف و نون ازآن نشست
شد بی قرین درآن مگرش بر مثال حسن
توقیع فرّخ شه صاحب قران نشست
خسرو معزّ دنیا و دین آنك ملك و دین
زد در پناه امن و ضمان امان نشست
آن شاه کی نژاد ملك سنجر آنك او
بر حق بچار بالش ملك کیان نشست
در مسند جلالت هر کش بدید گفت
بر تخت پادشاهی بخت جوان نشست
آید برون ز پرده عروس جهان تمام
اکنون که نام شاهی او بر جهان نشست
بس زود هفت کشور یك ملك کشته دان
در ملك چون چنین شه کشور ستان نشست
شد بر کران درشت پسندی روزگار
کاندر میان کار شه خرده دان نشست
گم گشت نام فتنه و کم شد نشان ظلم
کین شاه نیك نام مبارك نشان نشست
در یك قبا سکندر و جمشیدرا ببین
در صف بارگه چو کمر بر میان نشست
ای خسروی که هیچ زمانی فلك ندید
مثل تو خسروی که بآخر زمان نشست

زين چرخ دراز مدّت كوتـه راى * راهيست دراز پيش و من كوته پاى
بى هيچ دراز و كوته اى ملك آراى * من كوتـه‌را دراز گوشى فرمـاى

(۱۴۹) لطيف الدين زكى مراغهٔ،

لطيف جهان و افضل گيهان اصل او از مراغه بود امّا مولد و منشاء او در كاشغر اتّفاق افتاد از آن سبب تركان تنگ چشم معانى كه از خدر فكر او برون آمدند بجمال دلبر و كمال جان فزائى بودند و اگرچه لطايف اشعار او از حدّ و عدّ متجاوزست و همه مقبول فامّا برهانِ فضل و دليلِ هنر و حجّتِ لطف طبع او اين قصيده تمام است كه قصيده

تا گرد ماه عارضش از خط نشان نشست
گوئى كه گَرْدِ غاليه بر ارغوان نشست
يـا بر كران چشمهٔ خور سايـه اوفتاد
يـا در ميان شعلهٔ آتش دخان نشست
يـا حلقه حلقه رنگش بـر طرف آيينـه
ز آن طُرّه ذرّه ذرّه وش عنبر فشان نشست
يـا بر يقين صادق عقل مصيب راے
از وهم تيره غايلهـاء گمان نشست
بـا خطّ سبز لعل لبش بين كـه گوئيـا
بر نيم برگ موز يكى ناردان نشست
بر گرد نقل دان دهانش نگـاه كن
تا مغز پسته از شكرش بر چه سان نشست
گوئى چو طوطى آن خط زيباى فستقيش
از بهر شكّر آمد و بر نقل دان نشست
طوطيست آن خط و دهنش ترجمان بلى
طوطى براى نطق بر ترجمان نشست

گر بتبّت برد ای شیر نسب لطف تو باد
خاك تبّت بزنـد لاف ز نـاف آهو
گر شود دشمن جاهت همه‌دان چون انجیر
کندش کین تو از پوست برون چون آلو
صبح‌را گر مدد از رای تو بودی هر روز
نشدے زلف عشـا پردهٔ رخسار غـدو
ای کـه در حلقـهٔ زنجیر نفـاذ امرت
حلقه در گوش سزد ترك فلك چون هندو
لایق و درخور تست آنکه بگفت آن استاد
پسر حیـدر حیـدر دل حیـدر بـازو
کار اقبال تو از کار بد اندیش جداست
نبود کار خـدایی چو فسون جادو
سر فرازایم از جنس کسانی کـه ز جهل
شکّرِ شُکْر ندانـنـد بـذوق از [پهنو]
از کریمان اگرم نیست وجوه شبـهٔ
خاطرم هست محیطی کـه بود پر لؤلؤ
تا بعالم کرمت مُعْطِیِ خوردست و بزرگ
تـا بدی رشتـهٔ هر بـد بخصال نیکو
بـاد ایّـام شریفت ز نکو نیکو تـر
باد پیوستـه ز هر بـد بتر احوال عدو

و هم اوراست در نزاهت نفس خود گفت — قطعه

دلیلِ نسبت من همّتیست بی همتـا * چنین دلالت جز هدیهٔ خدائی نیست
درین زمانه ز ابناء جنس من هستند * که کارشان بجز احیاء بی حیائی نیست
طریق شعر اگر چند ره بکدیه برد * بنفس خویش مرا سیرت گدائی نیست

و از دوستی دراز گوشی خواهد برین رباعی — رباعی

و این قصیدهٔ در حقّ سیّد اجلّ نظام الدین گوید قصیده

ای زده ناوک مژگان ز کمان ابرو
بر دلی کو سپر صبر فگند از هر سو
چون سَحَر نرگس پُر سِحْرِ تو شد تیر انداز
صبح سوداء تو در تیغ زدن کرد غلو
همه شب تا سحر از غمزهٔ سحر انگیزت
چشم اختر شمرم کرده بخون باری خُو
در هوای تو چو من ذرّه صفت بسیارند
آفتابی چو رخت بر فلکِ خوبی کو
دلبری از سر زلفین تو رونقها یافت
همچو از خدمت مخدوم جهان عزّ و علو
ملك السّاده نظام الدین شاه عزّت
مَلِك ملك نسب خسرو صاحب گیسو
حسن اقبال حسین ابن حسین آنکه بدهر
آزرا تیغ ایادیش ببرّید گلو
ای بتو هفت زمین‌را اثر هشت بهشت
چار ارکان بدو صد قرن ندیدند چو تو
نیست با مسند تو منصب کیوان همبر
هست با طالع تو سعد فلك هم زانو
چشم توفیق تو چون غمزهٔ اکرام زند
حرص‌را نیز نبینند گره در ابرو
زحل از روی فلك در شکم خاك افتد
گر برو عزم قویٔ تو بنساید پهلو
طرّهٔ دیدن امثال تو چون شانه کنی
جز در آیینه نبینی بهمه حال کفو

آرند، خواست که بر جنیبت سوار شود اسپ پای او بگرفت و افگار کرد بر بدیهه این قطعه بگفت

قطعه

سُرُورِ دلِ سَرْوَرِیِ شمس دولت * قوی دست بادی تو در پادشائی
توئی آنکه از سرفرازان و شاهان * به پای ظفر تارك چرخ سائی
منم آنکه معروف گشتست طبعم * بمدخل نکوئی بمکرم ستائی
توئی آنك تیغ ترا داد دایم * جهان بر عروس ظفر کدخدائی
قبولِ جناب تو می جست بنده * که تا یابد از ردّ گردون رهائی
بتشریف تمکین رسانید بختم * پذیرفت مدحم بجاهت روائی
نماید همی مدح من نزد کرگس * چو طاؤس در خانهٔ روستائی
بر آن بادپائی که همدست چرخست * که گردد دو کون از تگ او هوائی
تو گفتی سوارت کنم بر چنین اسپ * که در خدمت ما پیاده نشائی
چو بر خاستم تا نشینم برو گفت * تو باری چه شایستهٔ پشت مائی
بدان کوفتم پایت از دست نکبت * که تا جز بسر پیش خدمت نیائی

و در حقّ قاضئ اسفراینی مدحی گفت و چون حقّ او نشناخت این قطعه فرستاد،

قطعه

زهی چو آتش [و] پنبه شده نشانهٔ دیدار
ترا تپش نه و انگشت نه مگر که فروغ
دروغ گوید هرکو ترا ثنا گوید
منت بگفتم و نشناختم دریغ دروغ

و اورا گفتند شعر روان نمی گوئی، گفت

قطعه

تفکّر از پی معنی همی چنان باید
که از مسامّ دل و دیده جوی خون راند
شتاب نیك نیاید درنگ به در نظم
هر آنچه زود بگویند دیر کی ماند

حسام تو اجل کردار در صف جان ربا گشته
اجل سر گشته و حیران همی گشتی بپیرامن
چنان از کشور دشمن زراعت مندرس کردی
که کس در وی نمی بیند بجز در گِرْدِ مَه خرمن
بناميزد تو میدانی نمودن چشم عالمرا
بخشش نعمت قارون بکوشش قوّتِ قارن
خداوندا بزرگان اند پیش تخت تو حاضر
نشانه بوده در هر فضل و فتنه گشته در هر فن
فلك با كلكشان عاجز قضا با حكمشان قاصر
روان بر نظمشان عاشق خرد با لفظشان الكن
ندانم تا کجا رفتم همیدانم کنون باری
چو کم عقلان در افگندم بمیدان کُرّهٔ توسن
مثال بنده و صدر تو در اثناء آن خدمت
همان بیوهاست و باز شاه و باز انداختن ارزن
الا تا بهر شام و صبح سازد چرخ مشّاطه
گهی مر ماهرا یاره گهی خورشیدرا گرزن
بشمشیر از طریق عمر راه دشمنان بر بند
بانصاف از زمین ملك بیخ دشمنان بر کن

(١٢٨) الاجلّ المحترم بهآء الدين الكريمى السمرقندى،

از اماثل سمرقند بود و لطایف الفاظ او همه شکر و قند بود، اگرچه مرکز دائرهٔ فضل بود امّا دائره وار بر مرکز خراسان احاطت یافت و چون آفتاب در مملکت نیم روز کمالی حاصل کرد، در آن وقت که در تدوار و تطواف بامید الطاف اشراف بسجستان آمد ملك شمس الدين رحمه الله در حقّ او الطاف بسیار فرمود و جنیبت خاصّه فرستاده تا اورا بحضرت

بماند گر رسد نهیب سپهر از قوّت دوران
در آید گر بود امرت جهان در چشمهٔ سوزن
اگر خدمت کند گیتی بخشش دامنش بر کن
و گر گردن کشد گردون بکوشش گردنش بشکن
شود مهر تو در هر دل چو حکم چرخ بر هر کس
رسد جود تو در هر در چو نور مه بهر روزن
چنان از کشور دشمن زراعت مندرس کردی
که در وی کس نمی بیند بجز در گِرْدِ مه خرمن
در آن روزی که از هیبت ز بیم ناچخ و خنجر
فرو شد دم باژدرها بر آمد جان اهریمن
ظفر جنبان شده در آب چون سیماب در آتش
جهان سوزان شده پنهان چو آتش در دل آهن
همی جوشید خون از حلقهٔ تنگ زره بیرون
بر آن گونه که آب از نار پالائی بپالاوَن
سنان و رمح خون خواران چو فقر و فاقه سینه خور
سر شمشیر عیّاران چو آب باده مرد افگن
زبان تشنگان در کام همچون نعل بر آتش
بزیر خود مغز سر شده چون سرمه در هاون
چو انـدر رزم دل بستی بدان گوپال کوه آسا
چو انـدر کینه پیوستی بدان شمشیر شیر اوزن
بجست از کاسهٔ سر کعبتین دیدهٔ گردان
بسان نرد شد میدان و مهره مهرهٔ گردن
هلال عیدرا مانست چرخ پیلک اندازت
که بکشادند ازو روزه وحوش از کشتهٔ دشمن

آگر طرّه بیفشانی و گر رخساره بنمائی
زهی درد شب تیره خهی شرم مه روشن
ز عکس لب مئی دادی بما کز جرعهٔ جامش
میان چشم مردمها چو مستانند در گلشن
فراقت راست با عمرم مزاج شیر با شکّر
وصالت‌راست با جانم خلاف آب با روغن
زبانت می نیآسایـد ز تلخ عاشقان گفتن
چو از مدح سر سادات یك ساعت زبان من
ستوده ناصر دین خسرو سادات شرق و غرب
که دستش جودرا کان است و طبعش فخررا مسکن
خداوندی که دستش کرد رنج دوستان راحت
عدو بندی که تیغش کرد سور دشمنان شیون
بیدانش کمین بنده مه از بهرام خنجر کش
در ایوانش کمین مطرب بـه‌از ناهید بربط زن
سنانش‌را کمر بندے بنهمت نیزهٔ خطی
کفش‌را گوش سوراخی برغبت گوهر معدن
چو تیغ از صحبت دستش ظفر یابد برزم اندر
سترون گردد ار هیبت همه شهباء آبستن
چنان عاجز شد از عدلش جهان کاندر همه صحرا
نه خفتان است با لاله نه ژوپین است با سوسن
ورای دشمنان تو کسی ایمن نمی خسپد
همین ماهست با مغفر همین ماهیست با جوشن
ایا عادل جهانداری کـه انـدر عرصهٔ گیتی
فرو ماندند ظلم و فتنه با مردیت همچون زن

هر کجا نوریست در عالم اسیر ظلمت است
هر کجا سوریست در گیتی قرین شیون است
بفگند دیهیم ملك ارچند والا پادشاست
بر نهد سر دود مرگ ار چند عالی روزن است
آنکه سبلت می نهد بر گوش مردم چشم وار
تا بدست مرگ چون در ماندهٔ سبلت کن است
از شبیخون اجل شام شبی ایمن نخفت
قلعه‌را گر باره از خاره‌است و در از آهن است
هر کرا شست اجل افتاد در گرداب عمر
خسته گردد گر چو ماهی روز وشب با جوشن است
تیرگی این صفّه روشن‌تر شود لیکن هنوز
چشم عبرت بین مارا سرمه اندر هاون است
گرد آن چون چنبر غربیل بر گشتن خطاست
کآسمان چشمه چشمه رزق‌را پرویزن است
بر سر کوی قناعت حجرهٔ خواهم گرفت
جان برشوت میدهم حالی و باقی بر من است
کافرم گر رنج خود بر یك مسلمان افگنم
نیم نانی میخورم تا نیم جانی در تن است

و این قصیدهٔ از اُمّهات فضایل اوست قصیدهٔ

بناگوش تو ای ترك سمن سیمای سیمین تن
سمن‌را خاك زد در چشم و گل‌را چاك پیراهن
زنخدان تو چون گویست و چون چوگان مرا قامت
گریبان تو پُر ماهست و پُر پروین مرا دامن
بنازد چون بنازی تو لطافت‌را طرب در دل
بخندد چون بخندی تو ملاحت‌را روان در تن

ز آن گریبان هرکه سر بر کرد روزی یا شبی
آسمان بر پای او بوسه زنان چون دامن است
آنکه اندر کشت سبز آسمان از فضل او
هم عطارد خوشه دار و هم قمر با خرمن است
گنبذ گردان بپیش امر او همچون رهیست
رستم دستان بدست قهر او همچون زن است
از من و تو کهنه‌تر بنده‌است حکمش‌را سپهر
و آنگهش بنگر که طوق ماه نو بر گردن است
در گذر زین عالم گندم نمای جَو فروش
کز جفاء او دل احرار ارزن ارزن است
خوش هوا صحنی است لیکن شیر شرزه در قفاست
با نوا گنجیست لیکن اژدها در مکمن است
زخم احداث زمان بی مرهم آسایش است
بیت احزان جهان بی مونس پیرامن است
در ریاضت کوش کاندر عصبهای راه دین
سبز خنگ چرخ با تیری چو کرّه توسن است
تن زنی در سایه چون خورشید باشد در اسد
زیر شیر شزره ای مسکین چه جای مسکن است
مرد دینی درد دین‌را باش و کام دل بمان
ز آنکه دین و کامرانی همچو آب و روغن است
حُلّهٔ جنّت کسی دوزد که امروزش ز سوز
تن چو تار ریسمان و دل چو چشم سوزن است
خواب خرگوش اجل کفتار وارت بسته کرد
الحذر کین بیشه‌را هر روبهی شیر افگن است

اقبالش ار بخواهد چون آتش آب‌را
از سطح خاك تیره بسقف سما برد
دستت چو صبحدم سوی پروانهٔ امید
در شامگاه حرص چراغ وفا برد
دلها اگر بخامهٔ چون زعفران ربود
جان عدو بخنجر چون کندنا برد

و این قطعه از لطایف طبع اوست — قطعه

صدر ایّام جمال الدین باقی بادی * تا که آراسته داری سخن آرایان‌را
سرور خلق توئی زآن ... کز همه خلق * دست تو دفع کند محنت بینایان‌را
منم آن بندهٔ که دانم که تو دانی که مراست * خاطری طیره کنندهٔ همه دانایان‌را
عوض گوشت نخایم بجز انگشت ولیك * خاك در چشم زنم جمله شکر خایان‌را
من مسلمانم و آخر چو مه روزه رسید * گوشت باید که خورم کوریٔ ترسایان‌را

و این رباعی هم او گفته است در مفاخرت، — رباعی

از من پدر پدر من آن ممتحنی * کردست بکوی نیك نامی وطنی
ز آن چاك زنم چو صبح هر پیرهنی * کورا چو منی بود مرا کو چو منی

(۱۲۷) الاجلّ الافضل شهاب الدین احمد بن المؤیّد السمرقندی،

شهاب آسمان معالی و خلاصهٔ ایّام و لیالی مه در مسیر مشیر خاطر وقّاد او و مهر بر فلك در مهر ضمیر نقّاد او، لطایف اشعار او بحسن صنعت و لطف عذوبت موسوم است و تقدّم او در صناعت ارباب براعت‌را معلوم و مطلع دیوان او باین قصیدهٔ که حسن بیان و لطف از اثناء [آن] لایحست آراسته است — قصیدهٔ

بر در مخلوق بودن عمر ضایع کردنست
خاك آن در شو که آب بندگانش روشن است

پیدا شود مرا کـه ترا پایـه تـا کجاست
گر عقل پاك تو بسر امتحان رسـد
بی تو جهـان مباد چنـان باد تـا ابـد
تا آب رفتـه بـاز بروی جهـان رسـد

و این قطعه هموراست — قطعه

بوئی کـه از بهـار نسیم صبـا بـرد
گوئی همی ز طرّهٔ دلبنـد مـا بـرد
طاوس از بنفشـه کلاه دگر نهـد
وز سبزه پشت طوطی دیگر قبـا بـرد
شمشاد طوق فاخته گردد بکوه سار
خلخال لالـه کبك دری‌را غطا بـرد
لشکر کشیـد ابـر بقلب و جنـاح او
قوس قزح نگر که چه رنگین لوا بـرد
ای پادشاه حسن کـه در بـاغ نیکوئی
بـاد غم تو افسر هـر پادشـا بـرد
لعلت سعادت در هر پادشـا دهـد
جزعت سلامت از دل هر پارسـا بـرد
ما و هوای تو که درین وقت دست عشق
دامن گرفتـه پیش سماع و هوا بـرد
بلبل کنون بروضـهٔ اقبال عشق رفت
کس رخت عاشقی بسرای ریـا بـرد
چشم بهـار رعنـا بینـد چو مـا اگر
از خاك پـاے تاج اجل توتیـا بـرد
والا حمید دین کـه ز درگاهش آسمان
منشور کبریـا و مثـال رضـا بـرد

گفتم عنان دل بکف آرم ولی کنون
دستی کجا مرا که بدان خوش عنان رسد
ز آسیب روزگار بیفتد ز دست من
هر لقمهٔ که از تو مرا با دهان رسد
بر حسنِ خویش تکیه مکن رخ ز من متاب
کآخر بهارِ حسن ترا هم خزان رسد
آهسته دار جور و بیندیش ز آنکه من
دل باز خواهم از تو چو کارم بجان رسد ٭
تو آفتاب حسنی و هر شب فغان من
چون بخت پهلوان ز تو بر آسمان رسد
مقصود آفرینش عالم جلال دین
کز جود او بهر طرفی کاروان رسد
دشمن ز پیش او چو کمان باز پس جهد
هر گه که دست او بخدنگ و کمان رسد
زخم گران رسد ز سنانش بدشمنش
وز دست او بدوست صلاتِ گران رسد
از دیر باز خلق جهان منتظر بدند
تا کاینات‌را چو تو صاحب قران رسد ٭
غوّاص آفرینش از آن بود در طلب
تا چون تو دُر بدامن آخر زمان رسد
گاهی که یافت تربیت و تقویت ز تو
چون ثابتات بر کمر کهکشان رسد ٭
در خدمتت گریخته ام ز آنکه بخت من
گر بر فلك رسد بهمین نردبان رسد ٭

شمس بازی ز من خضاب آموز * تا دگر مُوت کوز گون نشود
ریش در کاسه زن که تا محشر * آن سیاهی ازو برون نشود

شرف پنجدهی این دو بیت نیز فرستاد قطعه

تو گفتی ریش زن در کاسهٔ خویش * سیــه گردد کز آتش تاسه دارد
خورم سوگنـد اگر در خانــهٔ خود * برون از کاسهٔ سر کاســه دارد

فصل دویم [از باب یازدهم]، در ذکر شعراء ما وراء النهر،

---

(١٣٦) استاد الشعراء مؤیّد الدین النسفی،

مؤیّد که بر لشکر هنر مؤیّد بود و رای او رشك خورشید انور، فلك پر چشم مانند او ندیده وفرش اغبر زمین حامل مثل او نا بوده و نگردیده، سحبان وایل در جنب او باقل و عطارد لطایف اشعار اورا ناقل، دیوان اشعار او چون کبریت احمر و یاقوت اصفر عزیزست و کم یاب و پهلوان نامهٔ که بر منوال مثنوی پرداخته است آب جمله شعراء برده است و این چند قصیده از لطایف اشعار اوست، قصیده

از جور چرخ هرچه بجمله جهان رســد
تنها ز جور چشم تو بر من همان رســد
جانم بخاك پای تو دارد طمع و لیك
سیمرغ نیست او کــه بدین آشیان رسد
چون گیسوی تو تافتــه دارد دل مرا
بادی کزان دو گیسؤ عنبر فشان رســد
دل برد و من بدادم و یك شهر غم خوراست
ترسم کــه بر مبالغه بازم زیان رســد
از مغزِ من برون نشود لافِ عشقِ تو
دردِ توام اگرچــه بهر استخوان رســد

(۱۲۵) شرف الدین پنجدهی،

از حدود زاوه و نواحیٔ خواف بود امّا لطیف شمایل و خوب اوصاف بود، هزل بر جدّ وی غالب و هجا بر مدح او راجح، در نظم شیوهٔ کوشککی و روحی‌را تتّبع کرده و بر آن نمط و نهج اشعار پرداخته، درین قطعه یکی از معارف خراسان‌را هجا می کند و میگوید قطعه

صاحبا سعد دین نو دولت * تخم بیداد و فتنه می کارد
اندرین ملك خون گرفت دلش * ز آنکه چربك زدن نمی یارد
پست شد زیر بار آفت چرخ * خویشتن سرفراز پندارد
پادشاه جهان جلال الدین * که جهان مثل او دگر نآرد
آنك در رزم نوك نیزهٔ او * کام افعیٔ چرخ می خارد
ابر دستی که بر ولی و عدو * روز وشب خون و دُر همی بارد
کوه خارا سبك عنان گردد * گر رکاب گران بیفشارد
زهرهٔ زهرهٔ فلك بدرد * نیزه گر سوی چرخ بگزارد
سبل از روی دیده بر گیرد * بغلوله که چشم نازارد
با بلندیٔ رای او کیوان * سخن ارتفاع کی یارد
آن گران قلتبان ناخوش‌را * از برای چه کار می دارد
چون ازو زرّ و سیم بستاند * کم این روسپی زن انگارد
ملك او پالت در قلم گیرد * آنکه اورا بمالك اسپارد

هموراست رباعی

میر محمود شاهدیست چنانك * عاشقش زود عیب ناك شود
و گرش دیرتر فتد انزال * مرد در زیر او هلاك شود
زین چنین شاهد ای شهاب الدین * دامن کون مرد چاك شود

و سراجی اسفراینی که از افاضل خراسان بود وقتی میر شمس بازی‌را هجوی کرده بود و بخضاب اورا تعبیر کرده میگوید قطعه

(۱۲٤) الامیر الاجلّ قوامی الخوافی،

امیر قوامی که قدّ هنر ازو با قوام و حدّ فضل بدو با قوام بود امّا بقوادم و خوافیٔ فضل در وقت پرواز هواء بیان از امطار سما در می گذشت و در نیشابور از وی شنیدم که در هری سعد طبیب مرا شربتی داد علّتی که داشتم زیادت شد این بیت فرد بنزدیك وی فرستاد، بیت

دی سعد طبیب شربتی داد مرا * در حال بخوردم و بقا داد مرا

و این قطعه که بر صنعت هزل است او گفته است، قطعه

زن بمردان درگـه قاضی * از شما نیك نیك دلتنگم
هان و هان تا شما نپندارید * که من از هجو جملتان لنگم
می چه گویی کجا فرو گیرم * بـار هجوست تنگ بر تنگم
هم نگویم اگرچه هست بوزن * ریش قاضی دو بار هم سنگم

هموراست رباعی

سیه کرد بو سعد ریش سپید * چو ببریـد از زندگانی اُمید
شتر غازرا ماند آن روی او * سیه روی و گنده میانـه سپید

و این رباعی اوراست رباعی

ده گونه شگفت گُل درین روزی بیست
صد کلّه بباغ [زاد] و یك روز نزیست
بر رغم من و حال خود و کار جهان
دیر آمد و زود رفت و خندید و گریست

هموراست رباعی

آخر بکنـد فلك شمـار من و تو
بـاز انـدازد بجملـه کار من و تو
هم پیش من و پیش تو آرد روزی
کردار من و تو کردگار من و تو

بدان خدای که بی حکمت و ارادت او
بدی و نیکی هرگز بانس و جان نرسد
که هیچ دم نزنند در هوای تو دل من
کزان نسیم وفای توام بجان نرسد
نیازمندیٔ خدمت بغایتی برسید
که وهم خلق دو اسپه بگَرْدِ آن نرسد
بدیگران چو خطاب تو می رسد هر وقت
چرا بمن که نیم کم ز دیگران نرسد

---

(۱۲۲) الحکیم ابو بکر بن محمّد البلخی الواعظی،

شاعری بود معروف و بزهد و ورع موصوف اگرچه از اوساط شعرا بود و لیکن اکثر اشعار او توحیدست و فضایل صحابه و شمایل یاران گزیده چنانك این بیتی چند از قصیده نمودار گفتار اوست، می گوید قصیده

نی از زحل بدی و نه نیکی ز مشتری
هست این همه ز داور و نیکست داوری
هر نیك و بد که هست ز تقدیر و حکم اوست
نز دَوْرِ دایرست و نه از چرخ چنبری
اندوه و رنج و راحت و شادی و عزّ و ذلّ
رنج و عنا و فاقه و مال و توانگری
بخت جوان و دولت مسعود و روز سعد
بد بختی و بلا و عنا و بد اختری
از فضل و عدل حق شمر از خود مدان تو تا
نام هوا ز نامهٔ اعمال بستری

و ذکر اشعار او برین نمط است برین ابیات اقتصار افتاد،

كن جان و دل كباب درين عالم خراب
ز آن جرعهٔ شراب كزو باشدت فتوح

(١۴١) الاجلّ شرف الحكماء شمسئ دهستانى ،

شمس فلك حكمت و قطب آسمان فطنت اگرچه از دهستان بود امّا شهرستان فضايل و شمايل بود و اين غزل از نتايج طبع اوست ميگويد غزل

بر دل ز جَوْرِ عشقِ تو بنگر چه ميرود
بر تن ز روزگارِ ستمگر چه ميرود
با صد هزار خلقِ مسلمان نگاه كن
كآخر از آن دو غمزهٔ كافر چه ميرود
با تو بجوى وصل نرفت آب هيچ كس
از ديدهاء هجر تو خون گرچه ميرود
در عالم اى تو روز دو عالم بنيكوئى
الّا حديثِ عشقِ تو ديگر چه ميرود
دل خواستى ز ما چو ز تو بوسه خواستيم
چون دل بدادهايم سخن در چه ميرود

(١۴٢) الاجلّ حميد الدين تاج الشعراء الدهستانى ،

حميد كه طبعى داشت چون آب و آتش و شعرى چون بوستان جنان خوش از بزرگى شنيدم كه ازو نقل كرده ميگويد قطعه

بزرگوارا آنى كه بى عنايت تو
ز اهل فضل و هنر كس بنام و نان نرسد
به پيش رأى رفيع تو بر زمين كس‌را
حديثِ رفعت خورشيد آسمان نرسد
بنزد طبع گهر بار و كف زر بخشت
زمانه‌را سخن بحر و لاف كان نرسد

خجل از ناف پر ز سنبل اوست * نافهٔ آهوئ خطا و ختن
ناف او گرچه چشمهٔ طربست * نیك ماند همی بچاه ذقن
سبز و زردست در بهار و خزان * پیکرش‌را ازار و پیراهن
طرفه تر آنکه هر بهار همی * آخشیجان کنندش آبستن
رنگ اورا گمان بری که مگر * با عقیق است وصل دُرّ عدن
یا بر آمیخت گوییا بمثل * ساقی اندر پیاله می بلبن
گشته همخانهٔ سماع و شراب * بوده همشیرهٔ گل و سوسن
جسته اندر دهان او تیری * بر مثال زمرّدین سوزن
خنجر شاه‌را مگر بد گفت * تیر از آن خورد در میان دهن
شاه خورشید رای سام حسین * آن بخلق حسین و خلق حسن

---

(١٢٠) مجد الدین عیّوق

مجد الدین عیّوق که منجوق مرقد فضل او فرق فرقد و عیّوق سپهر و زبرجد می پیمود و لطافت نظم او از صفاء شراب صبوح و غبوق خوشتر و حسن شعر و نظام نظم او از وصل یار دلکش‌تر این غزل از نتایج طبع ویست

غزل

چون صبح شد پدید بساز ای پسر صبوح
کن در پیاله راح که هست آن غذاے روح
کن خواب بر فسوس چو بر خاست بانگ کوس
بر نالهٔ خروس خوش آید همی صبوح
نه چنگ بر کنار و بده باده بی شمار
طرفی بگوے زار ز گفتار بو الفتوح
زین دار بت پرست که اندر جهان برست
جز باده هرچه هست ازو توبهٔ نصوح

دیو از شهاب گشته گریزان بران مثال
چون خصم منهزم ز سنان خدایگان
اندر شبی چنانکه غضنفر شدے دلیل
و اندر شبی چنانکه دلاور شدی جُبان
من روی سوی راه نهاده بفال سعد
امید خود بریده ز پیوند خان و مان
راهی چنانکه آید ازو چشم‌را خلل
راهی چنانکه باشد ازو روح‌را زیان
رنگش چو نیش کژدم و سنگش چو پشك مار
زین عقل‌را عقوبت و زآن طبع‌را فغان
در آب او سمك نرود جز بسلسله
بر کوه او ملك نرود جز بنردبان
هر چند ریگ و سنگ و کهُ و غار او فزود
رنج و بلاے تن ضرر و آفت روان
زو در دلم نبود خطر ز آنك همچو حرز
راندم همی ثنای خداوند بر زبان
خسرو بهاء دولت و دین سام بن حسین
کاقبال هست بسته بفرمان او میان

و این قصیده از اُمّهات قصاید ویست در صفت سیب — قصیده

چیست آن قصر بی در و روزن * خیره زو پیکرِ سُهَیْلِ یمن
شکل او همچو هیأت گردون * شخص او همچو کوکب روشن
هست قصری به پنج صُفّه و لیك * نه دریچه درو گرفته وطن
روضهٔ حور کرده از تن او * در چنان صنع خالق ذو المن
فنّ او شادیٔ دلست و جز او * کس ندیدست ده دل و یك فن
دهن و ناف اوست بر سر و پای * زین عجب‌تر کسی ندید بدن

(۱۲۹) عجیبیٔ جُوزجانی،

عجیبیٔ جوزجانی که از اعاجیب ایّام و لیالی بود و گوش و گردن فضل بزیور بیان او حالی لطایف الفاظ او چون سِحْرِ بابلی دل رُبای و چون نسیمِ سَحَر جان افزای این قصیده از لطایف طبع ویست قطعه

چون شمع روز روشن از ایوان آسمان
ناگه در اوفتاد بدریای قیروان
دوش زمین و فرق هوارا ز قیر و مشك
سحر سپهر کوژ ردا کرده طیلسان
آورد پای مهر چو در دامن زمین
بگرفت دست ماه گریبان آسمان
بر طارم فلك چو شه هند شد مکین
در خاك تیره شد ملك رومرا مکان
گردون چو تاج کسری بر معجزات حسن
از دُرّ و لعل چتر سکندر برو نشان
با همچو شکل صَرْح مُمَرَّد به پیش چشم
بر روی او فشانده همه گنج شایگان
زهره چو گوی سیمین بر چرخ و در برش
دنبال برج عقرب مانند صولجان
بهرام تافت از فلك پنجمین همی
چونانکه دیده سرخ کند شرزهٔ ژیان
برجیس چون شمامهٔ کافور پر عبیر
کیوان چو در بنفشه ستان برگ ارغوان
پروین چو وقت پویه گران‌تر کنی رکاب
جوزا چو گاه حمله سبکتر کنی عنان

و له

دنیا که درو زندهٔ دلی‌را مرگیست * نشو گل عیش من ز اندك برگیست
اصلیست خرد که فرع او رنج دلست * شاخیست هنر که بار او بی برگیست

و له

گر نقد کرم دلا درین رسته نماند * خوش باش که هیچ فاقه پیوسته نماند
تا ساکن خانهٔ وجودی هرگز * یك روز درِ روزی تو بسته نماند

و له

تا کی باشی برای نانی بامید * هرجائی و هردری چو قُرْصِ خورشید
با زادهٔ خاطر و نم دیده بساز * کین آب سیاه تست و آن نان سپید

و له

مسکین دل من که روز غم‌را زادست * با عشوهٔ جانئ تو تن در دادست
عیشی دارد با دهنت پیوسته * بیچاره عظیم تنگ عیش افتادست

و له

یك چند ز وصلت دل رنجور آسود * رفت آن همه روزگار گوئی که نبود
روی فلك آینه گون باد سیاه * تا از چه مرا روی فراق تو نمود

و له

چون شاهد روح خانه پرداز شود * این فرع باصل خویشتن باز شود
بر ساز وجود چار ابریشم طبع * از زخمهٔ روزگار ناساز شود

و له

گل‌را چو دم باد صبا خار نهاد * از پوست برون آمد و برخاك افتاد
بلبل چو بدید گفتش ای حور نژاد * بد کردی تو که تکیه کردی بر باد

و له

رُمحِ تو شها دست دراز ظفرست * شمشیر تو آینهٔ راز ظفرست
گر خصم تو سیمرغ شود هم نجهد * از زاغ کمان تو که باز ظفرست

نیامد که یکی‌را از بنات کرام در حبالهٔ خود آری و از مناکحهٔ بنت الکَرْم که اُمّ الخبایث است بمصاهرهٔ بنات کرام که اُمّ المکارم باشد رغبت کنی، این قطعه ببدیهه گفت قطعه

مرا کسی ز زبان دگر کسی دے گفت
که ای فلان چو جهان جاودان نمی پاید
گذشت عهد شباب و برو پدید آمد
نشان شیب کنون گر کنی زنی شاید
از آنك از پی ابقاع نوع نسلت‌را
مگر ز جنس تو روزے نتیجهٔ زاید
نکاح بر تو ره صد سفاح بر بندد
صلاح بر تو درِ صد فلاح بکشاید
از آن سوال جگر خای او برنجیدم
جواب دادم و گفتم که ژاژ می خاید
کسی که کرد بدو عافیت سلام علیك
جز از سلامت فی الوحده کی بیاساید
ز چند گونه کفایت که در هنر دارم
کفاف خرج من ای خواجه در نمی آید
مرا نکو شد و کاریست زین زمان الحق
که بر سرم زنکی کیر خوار می باید
نباشد این ز حکیمی که من زنی خواهم
بنان و جامه و اورا دگر کسی گاید

وقتی یکی‌را از معارف اسپ بینداخت این دو بیتی بگفت رباعی

آن اسپ ترا عظیم شیرین انداخت * انصاف بده کز در تحسین انداخت
در ره گذر تو تیز گفتارے بود * اسپت چو بدان رسید سرگین انداخت

در دور زمانه بُخْل ازین مطعونان * شد فاش چنانکه حکمت اندر یونان
گر رستم دستان بمثل زنـده شود * یك نان نستاند بسنان زین دونان

در آن وقت که در پنجاب کرمان محبوس بود گفته است قطعه

ای سنجرِ سخن ز خراسان دولتی
در بحِ آب محنت بر غُز چـه می کنی
پیش جماعتی کـه ندیدست بخل شان
سر در سر کلاه بقندُز چـه می کنی
انگوریت چو هست مویزی چـه میخوری
چون گوشت برّه داری از بُز چه می کنی
انـدر پی نحوست کیوان چـه می دوی
بیزارے از سعادت اُرْمُز چـه می کنی
هنگـام کوچ و موسم رفتن بـردسیر
ای نا حفاظ سفله بهرمز چـه می کنی

رباعی

حکمت چه بُوَد بتقویت جان کردن * بر خورده رنج کسب آسان کردن
انصاف بده کـه ناخوشیها دارد * از بهر دو نان خدمت دونان کردن

رباعی

ای گِرْدَهٔ جَو کرده خرد کردهٔ تو * پروردهٔ بخت نیك پروردهٔ تو
سبزی و کبودیٔ فلك‌را غیرت * از سرخ و سپیدیٔ سراپردهٔ تو

(۱۲۸) الاجلّ بدیع الدین ترکو السنجری،

بدیع ترکو که ترکان ضمیر اورا بر آن خوب روی و بزرگان طبع او خوب چهره‌گان کشاده موبند نقّاش چابك دستی که بقلم نقوش مغیبات‌را چهره کشادی و صورت نگارستان‌را با جان نکاشتی روزکاری بر قانون حکمت میگذاشت وقتی دوستی اورا گفت تا کی در مقام عذوبت قراری کنی وقت

گرد سر کوی تو همی گردم ز آنك * خاك رمه چشم گرگ روشن دارد

(۱۲۷) شمس الدین مبارك شاه ابن الاعزّ السّنجری،

مبارك شاه که فخر نیم روزست و عقل در مکتب فضل او نو آموز بساط فضل او در بسیط عالم بیان مبسوط و عالم بلاغت شاه براعت اورا مضبوط، در سیستان از لفظ او شنیدم که در حقّ نصیر الدین سیّد الوزرا گفته است
قطعه

نصیر الدین کـه فرّاش سعادت * خیام احتشامت بر فلك زد
امل‌را بعـد تحصیلات سیری * بعون همّت او شد یکی صد
مرا این وعده فرمود از سر لطف * چو شعرم نیك دید و حالتم بد
کـه بستانم ترا از شاه تشریف * برو چیزی نهم از خاصّـهٔ خود
کم و بیشم نداد از خاص خود هیچ * بتر کز پادشاهم هیچ نستـد

و در آن وقت که شرف الافاضل کرگس خوارزمی بانتجاع سجستان رفته بود یکی بود از معارف آن حضرت ببخل منسوب و بتنگ چشمی مشهور، کرگس بزخم زبان از وی دراز گوشی سِتد، سیّد شمس الدین مبارك شاه این رباعی بنزدیك کرگس فرستاد،
رباعی

گیرم ز شه اطلس و اکسون ستدی * زرّ از دو هزار سرخ افزون ستدی
ای مرکب نمرود تو از فرعونی * کوجو ندهد باسب خر چون ستدی

و در صفت بهرامشاه گوید
رباعی

کان با کف زر بخش تو پهلو نزند * در پیش تو لاف ناف آهو نزنـد
چشم تو ببخشیدن صد گنج گهر * ابرو زند و گره بر ابرو نزنـد

در مرثیهٔ ناصر الدین عثمان گوید
رباعی

بی تیغ تو فتنـه کامرانی دارد * و اسلام ز کفر نـا توانی دارد
سر بر کش و بنگر که ز مرگ تو جهان * در پای بلا چـه زندگانی دارد

در ذمّ اهل روزگار گوید
رباعی

رباعی

گفتم گهر ار سُفتــه بود اولیتر * و آن نرگس اگر خُفته بود اولیتر
گفتا ز دو فتنه عالمی بر خیزد * گر ز آن دو یکی خُفته بود اولیتر

(١٢٦) الاجلّ فرید الدین جاسوس الافلاك علی المنجّم السنجری،

فرید الدین سنجری شاعریست که بر بساط فضیلت شاه بود و بر آسمان هنر ماه و رخ در تعبیهٔ سپاه، اگرچه در اوایل ایّام جوانی و حداثت سنّ و عنفوان شباب در کوی جست و جوی لذّت قدمها گزارده بود و در صباح و رواح از مشاهدهٔ صباح و ملاح و معانقت صهبا و راح کامها رانده امّا در آن وقت که من بخدمت او رسیدم بر سجّادهٔ عبادت نشسته بود و از سر جمله بر خاسته و برادر او صدر اجلّ نصیر شعرانی وزیر ممالك نیمروز بود و او در مسجد پیوستــه معتکف بودی و البتّه برادر التفات نکردی و وقتی بنزدیك داعی آمدی و در اثنای محاورت آنچه گفته بود تقریر کرد گفت وقتی که ملاحده زحمت می دادند و لشکرها بدان سمت نامزد شده بود وقتی بدوستی گذر کردم جماعتی از حریفان‌را دیدم مخمور شراب شبانه بر خاسته و سر و روی کراشیده و خانه عظیم بر ایشان نا مرتّب این دو سه بیت بگفتم،

قطعه

بامــدادان می گــذشتم یافتم * ملحدے شش هفت در ویرانــهٔ
راستی گفتم چو دیدم آن زمان * هر یکی‌را راست چون دیوانــهٔ
اینت بس مجهول صاحب دعوتی * و اینت بس ادبار دعوت خانــهٔ

و این رباعیات هم ازو استماع افتاده

رباعی

راه دل من آن بت دلخواه زند * دُزدست عجب نبود اگر راه زند
چاهیست که چاه زنخش میخوانــد * زلفش همه ره بر سر آن چاه زند

رباعی

با آنك دل تو طبع آهن دارد * جان در سر زلفین تو مسکن دارد

و همو راست وقتی در پیش معشوقه می گریست و معشوقه بآستین اشك از رخسار او پاك میکرد و این بگفت، رباعی

اشك من اگر ستردی ای عهد شکن * بس منّت نیست ز آستینت بر من
چون کار تو آب روی بردن باشد * بر روی من آب کی توانی دیدن

(١٢٥) الاجلّ ابو الفضل عثمان بن احمد الهروی

حاجی هریوه از لطیف طبعان خراسان بود و اگرچه بشعر و شاعری نسبت نداشت فامّا چون اشعار و ابیات او متین و لطیف بود نام او در سلك شعرا آورده شد، مدّتی در نیشابور بودم و بمحاورهٔ او آسودم و میان او و رفیع مشاعرها بود و رفیع اورا کرگس خواندی و او رفیع‌را طبل بسبب آنکه بسیار خوردی و این یك رباعی در حق او گفته است و اورا هجو کرده نظم

گر دی طبل تو ای رفیع برست * ازچه میلش همه بسوی خورست
چون دُهُل در شکنجه بادی از آنك * طبل تو درّه خوار هر پسرست
گر دُهُل نیست کردنت چونست * که ز کاخش مدام کم سپرست

و این رباعی ازوست و این معنی ملك اوست و پیش ازو از کس استماع نیفتاده است رباعی

دی گفتمش ای گشته دل از مهر تو خون
برسیب تو چیست نقطهٔ غالیه گون
گفتا ز لطافتی که در سیب منست
آن دانه بود که می نماید ز درون

رباعی

معشوقه که عمرش چو غم باد دراز * امروز تلطّفی دگر کرد آغاز
بر چشم من افگند دی چشم و برفت * یعنی که نکوئی کن و در آب انداز

روزی که قباچهٔ سیه می پوشد * در ظلمت شب صورت جان می بینم

و هموراست در معنی پسر کله دوزی گفته

دلدار کله‌دوزِ من از روی هوس * می دوخت کلاهی ز نسیج و اطلس
بر هر ترکش هزار زه می کردم * با آنکه چهار ترک‌را یك زه بس

در حق پسر علاقه بندی گفته است   رباعی

زآن کزلب او کان گهر کیسه نهاد * قلبست هر آن نقد که در کیسه نهاد
بند سر کیسه میخریدم او گفت * عاشق دیدی که بند بر کیسه نهاد

---

(۱۲۴) الاجلّ مجد الدّین محمّد الپائیزی النسوی،

از شعرای سلطان سکندرست و بکمال لطف و طبع موصوف و در شهور سنه ستّ مأیه اورا در نسا دیدم و شاهنشاه نامهٔ می ساخته و وقایع سلطان خوارزم شاه‌را نظم میکرد، اورا قصاید و مقطّعات کمترست امّا رباعیات ایهام و ذو الوجهین بسیارست و همه مطبوع و بیتی چند ایراد کرده آمد می گوید   رباعی

باشد که خدای روزگاری بدهد * و این واقعه‌را سر و کناری بدهد
پیراهن کاغذین کنم پیش خطت * تا با خط تو مرا قراری بدهد

رباعی

در پیش تو گر بگریم ای دلدارم * تا ظن نبری که از تو در آزارم
خط تو که دود آتش نیکوئی است * در چشم من آمد آب از آن می بارم

رباعی

در مجلس تو هرکه دمی ساغر زد * پا از شرف و قدر بر اوج خور زد
با دست تو بسیار بکوشید شها * دریا چو توان نداشت کف بر سر زد

رباعی

دردا که دمی یار در راز نزد * با من نفسی بوصل دمساز نزد
هر تیر جفا که داشت بر سینهٔ من * زد تا پر و هیچ یك بمن باز نزد

بمان بر تخت بخت از بهر آن تا رغم اعدارا
هر آن کام و مرادت کت همی باید همی رانی

و سیّدرا اشعار آبدار بسیارست امّا برین رباعی و غزلی چند اختصار خواهد افتاد، میگوید

رباعی

دل گر نه تراست غارت جانش کن * عیدست بوصل خویش مهمانش کن
جان پیش تو می کشد دل و میگوید * هرچند که لاغرست قربانش کن

رباعی

می میرم زار و صورت جان در پیش * بر آتشم و روضهٔ رضوان در پیش
در ظلمت عشق طرفه حالیست مرا * تشنه جگر و چشمهٔ حیوان در پیش

رباعی

هر خاك که بر دامن هر هشیاریست * دارد گهری که قیمتش بسیاریست
بل سرمهٔ نور چشم دلسوختهٔ ایست * یا نیل کمانِ ابروی دلداریست

رباعی

چون خاك درت شد محكِ دیدهٔ من * بشناس حقوق نمك دیدهٔ من
بنگر که هنوز نقش روی غم تست * در آئینهٔ مردمك دیدهٔ من

رباعی گر دیده رخ تو خواست پر نورش دار
وز گریه چو تر شود ز خود دورش دار
در دل هوس قامت چون سَرْو تو کرد
اورا سر راستیست معذورش دار

رباعی

جز با غم تو مهر و وفا نتوان کرد * تقصیر غم ترا قضا نتوان کرد
آمیخته‌ام با تو چو زر در سیماب * تا سوخته‌ام از تو حذر نتوان کرد

رباعی

زین عُزبچه غارت جهان می بینم * او بی خط و فرمانش روان می بینم

اُلاغ خدمتت مه شد که بر گردون چو آب زر
خطوط امر خویش از تختهٔ سیمین میخوانی
در آن روزی که از خار سنان در گلبن هیجا
ز روے نرگس چشم مخالف لاله رویانی
دهد از عکس خون کشتگان سبزهٔ تیغت
سپهر نیلگون‌را حُمْرَتِ یاقوت رُمّانی
درون حلقهٔ درعِ عَدُو تا با نشان میرد
کنی از مهرهٔ پیکان نگین لعل پیکانی
حروف نام خصم از روی لوح خاك بر خیزد
چو ز آب تیغ آتش زخم باد خصم بنشانی
قضای محکمی گر ز آسمان سوی زمین آید
اگر خواهی هم از راهش بسوی خصم گردانی
تو آن شاهی که بهر وزن بذل بیقیاس تو
محیطِ نُه فلك‌را وَهْم نبسندد بمیزانی
چنان آباد شد گیتی ز یُمْنِ عدل و انصافت
که چون بنیاد خُلْد ایمن شد از آسیب ویرانی
جهان‌را زندگی از روی اقبال تو می بینم
که از روی حقیقت صورت اقبال‌را جانی
بنیلی مانـد از سیری سر تیغ جهان گیرت
که بر رخسارهٔ دولت از آن نیلیست چوگانی
همیشه تا سُهارا چرخ نگزیند بخورشیدی
که تا برجیس‌را بر عکس بنشاند بکیوانی
طراز رایت و عکس دواج دولتت بادا
۲٤ سعادات فلك با نصرت و تأیید یزدانی

سلاطین جهان‌را خاك پایت افسرِ سر شد
برُتْبَت ز آنکه فخرِ دودهٔ سلطان تُکُش خانی
پیش صیت احسانت گهِ پیمودن عالم
صبارا پای در سنگ آمدست از تنگ میدانی
بمفتاح اشارت صد هزاران قلعه بکشائی
ببرهان ولایت صد هزاران شهر بستانی
بگاه موج احسان غایت لب خشکیٔ بحری
بوقت بذل گوهر مایهٔ دل تنگیٔ کانی
ترا زیبد که هر روزی برای بندگی تا شب
نهد چون سایه بر خاك درت خورشید پیشانی
بعون ایزد ار فرمان دهی کمتر غلامی‌را
بیك ساعت نشاند خان خانان رائی و خانی
وگر خان خطا با تو ز کیش خود برون ناید
صواب آنست کز تیغش کنی در رزم قربانی
برای مالش فرعون ظلم و فتنه در گیتی
کلیمِ وقتی و رُمْحت برون آمد بثعبانی
عروس فتح روی از پردهٔ تقدیر بنماید
چو زلف پرچم عالی سر رایت بجنبانی
ز بیم بیخ رمحت کاژدهای گنج ملك آمد
عدو همچون کَشَف در سنگ خارا گشت پنهانی
زُحَل بر بام هفتم طارم اخضر بدرگاهت
بشکل هندوی پیر آمدست از بهر دربانی
سکندر آنچه در استار ظلمت خواست تا یابد
ز کوثر داد خورشیدت بزرّین جام نورانی

باد بـا خنجر پـر گوهر روهینـا رنگ
در صف تعبیهٔ بـاغ بـدان می آیـد
مریم غنچـه که عیسیٔ گلش در رحم است
روی بکشاده چو ابکـار جنان می آیـد
تـا اگر خار کنـد همچو سنان سر تیز
بید نگـذارد و گوید که خزان می آیـد
سرو آزاده چرا بـر سر پـایست مگر
در ره بندگیٔ صدر جهان می آیـد
قدر قدرش که زحل سوده سراز پایهٔ اوست
برتر از دست رسِ وَهْم و گمان می آیـد
نالهٔ رعـد چرا می شنوم از لب ابر
گرنـه از غیرت دستش بفغان می آیـد
هم رهی کردن بـا صیت جهان پیمایت
نـه بپای هوس بـاد بزان می آیـد
تـا که از واسطهٔ نامیه در فصل بهـار
نو حیاتی بتن شاخ جوان می آیـد
نیست بی عزمش اگر باد سبك می پویـد
نیست بی حزمش اگر کوه گران می آیـد

در مدح سلطان اسکندر گفته است، شعر

زهی از روی شمشیرت قوی پشت مسلمانی
سلیمانی و امرت‌را مسخّر انسی و جانی
علاء دین و دنیا کز سلاطین جز تو مر کس‌را
ز دیوان ازل صادر نشد منشور سلطانی
محمّد خُلقی و همچون محمّـد راحت خلقی
محمّد نـامی و همچون محمّـد اصل احسانی

محاورت افتاده بود و از لطایف انفاس او اقتباس کرده آمد، این قصیدهٔ غرّا در صفت بهار در حقّ یکی از کبار گوید، قصیده

از صبا وقت سحر بوی جنان می آید
کین صبا از طرف عالم جان می آید
عاشق روی گل ار نیست صبا بلبل وار
از چه آشفته و شبگیر نهان می آید
نظرے کن بتصاویر سراپردهٔ صنع
تاکه هریك بچه شکل و بچه سان می آید
پیر نا گشته بنفشه است که بر روی چمن
منحنی پشت ز بار حدثان می آید
سر دامادئ گل دارد بلبل که بلاف
بزر و سیم کف و کیسه چو کان می آید
با سر خوش ز میِ عشق چو مستان گهِ صبح
یاسمن ترك کله چاك زنان می آید
لاله چون یوسف آلوده بخون پیراهن
جامه مالیده و آسیب زمان می آید
بجز افسون زبان بند که سوسن خواند
بلبل آن قصّه که گوید هذیان می آید
ابر با چشم تر و صاعقهٔ سینه چو شمع
آتش افروخته و آب فشان می آید
لاله پروردهٔ آن شیر نبات انگیزست
که ز پستان سحابش بدهان می آید
دم عیسی است مگر در لب پر خندهٔ گل
کز نسیمش بدماغ اصل روان می آید

و له،

عشق جمال جانان دریاء آتشین است
گر آتشی بسوزے زیرا که روی اینست
جائی که شمع رخشان ناگاه بر فروزد
پروانه چون بسوزد آن سوختن یقین است
گر سِرِّ عشق خواهی از کفر و دین گذر کن
کانجا که عشق آمد چه جای کفر و دین است
عاشق که در ره آید اندر مقام اوّل
چون سایهٔ بخواری افتاده بر زمین است
چون مدّتی بر آید سایه نماند اصلا
کز دور جایگاهی خورشید در کمین است
هر کس که دُرِّ معنی زین بحر باز یابد
در ملك هر دو عالم جاوید نازنین است
تو مرد ره چه دانی زیرا که مرد ره‌را
اوّل قدم درین ره بر چرخ هفتمین است
کارے قویست و عالی که ازدر طریقت
در هر هزار سالی یك مرد راه بین است
عطّار اندرین ره چاهی فتاذ کانجا
برتر ز جسم و جان است بیرون ز مهر و کین است

(۱۲۴) السیّد الاجلّ ابو علی بن الحسین المروزی،

سیّد بو علی نادرهٔ دهر و واسطهٔ عقد ایّام بود آب از طبع او لطافت وام میکرد و آتش از ذکاء خاطر او تیزی می ربود از غیرت شکّر سخنانش نبات مصری بسته عصایر باز می داشت و از خجلت نظم او ثریّا در سروی حمل نهان می شد و مدّتی در نیشابور با او اتّفاق مجالست و

آخر بعجز معترف آیند کای اله
دانسته شد که هیچ ندانسته‌ایم ما
جائی که آفتاب بتابد ز اوج عزّ
سرگشتگی است مصلحت ذرّه در هوا
آنجا که بحر نا متناهی است موج زن
شاید که شب نمی نکند قصد آشنا
وآنجا که کوس رعد بغرّد ز طاسِ چرخ
زنبور در سبوی نوا چون کند ادا
چون آب نقش می نپذیرد قلم بسوز
در آب شوی لوح دل از چون وز چرا
چون نیسب آفتاب حقیقت نشان پذیر
ای کم ز ذرّه هست نشان دادنت خطا
سبحان صانعی که کشاید بهر شبی
از روی لعبتان فلک نیلگون غطا
از زرّ حقّه مهرهٔ انجم کند پدید
ز آن مهرها بحقّهٔ ازرق دهد ضیا
شب‌را ز اختران همه دندان کند سپهر
چون زنگئی که اوفتد از خنده بر قفا
در دست چرخ مصقلهٔ ماه نو دهد
تا اختران آئینه گون‌را دهد جلا
در پای اسپ شام کشد اطلس شفق
در جیب ترك صبح نهد عنبر صبا
گوئی که آفتاب مگر ذرّه ذرّه کرد
بر کهکشان ز ریزهٔ مرجان و کهربا

رباعی

بر خامه و نامـهٔ من از بس زاری * چشم آب فشان کرد و دل آتش باری
سوز دل من قلم نیارست نبشت * آری نبود کارِ نی آتش کاری

رباعی

گفتم بدل شکسته چون داری کار * با زلف شکستهٔ خم انـدر خم یـار
دل گفت تو فارغی ز ما دست بدار * ما هر دو شکسته‌را بهم بـاز گذار

در معنئ درزی بچهٔ   رباعی

دل دوخت قبای عشق آن خوش پسرم
بر روی فگنـده بخیـه روی چو زرم
در تاب غمش ز رشتـه باریك‌ترم
تـا بو که چو رشتـه بر دهـانش گذرم

(۱۲۲) الاجلّ فرید الدین افتخار الافاضل ابو حامد ابو بکر العطّار النیشابوری،

فرید عطّار که عطر فضل او در اقطار آفاق ناشرست و از مثلّث فضل او مربّع ربع مسکون فایح از راه نسبت اگرچه از عطارد بچهار کمست امّا عطارد که تیرست پیش او کمان باشد، سالك جادّهٔ حقیقت و ساکن سجّادهٔ طریقت و روح سخنش روح بخش اهل ذوق و چاشنئ کلامش جان فزای ارباب شوق و ذوق و این قصیدهٔ توحید که بیان حسن اعتقاد او در آن ظاهرست از منشآت اوست بیتی چند که بر خاطر بود ایراد کرده آمد   توحید

سبحان خالقی کـه صفاتش ز کبریـا
در خاك عجز می فگند عقل انبیـا
گر صـد هزار قرن همـه خلق کاینات
فکرت کنـند در صفت عزّت خـدا

تــا بگرد روی ترکان زلف هندووش بود
همچو اندر گرد روم از زنگ غوغا آمــده
باد اقطاع کمینت ترك و هند و روم و زنگ
این دعا منشور اورا شکل طغرا آمــده

---

(۱۲۱) . . . . شهریاری،

شهریاری که فضلای شَهْر یاری از بیانِ دلستانِ او خواستندی و افاضل خراسان بر مائدهٔ فضل او خور آسان یافتندی و قصاید و مقطّعات او مشهور نیست فامّا رباعیات او که از لطف طبع نشان دارد در اطراف جهان سایرست و بیتی چند که وقتی شنیده آمده است ایراد کرده آمده، میگوید

رباعی

بس مرغ امیدرا کــه پر سوختهٔ * بس تافته دل‌را که جگر سوختهٔ
پرسوختنِ رُخان ز خورشید تو بود * خورشید رخا تو از چه پر سوختهٔ

رباعی

بس خسته دل و بسته زبانم بی تو * وز بــار دل و محنت جانم بی تو
یا حسرت آنکه در غریبی میرم * یــا خجلت آنکــه زنده مانم بی تو

رباعی

بی وصل تو یك نفس رهی خوش دل نیست
گوئی کــه ترا برین عناکش دل نیست
احوال دلم مپرس کان بیچــاره
چوبیست درو فتــاده آتش دل نیست

رباعی

جانــا ز رخت نمی گزیرد چشمم * نقش دگری نمی پــذیرد چشمم
این تشنهٔ دیدار تو غرقست در آب * ترسم کــه در آب تشنه میرد چشمم

بـا بُن دندان ز وصلت کنه هنگـام فراقــ
گرگــ سرتیزے رهـا کرده مـدارا آمـده
من چو مجنون یا چو وامق رفته از دل صبر و هوش
تو سوی من همچو لیلی یـا چو عـذرا آمـده
از پی بوسیدن خاك کف پـای تـرا
دست از غم شسته من پیشت بسرول آمـده
وز برای استماع شعـر من بنـده تو بـاز
پیش تخت پهلوان شـاه والا آمـده
صدر عالم آن ضیاء الدین که اندر مـدح او
این طلوع مطلع مطبوع غـرّا آمـده
اے جهـان‌را از سنانت نقش آرا آمـده
وز معـالی آستـانت چرخ اعلی آمـده
کمترین پایـه ز بـذلت بحر آبسکون شـده
کهترین پایـه ز قدرت حرم اقصی آمـده
خصم دین‌را بین که بر سر مانده چون کژدم دو دست
ماروش رمح تو چون در صّف هیجـا آمـده
آتش انـدر سنگــ خارا گشتـه خاکستر مزاج
آبگون تیغ تو چون در سنگ خارا آمـده
قوّتــ اسلام انـدر هنـد تـا آیـد بفعل
صورت اقبال تو دین‌را هیولی آمـده
در برون آوردن هر مشکل کلّی چو عقل
وهم تو بیرون محسوساتــ بینـا آمـده
در بیـان سرّ معقولاتــ جزوے لا جرم
خاطرتــ رشك روانِ ابنِ سینـا آمـده

ای آنکه خاک‌را کف پای تو چون بهار
زیب و جمال گنبذ دوّار میدهد
بلبل بیاد مجلس تو می خورد بصبح
هر بادهٔ که ابر بگلنار میدهد
از بهر گوش و گردن ایّام دولتت
دریای طبع لؤلؤ شهوار میدهد

---

(۱۲۰) الاجلّ المحترم مجد الدّین افتخار الحکماء ابو السحری الصندلی،

صندلی که در زیر فلک ابنوسین خورشید بر مِثْلِ او سایه نگسترده و مادر دولت درحجرهٔ فضل فرزند چون او نپرورده خاطر خطیر او در اختراع لطایف معانی و افتراع ابکار ید بیضا و دم مسیحا نموده و آفتاب سمائی که بر سپهر ازرقی دعوی انوری میکند از علوّ مدایح معزّی و لطایف پهلوانی او درحجاب خجلت محتجب گشته دیوان او بستان جان افاضل و مستنیرهٔ ضمیر اماثل است و همه سخن او عالی و مصنوع و دلکشای و مطبوع است و از اوّل دیوان او تا آخر جمله مختار امّا بجهت استلزام کتاب بیتی چند از قصاید او که قلاید بحور فضل است آورده شد، در مدح پهلوان جهان ضیاء الدین قاضی تولک میگوید شعر

ای چو دل رفته ز ما چون جان بر ما آمده
همچو دل زین روی جان‌را بر تو سودا آمده
ای خرامیده ز پیشم با بناگوش چو سیم
با خطی در گرد سیم از مشک سارا آمده
من چو جَوْزَا بر میان جان کمر عشق ترا
تو چو زهره گشته راجع سوی جَوْزَا آمده
همچو گل نازک چو ریحان خرّم از من رفته باز
همچو نرگس شوخ و همچون لاله رعنا آمده

تـا بر سر عروس چمن دُر فشان کنند
دریـا بـابـر لؤلؤ شهوار میـدهـد
هر گوهر نفیس که در کان نهاده بود
خورشیـد بـاد صبح بگلزار میـدهـد
گلبن حکایت از بت کشمیر میکند
سوسن نشان ز لعبت فرخار میدهـد
گردون لاجوردی از خاك نیل رنگ
شنگرف میدمانـد و زنگـار میدهـد
قارون شدست باغ پس از نیستی از آنك
سیم و زرش شگوفـه بخروار میـدهـد
یـاقوت آبـدار گرامی همی شود
هـر قطرهٔ که ابر بگلزار میـدهـد
انهـار وصف رزمـهٔ بزّار می کند
اشجـار بوے کُلْبَـهٔ عطّار میدهـد
چون طوطیست شاخ زمرّد سلب که حق
از لعل آبـدارش منقـار میـدهـد
زرد و نزار نرگس بر پـا تنی درست
از رشك لالـه گونـهٔ بیمار میـدهـد
فرّ مدیح صـدر جهـان عنـدلیب‌را
بی سعی نفس ناطقـه گفتار میدهـد
از بهر خواب فتنه که پیوسته خفته باد
وی‌را خـداء دولت بیـدار میـدهـد
هرگز بنفشه بـار نیـاورده بود گل
تیغش بنفشه ایست که گل بار میدهـد

وقتی خوشست و چهره کشایان نو بهار
دارند پر ز نعمت فرخار آستین
آراست همچو لعبت فرخار در چمن
هر شاخ گل که داشت پر از خار آستین
از مشکبار لاله و کافور گون سمن
شد باغ‌را چو طبلهٔ عطّار آستین
از عکس جام باده تو گوئی که برگ گل
بوسیده دست ساقی و خمّار آستین
پر مشك كرد لالهٔ نعمان كش قبا
پُر زرّ و سیم نرگس عیّار آستین
کرد از برای خدمت بزمت عروس وار
گلزار پر ز لؤلؤ شهوار آستین
چون روی همچو ماه ترا دید بامداد
افشاند بر جمال تو گلزار آستین
تا چرخ نیلگون سلب باغ‌را کند
دامن ز لاجورد و ز زنگار آستین
بادا قباء عمر ترا از بقا تنه
وز عصمت خدای جهاندار آستین
بر جامهٔ حسود تو از فقر و اضطرار
بی پود باد دامن و بی تار آستین

شعر

شاه فلك ز تخت شرف بار میدهد
گل همچو نو عروسی دیدار میدهد
سروان چو سروران حشم صف همی کشند
یعنی که شاه تخت فلك بار میدهد

ـ زلف معنبر تو حجاب رخت بس است
خیره مپوش بر گل رخسار آستین
هر چند کآتش رخ تو هست بی گزند
با این همه ز حزم نگه دار آستین
ناگه مباد چون دل پر تاب من شود
در آتش رخ تو گرفتار آستین
دامن کشان تو میروی از کبر و میکنم
پر خون من از دو دیدهٔ خون بار آستین
درج دهان تنگ کشائی چو در سماع
در گیرد از لب تو بخروار آستین
بوسد بعشق زهرهٔ زهرا ترا ستان
در رقص بر زنی چو تو هموار آستین
پُر دُر شد از تو دامن آخر زمان چنانك
پر زر ز جود خواجهٔ احرار آستین
والا نظام دین که ز بهر نثار او
گلبن کند پر از گل و دینار آستین
هر روز وقت صبح فشاند چو مخلصان
بر آستانش گنبد دوّار آستین
شد جیب بحر و دامن کانها تهی ز نقد
تا گشت با کفش بسخا یار آستین
هرکو ببندگیش مقر نیست مقبلان
بر روی او زنند بانکار آستین
ای آنکه پیش پای تو هر مرد سرفراز
در گردن افگند بستغفار آستین

چونانك روح و راحت و شادی بجان خلق
از فرّ ظلّ رأیت سلطان همی رسد
شاهی که پیش خدمت او هرکه خسروست
از بهر فخر از بُنِ دندان همی رسد
از بهر زیب و زینت و تاج و سریر اوست
هر گوهری نفیس که از کان همی رسد
وز یمن جود دست و نثار قدوم او
در جوف بحر لؤلؤ و مرجان همی رسد
از دولت و سعادت ذات شریف اوست
هر تحفه کز طبایع و ارکان همی رسد
از کوس همچو رعد و ز تیغ چو برق او
بر فرق خصم آفت طوفان همی رسد
انعام عام و عاطفت او بهر مکان
بیرون ز حدّ و غایت و امکان همی رسد
بر کشتهاء خشك امید جهانیان،
فیض کفش همیشه چو باران همی رسد

و این قصیدهٔ غرّا که رشك جریدهٔ عذراست بامتحان ردیف آستین گفته است و پیش از وی هیچ کس که سر از گریبان فضل بر کرده‌است دامن سخن چنین قصیده نپرداخته است،

قصیده

جانا مپوش بر گل رخسار آستین
وز خون مرا مخواه چو گلنار آستین
گلنارگون شدست ز خون دو چشم من
از عشق آن دو نرگس خون خوار آستین
خواهی که تا قفاء مه آسمان دری
بنمای روی چون مه و بر دار آستین

فتنه‌را کوتـه بود دست از حریمِ ملك تو
تا بود دستت همیشه بـاد چون رمح طویل
کیش آزر محو شـد از تیغ آتش بـار تو
وز سنان آبدارت تازه شـد دین خلیل
تا همیشه شاخ گل با جام مُل باشـد حریف
تا همیشه خال لبَ با حسن رخ باشد عدیل
دست تو بادا طویل و جاه تو بادا عریض
عمر تو بـادا کثیر و عمر بد خواهت قلیل
بارهٔ دست ترا از فضل حق بادا نگین
بـارهٔ عمر ترا تأییـد حق بـادا فصیل

و همو گفته است در مدح سلطان خسرو ملك شعر

ای دل بیار مژده که جانان همی رسـد
وی دیده جای ساز که مهمان همی رسـد
وی تن اگرچـه کار تو از غم بجان رسید
جان‌را فرست پیش کـه جانان همی رسـد
کار نشاط و لهو ز سر تازه کن کنون
چون رنجهـاء هجر بپایان همی رسـد
ایّام درد و محنت و شدّت همـه گذشت
هنگام روح و راحت و درمان همی رسد
چون بلبلان نوا زن اندر بهـار فضل
کان تازه گل بصحن گلستان همی رسـد
ز آن بس که ابر چشم تو بگریست بر رخت
امروز بر رخت گل خندان همی رسـد
آری عجب مدار کـه از آب ابر چشم
در باغ و دشت لالـهٔ نعمان همی رسـد

از طبانچه روی چون زرنیخ من زرکار شد
تا کشیدی گِرْدِ شنگرفِ رخت خطی ز نیل
تو چو رضوانی لبت چون سلسبیل و رخ بهشت
جان خودرا کرده‌ام بر سلسبیل تو سبیل
جان دیگر یابم و هرگز نمیرم بعد ازین
گر بمن بخشی دمی زآن روح پرور سلسبیل
زنجبیل عذب داری در لب نوشین خویش
وز غم عشق تو دارم من تنی زار علیل
جان من یابد شفا و کم شود رنج دلم
گر لب نوشین تو بخشد بجانم زنجبیل
بس ظریف افتاد در بستان خوبی روی تو
از لب همچون رطب با قامت همچون نخیل
در همه عالم نبودی کس بخوبیٔ تو یار
گر نخیل تو نبودی در رطب دادن بخیل
تا کی از تیغ و سپر با ما سخن گوئی بس است
روی تو همچون سپر بینیت چون تیغ صقیل
تیرِ مُژگان در کمان پر خم ابروی تو
دلربای آمد چو اندر دست شه تیغ سلیل
ماه عالی رایتش هرجا که تابد مهروار
آسمان هادیش باشد مشتری گردد دلیل
شاد باش ای آفتابی کز کمال مرحمت
ظلّ عدل و رأفت تو هست در عالم ظلیل
بس عجب نبود که زیر سَمّ اسپت در چرا
از زمین سر بر زند شاخ زمرّد چون فصیل

پادشا خسرو ملکشاهی که هر سالش خراج
ی فرستد رای مرجان خان دُر و قیصر عقیق
لیك چون بر سر نهد تاج آسمان و آفتاب
آن یکی باشد برو فیروزه آن دیگر عقیق
شمس شاهان است و بینی وقت بزم و روز رزم
در یسارش جام لعل اندر یمین خنجر عقیق
ای عجب ده قرن باید تا یکی سنگ از قضا
گردد اندر جوف معدنها ز نور خور عقیق
لمعهٔ خورشید تیغش چون فتد بر فرق خصم
در زمان اورا همی خون روید از مغفر عقیق
تیغ [آتش بار] ریزد خون چنان کز موج آن
لاجوردین چرخرا گردد خم خیبر عقیق

(۱۱۹) الاجلّ النحریر ضیآء الدین عبد الرافع بن ابی الفتح الهروی،

عبد الرافع جهان فضل و مکان هنر و آسمان مجد و بزرگی بود در فضل مدار دوران و در لطف نادرهٔ زمان و در علم طبّ مهارتی کامل داشت و در فنون لغت بشارتی شامل، طبع او چون دست موسی بود و در علم طبّ ویرا نفس عیسی و در دولت سلطان خسرو ملك محترم و ممتحن بود و رسالهٔ جلالیّه که در تفسیر نوروزیّه نام او نظم کرده است بر بزرگئ او برهان باهر و حجّت ظاهرست و در نوبت سلطان شهید معزّ الدنیا و الدین انار الله برهانه بواسطهٔ فضل و هنر جانب او مرعی ماند و این قصیده در ثناء آن شاه هلال رکاب جوزا ستام محمّد بن سام تغمّده الله برحمته پرداخته‌است،

قصیده

تــا بر آمــد از رخ شنگرف رنگت برگ نیل
جسم من شد شاخ نال و چشم من شد رود نیل

شکل جرم او میان لون یاقوتی شفق
جام زرّینی پــر از خمر مروّق مینمود
دهر گوئی ناچخی بر ورقـهٔ کحلی نهـاد
در جهان اهل جهان‌را دست مطلق مینمود
ما چو روحانی شده اوصاف او در چشم ما
همچو سیمین غبغب قومر فرزدق مینمود
بود توسن ابلق دهر و بیابانی سپهر
زان بیابان او چو نعل توسن ابلق مینمود
گه چو نیمی یاره از بازوی خوبان می بتافت
گه چو یك چنگل ز جُرّه باز ازرق مینمود
از هلال عید کار چرخ و انجم راست چون
کار دنیا از سراج الدولـة رونق مینمود

شعر

سلك لؤلؤ تـا نمود او بـا تبسّم در عقیق
من همی بارم زعشقش بر رخ چون زر عقیق
شکّر و لؤلؤ بپاشد در سخن گفتن لبش
بس غریبست این که پاشد لؤلؤ و شکّر عقیق
گاه نطق جان فزای و خنـدهٔ دلکش نگر
تـا ببینی شکّرش در پسته لؤلؤ در عقیق
بر عقیق لب در آمد چون زمرّد خطّ او
خود چه سان زیبا بود خطّ زمرّد بر عقیق
کهربا رخ گشتم از عشق لب چون بُسّدش
هر زمان گیرم کنون آن کهربارا در عقیق
از من بی سیم و زر چون یار من زر خواستست
کردمی بایـد سؤال از شاه بحر و بر عقیق

کوتاه کرده صبر مرا محنت فراق
بر من دراز گشته چو یوم الحساب شب
بودم بدان امید که خورشید وصل‌را
بر من یکی بتابدی چون ماهتاب شب
بر من گذشته بی لب شیرین یار تلخ
چون روز خصم خسرو مالك رقاب شب
کیخسرو جهان که ز باس حسام او
هر دم ز خواب بر جهد افراسیاب شب
روز وغا بگوش یلان صوت کوس او
خوشتر بود ز نغمت چنگ و رباب شب
بد خواه روز رزم بتیغ چو آب تو
غلطد بخون چنانکه خور اندر نقاب شب
رخشد بروز معرکه از گرد قیرگون
تیغش بدان صفت که درفشد شهاب شب
شاها ز عشق صبح فتوح تو می کند
در آمدن برای گذشتن شتاب شب
روزی که بر عدُوت نباشد چو شب سیاه
راند ز بس عتاب بران روز آب شب
گر نیستی زمانه برای رضای تو
شمشیر روز بر کشدی از قراب شب
روزی هر آنکه زد بخلافت نفس ورا
یکپاس زنده پیش نه بیند صواب شب

شعر

دوش گردون در صفت بحری معلّق مینمود
ماه نو بر وی چو زرّ اندود زورق مینمود

در عالمی که حاکم عشق تو کرد حکم
یك چك عشق ما نشد از صد گوا درست
بی دولت وصال تو ماندیم ز آنکه هست
در وعدهٔ وصال حدیث تو نادرست

(۱۱۸) الاجلّ جمال الدین فخر الشعراء محمّد بن علی السراجی،

سراجی که شمع جمع افاضل بود و بدر سپهر فضایل دل مشعلهٔ گردون از رشك علوّ سخن او چون فتیله تافته و شرف قربت ابو الملوك سراج الدولة یافته و این قصیدهٔ غرّا که نور معانی او روزرا طعنه زند اگرچه ردیف ابیات او شبست در مدح سلطان خسرو ملك میگوید و همین قصیده بر تقدّم او دلیل روشن و برهان واضح شعر

چون خواست روی خویش نمود از حجاب شب
بر روی روز بست ز ظلمت نقاب شب
سیمرغ آفتاب چو افتاد در غروب
ناگه طلوع کرد چو پرّ غراب شب
با لشکر نجوم بر آمد ز باختر
ناچخ ز ماه ساخته رمح از شهاب شب
گوئی که عرض کرد همی بهر جنگ روز
در صحن آسمان سپه آفتاب شب
ز آنسان جهان گرفت که گوئی فلك مگر
فیروزه خیمه ایست مر اورا طناب شب
گیتی که گشته بود ز عمر دراز پیر
کردش ز مشك سوده و عنبر خضاب شب
آفاق تیره گشته و از تیرگی درو
من همچو اکمهی که بود در حجاب شب

(۱۱۷) الاجلّ معین الدین سراجی بلخی،

شمع جمع افاضل و سرو جویبار فضایل بود سراج وهّاج سپهر از غیرت پرتو مشعلهٔ قریحت او سوخته و افاضل و اماثل خراسان هر یك از شعلهٔ خاطر او در تراکم ظلمات محن هزار چراغ افروخته و این چند بیت از غزلیّات او تحریر افتاد تا از روایع و بدایع اشعار او بدین ابیات استدلال گرفته شود،

غزل

هرکجا عشق یار می آید * نالهٔ عقل زار می آید
گلستانیست عارضش که درو * گل خوبی ببار می آید
در دو چشمم خیال عارض او * عوض نو بهار می آید
بر من از نام عشق او شب و روز * ستم روزگار می آید
من کیم خود که سال و ماه مرا * غم او غمگسار می آید
چون خریدار او نیست عشق * خسرو روزگار می آید
ای جوادی که ملك و ملّترا * از حسامت حصار می آید
بر محكّ قبول بی مهرت * زر جان کم عیار می آید
شجر نظم‌را بمدحت تو * از معانی ثمار می آید
ساعد بخت‌را ز خدمت تو * از جوانی سوار می آید

غزل

ای عهد تو شکسته و پیمان ما درست
در هر دلی ز عشق تو داغ بلا درست
هم بیدلان ز فرقت تو در عنا دژم
هم عاشقان بجستن تو در وفا درست
عهد تو در نمودن سستی خلل فزود
عهد ترا شکسته توان گفت یا درست
دامن ز اشك دیده بخون در توان کشید
چون در غم تو نیست گریبان ما درست

گر گفته امر بنفض غبار سمند تو
لفظی بهیچ صورت و رمزی بهیچ فن
در ذکر و در حکایت و در شعر و در غزل
در شکر و در شکایت و در سرّ و در علن
گوینده ز ارتسام بساط رفیع تو
همچون اُوَیْس‌را حسبی بست در قرن
در من حسد کرا و ز من درد سر چراست
نی راح در دل من و نی روح در بدن
نی مُل نه مال دارم و نی فرش و نی بساط
نه زر نه زور دارم و نی رحل و نی عطن
آزادهٔ کجاست که گیرد مرا بغل
بیرون کند ز بیهق و گوید که الوطن
نی نی که شمع جمع منم کز صبوح فضل
از آب چشم و آتش دل پر کنم لگن
گر روز محنتم بسر آید ز دور چرخ
یك شب بفرق بر نهم این جان خویشتن
من صرصر هلاکم و او نسج عنکبوت
گر هیچ عقل دارد ازین بهش گو متن
خوش باد باش تو و جهان گیر و زر ستان
خالی مباد هرگز درِ آمد و شدن
دستت ز جام زرّین و پای از رکاب سیم
پشتت ز بالش و برت از دلبر ختن
خود می برو مان که برد دشمن آب روی
خود می خور و مده که خورد حاسدت حزن

بـاد صبا پیام گل آورد دوش و گفت
کای خاطر تو صیقل ارواح‌را مسن
از من تـرا نصیحت دارد تغیّرے
رای نقیب روی زمین سیّـد زمن
گفتم که ای صبا خبر این بودن از سبـا
بر خیز در زمان گذری کن سوی عدن
گو کای سپهر مکرمت و آفتاب جود
مـاه امل مکـان کرم مرکز فطن
گر دشمنی قمیص غرض‌را بخون زور
آلوده کرد مشنو از آن بیخرد سخن
ای یوسف زمانـه نگه کن که این رهی
چون گرگ فارغست و چو یعقوب ممتحن
سوگند مومنان بخـدای و بشیر صدق
و آنگـه بحقّ سیّـد سادات ابو الحسن
سوگند قاضیان بخدای کـه بر کشیـد
هفت آسمان و کرد درو انجم انجمن
سوگـنـد صوفیان بصفا و بطیب وقت
سوگنـد عارفان بوفـا و بحُسْن ظن
سوگنـد اهل معنی بالملح و الوفـا
سوگنـد اهل تقوی بالفرض و السنن
سوگند عاشقان بوصال و کنار و بوس
روز وداع و فرقت احباب در دمن
سوگنـد ابلهان کـه مرا مرده بینیـا
و آنگـه بدست خویش بپیچیده در کفن

سیمرغ حسن بود و لیکن ز پنج مرغ
بودش سبب مرکّب و اخلاق مقترن
همّت ز باز و فر ز همای و تگ از نعام
طوق و غبب ز فاخته طاقت ز کرکدن
زین کردمش بلطف و نشستم برو بلعب
همچو فریشته که نشیند بر اهرمن
راهی چو چشم مور و درو حلقه کرده مار ١
بو سهل بود سهلش و حزنش ابو الحزن
از دست چپ هلال چو سیمین یکی کمان
در دست راست روز چو زرّین یکی مجن
گفتی هلال یوسف و شب تیره چاه بود
عیّوق دلو و بسته مجرّه درو رسن
گفتم که ای غراب مگر بهر اغتراب
دادت خدای پر که مرا در جهان فگن
گفتا که پر ندارم لیکن همی ز شوق
سوی جناب سیّد ایران کنم اون
صدر زمانه قبلهٔ اقبال تاج دین
تاجی کزوست جوهر اقبال را ثمن
از رای اوست چشمهٔ خورشید با رَمَد
وز جود اوست دیدهٔ امّید با وسن
شش چیز دادش ایزد خالی ز شش و پنج
وین منّت از خدای رؤفست و ذو المنن
نفس از هوا سر از هوس و همّت از ملال
دست از درم دل از غضب و جبهت از عطن

می ریخت بــر صحیفهٔ گل برگ ناردان
می کنـد نـار بر بر سیمین ز نـاروں
رضوان تو گفتهٔ که بمـاشورهـاء سیم
شبنم همی بچینـد از برگ نسترن
گفتا که ای وصال تو یك روزه همچو گل
من بر تو همچو بلبل دل خسته مفتتن
گیرم که تیره شـد ز حوادث صفای تو
آخر کجا شـد آن همـه عهد و وفاء من
بر کف شراب و می چکنی زحمت سراب
در بــر سُهیل می چکنی دورت یمن
گفتم رهین عشقم و دایم زمـام حکم
دارد سفــر بقبضــهٔ تقــدیــر مرتهن
کردم ترا وداع و بر آسودی از صـداع
رفتیم و غُرَّ جارُكَ بالجِـدِّ و الظَّعَن
خیز ای غلام شانه کن آن ادهم این حدیث
دارد شجون و هیچ نزایـد بجز شجن
زین هیکلی لطیف نـه چونانك لامعی
می رانـد سوی بارگـه احمـد حسن
آورد پیش شانــه زد آن زلف تـابـدار
همچون یکی صنم کـه بیارایـدش شمن
گفتی یکی عروس بدیع آمـد از حبش
از عنبرش سراغچ و از مشك پیرهن
گفتی که از زبرجـد خالص چهـار کعب
گوئی ز سینهـاء زمین می کشـد لبن

تـا دلم جان کند انـدر سر بیدادی تو
تـا جواب غم بیـدادگرت بـاز دهم
نی خَمُش بـاشم ترسم کـه سرت بر گردد
که ازین قصّه اگر هیچ سرت باز دهم

و این رباعی در حقّ پسر نی زنی گفته است — رباعی

ای نی زن پیمان شکن حور نژاد * چون نی زدیم تو چند پیمام بـاد
یکبار چو نی مرا شکر بخش از لب * تا همچو نی از دم تو نکنم فریـاد

و این رباعی در حقّ درزی بچهٔ گوید، — رباعی

دل در غم درزی بچـهٔ حور نژاد * چون رشته بتاب محنتش تن در داد
بسیار چو سوزن ارچه سر تیزی کرد * هم بخیهٔ بی زریش بر روی افتـاد

(۱۱٦) الاجلّ مجد الدین ابو البرکات، رحمة الله علیه،

از امجاد خراسان و افاضل گیهان بود شهد سخنش صافی و عسل کلامش شافی و در فنون فضایل بر سر آمده و رای او غیرت خورشید انور آمده این قصیده از قلاید قصاید اوست در مدح تاج الدین رئیس خراسان گفته است، — شعر

آمـد گهِ وداع بچشم آن مـه ختن
دو جزع پر فتور و دو یاقوت پر فتن
بر دُر ز لعل میم و در آن میم صد شکر
بر گل ز مشك جیم و در آن جیم صد شکن
لولو چکان ز نرگس بر لاله در عتاب
سنبل چنان بفندق بر صدغت از سمن
چون یاسمین کـه باشد نسرین برو صبا
یـا آسمان کـه دارد پروین برو سکن

چون حصاری بـر شجـاعان دلیر جنگجوے
جملـه مرجان درع و زرّین تیغ و یاقوتی سنان
چون درختی بیخ او از آهن و از سندروس
شاخ و برگ و بارش از شنگرف و زرّ و زعفران
شخص زرّینش چو خـدّ نیکوان لالـه صفات
فرق مشکینش چو خطّ دلبران سنبل ستان

و در مدح میگوید هم درین قصیده — قصیده

آز جز نان طمع بر خوان جودت نشکنـد
ز آنك از تو تازه‌تر هرگز نـه بیند میزبان
کلك تو اختر نمایـد از معـانی در مسیر
لفظ تو گوهر فشانـد در محافل از بیان
و این اگر از روی معنی اندرین می بنگری
پس تو دریا در بیان داری و اختر در بنان

و از دوستیٔ شراب اقتراح کرد

آتشی گردون زدست انـدر دلم * تا بنگذارد که یك دم خوش زنم
من نیم اقبال تو تـا هر زمان * بانگ بر گردون گردش کش زنم
یك صراحی آب چون آتش فرست * تـا ازان آبی برین آتش زنم

غزل

گر سه بوسـه بلب چون شکرت بـاز دهم
آخر از حال دل آنجـا خبرت بـاز دهم
زادهٔ چشم مرا لعل بـدانم کـه اگر
روز وصلی بود از چهره زرت بـاز دهم
هر دم آیم بسر کوی تو بـر بوے وصال
دل بدست ستم کینه‌ورت بـاز دهم

هر چند مطایبه است تا دانی * کاین بار سخن بتیغ میگویم

و درین قصیده صفت زمستان میکند، — قصیده

سوزش الماس می بارد فلك بر آبگیر
خوردهٔ کافور می ریزد هوا بر بوستان
شد ز سرما بسته در پولاد گوهردار آب
و آب چون پولاد گوهردار شد در آبدان
غایت سرما رسید آنجا که از آسیب او
می نیارد بود یك ساعت برهنه آسمان
تا طناب خیمهٔ ابر اندرو بندد هوا
هر زمان از بشم و نقره میخ سازد ناودان
باغ می ماند بهندستان ز انبوهیٔ زاغ
و آب ماند تیغ هندی‌را که مالی بر فسان
شاخها کافور بار آورد و این نبود عجب
شاخ اگر بار آورد کافور در هندوستان

و هم درین قصیده صفت آتش میکند — قطعه،

آتشی کز عکس او چون ماهیٔ زرّین شود
زورق ماه اندرین دریاء همچون بادبان
آفتابی لعل پاش و اخگری اختر نمای
گلبن دینار بار و لالهٔ لولو فشان

و هم در اینجا صفت محرقهٔ آتش کند — قطعه

آهنی دامی پر از مرغان زرّین پر و بال
پای و سرشان هم شبه تمثال و هم یاقوت سان
طرفه مرغانی که گاهی پر زدنشان در هوا
هم بیفتد پرّ و بال و هم بریزد استخوان

چو هست آلت توقیع و رزم تو چکند
زمانه گر نکشد حیف و بار تیغ و قلم
خدایگانا این بینهاء خوب بدیع
نوادریست هم از اعتبار تیغ و قلم
اگرچه هرچه درین شعر خوب خاطر زاد
یکی نباشد از صد هزار تیغ و قلم
و لیك هست زمانه گواه من کاین بار
برین قصیدهٔ شدم شهریار تیغ و قلم
بامر و حکم قلم تیغ تا شود گلگون
شکفته باد ز تو نوبهار تیغ و قلم
شگافته سر و خایسك خورده باد عدوت
چو تیغ و چون قلم از کارزار تیغ و قلم
همیشه دست تو بادا چو دست رس داری
بدست گیری دین دستیار تیغ و قلم

و درین قصیدهٔ صفت گلها و میوها یاد میکند و میگوید بیت

همه عقیق لب و سرو قد و نرگس چشم
همه سمن بر و گُل عارض و بنفشه عذار

آبی

گمان بری که مگر هست گوی زر اندود
برو ز صندل سوده نشسته گرد و غبار

سیب

چو مهرهاء زمرّد میان زر تنك * کند پدید رخ سیب سبز از اشجار
شدهٔ منقّط روی زمرّدش بعقیق * چنانکه نقطهٔ شنگرف برا رخ زنگار
و در قطعه میگوید

هم تیغ ترا چو برق میخوانم * هم دست ترا چو میغ میگویم

عجب نباشد اگر مدح خوان شوند ترا
زبان پر گهر شاهوار تیغ و قلم
بر مخالف ذات و دو چشم خصم ترا
کبود کرد و سیه نیل و قار تیغ و قلم
بآب و نار تشبّه کنند و زان دارد
زمانه یکسر موج و شرار تیغ و قلم
چو سیل و صاعقه کوشنده‌اند و پوینده
بغرق و حرق عدو آب و نار تیغ و قلم
بزهر و قهر بر آری همی هلاك و دمار
ز دودمان عدو زآن دو مار تیغ و قلم
میان تهی و دو رویست دشمن تو مگر
باصل هست ز خویش و تبار تیغ و قلم
برنگ مهر و سپهرند وز نفاذ تو هست
فزون ز مهر و سپهر اقتدار تیغ و قلم
هرآن ستاره که بد چرخ‌را نثار تو کرد
ز روی ظاهر و باطن نثار تیغ و قلم
اگر نه عدل تو بودی کجا رها کردی
زمانه زر و گهر بر عذار تیغ و قلم
نبوده است و نباشد ز خسروان جهان
نظیر و مثل تو کس حق گزار تیغ و قلم
ز انتقام تو آن دید دشمن تو چو شد
انامل و کف تو جفت و یار تیغ و قلم
که دید از آهن و آتش باوّل و آخر
رخ شخوده و فرق فگار تیغ و قلم ۲٤

عجب بود چو برنگ و بلون سیم و زرنـد
بدست او در چندان قرار تیغ و قلم
فلك پیاده شود ز اسپ خویش چون بیند
انامل و کف اورا سوار تیغ و قلم
چنانکـه بر روش روزگـار زد عدلش
نیام گشت قلمدان حصار تیغ و قلم
بر حسود و رخ بـد سگـال او دارد
بزردی و بکبودی شعـار تیغ و قلم
برهنـه خوب‌تر و سرنگون شریفترست
حسود اوست مگر مستعار تیغ و قلم
یکی بخنـدد بر دشمنش یکی گریـد
برزم و بزمش اینست کار تیغ و قلم
فروغ لون رکاب و نگین او دارنـد
از آن شدست جهان خواستار تیغ و قلم
رهی و مادح اورا کمر دهنـد و گهر
زبان لال و میان نزار تیغ و قلم
بسی کشیـده جهان انتظار دولت او
چنانکـه دانش و داد انتظار تیغ و قلم
ستودن فلك تیغ گون قلم چو برفت
حواله گشت بـدو گیر و دار تیغ و قلم
چنان نشانـد درو گوهر بیان ز بنان
کـه پُر ز دُر و گهر شـد کنار تیغ و قلم
زهی بسان نبی پیشوای دولت و دین
زهی بسان علی کامکـار تیغ و قلم

(۱۱۵) الحکیم الکامل شرف الافاضل محمّد بن عمر الفرقدی

که مرقد فضل بر فرق فرقد می نهاد و شکر آب بیان او سکرات جهل‌را تسکین می داد، در خراسان بکمال هنر و قوّت فضل از اقران در گذشت و بساط نظم عنصری‌را بدست حسن شاعری در نوشت و در حضرت سلطان سعید غیاث الدنیا و الدین محمّد بن سام تغمّده الله برحمته از مخصوصان بود و اشعار معسول او در آن بارگاه مقبول، این چند بیت در حق او گفته،

ای تیغ تو بی مجال تأخیر * چون تیغ سپیده دم جهانگیر
در عالم کهل یکی جوان بخت * مثل تو نداد گنبد پیر
ای بر در بارگاه جاهت * نُه حلقهٔ چرخ همچو زنجیر

و قصیده گفت بامتحان افاضل ردیف تیغ و قلم و سخت لطیف میگوید،

قصیده

کس از ملوك جهان یادگار تیغ و قلم
نبوده است مگر شهریار تیغ و قلم
خجسته خسرو سلطان شرق و غرب کزوست
بشرق و غرب جهان کار و بار تیغ و قلم
غیاث داور دنیا و دین که قدرت او
چو روزگار شد آموزگار تیغ و قلم
ملك محمّد سام جهان ستان که فزود
بفرّ یمنِ یمینش یسار تیغ و قلم
برزم و بزم چه مرجان فشان چه لولوبار
بسیم خام و بزرّ عیار تیغ و قلم
گهی بنفشه دمد گاه لاله در دستش
ز بید و نرگس بی برگ و بار تیغ و قلم

باد کبر و سلطنت گوش دلش‌را می نماند
کز خلیل الله شنیدے حجّت پیغمبری
لا جرم دارای گیتی پشّه‌را نصب کرد
تا کند هر لحظهٔ با او مصاف و داوری
پشّه چون بی اعتضاد نیزه و عون سپر
یافت از تأیید حق بر کشتن او قادری
قابض ارواح‌را فرمان رسید از فیض حق
کای همای جانستان ذروهٔ نیلوفری
خیز تا جان هوس پروردهٔ آن خاکسار
از پی آرایش دوزخ سوی مالك بری
آن بلا دانی بنمرود از چه معنی می رسید
با تو گویم گر مرا از اهل تهمت نشمری
ایزدش هر لحظه میفرمود تعذیبی دگر
تا چرا آورد بیرون رسم کرگس پروری

رباعی

دی ان مه من چو روی از مهر بتافت
مه زیور نیکوئی ز رخسارش یافت
گفتم که چرا موی نمی بافی گفت
نی کار که آخر بجهان شعر که بافت

رباعی

گیسوی تو در سینه‌گری موی شکافت
با پشت تو شد جفت وز مه روی بتافت
تا خود چه رسد بروی شمشاد اکنون
چون گیسوی پر خمت چنان پشتی یافت

خواهی که صدف دین گهر باز ندارد
هنگام سخن عرضه مکن رشتهٔ لؤلؤ
ما لاله‌ستان کرده ز خون روی و تو آنگه
در خواب کنی نرگس خون خوارهٔ جادو
ای زلف شب انگیز و رخ روز تمامت
چون عنبر و کافور بهم ساخته هر دو
آخر دل بی جرم مرا چند بر آری
زنجیر کشان تا بسر طاق دو ابرو
گفتی که بزر کار تو روزی سره گردد
آری همه امّید من اینست ولی کو
گردون ستمکار جفا پیشه نماند
تا از تو شود کار یکی دل شده نیکو
بستم در اندیشه که چیزی نکشاید
زین خانهٔ شش گوشه و زین پردهٔ نُه تو
آن به که نهم روی بدرگاه وزیری
کز بهر شرف چرخ کشد غاشیهٔ او
آن ملك طرازی که دگر بار جوان شد
از دولت او دهر خرف گشتهٔ بد خو
آن کز هوس راستیٔ طبع لطیفش
هر سال رود چشمهٔ خور سوی ترازو
گر شرح دهد تیر فلك منصب کلکش
بی آب شود خنجر بهرام بباقو

و این قطعه در هجو کرگس گفته است، قطعه

آن شنیدستی که نمرود از مقام افتخار
مُدّتی می سود بر گردون کلاه سروری

هر دم بسوی مشرب عذبش ز آب چشم
گردون هزار نامه نبشت از زبان نی
ای چرخ رتبتی که بخارا بدور تو
در چشم چرخ همچو زمین خوار کرد ری
عزم تو گاه سیر بخورشید گرم رَو
از راه طعنه گفت که آهسته نیك پی
چون شد ز عکس خطّ تو اکسون شب تمام
گشت از خجالت آب روان از مسام خوی
بگذار تا بخط و کفت اقتدا کنند
شام سیاه کاسه و صبح سپید پی
کیوان باوج قصر تو هرگز کجا رسد
چون هست آستانهٔ تو فوق کلّ شی
صدرا مدان ز جنس دگر شاعران مرا
دانم که اهلِ رُشد شناسی ز اهل غی
در شیوهٔ سخن نرسد هیچ کس بمن
هرگز بگرد شمس رسیده است هیچ فی
تا لازم حیات بود اعتدال طبع
بادا رسیده صیت جلال تو حی بحی

قصیده

از روی تو چون کرد صبا طرّه بیکسو
فریاد بر آورد شب غالیه گیسو
از زلف سیاه تو مگر شد گرهی باز
کز مشك بر آورد فلك تعبیه هر سو
از شرم خط غالیه تاثیر تو مانده است
در وادئ غم با جگر سوخته آهو

از می ببارگاه روان قاصدی فرست
چون کرد قاصدان صبارا زمانه پی
از خطّ سبز پیکر معشوقه بهره گیر
کایّام کرد مفرش مینای باغ طی
گلگون عیش‌را پس ازین . . . . . تنگ دار
چون ملك باغ پست شد از ترك تاز دی
هر دم حدیث صفوت کوثر چه میکنی
نسپرده بزم خسرو و عشرت بزیر پی
صاحب قران مسند اقبال تاج دین
کآبی دگر گرفت ازو گوهر قُصی
والا محمّد بن محمّد که پیش او
بر چهرهٔ قباد نهد روزگار کی
طوطی مقالتی که ز تاثیر نطق او
شاخ شکر دمید ز جرم نحیف نی
چون دست او صحیفهٔ اقبال نشر کرد
در ناله آمدند کریمان آل طی
پرسیدم از خرد که فلك هست صدر او
از ساقی عرش منهیٔ تقدیر گفت هی
می گفت عقل دوش که حامی وهم کیست
آواز داد چرخ که رای رفیع وی
آن چرخ سرعتست سمندش که نعل او
ابروی فتح نقش کند بر رخ جُدی
فکرت مسیر وهم سپاهی که می کشد
دست فلك دوال رکابش ز یال کی

شاها خلایق از تو عزیز و توانگرند
درویشیم سزد که بدست هوان دهد
پوشیده زهره جامهٔ زربفت و مشتری
محتاج خرقه ایست که در طیلسان دهد
در عهد چون تو شاهی کز فضلهٔ سخاث
هر روز چرخ‌را شب دریا و کان دهد
شاید که بعد خدمت یکساله در عراق
نانم هنوز خسرو مازندران دهد
تا آسمان چو کسوت شب‌را رفو کند
گه از شهاب سوزن و گه ریسمان دهد
بادی چنانکه کسوت عمر ترا قضا
یك سر طراز مملکت جاودان دهد

(۱۱٤) الامام الاجلّ شمس الدین محمّد بن عبد الکریم الطبسی،

نادرهٔ ایّام و لیالی که او خزانهٔ جواهر و لآلئ معانی بود خواطر و اذهان فضلا بکنه نکتهٔ که او پرداختی نرسیدی و طباع سلیم و خواطر مستقیم در پیش قریحت او معوّج نمودی، در سمرقند فضایل او سمر شد و صاحب اجلّ نظام الملك صدر الدّولة و الدین اورا در ظلّ عنایت و رعایت خود آورد و او آنچه در مدح او پرداخته است همه عذب و دلاویزست و اشعار آبدار او بسبب ذوق و لطف شهرتی گرفته است،

شعر،

خیز ای گرفته روی مه از طلعت تو خوی
تا چهرهٔ حیات بشوئیم ز آب می
پر خنده دار صبح دم از می لب قدح
تا کی دم زمانه خوری چون دهان نی

هر سر گرائی که کند خصم تو بعمر
بازوش وقت حملـه بگرز گران دهـد
ای خسروی کـه حفظ تو هنگـام اهتمام
گوگردرا ز صولت آتش امان دهـد
هرجا کـه رایت از در تدبیر در شود
تقدیر بر وسادهٔ حکمش مکان دهـد
پیرنـد چرخ و اختر و بخت تو نو جوان
آن به که پیر نوبت خود با جوان دهـد
فرِّ همـاے سلطنت آنـرا بود بحقّ
کش حکم تو بسایهٔ چترش امان دهـد
هر اهنی که در سر چوبی کنند راست
چون رمح تو چگونـه قرار جهان دهـد
اعجـاز موسوی نـدهـد هرکجـا کسی
چوبی شعیب وار بدست شبان دهـد
صد قرن بر جهان گـذرد تا زمام ملك
اقبال در کف چو تو صاحب قران دهـد
در رزم رستمی تو و در بزم حاتمی
گردون ترا عنان فرح بهر آن دهـد
بـا بحر بر زنی چو بدستت قدح نهـد
وز مهر کین کشی چو بدستت عنان دهـد
هرکو چو تیغ بـا تو زبان آوری کنـد
قهرت جواب او بزبـان سنان دهـد
بر گرد بارگـاه تو کیوان شب بتـافت
تـا روز بوسـه بر قـدم پاسبـان دهـد

وقتست اگر لب تو بعهد مزوّری
بیمار عشق‌را شکر و ناردان دهد
مائیم و آب دیده که سقّای کوی دوست
صد مشك ازین متاع بیك تای نان دهد
آن بخت کو که عاشق رنجور قوّتی
با این دل ضعیف و تن ناتوان دهد
و آن طاقت از کجا که صدائی ز درد دل
در بارگاه خسرو خسرو نشان دهد
فریاد من ز طارم گردون گذشت و نیست
امکان آن که زحمت آن آستان دهد
نُه کرسیِ فلك نهد اندیشه زیر پای
تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد
در موضعی که چون دم روح القدس ز باد
نصرت همای رایت اورا روان دهد
تیغش ز کلّهٔ سر بی مغز دشمنان
نسرَینِ چرخ‌را چو هما استخوان دهد
در برگ‌ریز عمر عدو صرصر اجل
نوروزرا طبیعت فصل خزان دهد
و اطراف باغ معرکه‌را تیغ آب رنگ
از خون کشتگانش گل و ارغوان دهد
تر دامنیٔ دشمنش از روی خاصیت
رنگ از برون جوشن و برگستوان دهد
راه نجات بسته شود بر زمین چنانك
۲٤ مرگ از حذر عنان بره کهکشان دهد

آن سر که چرخ از سر تکلیف بر گرفت
در امتثال حکم تو بر آستان نهاد
تا در قبول عقل نیاید که آدمی
دل بر بقاء مملکت جاودان نهاد
جاوید زی که نوبت ملك ترا قضا
در وجه دفع فتنهٔ آخر زمان نهاد

هموراست

شرح غم تو لذّت شادی بجان دهد
لعل لب تو طعم شکر در دهان دهد
طاؤس جان بجلوه در آید ز خرّمی
گر طوطیٔ لبت بحدیثی زبان دهد
شمعیست چهرهٔ تو که هر شب ز نور خود
پروانهٔ عطا بمه آسمان دهد
خلقی ز پرتو تو چو پروانه سوختند
کس نیست کز حقیقت رویت نشان دهد
زلفت بجادوئی ببرد هر کجا دلیست
و آنگه بچشم و ابروی نا مهربان دهد
هندو ندیده‌ام که چو ترکان جنگ جوی
هرچه آیدش بدست بتیر و کمان دهد
جز زلف و چهرهٔ تو ندیدم که هیچ کس
خورشیدرا ز ظلمت شب سایبان دهد
مقبل کسی بود که ز خورشید عارضت
هجرانش تا بسایهٔ زلفت امان دهد
گر در رخم بخندی بر من منه سپاس
کان خاصیت همی رخ چون زعفران دهد

شـاه جهـان مظفّر دین خسرو عجم
کز فخر پـای بر سر هفت آسمان نهـاد
در تنگ نـای بیضهٔ تـدبیر عدل او
نقّـاش طبع صورت مرغ شیان نهـاد
قدرش رکاب با فلك اندر رکاب شد
فرمانش بـا زمانه عنان در عنان نهـاد
ای صفدری کـه در صف هیجا ترا خرد
همتای پیل جنگی و شیر ژیان نهـاد
از انتقام عدل تو بـا ضعف خویش کبك
در چشم بـاشه و دل باز آشیان نهـاد
چشم بنفشه صورت قهرت بخواب دید
سر چون عدوت بر سر زانو از ان نهـاد
بر بـام هفت قلعـهٔ گردون هزار شب
حزم تو پـای بر زبر پاسبان نهـاد
تو بی قرینی از همـه اقران از آن قبل
نامت زمانـه خسرو صاحب قران نهـاد
دستت سبك مخالف دین‌را ببـاد داد
ز آن بادها که در سر گرز گران نهـاد
جاه تو اسپ بر سر مهر سپهر تـاخت
جود تو داغ بر دل دریـا و کان نهـاد
جز سرمـهٔ اجل نبرد حسرتی کـه دهر
در چشم دشمن تو بنوك سنان نهـاد
تیر تو مسرعیست کـه پیش از زه کمان
تقـدیر مژدهٔ ظفرش در دهان نهـاد

قصیده،

تا غمزهٔ تو تیر جفا بر کمان نهاد
خوی تو رسم خیره کشی در جهان نهاد
بس جان نازنین که بلارا نشان شده
زآن تیرها که غمزهٔ تو در کمان نهاد
صبرے که در میان غم دستگیر بود
از دست محنت تو قدم بر کران نهاد
عیبی که چشم عقل بدوزد ز تیرگی
دست زمانه در سر زلفت عیان نهاد
و اندیشهٔ که کم شود از لطف در ضمیر
گردون براز با کمرت در میان نهاد
بر ره نشسته دیده که تا چون وفا شود
آن وعدها که لطف تو در گوش جان نهاد
در خط شوم ز سبزهٔ خطّ تو هر زمان
تا لب چرا بر آن لب شکّر فشان نهاد
بر سر زنم ز غیرت زلفت که از چه روی
سر بر کنار تازه گل و ارغوان نهاد
این گونه مشکلات که در راه عشق تست
دل بر وفای عهد تو مشکل توان نهاد
دانم یقین که نشکند الاّ ثنای شاه
مهری که عشوهٔ تو مرا بر زبان نهاد
منّت خدایرا که بنام خدایگان
بر چرخ پیر مسند بخت جوان نهاد
دست زمانه گوهر شاهی بفال نیك
در آستین حکم قزل ارسلان نهاد

صریرِ کلكِ تو در کشفِ مشکلات جهان
چنانکه نغمهٔ داود در اداء زبور
بزیر دامن افلاك خلقت آن مجمر
که کرد جیبِ اُفُق‌را پُر از بخار و بخور
بگردِ خطّهٔ اسلام حفظت آن خندق
که می نیابد شعری برو مجال عبور
سوی حریم خلافت ترا همان آتش
نموده راه که اوّل کلیم‌را سوی طور
تو روی با علی کردهٔ که رایت صبح
بزیر سایهٔ آن کم شود بوقت ظهور
ترا بحبل متین است اعتصام چه باك
اگر گسسته شود رشتهٔ سنین و شهور
چراغ بخت تو زآن شمع بر فروخته‌اند
که آفتاب بپروانه خواهد از وی نور
نهال جاه تو زآن حوض یافتست نما
که از ترشّح او حاصل آمدست بحور
فراست تو چو افگند نور بر عالم
نماند در تتق غیب هیچ سِر مستور
همای همّت تو گردنان گردون‌را
ز عجز و ضعف چو عصفور دید و ما العصفور
همیشه تا نتوان کرد حصر دور فلك
ترا چو خور فلك باد عمر نا محصور
صلاح ملك و ملل بر عنایتت مبنی
دوام دین و دول بر کفایتت مقصور

بدان طمع که دهان خوش کنی ز غایت حرص
نشستهٔ مترصّد که قی کند زنبور
ز کرم مرده کفن بر کشی و در پوشی
میان اهل مروّت که داردت معذور
بوقت روز شود همچو صبح معلومت
که با که باختهٔ عشق در شب دیجور
بباده دست میالاّی کان همه خونست
که قطره قطره چکیدست از دل انگور
دل مرا چو گریبان گرفته جذبهٔ حقّ
فشاند دامن همّت بخاکدان غرور
بشد ز خاطرم اندیشهٔ می و معشوق
برفت از سرم آواز بربط و طنبور
ز هرچه کردم و گفتم کنون پشیمانم
بجز دعا و ثناء خدایگان صدور
وزیر مشرق و مغرب نصیر دولت و دین
که باد رایت عالیش تا ابد منصور
نه بر حدیقهٔ فکرش وزیده باد غلط
نه بر صحیفهٔ عزمش نشسته گَرْدِ فتور
ز طول و عرض جهان کمال او صد ره
مهندسان خرد معترف شده بقصور
نشسته در دل و چشم ملوك هیبت او
چنانك صولت می در طبیعت مخمور
زهی دقایقِ لطفت خفی چو جِرْمِ سُها
و لیك گشته چو خورشید در جهان مشهور

بگوش جان من آمـد ندآء حضرت قدس
که ای خلاصهٔ تقدیر و زبـدهٔ مقـدور
جهان رباط خرابست بر گذرگه سیل
گمان مبر که بیك مشت گل شود معمور
بر آستان فنـا دل منـه که جاے دگر
براے عشرت تو بـر کشیده انـد قصور
مگر تو بی خبری کاندرین مقـام ترا
چـه دشمنان حسودنـد و دوستان غیور
بکوش تـا بسلامت بمأمنی برسی
که راه سخت مخوفست و منزلت بس دور
ببین که تا چه نشیب و فراز در پیش است
ز آستان عـدم تـا بـه پیشگـاه نشور
تـرا مسافت دور و دراز در پیشست
بدین دو روزه اقامت چرا شوی مغرور
تو در میان گروهی غریب مهمـانی
چنان مکن که بیکبارگی شونـد نفور
ببین که تـا شکمت سیر و تنت پوشیدست
چه مایـه جانورنـد از تو خسته و رنجور
چه بارهاست ز تو بر تن سوام و هوام
چه داغهاست ز تو بر دل وحوش و طیور
بدشت جانورے خـار میخورد غافل
تو تیز میکنی از بهر سلب او ساطور
کناغ چنـد ضعیفی ز خون دل بتنـد
بمحفل آری کین اطلس است و آن سیفور

باب یازدهم،

در ذکر لطایف شعرائی که درین قرن بوده‌اند بعد از عهد دولت معزّی و سنجری،

فصل اوّل، در ذکر شعراء خراسان،

(۱۱۲) الاجلّ صدر الحکماء ظهیر الدین فاریابی نوّر الله مرقده،

افضل الزمان و اکمل انسان آسمان مجاهد و جهان مآثر اگرچه مولد او فاریاب بود امّا میمنه و میسرهٔ سپاهِ بلاغت او قلب جملهٔ فصحاء عجم میشکست با این همه اشعار رخشان سر بر آستانهٔ او می نهاد نتایج طبع راست اورا در عراق خاطبان راغب خاستند و ملوك این اطراف بضاعت فضل اورا خریداری کردند در دولت اتابك ابو بکر آسایشها یافت و چنین شنیدم از بزرگی که شبی در مجلس اتابك ابو بکر این رباعی بگفت

رباعی

ای وِرْدِ ملایکه دعاے سر تو * سر نیست زمانه‌را بجاے سر تو
با دشمن تو نیام شمشیر تو گفت * سِرِّ دل من باد فداء سر تو

رباعی

شاها ز تو کار ملك و دین با نسق است
وز عدل تو جانِ ظلم و فتنه رمق است
در عهد تو رافضی و سُنّی با هم
کردند موافقت که بو بکر حق است

و تمامت دیوان او مطبوع و مصنوع است و شعر او لطفی دارد که لطف او هیچ شعر دیگر ندارد و این چند قصیده از اشعار او در قلم آمد، قصیده

سپیده دم که شدم محرم سراے سرور
شنیدم آیت تُوبُوا إِلَى ٱللَّه از لب حور

در ره عشقت بسی عاشق بینم چو خود
پاے ز حسرت بگِل دست ز انــدُه بسر
می نگرم روز و شب کار خود از پیش و پس
نیستم از چپ و راست جز ز تو زیر و زبر

(۱۱۲) الاجلّ جمال الدین ناصر شمس یعرف بکافرك غزنین،

ناصر شمس که ریاض فضل او ناضر بود و دیدهٔ عطارد بجمال او ناظر و در غزنین از مشاهیر شعرا بود و هزل بر وی غالب و هجاء اکابر و مذکور اماثل شیوهٔ او بدان سبب خلق اورا تعظیم کردندی و از بیم زبان او اغراضِ اورا وفا نمودندی و در هجو یکی میگوید قطعه

پدرش گر بنانش دست برد * بشکند خورد ناخنان پدر
پسرش گر بخوانش در نگرد * بر کشد چست دیدگان پسر

و له

آنچه سرمای بُخْلِ خواجه کند * بمَهِ دی درون دمــه نکند
از بخیلی که هست کیرش‌را * بکُسِ زن درون همه نکند

قطعه

هرگه که در آیم ز در حُجرهٔ خواجه * از بهر من آن غرّ بر پای نباشــد
ترسد که فرو ریزد کیر از در کونش * چندان که در آن حجره مرا جای نباشد

غزل

تا ولایت بدست ترکانست * مرد آزاده مرد بی نانست
جهد کن تا دریدهٔ کون باشی * روز روزِ دریــده کونانست

قطعه

این قوم‌را نگه کن در خون یکدگر * بر خاسته همــه بشبی خون یکدگر
قومی سیفعلون و گروهی سیجعلون * کردند پاره پاره همــه کون یکدگر

هر روز چند بار مرا از فراق خود
از عقل می ستاند و بیهوش میکند
بر کس مباد آنکه برین سوخته جگر
آن عارض و کلالهٔ شبّوش میکند
گویم ز جور هجرش فریادها کنم
بازم امید وصلش خاموش میکند
ناکام بین که از بُن دندان همی کشم
هر بد که بر من آن رخ نیکوش میکند
هر ساعتی که یاد غمش میکند دلم
† روزم سیه ز نور بناگوش میکند †
چشمم سپید کرد ز زلف سیاه خود
روزم سیه ز نور بناگوش میکند

و این غزل هم از نفحات روض طلیعت و نفثات سحر قریحت اوست غزل

با رخ چون ماه تو ماه ندارد خطر
با لب چون نوش تو قدر ندارد شکر
زلف پریشان تست آفت هر مرد و زن
عارض رخشان تست فتنهٔ شمس و قمر
چون تو خرامی بناز پای نهی بر زمین
سرو سهی پیش تو دست زند در کمر
قدّ چو تیر تو کرد پشت مرا چون کمان
عارض چون سیم تو کرد رخ من چو زر
در پی وصل تو ام بسته دل و خسته جان
از غم هجر تو ام خشك لب و دیده تر
ناوك دل دوز تو بی سببی هر زمان
از پی بی رحمتی زخم زند بر جگر

چون وصف مشك آن گل کردم سزد که یابم
از تو گلی و مشکی وز شاه نـام و نانی

(۱۱۰) جمال الشعرا عبد المجید عبهری،

عبهر بوستان فضل و اختر آسمان هنر بود، لطایف شعر او طرب انگیز و بدایع سحر او جان آویز، این یك غزل بر منوال شعر ختم الشعرا گفته‌است که امروز زمانه نوبت ماست بر مطالع و مقاطع و دقّت و رکّت و حسن و قبح سخن او دلیلی واضح است،

غزل

تا عشق تو در دلم مهیّـاست * بر دل بد و نیك عشق پیداست
تا صبر در صلاح بـر بست * انـدر دل من هزار سوداست
تـا قافلـهٔ وصال بگـذشت * آواز فراق دوست بـر خاست
با دل چو فراق او قرین شـد * زین روی شد این تنم کم و کاست
از صحبت عشق شـاد گشتم * تـا عشق بخود دلم بیاراست
چون نـام تو بر دلم رقم شـد * عیشم چو زمانـه در مداراست
چشمم سوی جام و دست زی رطل * دل سوی نشاط و زی تماشاست
بر دار پیالـه نوش کن می * چه وقت عبادت و مصلّاست
شادان بنشین و می همی نوش * گر دیـدهٔ عشرت تو بیناست

(۱۱۱) جمال الشعرا اسمعیل بن ابراهیم الغزنوی المعروف بزرریس،

اسمعیل که شعر او عذوبت سلسبیل و طراوت زلال و فرات و نیل داشت جزالت با سلاست آمیخته و لطافت با متانت جمع آمده و این چند غزل چون درّ منظوم از آن سلك است و این ابیات چون لؤلؤ منشور نتیجهٔ آن کلك، میگوید

غزل

جان هر شراب وصل کزو نوش میکند
دل حلقـهٔ ز زلفش در گوش میکنـد

ور چو زهره عارض‌ترا مشتری آید سزد
مشتری گر پیش آن خرشید خوبان ایستد
بر گلش هر لحظه شرمش قطرهٔ آرد پدید
تا که گرد آید که در چاه زنخدان ایستد
گر به پیش خدّ گلرنگش قمر بندد کمر
بندهٔ باشد که پیش تخت سلطان ایستد
خسروی کز عدل و احسان ملك‌را پیرایه ساخت
ز آنك شاهانرا قیامت عدل و احسان ایستد
آن جهانداری که چون عدلش کمان اندر کشد
نوك پیکانش عدورا در دل و جان ایستد
آن سپهر ایوان مهر افسر که روز بار او
قیصر روی بخدمت پیش دربان ایستد

شعر

و این نیز شعر اوست

ای زلف و عارض تو از مشك و گل نشانی
بر گل چو مشك باشد گردد عطر جهانی
مشکت اگر بگیرم دست از گلت ندارم
تا مشك گل نسیمت بدهد مرا امانی
گل خدّ و مشك خطّی چون تو بتی که دارد
بر آفتاب گل بوی از مشك سایه‌بانی
مشکت گلی که دارد آن گل بجان خرد دل
کان گل که مشك ساید ارزان بود بجانی
مشك ترا چه خواند گل طرفه نقش بندی
تا مشك باز آری بر طرفه گل ستانی
چون گل رخت ببوسم یابم ز مشك بوئی
چون مشك تو ببویم یابم ز گل نشانی

سلطان بهرامشاه آنکه جهان گویدش
کای فلك کامران بندهٔ فرمان تو
ای ملك شرق و غرب سایهٔ ایزد که هست
مایهٔ دریای فتح چشمهٔ پیکان تو
هر ملکی کز شرف پای نهد بر فلك
باد مقیم آن ملك چاکر دربان تو
شیر فلك کی سزد طعمهٔ شمشیر تو
چرخ گران کی کشد حملهٔ یکران تو
تنگ شود چون ز بیم عالم بر پر دلان
باد جهان ظفر عرصهٔ میدان تو
ای زده بر کارزار دائرهٔ صد هزار
روز وغا بر زمین مرکب گردان تو
تاکه زمین‌را قرار هست ز دور فلك
در همه احوال باد یار تو یزدان تو
ملك ملوك جهان بادا در ملك تو
جان سلاطین عصر بادا در جان تو

شعر

ماه اگر نظّارهٔ آن شمع خوبان ایستد
چون شود پیدا رخش از شرم پنهان ایستد
دل ز چوگان دو زلفش زآن نیآساید که گوی
کم بود ساکن که پیش زخم چوگان ایستد
پیش چشمش دستهٔ نرگس بخدمت ایستاد
در چمن چون پیش لاله سرو بستان ایستد
سر کجا باشد بنامیزد ز روی و زلف او
مشك گلریزان نشیند بوسه ریزان ایستد

عاقبت کارش چو اسم جدّ شهریارش محمود دو قصیدهٔ در مدح سلطان گفتـه
شعر

دوش بوقت سحر جان تو هم جان تو
کز غم تو خون فشاند دیـده ز هجران تو
جمع بد احوال من چونکه بدیدم رخت
کرد پریشان مرا زلف پریشان تو
تا دل مسکین من مسکن مهر تو شد
چشمهٔ چشمم کشاد چاه زنخدان تو
جان تو کان آرزوست در همـه عالم مرا
تا کـه شکر بر چند لب ز نمکـدان تو
طیره شود آفتاب چونکـه بهر بامـداد
مـاه رخت بر کنـد سر ز گریبـان تو
وعـدهٔ وصلم بـده تاکـه تماشـا کنـد
دیـدهٔ چون ابر من گرد گلستان تو
دی صنما ناگهان فتنـه شد از یك نظر
دیـدهٔ گریان من بر لب خندان تو
ای صنم از لطف تو راز دلت دیدمی
گر نشدے مـانعم صُـدرهٔ کتّان تو
از قبل شعر نیك شهری جویان من
وز پی روز وصال من شدهٔ جویان تو
جان و دلم بردهٔ زآنکـه نبردی بکـار
آب عقیق یمن لعل درافشان تو
جور مکن بر دلم ز آنکـه ندارد روا
شاه جهان هیچ حال جور فراوان تو

سی ذات کشان دامن و بر جسته میان
اندر تگ و پوی بسته پیوسته میان
این طرفه که میکنند بنشسته میان
سه چشم کشاده حُکم سی بسته میان

در صفت ندماء سلطان و فضلای گیهان میگوید این رباعی

قومی که ز خاطر آب آتش ببرند * با جوزا دست دانش اندر کمرند
از گوهر لفظ خویش کان گهرند * کز نظم لطیف رشك نظم گهرند

و این رباعی که تیر فلك‌را در استماع آن از تحیّر چون تیر دهان باز بماند در وصف کمانچه می پردازد رباعی

ساز تو چو نون و میی آمد بمثال
وین قامت چون الف از آن هر دو چو دال
خورشید چو تو نبیند اندر یکحال
یك دست گرفته بدر و یك دست هلال

و در صفت بربط پردازد رباعی

شکّر سخنی که نیمهٔ بادامست * بی پخته سخنهاش طربها خامست
از هشت زبان او بدل پیغامست * کین هفت اقلیم بي دم من دامست

و در وصف چنگ این ترانه گفته است و این گوهر سفته رباعی

ای چنگ سر افگنده چو هر ممتحنی * در پای کشان زلف چو معشوقِ منی
گر ضدِّ ترست خشك پس در چه فنی * هم خشك زبانی تو و هم تر سخنی

(۱۰۹) الاجلّ المحترم سعد الدین مختار الشعراء مسعود النوکی،

نوکی که نوكِ ناوكِ تقریرِ او دیدهٔ سُهارا بدین بساطِ خضرا بدوختی و شعاعِ آتشِ قریحتِ او خس و خاشاك نوك جهل‌را بسوختی و تباشیر تنویر اصطناع سلطان بهرامشاه اختر طالعش چون نام او مسعود بود و

شاه گردون چو ز تیمار تو روبه گردد
چکند فتنه که در سایهٔ سامان نشود

غزل

و هم اوراست این غزل،

حلقه حلقه مشك دارد بر کران ارغوان
توده توده لاله دارد در میان ضیمران
خیره گشت از خدّ او ماه دو هفته بر فلك
طیره شد از قدّ او سرو سهی در بوستان
گه سخن گوید بمجلس چون عطارد بی دهن
گه کمر بندد بمیدان همچو جَوْزَا بی میان
جز زنخدانش شنیدستی ز سیم ساده گوی
جز ز زلفش دیدهٔ از مشك سوده صولجان
سنبل پستش کشاده بر دل و دینم کمین
نرگس مستش کشیده بر تن و جانم کمان

غزل

و هم اوراست این غزل

ای دوست عاشق از بر تو زار میرود
دل پر ز رنج و حسرت و تیمار میرود
مسکین کسی که در همه عالم رهین چو من
در صحبت فراق ستمکار میرود
بی یار و دل منم خنك آن کس که در جهان
با دل همی خرامد و با یار میرود
از مهر تو تعدّی و از عشق تو ستم
بر بندهٔ تو بجدّ و بسیار میرود
خوبی بمجلس تو همی آیدے عجب
آرے سزا بنزد سزاوار میرود

رباعی

و این رباعی در معنئ نرد گفته است

جدّ رایش در مآثر جدّ ذانش در جهان
جود بذلش در مفاخر جود کفّش در نظر
همچو رَوْح اندر طبایع همچو رُوح اندر بدن
همچو راح اندر قنینه همچو ریح اندر خُضر
ای نهاده از سعود گنبذ فیروزه کار
وی رسیده از سعود دولت فیروزه‌گر
رای میمون ترا بر فوق فرق چرخ جای
رایت مجد ترا در تحت ساق عرش سر
هر مهی در ساحت گردون برای لعب تو
از هلال و بدر چون چوگان و گوی آید قمر
کاخ اقبال از کمال طبع شادت دل کشای
شاخ آمال از نوال دست رادت بارْوَر
نسر طایررا شکار خویش پندارد ز کبر
باز چتر تو چو بکشاید بهیجا بال و پر

و این غزل هم اوراست — غزل

دل من بی رخ تو محرم ایمان نشود
درد من بی لب تو مرهم درمان نشود
کیست بر گوی زمین در خم چوگان فلك
کش قد از گوی زنخدان تو چوگان نشوذ
گرد مفشان ز سر زلف چو آئی ز شکار
تا ز بوی خوش او آب گلستان نشود
بی پشیمانی پیش تو کشیدم دل اگر
دلت از بردن دل باز پشیمان نشود
کیش و قربان نکشائی ز میان تا ز غمت
صد دل از کیش برون نآید و قربان نشود

اوج خضراء بسیط از وی ملمّع در نجوم
موج دریای محیط از وی مرصّع از درر
گه دلِ گِل از سموم عنف او آید بجوش
گه گُل دل از نسیم لطف او آید ببر
شد عروس طاعت ابلیس ز امرش خاکسار
گشت شاه توبت آدم ز فضلش تاجور
دین احمد از جلال قدر او شد کامکار
ملك محمود از کمال صنع او شد مشتهر
از قبول اوست کز اقبال شاهنشه فزود
ملك محمودی و دین احمدی‌را فخر و فر
ظلّ حق بهرامشه خورشید ملّت آنکه هست
نار عنف و نور لطفش دلفروز و جان شکر
آن جوان بختی که آمد تیغ گوهردار او
برج حشمت‌را نجوم و درج نصرت‌را گُهر
آن جهان بخشی که آمد کفّ گوهربار او
کاخ همّت‌را نگار و شاخ دولت‌را ثمر
دولت سرمد گرفت از رای منصورش جلال
ملّت احمد فزود از رایت فتحش ظفر
چون ز لؤلؤ بحر بحر و از کواکب حوض حوض
چون ز ریحان عرض ارض و از گهر حجر حجر
جَوْد جود و خلق او روحی است در طبع امل
عَرف عُرف خلق او روحی است در جسم هنر
آبگیر از بیم او پیوسته با سیمین زره
آسمان از بأس او همواره با زرّین سپر

(۱۰۸) العمید المحترم محمّد بن عثمان العتبی الکاتب،

یمینی که قلم از یُمْنِ یمینش مایه دار بود و جهان جان‌را از مدد بیان او همیشه بهار عروس فضل از معانئ او سوار و خلخال یافته و لباس هنر از معالئ او طراز جمال گرفته و اورا چند تألیف است که هر یك بر روی فضل چون دیدهٔ بصیرند و بر آسمان لطف چون بَدْرِ منیر و یکی از آن جمله بزم‌آرای فخری است که در بدایع تشبیهات و روایع اوصاف داد فضل داده است و حقّ بیان گزارده و این قصیده از بدایع بیان شافی و ودایع ضمیر صافئ اوست که ابتداء آن بتوحید خالق بی چون و آفریدگار این فرش بو قلمون میکند و تخلّص بمدح پادشاه جهان پناه و زینت تاج و گاه و تخت و کلاه بهرامشاه میگوید، شعر

منّت و شکر و سپاس بی قیاس و حدّ و مر
ذو الجلالی‌را که بی حکمش نباشد خیر و شر
مالك الملکی که هر روزی زند چون لاله چاك
دست چرخ از حکمت حکمش گریبان سحر
هم مبرّا ذات او از موت و فوت و عزل و هزل
هم منزّه نعت او از عیب و ریب و خواب و خور
بر اقاصئ جلالش وهم‌را نبود مجال
بر مبادئ کمالش فهم‌را نبود ممر
یافته تمکین و تسکین از کمالش فرش و عرش
خواسته تنویر و تدویر از نوالش ماه و خور
بی نیازست از وجود و بی زیانست از عدم
نز وجود اوراست نفع و نز عدم اورا ضرر
هم ز ریب و لهو فعل او مبرّا یك بیك
هم ز عیب و سهو قول او معرّا سر بسر

و له ایضًا،

ای ماه روی خوب تو بستان دیگرست
مارا لب تو چشمهٔ حیوان دیگرست
چاك از فراق روی چو خورشیدت ای پسر
چون صبح صد هزار گریبان دیگرست
چشم بد از تو دور که در چشم روزگار
از عکس چهرهٔ تو گلستان دیگرست
سوی تو همچو گوی روان آمدم بسر
از بهر آنکه زلف تو چوگان دیگرست
خورشید هم ز عشق تو بی صبر شد از آنك
بر تو ز سایهٔ تو نگهبان دیگرست
یا رب چه طالعست که هر ساعتی مرا
در کفر آن دو زلف تو ایمان دیگرست

و هم اوراست این شعر شعر

زهی چاك از فراق تو غریبان‌را گریبانها
یکی بر دار و فرمان کن نقاب از جملهٔ جانها
چه بادست آنکه در سر کرد خاك بوستان از گل
بر افروز آتشی از گل ببر آب گلستانها
چو لعلت جنبش آغازد خهی پر نوش ساغرها
چو جزعت ناوك اندازد زهی پر زهر پیکانها
تو در پشت پدر بودی که از مهر تو دایه‌ات‌را
بجای شیر خون دل فرود آمد بپستانها
چو انـدر بزم بنشستی خهی ناهید مجلسها
چو اندر رزم بر خیزی زهی بهرام میدانها

در حریم دولتش یك جو نیندیشد همی
مار افعی از زمرّد برگ کاه از کهربا
ای نهاده جاه تو بر تارك گردون قدم
وای کشیدهٔ دست تو در چشم رادی توتیا
از برای صُفّـهٔ جاه تو در برج شرف
والئ گردون همی بافـد بساط کبریـا
نافهٔ آهوی سنبل خورده اندر خاك هنـد
بوی ندهـد بی نسیم خلق تو اندر خطا

هم اوراست این شعر	شعر

اے نور بناگوش تو خندان بقمر بـر
طوبی لك یاقوت چـه پوشی بدُرَر بر
چون نقش تو در آئینـهٔ روح بخنـدد
نقّـاش خیال تو بگریـد بصور بر
ای رشك گل روی تو از تاب بنفشه
چون لالـه مرا داغ نهـاده بجگر بر
صد نافـهٔ سر بسته کشایـد چو نشیند
عطّار سر زلف تـو بـر بـاد سحر بر
از رشك تو در دیدهٔ خورشیـد زنم خاك
تـا سایـهٔ تو بـا تو نیایـد بـاثر بر
آمیخته انـد آن خط و این چشم بخوبی
هم دود بآتش بـر و هم سیم بـزر بر
هم کوبل سیمین زن و هم کوکب زرّین
از چشم و رخ من بکلاه و بکمر بر
ای در چمن عشق تو چون سرو خردرا
هم پای بگل مانـده و هم دست بسر بر

روزی که روزگار بنای تو می نهاد * ناهید رودها زد و خورشید فالها
بر تختهٔ جمال تو هر روز آفتاب * از حسن جیمها کشد از لطف دالها
شکل تو چرخ‌را ببلندی و راستی * چون روی شهریار نماید مثالها
چون باغ ابر شسته بخندید حالها * چون سرو آب دیده ببالید بالها
تا چرخ مژده داد جهان‌را بعدل تو * شد ملك دین و دولت‌را تازه حالها
در جویبار عدل روان گشت آبها * در باغهاء دین ببر آمد نهالها

و هم اوراست این شعر   شعر

ای بناگوش تو داده ماه‌را نور و صفا
سرو مشکین طرّهٔ و گلبن سیمین قفا
حلقهٔ زلفت برنگ و شعلهٔ نورت بروی
تیرگی‌را مایه آمد روشنی‌را کیمیا
هست نقّاش از هوای روی تو دست بهار
گشت عطّار از کمند زلف تو باد صبا
آسمانی بهر آن سیابگون بندی کمر
آفتابی بهر آن زنگار گون پوشی قبا
تا ترا روی چو خورشیدست مارا عار نیست
همچو نیلوفر در آب دیده کردن آشنا
چشم جز در چهرهٔ خوب تو نکشاید خرد
از برای آنکه تو ماهی و او مردم گیا
ای ز بهر جان خلقی بی دل و خسته جگر
چشم بی آب تو داده آب شمشیر جفا
هم ز دست جور تو مارا بود فریاد رس
مرکز انصاف و قطب دولت و چرخ سخا
گلبن طبعش دهد هر فصل دیگر گون ثمر
بلبل جودش زند هر روز دیگر گون نوا

اصلش از خاکست و آب و روز شب زآن گل خورد
تا شگفتی نایدت کو زرد و لاغر میشود
او چه غوّاص است یا رب زآنکه چون او غوطه خورد
نور جان در بحر ظلمت آشناور میشود
خشك میگردد عطاردرا دهان بر آسمان
چون زبان او بمدح پادشا تر میشود
آن جهانداری که هر شب از جواهر آسمان
بی سوال از عکس تاج او منوّر میشود
آن خداوندی که از تأیید دولت هر زمان
بر همه خصمان ملك و دین مظفّر میشود
تربیت باید همی از ابر خلقش ساعتی
آنکه اندر ناف آهو خون معطّر میشود
تا همای عدل او پرواز کرد اندر جهان
باز جُرّه بنده بر طوق کبوتر میشود
لشکر منصور او هرجاکه صف بر میکشد
قلب شیر آسمانش قلب لشکر میشود
ای خداوندی که پیك فخررا در ملك تو
از برای مژده دادن پایها پر میشود
از بخار ناجخت روی هوا کل میدمد
وز نهیب موکبت گوش فلك کر میشود
گر پری خواهد که آسیبی زند ملك ترا
تا زده از شور بختی دیو منظر میشود

و این شعر اوراست شعر

ای چرخ‌را نموده برفعت مثالها * در شکل دلبریء تو جان‌را دلالها
جائی رسیدهٔ که نگردد محیط تو * گر سوی چرخ بر رود اندیشه سالها

شـاه گفتـا غلط نکـردستم * ور غلط کـرده‌ام جوابم هست
شرط باشد بوقت کردن فصد * گوی سیمین گرفتن اندر دست

(۱۰۷) الاجلّ الافضل تاج الحکماء عطارد الثانی ابو بکر بن محمّد بن علی الرّوحانی،

روحانی که روح کلام او قالب‌را روح بود و شعر او راحت نفس صباح و لذّت صبوح خاطر او بحری بود که ازو جواهر منظوم می زاد و طبع او کانی بود که همه لآلیء معالی می داد از زبان سلطان یمین الدولة بهرامشاه گفته است این شعر

منّت خدایرا که جهان در پناه ماست * سجده گه ملوك زمین بارگاه ماست
روزی سپیدرا همه امیّد روشنی * در سایهٔ سعادت چتر سیاه ماست
اُمیّد هفت کشور و اقبال هشت چرخ * اندر چهار گوشهٔ ترك کلاه ماست
مـا روی عالمیم و بتأییـد کردگار * نصرت بروز معرکه پشت سپاه ماست
اندیشه چون ز عالم علوی گذر کند * آنجا رسد که پایهٔ اوّل ز جاه ماست
ما آفتاب دولت و باران رحمتیم * صحرای ملك سبزه و دولت گیاه ماست

و هم اوراست در تشبیه قلم این شعر

چیست آن مرغی کـه چون منقـار او تر میشود
چشم و گوش اهل معنی دُرْجِ گوهـر میشود
آبـرا مانـد بگـاه جستن و رفتن و لیك
هـر زمان دودیش چون آتش بسر بـر میشود
تا بدست آیـد سخن‌را آب حیوان در جهان
همچو ذو القَـرْنَیْن انـدر تیـرگی در میشود
عقل جـادوکـار دور انـدیش رنگ آمیـزرا
بنـد کـردن بـادرا از وی مصوّر میشود

برای ملك روا باشد ار جهاد کنی
بروی گل سزد ار مالش زکام کشند
همیشه تا بخرید و فروخت باشد نرخ
که هرچه میشود آنرا ربا و وام کشند
بمان بشاهی چندان بزی که می سرکه
شود حلال برین چیز کت حرام کشند

و هم اوراست این بیت

ز برگ نسترنش چون بنفشه سر بر زد
هزار عاشق دیدم که دست بر سر زد

و این قطعه وقتی گفت که بهرامشاه قصد فصد کرد قطعه

ملك بخوردن باده چو مطربان بنشاند
ببر گرفتن خون قصد کرد و رگ زن خواند
بجشك فرّخ فرخندهٔ مبارك پی
بجوی سیم درون شاخ سرخ بید نشاند
بنوك آهن پولاد جوی سیم بکند
ز دست زرّفشان ملك عقیق فشاند

قطعه

آمد آن کودك مسیح پرست * نیش الماس گون گرفته بدست
طشتِ زرّین و آبدستان خواست * بازوی شهریار عالم بست
نیش بگریست گفت عَزَّ عَلَیْه * اینچنین دسترا که یارد خست
سر فرو برد و بوسه داد برو * وز سر نوك نیش خون بر جست

و هم درین معنی گوید این

این عجب بین که .... * کز سمن شاخ ارغوان بر جست
بود فصّاد همچو شاه تمام * ذقن ساده اش گرفت بدست
گفت فصّاد این روا نبود * دست هر سو زدن چو مردم مست

ز دشمنانش شب و روز آفتاب و بخار
بجای فضله حیات از ره مسلم کشند
چنان نمایش دارد بخنجرش خورشید
که از نیامش هر روز لعل فام کشند
اگر بمشرق در یك نیام بینندش
بوقت صبح ندانند کز کدام کشند
زهی مظفّر و منصور خسروی کافلاك
غبار جیش تو در دیده ز احترام کشند
ز انتصاف و ز انصاف تو شگفتی نیست
ذوات مخلب اگر چینهٔ حمام کشند
سگان صید تورا چون قلاده نو باید
ز یال شیر بروز شکار خام کشند
بنفخ صور چو یُحْیِی العظام بر خوانند
بحشرگاه در از رزم تو عظام کشند
مظفّرا ملکا در جهان سپاهی کش
که برّ و بحر از آن کوب ازدحام کشند
فلك فزون شود ار لشکرت سپاه زنند
زمین کم آید اگر دامن خیام کشند
چو هند و سند گرفتی مثال ده بسپاه
که تا ز چین و یمن سوی مصر و شام کشند
ز تیغ دست مکش نامجوی از آن بجهان
که پادشاهان تیغ از برای نام کشند
برنج نفس جهان‌را فگن بآسایش
که رنج نفس بملك اندرون کرام کشند

ز پیش صبح چنان بر دمد همی گوئی
که ز آشیانهٔ عقعق همی لجام کشند
ستارگان‌را یکیك ز پشت لشکر حام
ز روی چرخ یکایك میان دام کشند
بدست حام چو یابند سام‌را مظلوم
ز ابتسام صبا انتقام سام کشند
گهی ز ماه برآن ناچخ و سپر سازند
گهی ز مهر برآن نیزه و حسام کشند
ز عدل سلطان مانا خبر نداشته اند
که صبح و شام ز یکدیگر انتقام کشند
خدایگان سلاطین که مرکب ظفرش
بگاه رتبت بر مسند انام کشند
ابو المظفّر بهرام شاه بن مسعود
که بار نعمتش از شکر خاص و عام کشند
یمین دولت شاهی که خسروان جهان
بیاد بزمش بر پای می ز جام کشند
بروز هیجا اقبال و فتح و نصرت و بخت
نجیب موکب میمونش‌را زمام کشند
گهِ یساق بگلگون و ابرشش برسد
سیاه وخنگ شب و روز اگرچه گام کشند
کمان دولت و بختش هنوز نیم کش است
جهان چو تیر شود راست چون تمام کشند
زبان آنکه بملکش چو سوسنست دو سر
بنفشه وار ز سوی قفا ز کام کشند

آن صدف بود بیضهٔ تیغش * که ز نصرت سرشته شد گهرش
از فراوان که جان خورد چه عجب * گر کند جان ز خورد جانورش
نی نی او خود ز اصلِ جان بوده است * زآن طبیعت ز جان نهاد خورش
اصل جان گر ز خون و باد بود * هست جان مرکبِ جهان سپرش
آن کمان گام وهم تک خنگی * که نیابند ابر و باد درش
ای هنرمند خسروی که جهان * چون ترا دید عیب شد هنرش
خواهدی آفتاب تا شودی * گوشهٔ افسر تو مستقرش
پای مالی ز عدلت ار دیدی * مسند خویش ساختی عُمَرش
خسروا نیست دشمنت ور هست * چون به بینی ز نیست‌سان شمرش
خون که بر کین تو بجوش آید * ایزد از خنجرت کند هدرش
در سر ار هیچ گرددش بادے * گشت خواهد میان خاك سرش
تیغ آنرا که او یکی افعیست * بزُمرُّد برون کنان بصرش
تو برو چون قضائی از ایزد * نکند سود با قضا حذرش
تا بگوید کسی که برق چو جست * رعد باشد بحکم بر اثرش
بر جهان باش دادگر که بداد * بتو ماند این جهان دادگرش
ای ملك باش حافظ ملکش * وای فلك باش صاحب خبرش

و این قصیدهٔ هم اوراست که گفت شعر

سپیدهٔ دم که خط نور بر ظلام کشند
براق خسرو سیّاره در لگام کشند
همی بر آید خورشید از ممالك شرق
چو خنجری که بتدریجش از نیام کشند
چنان نماید اطراف لاجورد سپهر
چو سودهٔ که شگرفیش بر رخام کشند
ز آفتاب فلك زآن سبب چنان گردد
چو زرّ پخته که بر روی سیم خام کشند

رَوْح و عقل‌را ذوق بخشیده و صفاء خاطر او کوثر‌را مکدّر خوانده و تمامت دیوان او مقبولست و کلّیهٔ اشعار او معسول امّا طرفی از آن طُرف و بعضی از آن نیف ایراد کرده آمد و این قصیده از غرایب قصاید ویست میگوید شعر

نازنین سرو بارور نگرش * که برد سجده سرو غاتفرش
زیر آن بگذر و شگفتی بین * کآفتابی شگفته بر زبرش
کس ندیدست بارور سروی * کآفتابی دمد ز برگ و برش
زیر هر سرو اگر ثمر باشد * دیده کرد از کنار من ثمرش
آفتاب ار بچشمه گردد باز * چشم بنهاده‌ام بره گذرش
ز آن نیاید همی بچشم درم * که نیایم همی بچشم درش
هست گوئی زمرّد و مرجان * سبز خطّ و لب شکر شکرش
یا چو پر زاده طوطیئی که بود * مانده منقار در میان پرش
بس غریبست اینچنین طوطی * که ز منقار بر دمد شکرش
نمکین از چه شد لب شکرینش * گر نکردم بآب دیده ترش
سَحَر از شب بر آمدی زین پیش * می بر آید کنون شب از سحرش
آتش از سنگ اگر جدا نشود * پس دلم بایدی میان برش
خواهمی کز رُخم کمر زندے * تا کنم دیده گوهرِ کمرش
نی نی آن زر که از رخم خیزد * بکمر کی کنند بی خطرش
شاه داند بهاش کرد که هست * رخ من بر عیار تخت زرش
شاه بهرامشاه بن مسعود * آنك ننماید آسمان دگرش
پادشاهی که آفتاب و مهست * روز پیگار خنجر و سپرش
آن یمین است ملك‌را که بجود * بر نتابد یسار بحر و برش
رعد و ابرست طبلِ زیرِ گلیم * چون بغرّید موکبِ ظفرش
کردی ابلیس سجده گر بودی * گِلِ آدم ز خاكِ صحنِ درش
دشمن ار نامِ خنجرش گوید * خسته گردد زبان بکام درش

تا آنکه نوش کردم آب حیات عدل
بی آب مینماید ملك سکندرم
بوسید تاج و تخت سر و پای من از آنك
چون تخت پایدارم و چون تاج سرورم
جز خیر ناید از من و گر نیستی چنین
در ملك و دین خدای نکردی مخیّرم
قصدی همی کنند ز کوتاه دیدگی
تا در حسن بچشم کرم بیش ننگرم
گر هست بندهٔ که بگوید جواب این
پذرفتم از خدای که اورا بپرورم

و گویند که دران وقت که سلطان بهرام شاه لشکر سلطان سوری‌را بشکست و رایت فتح و ظفر معلّا گردانید و سر سوری روان کرد بخدمت سلطان سنجر و جماعتی از ارکان آن دولت‌را اسیر کردند سیّد حسن در میان آن اسیران بود، سلطان بهرامشاه فرمود تا اسیران‌را سیاست کنند، حسن گفت من کلمهٔ دارم در خدمت پادشاه اگر مرا بنزدیك او برید عرضه دارم، اورا بخدمت بهرامشاه بردند، سر بر زمین نهاد و این رباعی ادا کرد که

رباعی

آنی که فلك به پیش تیغت نآید * بخشش بجز از کف چو میغت نآید
زخم تو که پیل کوه پیکر نکشد * بر پشّه همی زنی دریغت ناید

سلطان در حال اورا عفو فرمود و تشریف منادمت ارزانی داشت،

(۱۰۶) الحکیم شهاب الدین شاه علی ابی رجاء الغزنوی،

اگر شعرای ممالك بیان پهلوانند او شاه بود و اگر فضلا بر آسمان فضل اخترانند او ماه بود، شعر او سحر حلال و آب زلال‌را تعبیر کرده‌است ونظم او عقد منظوم و درّ منثوررا تنفیر کرده معانی دل فریب او روح‌را

نثر دروغ بــر چو منی افترا کننــد
کز نظم راست گرد ز دریــا برآورم
سر شستنی دهم همــه‌را ز آتش ضمیر
گر هم بر آب کار نشوینــد محضرم
از کس چو ماه و مهر سپر نفگنم از آنك
چون تیغ صبر و تیر سحرگــه دلاورم
از بــاطل زمانــه کیم سایــه بر فتــد
کانــدر پنــاه سایــهٔ حق بو المظفّرم
سلطان یمین دولت بهرامشاه شــاه
کاقبــال او گرفت بــانصاف در برم
در آرزوی آرزو انــدر نیــامــدست
آنهــا که شد ز قوّت عقلش مصوّرم
ای کاشکی پذیردی و کــارش آمــدی
تــا جان نهــاده بر طبقی پیش او برم
گوید حنو بشکر و خود اورا سزد که هست
از آسمان سریر و ز خورشیــد افسرم
مــاه خجستــه امر نــه کــه مهر مبــارکم
جان مجسّمم نــه کــه عقل مصوّرم
در منزلت رفیع تــر از چرخ اعظمم
در مرتبت خجستــه‌تر از سعــد اکبرم
هم سایــهٔ خدایم و همسایــهٔ همــای
کردست ازین دو سایــه سعادت منوّرم
همچون حواس نوبت من پنج ازان شدست
کامــداد بخت یك دلــه هستنــد لشکرم

چون سر فکنده گریم گوئی صُرَاحیَم
چون خون گرفته خندم گوئی که ساغرم
در قهقهه ز گریهٔ دل چون گلاب زن
در خرّمی ز سوز جگر همچو مجمرم
از روی آنکه روی دلم سوی هزل نیست
من در گنه ز توبه بسی بی گنه ترم
استغفر اللّه از بمثل زلّتی کنم
الحمد للّه از سر آن زود بگذرم
در خواب کم شود دل آگاه من از آنک
بیدار کردهٔ نفس صبح محشرم
احوال خویش اگرچه بگفتم یکان یکان
سوگند میخورم که ندارند باورم
ناوردهٔ بشعر چو من در هزار سال
اینك تو ایدرے فلکا و من ایدرم
در عهد من هر آنك کند دعوی سخن
خصمش خدای گر بنشیند برابرم
بر خلق داوری نکنم بهر نظم و نثر
ایرا که من نخواسته داداست داورم
مردانگیء باز و جوانمردیء خروس
خرسندیء هما و وفاء کبوترم
منّت خدایرا که نیفگند دست حرص
اندر نشیب وقف ز بالاء منبرم
سردیء زرق و خشکیء سالوس چون نبود
حاجت نیوفتاد بزهد مزوّرم

از تاب آفتاب دل کوه خون گرفت
آوازه در فگند که یاقوت احمرم
آب دهان کِرم گِره شد بجیلتی
بفشاند مهر لاف که دیباء ششترم
نقش طراز خانهٔ دنیاست هست نیست
یا رب تو نیستی ده کمین نیست در خورم
تا بیش جز برای عروسان قدس‌را
در دل که هست آئینهٔ غیب ننگرم
چند از زبان برای دل دیو مردمان
در دیو لاخ غیبت مردم گیا چرم
زان تا لبی سپید کند هر سیه زبان
دردا که چون زبان قلم گشت دفترم
زین آبگون قفص که شب و روز می پرد
چون عمّ خویش جعفر طیّار بر پرم
چندین درین مشبّك خود گیر مانده‌ام
کز بند زال طبع کشایند شهپرم
زین نُه سرای پردهٔ نیلوفری برون
یك طاق گلشنی است که آنجاست منظرم
سر چون قلم ز لوح وجودم بریده باد
گر خود بساق عرش فرود آید این سرم
با این شرف ز غصّهٔ طفلان روزگار
خونابه چون جنین دهن بسته می خورم
چون سرو پاك دامن خواهم هزار دست
تا از درون چو غنچه گریبان دل درم

بی نقش همچو آینـه آبی منقّشم
بی عطر چون فریشتـه جانی معطّرم
خون در تنم چو نافه ز اندیشه خشك شد
جرمم همین کـه هم نفس مشك اذفرم
هر لحظه دور جام تهی در دهـد چو گل
این پر شکوفـه گلشن سبز مـدوّرم
گردون بـد حریفم سرَ سر همی زنـد
وین کفر بین کـه گویـد بر زخم نشمرم
گفتی چو گوشوارت درّبست در دهان
دُر در دهان چه سود که چون حلقه بر درم
بر گوشمال چرخ تهی چشم همچو نـاے
اینك رگیست راست نهـاده چو مزمـرم
بر سر نیایـد از من یك ذرّه تیرگی
چرخ ار فـرو گـدازد صـد بـار دیگرم
گفتی دریغ رنج حسن هم گزافـه نیست
آخـر ببوے رنگی این رنج میبـرم
گـر من بنیم جَوْ بجرم خنگ چـرخرا
پس هم‌دمِ مسیح نیم هم‌تکِ خـرم
گـر همنیم نَیَست چـه باکست گو مبـاش
چون حاجتیم نیست بهستی توانگـرم
خاکیست رنك دنیا پاکیست نقش دین
خاکی همی فروشم و پاکی همی خـرم
آبی معقّـد ست چـه زیور دهـد دُرم
خاکی ملوّن است چـه سنگ آورد زرم

تبرّز او درین شیوه واقف گردد، شعر

داند جهان که قرّهٔ عین پیمبرم
شایسته میوهٔ دل زهرا و حیدرم
دریا چو ابر بار دگر آب شد ز شرم
چون گشت روشنش که چه پاکیزه گوهرم
طبعم چو آتش تر و هر دم خلیل‌وار
هر خوش گلی دگر دمد از آتش ترم
دُرّی پر از عجایب دریا شود ز حکم
هر قطرهٔ که در صدف جان پرورم
روید نبات نی شکر از جویبار گوش
چون نایژه کشاد زبان شکرگرم
گر طبع آب خوردن شکّر بود چراست
از آب طبع زادن لفظ چو شکّرم
تیر فلك که هست سخن‌را کمان سخت
می بفگند سپر ز زبان چو خنجرم
گر صد هزار پیکر لفظست جانشان
بخشیدهٔ منست که جان دو پیکرم
پی کور کرد چشم بدان‌را و چون صدف
پیرایه دار حق ز درون بست زیورم
سهلست اگر بمنظر من بنگری از آنك
منظور عالم ملکوتست مخبرم
گل بلبلی گزیند در باغ سیرتم
مه اختری پسندد در پیش اخترم
دارم زبان ژاژ نخایم که سوسنم
بینم بچشم و عشق نبازم که عبهرم

سهم تو بکشاده خون از هیأت باد وزان
بیم تو بر بسته راه جان بر اعضاء جبین
بس کسا کو رفعت عیسی همی جست از فلك
زخم گرز تو مر اورا کرد بـا قارون قرین
تاجداران‌را پنـاه درگهت جنّات عدن
شهریاران‌را سبیل خدمتت حبل متین
هرکه خواهد تا بـه بیند آفتاب زر فشان
گو بیا و مر ترا در مسند شاهی ببین
جود تو بر بست دست ابر و بحر و آفتاب
تیغ تو بکشاد پای عدل و داد و امن و دین

و هم او گوید این قطعه در شعر

بیـاراست دیهیم کیخسروی‌را * بفرخنـده آئین نوشین روانی
یکی صورت آمـد همایون کمالش * که جز جان نخوانندش انسی و جانی
ملائك ز سبع السموات دایم * مـدد کرده‌انـدش بسبع المثـانی
بقا گویدش هر زمان رَبِّ أَرِنِي * فنـا گویدش تـا ابـد لَنْ تَرَانِي

---

(۱۰۵) سیّد الاجلّ اشرف الدین فخر السّادة ابی الحسن بن ناصر العلوی،

آن حسن نام عالی کلام که نتیجهٔ ناصر بوذ و عالم فصاحت‌را یکی از عناصر بلاغت طبع ذکی اورا در ایّام کودکی گردن داده و فصاحت سر بر خطّ بیان او نهاده جهان پیر جوانی چنو ندیده و مادر زمان فرزندی مثل او نا پروریده تا خازن زبان درِ خزانهٔ بیان او بر کشاد دامن و کنار فضلا پُر دُرَرِ غُرَرِ نقود لطایف شد و تا کاتب ادیب‌وار فلك اشعار تر آبـدار اورا بر اوراق اطباق جهان تحریر کرد آب‌را در لطافت آبی نماند و اورا یك قصیده مفاخرت با چندان معانی بکر و بنات فکر تمامست و عاقل باید که این قصیده‌را بتأمّل بخواند و در معانیء او تفکّر بلیغ کند تا بر کمال

چه جوهرست که دارندش از عزیزی و نـاز
چو دیده درسر و چون جانش در بر آتش و آب
طبایعی چو درو بنگرد گمانش افتـد
کـه کرده انـد همیدون مصوّر آتش و آب
ایـا بهـار سعادت بهـار تـازه دمیـد
باعتـدال جهان شـد مخیّر آتش و آب
نمـا بتقویت آمـد بـدانك بـاز دهـد
بورد و لالـه و سرو و صنوبر آتش و آب
نمایـد اکنون هرجا ز عطف دامن برف
چو جیب و چهرهٔ موسی منوّر آتش و آب
چو لعل و مینـا انـدر لباس سبزه و گل
پدیـد گردد بر جوی و بر جر آتش و آب
سزد شهـا کـه نمائی بنو بهـار بـدیـع
ز عکس صهبـا وز نور ساغر آتش و آب
نشاط جوئی رامش کنی که بر دشمن
شکوه تست چو بر عود و شکّر آتش و آب

و هم او میگوید این شعر

ای بیك حمله گرفته ملکت روی زمین
ز آسمان بر دست و تیغت آفرین باد آفرین
خوار کرده پیلك تو پوست بر پیل دمان
خار کرده نیزهٔ تو موی بر شیر عرین
حلقه کرده ..... پهناور بر اعدا همچو میم
رخنه کرده کالبدها شان بناچخ همچو شین
دو ملك را بر شکسته سهم تو در یك مصاف
هفت کشور بر کشاده تیغ تو بر یك کمین

چو در مصاف بابطال حرب روی نمود
ازو بخیزد انـدر دو لشکر آتش و آب
همی نمـایـد از عکس لون گوهر او
هوای فتنـه چو گردون و اختر آتش و آب
مرصّعست همـه جرم او بگوهـر و نور
جنان کجـا بحباب و بـاخگر آتش و آب
بـابر و صاعقـه مانـد ازان قبل کـه درو
بود همیشـه چو در ابر مضمر آتش و آب
تبارك الله از آن صعب ساعتی کـه بود
عروس ثـاقبـه‌را زر و زیور آتش و آب
سپرده پای بریدان بنعل خاك و هوا
نموده دست دلیران ز خنجر آتش و آب
قضا چو گردون کوشان و در کف آز و امل
اجل چو رعد خروشان و در سر آتش و آب
بخـاك و بـاد تگـاور سپرده بهـر ظفر
سنـان نیزهٔ شـاه مظفّر آتش و آب
بریست مرکب رزم آزمای آهن خای
نـه مرکب از صفت الاّ تگـاور آتش و آب
یکی تگـاور کانـدر دو عالم اوست کـه زد
جهان ز نعلش در هفت کشور آتش و آب
چو مـه نمود باقصاء باختر تگ و تـاب
چو خور فگنـد در آفاق خاور آتش و آب
گر از مزاج عناصر شدی نکـار پـدیـد
ز فعل او شـده اندی مقرّر آتش و آب

ایشان بتیر و نیزه شکستند بهر آنك
صدر جهان بخامه از آن بیشتر شکست
هر چند شاه نیست برای کسی گرو
از رای خواجه دشمن بی حدّ و مر شکست
گرچه محمّد آلت دعوی تمام داشت
ناموس کفر درهٔ سهم عمر شکست
ای خسروی که تا بتو دادند تاج و تخت
ظلم آن محل نیافت که آهن حجر شکست
دانستهٔ که بنده عمادی بمدح تو
در کام روزگار بمعنی شکر شکست
اندر سحر دعاء بخیر از پی تو باد
کادریس چرخرا بدعاء سحر شکست

(١٠٤) السيّد الاجلّ جمال الدين اکمل الشعرآء محمّد بن ناصر العلوی،

محمّد ناصر ریاض فضایل هنر بمکان او ناضر بود و دیدهٔ اقبال بجمال او ناظر، برادر بزرگ سیّد حسن که در حسن کلام و لطف بیان و عذوبت لفظ و رقّت معنی از افراد امجاد عصر بر سر آمده بود و در خدمت سلطان تخت و گاه و زینت تاج و کلاه بهرام شاه محلّی عالی و زینتی سامی یافته و شعر او بحکم قلّت مدوّن نیست فامّا هر فردی از افراد آن در حسن ترصیع و لطف تسجیع و مراعات نظیر بستان تماشاء ضمیر فضلاست و این چند بیت از قصیدهٔ که ایراد کرده آمد عنوان صحیفه و برهان لطیفهٔ فصاحت اوست در مدح سلطان علآء الدولة گفت

شعر

چو خاك و باد کند نور و نم در آتش و آب
شکوه آن عرضی باد و جوهر آتش و آب

از بندگان خسرو گویم که روز حرب
عزم درستشان دل آن بیخطر شکست
پَرْتَو چو گرم گشت بر آن شوخ دیدگان
آن نیر حملهرا نظر اندر بصر شکست
چون جان شان بدید گذرگاه آفتاب
با قوّتی که بند کمر در کمر شکست
بی شبهتی سنان قرا سنقر سترگ
آن روز بند چرخ حوادث شمر شکست
در باغ عمر دشمن شاه جهان طراز
بغرا بنوك نیزه نهیبت شجر شکست
عجز شکسته بند طبیعت درست شد
آنگه که میر بار صف آن نفر شکست
شب همچو پشم سوخته زآن آشکاره شد
کز قاف مایهٔ بسر گرز در شکست
بازوی منکر زدهٔ بد سگالرا
از ناف خاك در افق باختر شکست
از سشکین که بهلو گیتیست آگهم
کز جملهٔ دو کشور در یکدگر شکست
در پیش آن ستیزه کشان فریب دوست
دیوار آهنین چنین نامور شکست
از سنگ سفت کآنش خذلان ازو جهد
بر خصم خنجر ظفر ...... شکست
آوازهٔ رسید پیاپی بر آسمان
بازار آق سنقر آشوب خر شکست

گیتی بسان دشمن شه روز کور شد
از بس که نوك ناوك در چشم خور شکست
در ماه کاست کرده گمان بردم آن زمان
کز گرز شهریار بعرض سپر شکست
دست سعادت از پی آرایش جهان
بر روی تیغ خسرو زلف ظفر شکست
شاه بهشت مجلس طغرل که روز رزم
از نعل پاره گنبذ کوکب حشر شکست
آن بغی پیشهٔ تبه اندیشه کز غرور
در کین شاه قاعدهٔ خواب و خور شکست
قومی چو خویشتن بهم آورد جلد و چست
مالك بیآمد و همهرا در سقر شکست
سرگشتهٔ قدر شد و در وهم آدمی
کی گنجد آن فنون که طلسم قدر شکست
ان طفلرا بترکه ز شومیٔ کار او
در اکحل امید سر نیشتر شکست
بر حال او بترس چو کارش چنین کنند
بر جوهری بنال چو نادان گهر شکست
در مدح شاه عالم نقصان بود که من
گویم صف غلام غلام تو بر شکست
اندر شکسته بسته چه مایه ستایش است
آنرا که از نهیبش سیمرغ پر شکست
چون گویم او که شاه بهنگام تیغ او
از بهر چوب خشکی نخّاس زر شکست

تا ز سر خصم ساخت آتش تیغش سپند
چشم بد روزگار از بد آن زایل است
خسرو کسری غلام داند کز شرق و غرب
بنده عمادی بشعر خوبترین قایل است
شعر بلند آورد لیک درین بارگاه
عذر صعود شهست ز آن سخنش نازل است
سرخیٔ مغرب خبر داد بهنگام شام
کز سرِ شمشیرِ شاه حَلْقِ زُحَل بسمل است
تا گذران شد جهان چون بدر او رسید
ز آنکه ز بس نام و بانگ ره گذرش مشکل است
زادهٔ چرخش مدان دادهٔ او دان خرد
تا شنوند از تو آنك فعل کم از فاعل است
مدحت شاه جهان هست فزون زین و لیك
در ره وهم این سخن باز پسین منزل است

و له

دیدی چه زره بود که از تیغ در شکست
کرده گلو خراش دم اندر جگر شکست
تیر از خم کمان صدف سینه بر کشاد
رمح از تف سنان ورق عمر در شکست
گرز نبرد حمله بسوی سپهر برد
چون دمّ مار طرف کلاه و کمر شکست
بانگ دهل کلید سرای هلاك شد
فریاد نای قفل در گوش کر شکست
خورشید گفتی از قبل طعمهٔ اجل
خودرا ثریدوار بخونابه در شکست

چرخ نهادش مدان گرچه خور از دست اوست
ز آنکه یقینم که چرخ سوی بلا مایلست
تا رقم ملك او یافت گِل تیره رنگ
سنگ چو به بنگری جانورے عاقلست
گنج و سپاهش بسی است نز قبل روز عجز
زوست تمامی او گنج و سپه فاضلست
آنکه بدرگاه او بندهٔ بندش نبود
آرزوی تخت شاه در دل او چون سلست
حجّت خسرو برو تیغ بکوبد بدانك
حق که نه با حُجّتست مشتبه و باطل است
درگه او فضله ایست گر هوس ملك خواست
مایهٔ آن فضل‌را گُرْزِ گران مُسْهِل است
گرچه برون اوفتاد چرخ ز پرگار عقل
در خط فرمان شاه خارج او داخل است
رای متینش بدان گر بتوانی شناخت
کانك درین دولتست تا بچه حد مقبلست
عفو درین مملکت باز پذیرد ز جرم
ز آنك دل شهریار با کرمِ شاملست
ظلم سیاه آستین دست بینداختست
نیست پدیدار از آنك خنجر او حائلست
چرخ حوادث سگال در ستد و داد خویش
بر سر کوے قضا از کف او سائلست
بحر نماند بدو زآنکه بحرِ کفش
گنبذ اخضر چو کف در طلب ساحل است

شعر بدین چاشنی خواه ز گویندگان
گفتهٔ بنده بیاد بهر نمودار دار
بر در تو میرود عمر عمادے خوشست
گرچه یقین داند آنك عمر نباشد دو بار
گرچه قوی دشمنی قصد تو دارد چه باك
گو بکمینه غلام تا کندش تار تار
چون بود امر از خدای طیر ابابیل‌را
بر در بیت الحرام پیل شود سنگبار
تا طلب عیش تو فرض ندید آفتاب
تودهٔ گل‌را نداد بر در تو روز بار
چون ننهد هیچ وهم مدح ترا خاتمت
خاطر من شد بعجز حاملهٔ اختصار

و هم او میگوید این شعر

کار خرد ساختنست کام هنر حاصلست
هیچ بهانه نماند شاه جهان طغرلست
نیست زمانه ز نقص خشك لب و تر مُژه
ز آنك تر و خشك او ملك شه کاملست
خاك نجنبد ز باد ملك جهان ثابتست
آب نکاهد ز نار شاه چنان عادلست
خسرو گردون رکاب طغرل عرش آستان
کز تپش خصم او نوش چو سم قاتلست
مدحت اورا چه حدّ کز شرفِ قَدْرِ او
عقل و شریعت پذیر صیقل آب و گلست
کار فلك یك دلیست در صف پیمان او
روز بدان مذهبست از پی آن یك دلست

باد و گل و آب و نار هیچ نزایند بیش
گر نبود بخت تو قابلهٔ هر چهار
اشتلم آسمان نام تو بود آن زمان
کز جگر دو الخمار یافت تنش ذو الفقار
یاد ز یال تو کرد چرخ چو کردند دست
در کمر یکدگر رستم و اسفندیار
گر نشدی در نیام تیغ تو از ننگ وقت
کی رودی در جهان فتنه خلیع العذار
نیست شگفت ار ترا ننگ شریکان دون
گفت دریغی مکن ملك جهان خواستار
گر طلبی راه آنك ملك جهان بر کنی
دست در افگن بزور در کمر کوهسار
از پس عرض سخا همّت تو بر نکرد
در شب روی و ریا مشعلهٔ اعتذار
تا شود انبوه‌تر درگهت از بندگان
مرغ سقنقور گشت در چگل و قندهار
از در تو بگذرم چون گذرم کز هوا
جز بثناء تو نیست یك نفسم را گذار
کس نتواند گرفت چون تو عیار سخن
دانم و دانی که نیست گفتهٔ من کم عیار
گشت معیّن مرا از کرمت خون بها
ز آنك درین شعر کرد خاطر من جان سپار
در هوس مدح تو جان منست این سخن
کرده بدست زبان بر سر عالم نثار

نـاخنـه آرد بچشم روز دل افروزرا
جوشن ناخن نمای در کف خون و غبار
رای جهان دیدگان هر گُرهیرا جـدا
در در هر مصلحت پند دهـد صد هزار
ای دلتان بو الفضول کار مـدارید خُرْد
وای سرتان پر خمار خصم مداریـد خوار
کوس چو افسونگری درس عزیمت کند
بر خط پیمان او تیر نهـد سر چو مـار
بر سر بیرق ز لاف پرچم گویـد منم
طُرّهٔ خاتونِ فتح در تُتُقِ کارزار
تا شود اندر زمین صورت خصمت نهان
در سر پیکان کنی صورت مرگ آشکـار
صعب محـالی بود رهبر بـدخواه تو
گر سپر آهنین پیش تو گیرد حصار
در کف او گر سپر قُلّـهٔ ثهلان بود
هم نشود گـاه زخم بـازوی تو شرمسار
پنجـهٔ بربط شود پنجـهٔ شیر عرین
چون تو گوزن افگنی شیروش اندر شکـار
ای اثر کین تو پشت شکـن تر ز وام
وی نظر قهـر تو مرد فگن تر ز عار
وز سر تعظیم کرد قـدر تو ترتیب آنک
مـاه پیاده شود چون تو بباشی سوار
گر تو بآئین لطف سوی گل آری نظر
باز رهـد تا ابد رنگ گل از ننگ خار

گل ز سر طنز گفت چیست بـدامن ترا
گفتم زرّست گفت نیست بدین اختصار
بو العجب آمـد بچشم شکل بنفشـه مرا
گفتم این چیست گفت حلقهٔ زلف نگار
گرد رخ شنبلیـد داشت نسیم از بهشت
گفتم مشکست گفت خاك در شهریـار
خسرو گردون کمند شاه جهان پهلوان
آنکه کنـد کوه‌را هیبت او اشکبـار
بزم کمانی نبرد بهتر ازو کامران
رزم نشانی نـداد برتـر ازو کامکـار
ای در میمون تو همچو خرد حق شنـاس
وی کف رخشان تو همچو هنر حق گذار
کین تو آورد راه یافتن موی لیل
مهـر تو آورد رسم شستن روی نهـار
چاشتگهی کز خروش خاك بجوشد چو آب
وز علم زنگ رنگ بـاد نماید چو نـار
دوش فلك‌را ز گرد نعل دهد طیلسان
گوش یلانـرا ز مغز گرز دهـد گوشوار
بـر کتف کشتگـان دام نمـایـد زره
ناوك پرخون درو گشته نوان مرغ وار
تیر کنـد عزم راه از پی رسم وداع
قامت اورا کمان آورد انـدر کنـار
جامـه و جان خرد تیر بشویـد ز خون
میوهٔ سمع و بصر تیغ بـریـزد ز بـار

گفت باحوال خویش سخت فرو مانـدهٔ
گفتم تدبیر گفت سُست نبودن بکـار
گفت در اندوه عشق شحنهٔ کار تو کیست
گفتم صبرست گفت صبر کنـد زیر بـار
گفت نپنداشتم کـار تـرا بـا خلل
گفتم شکرست گفت شکر بسی گشت زار
گفت نگوئی کـه چیست بـا تو دلارام‌را
گفتم عهدست گفت نیست بعهد استوار
گفت فراوان غمست نامزد عشق تو
گفتم چندست گفت عاشق و غم‌را شمار
پیش شکوفـه شـدم ریختن آغاز کرد
گفتم این چیست گفت قاعـدهٔ روزگار
یاسمن انـدر عرق رانـد بر آهنگ او
گفتم مشتاب گفت قافلـه بر بست بـار
سبزه میان سرشك موج نماینـده بود
گفتم دریاست گفت چون غم تو بی کنار
لاله پدیدار شـد رنگ قبا چون عقیق
گفتم چونست گفت ریختـهٔ انتظـار
نرگس چون چشم دوست غمزه بمن بر گماشت
گفتم زنهـار گفت شرط بود زینهـار
بر چمن از پای بط بود فراوان رقم
گفتم مهرست گفت قـالب دست چنـار
بلبل رنگین سخن رانـد بر آهنك او
گفتم مقصود گفت یـافتن غمگسار

غور سر بی مغزرا صفرا بشورید و بگفت
کای نمونــه باشگونــه یاوه‌گوی و هرزه لا
ریش تو داند که تیزی بی نمکمان در مزه
کم نبایــد آخر از تیر نمك سود شمـا

اشعار حکیم سنائی شهرتی دارد برین بیتی چند اقتصار کرده آمد ،

(١٠٢) استاد الائمّه عماد الدین الغزنوی ،

عمادی که عماد سراپردهٔ فضل و عمید ولایت دانش بود استاد شعرای عصر و مقتدای فضلای دهر بر سپاه دانش شاه بر آسمان بیان ماه و بر ولایت حقیقت امیر و بر کشور هنر قهرمان و دیوان اشعار او دیده‌را نور افزاید و دل بسته بمطالعهٔ آن بکشاید و اشعار او عذب و دل آویز و سلیس و طرب انگیز است و از قلاید قصاید او این چند بیت اثبات افتـاد ،

شعر

گنبذ مشکین شدست چرخ ز بوی بهـار
غالیــه پیونــد گشت باد ز رخسار یـار
جدول تقویم بـاغ کرد هوا پُـر نقط
فلسهٔ زرّین گل کرد صبا بـر کنار
ترك فریبست برگ از کلــهٔ بوستان
حرف نشاطست سرو بر ورق جویبـار
ز آتش لالــه شمال سوخت سحرگه بخور
قرصــهٔ خورشیدرا خلخلــه کرد از بخـار
دی بتمنّاء دوست خیمــه بباغی زدم
تـا بکف آرم گلی از رخِ او یادگـار
از سر دل سوزگی فاختــه آمد بمن
داد مـرا از سخن شربت انـده گسار

گرد تو گردم همی زیرا مرا هنگام سعی
از مروّت وز صفا هم مروهٔ و هم صفا
اندرین غربت مرا همچون عصای موسوی
دوستانم‌را عصاء و دشمنان‌را اژدها
از تو بودم بآستان خواجه عارف معرفت
وز تو کردم در فرات نعمت او آشنا
با تو خوانم شعر آن شِعْرَی شعار چرخ قدر
با تو گویم شکر آن شکر شکار خوش لقا
پارسا خواندستم اندر شعر و من در صدر او
هرکه در فردوس باشد چون بود نا پارسا
با حیا گفت او مرا و چشم من روشن بدو
هرکه روشن‌دیده‌تر شد پیشوا دارد حیا
چون عصای موسی و برهان عیسی گفت او
ساحرانرا اژدها و شاعرانرا متّکا
خاصه اندر حق من خادم که هست از مکرمت
دیگرانرا یك ولی نعمت مرا خود اولیا
هم ولی اکرام و نعمت هم ولی کتب و علوم
هم ولی درد و درمان هم ولی شکر و ثنا
هست کار او و من چونان که وقتی پیش ازین
ده خدائی گفت با غوری فضولی در نسا
کای فضولی کو خراجت غور گفتا بر گرفت
شاه و پیغمبر زکوة از غور و احلال از نِسا
ده خدا گفت از نمك‌زاری شود انبار کُرز
کوزهاے بی نمك پر انـد اهل روستا

خاك آدم ز آفتاب جود او زر گشت زآنك
خاك آدم‌را چنان بود او کــه مس‌را کیمیا
باز چون خود ز آفتاب علم زرّین رخ شدی
عارف زرگرش خواندی پرده دار کبریــا
عارفی و زرگری گوئی ازو آموختست
خواجه و حاجی و صدر و مهتر و استاد ما
شکرها با بذل او چون پیش موسی جادوی
شعرها بــا فضل او چون پیش عیسی توتیا
بخشش خودرا بشکر کس نیالاید که هست
در ره آزاد مردان شکر جزوی از جزا
این همه تابش ز روی و رای او نشگفت زآنك
بدر گردد مه چو بــا خورشید گردد ملتقا
مقتداء عالم آمــد مقتدی در راه دین
من غلام مقتدی و خاك پــای مقتدا
فضل یحیی صاعد آن قاضی که خود بیرون ز فضل
صد هزاران فضل یحیی برمکیست اندر سخا
قاضی مکرم که چون فوت صلاتش نزد او
هست انــدر شرع مر فوت صلاتش‌را قضا
روح او بر غیب واقف همچو لوح آسمان
کلك او در شرع منصف همچو خطّ استوا
مرتع علمش چرا خواران صورت‌را ربیع
مربع حلمش چرا گویــان معنی‌را چرا
ای مرا ممدوح و مادح ای مرا پیر و مرید
ای مرا قاضی و مقضی ای مرا خصم و گوا

در حریم مصطفی بو بکر وار اندر خرام
تا سیه روی جفا گردی و خوش روی وفا
عشق‌را بینی عَلَم بر کرده در میدان صدق
عقل‌را بینی قلم بشکسته در صدر رضا
این یکی گویان بفرمان کاَسْتَجِیبُوا لِلرَّسُول
و آن دگر خوانان بابهان یَفْعَلُ اللّه مَا یَشَا
تا بر آن جایت فرود آرد که باشد اندرو
ناوك اندازانش قهر و خنجر آهنجان بلا
زهرهٔ مردان چو بر زنگار پاشی ناردان
گُردهٔ گُردان چو در شنگرف مالی لوبیا
حربهٔ بهرام‌را بشکسته لطفش قبضه‌گاه
بربط ناهیدرا بشکسته قهرش گردنا
بارگاه او دو در دارد که مردان در روند
یك در اندر کوفه یابی و دگر در کربلا
با وفاداران دین چندان بپر در راه او
تا نه بال خوف ماند با تو نه پرّ رجا
دور کن بوی ریا از خود که تا آزادوار
مسجد و میخانه‌را محرم شوی چون بوریا
تو چه دیدستی هنوز از طول و عرض ملك او
کانك در سدره‌است آنرا هم نداند منتها
گر دو عالم‌را به بیند با ولایتهای او
هفت گلخن دیدهٔ باشد زآن همه هشت آسیا
صورت احمد ز آدم بود لیك اندر صفت
آدم از احمد پدید آمد چو ز آصف برخیا

مصطفی اندر جهان آنگه کسی گوید که عقل
آفتاب انــدر فلك آنگــه کسی گویــد سُهــا
طوق داران الٓهی از کمال شوق و ذوق
عقل‌را در شرع او خوانـنـد غم خوار کیــا
در شریعت ذوق دین یابی نه اندر عقل زآنك
قشر عــالم عقل دارد مغــز روح انبیــا
در خدا آبــاد یابی امر و نهی و دین و کفر
و احمد مرسل خدای آبــادرا بس پادشــا
چون نباشی خاك درگاه سرای او که هست
پاسبانِ بام روح القدس و دربان مرتضا
دی همــه او بودهٔ امروز چون دوری ازو
تا جوانمردی بود دی دوست و اکنون تا شنا
رحمــةٌ للعاطین آمــد طبیبی زو طلب
چــه ازین آسی و زان آسی همی جوئی دوا
کان نجات و کان شفا کارباب سنّت جُسته اند
بو علی سینــا نیــارد در نجــات و در شفــا
ناشتا نزدیك او شو زانکــه نبود بــر طبیب
مفتی ذوق و دلیل نبض جز در ناشتــا
مسجد حاجت روا جوئی مجو اینجــا کــه نیست
راه سنّت گیر و آنك مسجـد حاجت روا
چنگ در فتراك او زن تــا بحق یابی رهی
سنگ بر قندیل خود زن تا ز خود گردی رها
کانك رست از رسم و عادت گوید اورا سنّتش
کای قفس بشکسته اینك شاخ طوبی مرحبــا .

تا در سر من گشت که در بر کشمت تنگ
گه دست بسر بر زنم و گاه ببر بر
چندان غم و اندوه فراز آمد در دل
تا توده شدست انده و غم یك بدگر بر
دل شد سپر جان ز نهیب مژهٔ تو
تا چون مژه زخمی زند آید بسپر بر
تا هجر نشستست بنزدیك تو ساکن
آن وصل سراسیمه بماندست بدر بر
من بر تو همی هرچه کنم دست نیابم
ای رشك قمر دست که نآید بقمر بر

(۱۰۲) استاد الحکماء ختم الشعراء مجد الدین آدم السنائی الغزنوی،

سنائی که در دیدهٔ حکمت روشنائی بود و در حدقهٔ بینائی چون قلب او همه انس بود بقلب اُنس منسوب شد از قعر بحر خاطر خود گنجها نهاد و بدست بیان بر جهانیان گوهر پاشید محقّقان‌را از نصاب تحقیق خود نصیبی داد و مذکّران‌را از لطایف الفاظ خود خطی بخشید و راویان‌را از خزانهٔ لطف خود مستظهر گردانید و حکمارا از بیان خود در خوی خجلت غرق کرد و اشعار او مشهورست و بر زبانهاء فضلاء مذکور و بحکم شهرت از ایراد اکثر آن امتناع نموده آمد تا باطالت نینجامد و این قصیده در نعت مصطفی صلّی الله علیه و سلّم گفته

ای سنائی گر همی از لطفِ حق جوئی سنا
عقل‌را قربان کن اندر بارگاهِ مصطفی
هیچ مندیش از چنین عیّاری ایرا بس بود
عاقلهٔ عقل ترا ایمان و سنّت خون بها

گر زر ز آفتاب زیادت شود همی
نقصان چرا شود زرم از آفتاب او
چنگ عقاب زلفش و روی تذرو رخ
این رخ تذرو ز چنگ عقاب او
باز سپید روی و غراب سیاه زلف
وز بیم باز او شده لرزان غراب او

و در مدح میگوید هم درین قصیده

تختش سپهر و در وی خلقش نجوم او
چشمش اثیر و تیزی در وی شهاب او
کفش سحاب و تازه ازو بوستان ملك
زحمت ندید صاعقه اندر سحاب او
باشد هوا گران چو سبك شد عنان او
گردد زمین سبك چو گران شد رکاب او
آبست و آتشست حسامش بگاه رزم
روی زمین و چرخ پر از موج و تاب او
صافی شدست آب جلالت ز آتشش
و افروخته است آتش هیبت ز آب او

این غزل که گل چمن لطافتست هم گفته است، نظم

ای سلسلهٔ مشك فگنده بقمر بر
خندیده لب پر شکر تو بشکر بر
چون قامت تو نیست سهی سرو خرامان
چون چهرهٔ تو نیست گل لعل ببر بر
گل از سبق چهرهٔ تو شسته بخون رخ
سرو از حسد قامت تو دست بسر بر

سیف دول آن شاه که از رای رفیعش
گشتست جهان هنر و رادے انور
آن شاه سخی دست که در گاه سخاوت
لفظش گهر افشاند و دستش زر و گوهر
ای شاه تو خورشیدی زیرا که چو خورشید
نور تو در آفاق رسیدست سراسر
لرزان شده از ترس سر تیغ تو فغفور
ترسان شده از هول سر گرز تو قیصر
ای چتر ترا نصرت و تأیید شده یار
وی تیغ ترا فتح و سعادت شده یاور
حیران شده از وصف تو وصّاف سخن گوی
عاجز شده از نعت تو دانای سخنور

و هم او میگوید — نظم

با من بتافت یار و نتابم ز تاب او
طاقت نماند بیش مرا با عتاب او
از رشك آن نقاب که بر روی او رسد
گشت این تنم ضعیف چو تار نقاب او
چون نوشم آید ارچه چو زهرم دهد جواب
زیرا که هست بر لب راه جواب او
داند که هست بسته بزلفین او دلم
هر ساعتی فزون کند آن پیچ تاب او
خوردم شراب عشقش یك جام و زآن هنوز
اندر سر منست خمار شراب او
چون زرّ پخته شد رخ و چون مشك خام تن
ز آن آفتاب تابان وز مشکناب او

این ساز مرصّع مدیحت را * بر مرکب تیز تگ دوان بندم
هرگاه که بکر معنیٔ یابم * زود از نامت برو نشان بندم
پیوسته شراع صیت جاهت را * بر کشتی بحر بی کران بندم
تا درّ گران بهای دریا را * در گوهر قیمتی کان بندم
گردون همه مُبْهَمات بکشاید * چون همّت خویش در میان بندم
بس خاطر و دل که ممتحن گردد * چون خاطر و دل در امتحان بندم
صد آتش با دخان بر انگیزم * چون آتش کلك در دخان بندم
گر من ز مناقب تو تعویذے * بر بازوی شرزهٔ ژیان بندم
در کرد وحوش من سپس از آن * سدّی ز سلامت و امان بندم
من گوهرم و چو جزع پیوسته * در خدمت تو همی میان بندم
دارم گلهاء و راست پندارے * کز دست هوای تو زبان بندم
با چار امید کژ رود چون من * در گنبذ کژ رو کیان بندم
آن به که براستی همه همت * در صنع خدای کامران بندم

و این ابیات در حق سیف الدولة محمّد بن مسعود گفته است و درین قصیدهٔ که بحسن صناعت و لطف صیاغت موصوفست با و میم محذوفست چنانکه در وقت خواندن او لب بالا بر لب زیرین نیاید و ما بیتی چند ازین قصیدهٔ بیاریم تا که آن صفت او معلوم شود شعر

اے آذر تو یافته از غالیه چادر
اندر دل عشّاق زدست آذرت آذر
نه سرو سهی چون تو و نه لالهٔ خودروی
نه طرفهٔ چین چون تو و نه صورت آذر
زلفین تو ریحان دل عشّاق تو جنّت
دیدار تو خور دیدهٔ عشّاق تو خاور
اندر دل عشّاق تو آنست ز عشقت
کاندر دل حسّاد شهنشاه ز خنجر

بدها که همی رسد ز من بر من * بر گردش چرخ و بر زمان بندم
ممکن نبود که بوستان گردد * گر آب در اصل خاکدان بندم
افتاد خسم چرا هوس چندین * در قامت سرو بوستان بندم
وین لاشه خر ضعیف بَدْرَورا * اندر دم رفته کاروان بندم
چند از غم وصل در فراق افتم * وهم از پی سود در زیان بندم
وز عجز دو گوش تا سپیده دم * در نعره و بانگ پاسبان بندم
وین سستیٔ بخت بین که هر ساعت * در قوّت خاطر جوان بندم
چون اشك ز دیده بر دو رخ بارم * باران بهار در خزان بندم
جوئی که ز سرخ لاله بکشایم * اندر دم زرد زعفران بندم
بر چهرهٔ چین گرفته از دیده * هرگاه که لعل ناردان بندم
گوئی که همه گزیده گوهرها * بر چَرْمِ درفشِ کاویان بندم
اندوه و نیاز دل چرا چندین * اندر تن زار ناتوان بندم
از کالبد تن استخوان ماندم * امّید درین تن از چه سان بندم
زین پس کمرے اگر بچنك آرم * چون کلك کمر بر استخوان بندم
وز ضعف چنان شدم که گر خواهی * ز اندام گره چو خیزران بندم
در طعنه چو نیزه ام که پیوسته * چون نیزه میان برایگان بندم
کار از سخنست ناروان تا کی * دل در سخنان ناروان بندم
در خور بُوَدَم اگر دهان بندے * مانند قرابه بر دهان بندم
یك تیر نماند و من کمان گشتم * تا کی زه چنگ بر کمان بندم
نه دل تنگتر شود از اندیشه * هرگاه که در غم گران بندم
شاید که دل از جهان بپردازم * در مدح یگانهٔ جهان بندم
منصور که حرز مدح او دایم * بر گردن عقل و طبع و جان بندم
ای آنکه ستایش تو در خامه * بر باد جهندهٔ بزان بندم
بر درج من آشکاره بکشاید * بندی که ز فکرت نهان بندم
در وصف تو شکل بهرمان سازم * وز نعت تو نقش بهرمان بندم

قطعه

احوال جهان باد گیر بـاد * وین قصّه ز من یاد گیر یاد
چون طبع جهان باشگونه بود * کردار همـه باشگونـه زاد
از روی عزیزیست بسته باز * وز خواری باشد کشاده خاد
در خوض بیانش چشم و گوش * ماند بشگفتی از آب و بـاد
دیوانـهٔ شوریـده بـاد بود * زنجیر همی آبـرا نهـاد

هم اوراست این قطعه قطعه

چو من جریـدهٔ اشعار خویش عرضـه کنم
نخست یـابم نـام تو بـر سر دیوان
سزد کـه نام من ای نامدار ثبت کنی
بکلک غفلت در متن دفتر نسیان
مرا مـدار بطبع و هنرگران و سبك
کـه من بسایـه سبك نیستم بطبع گران
همیشـه تـا بجهان خالی و تهی نبود
جواهـر از اعراض و عناصر از الوان
دو حال نیك و بد آیـد همی ز سمت فلك
بهفت کوکب و در پنج حسّ و چار ارکان
چو سرو و لاله بناز و چو صبح و باغ بخند
چو ماه و مهر بتاب و چو عقل و روح بمان
خجسته دولت و فرخنـده بخت تو همـه سال
چو آفتـاب منیر و چو نو بهـار جوان
بخر مـرا و نکوئی نکـو بـدار که من
بهـر نکوئی حقّم بهـر بهـا ارزان

شعر

تا کی دل خسته در کمان بندم * جرمی کـه کنم بر این و آن بندم

(١٠١) العميد الاجلّ سعد الدولة و الدين مسعود سعد سلمان رحمه الله،

مسعود سعد که از نوادر ایّام و افاضل انام بود گاه ببال اقبال در فضای هوای جلال پرواز کردی و گاه در صباح و رواح از حوادث زمانه مقصوص الجناح شدی، گاه چون نی بشکر فضل و افضال کام جان جهان‌را شیرین کردی و گاه در قلعهٔ نای تلخیٔ زهر حادثه تجرّع نمودی و در بلاد هند کارهاء بانام میکرد و زندگانی بنیکو نامی و دوستکامی میگذرانید و بر اورنگ ولایت بیان سلطان بود بیك رباعی و بیك قطعه کاروانها نعمت بسایلان بخشید و دیرست که گفته اند شعر

وَ ٱلسَّخُ مَهْمَا ذاق قَهْوَةَ مَدْحِهِ * يَعْرُوهُ سُكْرٌ يَنْهَبُ ٱلْأَمْوَالَا

و اگرچه مولد او همدان بود امّا چون همه‌دانی کار اورا در بلاد مشرق طراوتی داد و ذکر او از فضلاء این عهد بر آمد و در کتب تواریخ اورا از جملهٔ شعرای این بلاد داشته اند بدان سبب ذکر او درین طبقه آورده شد و نیز حقّ او آن بود که اورا در زمرهٔ صدور آورده شدی فامّا چون اشعار او از جملهٔ شعرا زیادتست و اورا سه دیوانست یکی بتازی و یکی بپارسی و یکی بهندوئی بدان سبب اورا در سلك شعراء این طبقه منخرط گردانیده اند و آنچه از شعر او استماع افتادست هم استادانه و مطبوعست و بیتی چند از لطایف اشعار او ایراد کرده‌آمد این قطعه در حق ثقة الملك گوید وقتی که صدر دیوان وزارت بجمال او آراسته گشت میگوید قطعه

ثقة الملك تا بصدر نشست * دهر پیشش میان بطوع ببست
تا همایون دوات پیش نهاد * الفش‌را فلك بتا پیوست
درد دشمن شدست و داروی دوست * تاش بپسود آن مبارك دست
بنگر اکنون بتازگی عجبی * کاندرو لفظ درد و دارو بست

جشن فرخندهٔ فَرْوَرْدِینست * روز بازار گل و نسرینست
آب چون آتش عود افروزست * باد چون خاك عبیر آگینست
باغ پیراسته گلزار بهشت * گلبن آراسته حور العینست
برج ثور است مگر شاخ سمن * که گلش‌را شبه پروینست
آب چین یافته درحوض از باد * همچو پرکار حریر چینست
بچه ماند بعروسی عالم * که سبك روح و گران کابینست
شبه او زیبد منصور سعید * زآنکه او خسرو و این شیرینست
ذو فنون شاهی کاندر فن ملك * بر شاه عجمش تمکینست
نه چنین باشد و مانندهٔ او * او شه و هرکه جز او فرزینست

این رباعی اوراست رباعی

چون زورِ مَلِك چرخ درآورد بزه * از چرخ مَلَك بانگ برآورد که زه
خم داد ز شست تیر و برداشت گره * بکشاد کشاد او مسام دو زره

رباعی

این پند نگاه دار همواری تن * برگردِ کسی که خصمِ تو هست متن
عضوی ز تو گر یار شود با دشمن * دشمن دوشمر تیغ دوکش زخم دو زن

رباعی چون یار به بوسه دادنم بار گرفت
زلفش بگرفتم از من آزار گرفت
چون یاری من یار همی خوار گرفت
ز آن خواست بدست من همی سار گرفت

رباعی

تا چون گل لعل گونه بفروخته‌ام * چون نیلوفر جامهٔ غم دوخته‌ام
بیداریٔ شب ز نرگس آموخته‌ام * زیرا که چو لاله با دل سوخته‌ام

قصیده

مال دادن جز بحق اسراف دان * اینك از قرآن بخوان لَا تُسْرِفُوا
از برای دین همه دنیا بده * لَنْ تَنَالُوا ٱلْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا

تا روی بکفّار نهد رایت اسلام
تا پشت بعبّاس کند نسبت سفّاح
اندر عمل خیر تنی بادت کوشان
و اندر اجل خیر دلی بادت مرباح
دست تو و طبعِ تو مه و سال و شب و روز
با دستهٔ ریحان زده و با قدح راح

هم اوراست این شعر

ای پیشکار تخت تو کیوان و مشتری
ای نجم شرق و شرق ترا گشته مشتری
در جِرمِ عقل طبعی و در جسمِ عدل جان
بر شخصِ فضل دستی و بر عرضِ حق سری
اقبال را بهمّت بهتر طلیعهٔ
اسلام را بنصرت مهتر برادری
آن‌را که کارزار شود روی راحتی
و آنجا که کار زار بود دست لشکری
اندر تواضع آبِ روانی نشیب جوی
گرچه بقَدْر ز آتشِ رخشنده برتری
دریا که دید هرگز گوهر مکانِ او
اینک دل تو دریا و اینک تو گوهری
عشریست از تو عالم سفلی که تو بفضل
سر جملهٔ فواید هفتاد کشوری
پیراهن تو مشرق دیگر شمرده اند
کز وی گهِ طلوع تو خورشید دیگری

و هموراست در حق خواجه عمید منصور بن مسعود بن احمد الحسن الميمندی العارض نظم

از حرفهاء ابجد عقدش براستی
مانند وتر و حرف نخستین ابجدست

و در خاتمت میگوید قطعه

تا بر سپهر اعظم نقّاش لوحرا * دایم قلم نه کند زبان و نه ادردست
پاینده باد صاحب در ظلّ عصمتی * کش دامن مظلّه ز عزّ مخلّدست

نیز قطعه

ای نام تو بخشندهٔ ارواح
آیات رسالترا ز انفاس تو الواح
بر نامهٔ دیوان هنر فضل تو عنوان
در کشتی دریای سخا رای تو ملّاح
انعام تو بر خسته دل سایل مرهم
احسان تو بر قفل در روزی مفتاح
چون قطبِ فلك عِرْضِ ترا راحت ساکن
چون جِرْمِ قمر ذکرِ ترا سرعت سیّاح
مهتاب نیارد که بتفّاح دهد رنگ
تا خلق تو اندر ندمد بوی بتفّاح
در جاه عریض تو مساحت ننهد پی
هر چند که با وهم مسیح آید مسّاح
نا خواسته از کنج عروس تو چو شاهان
با خواسته خیزند همی زایر و مدّاح
تا آئینه بخج تو بازار گرفته است
آزار ندادست بدو صیقل انجاح
آنی که رسیدست بتائید الهی
نهی تو و امر تو بافساد و باصلاح

شهریاری که طول و عرض فلك * همّتش‌را نیامدست جسیم
کوه با حلم او بمایه سبك * بحر با عزم او بعبره سلیم
پیش سلطانش آسمان عاجز * بر معروفش آفتاب لئیم
مهر او منهل شراب طهور * کین او حفرهٔ عذاب الیم
مفلسانرا بمالش اندر قسم * ظالمان‌را بمالش او بیم
گر ز جودش مطر مدد یابد * ژاله زرّین دهد هواء عقیم
وزخطابش که رفق مذهب اوست * در پاسخ زند عظام رمیم
ور ز تیغش مزاحمت بیند * چون دو پیکر شود اسد بدو نیم
رای او عاطفت بکار آورد * هر کجا دید سلك درّ یتیم

و در مدح وزیر مملکت خواجه محمّد بن بهروز بن احمد رحمه الله گفته است شعر

گر بخت‌را وجاهت و اقبال‌را یدست
از خدمت محمّد بهروز احمدست
بحری که میغ رزق بجودش مُطِیر گشت
صدری که سطح ملك برایش ممهّدست
هر فضلهٔ ز عزمش رخشی است باد پا
هر بذلهٔ ز حزمش درعی مزرّدست
با بذل طبع مکرم او آفتاب دون
با سیر ذکر مُسرع او ماه مُقْعَدست
گرد سرای مصلح طوق رعایتش
چون پیش چشم افعی میل زمرّدست
پیش هوای مفسد سدّ کفایتش
چون کرد جوف کوه بنای مشیّدست
ویحك چه موجب آمد کلکش که سلك او
بر گوهر مسلسل و ذرع مجعّدست

فصل چهارم ، در ذکر شعرای غزنه و لوهور ،

(۱۰۰) العمید الاجلّ الکامل ابو الفرج بن مسعود الرّونی ،

مولد و منشاء او خطّهٔ لوهور بود و این خطّه بفضل لا تناهی او بر سایر بلاد مفاخر و مباهی در دولت سلطان رضی ابراهیم تغمّده الله برحمته دولتها دید و قصاید او اکثر در مدح اوست و انوری پیوسته تتبّع سخن او کردی و دیوان او همواره در نظر داشتی و در آن قصیده که گفته است ، مطلع

ویحك ای صورت منصور نه باغی نه سرای
بل بهشتی که بدُنْیَات فرستاد خدای

یك بیت تمام بعینه از شعر ابو الفرج بیاورده است بی تضمین اگر توارد خاطرست بغایت نادرست و در آن قطعه که گفته است قطعه

اندران مجلس که من داعی بشعر بو الفرج
تا شنیدستم ولوعی داشتستم بس تمام

دلیل است که او پیوسته در بوستان دیوان ابو الفرج تفرّج کردی و ابو الفرجرا این دو بیت در تمامت دیوان که در قصیده مندرج کردست تمامست میگوید شعر

نعل اسپ نو هلالست و ستامش کوکبست
آفتابست او و اسپش آسمانهارا مدار
آسمانی پر کواکب بر زمین هرگز که دید
کآفتاب او یکی باشد هلال او چهار

و این قصیده که مطلع دیوان اوست در مدح سلطان رضی الدولة ابراهیم مسعود تغمّده الله برحمته گفته شعر

روی بازار ملك هفت اقلیم * پشت حق بو المظفّر ابراهیم

(۹۸) الحکیم الکامل فخر الدین اسعد الجرجانی،

فخر الدین جرجانی که [از] اماثل شعرای جهانست خاطر او که بدرر معانی لطیف محیط بود غیرت قلزم و محیط بود کمال فضل و جمال هنر و غایت ذکا و ذوق شعر او در تالیف کتاب ویس و رامین ظاهر و مکشوف شده است که جان معنی‌را در آن قالب چنان مفرغ گردانیده است که دست زوال بدامن آن کمال نرسد و بلاء بلی بدو راه نیابد و آنچه از غرر اوصاف و درر تشبیهات در آنجا ایراد کرده‌است مقوّمان ضمیر افاضل از تقویم آن عاجزاند و جوهریان صنعت از ترصیع معارضهٔ آن قاصر و از اشعار او جز ویس و رامی دیگر مطالعه نیفتاد جز این یك قطعه — نظم

بسیار شعر گفتم و خواندم بروزگار * یك یك بجهد بر ثقة الملك شهریار
شاخی تر از امید بگشتم بخدمتش * آن شاخ خشك گشت و نیاورد هیچ بار
دعویٔ شعر کرد و ندانست شاعری * و آنگـاه کرد نیز بنادانی افتخـار
زو گاوتر ندیدم و نشنیدم آدمی * در دولتش عجب غلطی کرد روزگار
امید من دریغ بدان خام قلتبان * اشعار من دریغ بدان روسپی تبـار

(۹۹) کوهیاری طبری،

او در متانت بدان مثابت بود که راوی شعر کوهیاری‌را بصدا کوه یاری دادی و اگرچه ساکن آمُل بود امّا خزاین گوهر بسایر و ساری دادی، این دو بیتی او گفته است که — رباعی

نی روز وصال‌را ز تو خرّمیٔ * نی تیره شبِ هجرِ ترا بی غمیٔ
نی بر گرهٔ وعـدهٔ تو محکمیٔ * کس چون تو ندید بی وفا آدمیٔ

رباعی

چندان غم و رنج من بپروردن تو * و اندیشهٔ چه آنك آدمی کردن تو
کی دانستم که وقت پروردن تو * سر گشته شوم ز سر بر آوردن تو

فصاحت بگوش جان مشتاقان بی نوا رسیدست همه طرب انگیز و دل آویز بودست و چون در انقراض دهور و انقضاء سرور نا پایداریٔ ایّام دولت و سرعت زوال موسم راحت بچشم حقیقت نظر کرد از برای تسلیت مهجوران و تنبیه مسروران این ابیات لطیف آبدار بپرداخت و این قلاید درر و غرر بدست صنعت بیان بساخت، میگوید شعر

غم مخور ای دوست کین جهان بنماند * هرچه تو می بینی آن چنان بنماند
راحت و شادیش پایدار نباشد * گریه و زاریش جاودان بنماند
هر طرب افزای و شادمان که تو بینی * از صف اندوه بر کران بنماند
برق شکر خندهٔ گرچه ژاله ببارد * زهر کند آب و یك زمان بنماند
هیچ گل و لالهٔ ز انجم رخشان * بر چمن سبز آسمان بنماند
در بن این حقّهاء بی سر مینا * این مه و خورشید مهرسان بنماند
هندوی کیوان فراز قلعهٔ هفتم * یك دو شبی پیش پاسبان بنماند
امتعهٔ اورمزدرا پس ازین دور * مشتریٔ در همه جهان بنماند
خنجر مرّیخ سُست گردد و هر شب * از شفقش خون بر آستان بنماند
صنعت خورشیدرا که لعل کند سنگ * هیچ اثر در ضمیر کان بنماند
مطرب ناهیدرا بساز طرب بر * زخمهٔ انگشتها روان بنماند
تیر زشت سپهر پیر مقوّس * هم بشود زود و در کمان بنماند
ماه دوان هم گران رکاب نباشد * باش که چندان سبك عنان بنماند
نامیه گردد سترون و همه ارکان * پیر شوند و یکی جوان بنماند
ناطقه گردد خموش و غاذیه ساکن * وین همه آشوب انس و جان بنماند
نیم جو از کاینات حسّی و عقلی * در همه بازارِ کُنْ فَکان بنماند
جهد کن امروز تا همای هوایت * بر سر این خشك استخوان بنماند
جان عزیزت که آب خوردهٔ قدس است * در غم این کهنه خاك دان بنماند
رخت نهادت بزیر سِدْرَه فرو گیر * خیز که این سبز سایه بان بنماند

عتابش‌را نمیدانم چه گویم * ولیکن پیش عذرش جان توان داد

(٩٦) العمید الاجلّ کافی ابو الفرج الرونی،

کافی با فضلی وافی و ذهنی صافی بود و در ورع و فضایل اوصاف بر ولایت بیان قهرمان و در خطّهٔ فصاحت نافذ فرمان وقتی لطیف الدّین ذکی مراغی بنزدیك او این بیت فرستاد، قطعه

صاحب قران عالم کافی توئی که هست * گلزار دار خلد نمودار شعر تو

و این قطعه در جواب آن انشاء کرد و بفرستاد، قطعه

سلطان نظم و نثر زکی آنك در جهان
داد سخن بداد بمعیار شعر خویش
در دیدهٔ افاضل خار و خسك نهاد
از گلبن ضمیر و ز گلزار شعر خویش
در فضل و در لطافت حقّا که در جهان
نی مثل خویش دارد و نی یار شعر خویش
چون دیده ام هزار معانئ بکر او
بیزار شاعری شدم از عار شعر خویش
گر گل کند بمجلس او عرض از ابلهی
چون چشمه پیش دریا اسرار شعر خویش

قطعه

بدان زمین که تو بر مردمانش خوار شوی
مکن درنگ و از آنجا بشو تو جای دگر
درخت اگر متحرّك بدی ز جای بجای
نه رنج ارّه کشیدی و نی بلاے دگر

(٩٧) الحکیم الکامل زین الشعرا سعید الطائی،

شعر سعید طائی مایهٔ دریائی است هر نوائی که از ان عندلیب بستان

خداوندی که گر نامت جهان بر بازوت بندد
فلك‌را دست بر بندی طلسم چرخ بکشائی
ضمیر خویش‌را از وهم خود گر خاصیت بخشی
همه محسوس عالم‌را بیك فکرت به پیمائی
ز رشك سقف ایوانش فلك سرگشته و حیران
و گر نی هم روا بودی فلك‌را پای بر جائی
ز خاك سمّ یکرانش جنیبت بس بود گردی
اگر خواهی که چون آتش سر اندر آسمان سائی
خداوندا خداوندا تو از ارباب این دولت
بفرّ و بن و روی و رای چون خورشید پیدائی

صفت طغرا میکند

تو از تیری قلم سازی کمانی‌را که بر دارد
همه احکام این تیر و کمان چرخ مینائی
فلك با قدرتش بر زه نداند کرد چرخی‌را
که هر ساعت کشند آنرا بیك انگشت تنهائی
خطا گفتم کمان چون باشد این خطی که پنداری
خط دلبند ترکانست گرد روی زیبائی

و این غزل آبدار هم پرتو آتش طبع ویست غزل

دیده‌را آرزوست دیدارش * گوش‌را راحتست گفتارش
جان و دل جوق جوق همی آید * بتماشای باغ رخسارش
بر لبش لب نمی نهم که کند * از لطیفی که هست افکارش
لبِ او طوطیٔ که می ریزد * تنگهای شکر ز منقارش
جان من خواست او سزاوارست * کاشکی باشدی سزاوارش

قطعه

بخطّش رقعهٔ دیدم نبشته * که خطِّ بندگی با آن توان داد

ای ز احسان تو با رامش و با شادی دل
خلق‌را با شادی و رامش همه ساله گذار

---

(٩٥) الاجلّ بدر الدین شرف الشعرا القوامی الرازی رحمه الله

امیر قوامی که قدّ فضل از وی با قوام و خدّ هنر بدو باقوام بود ذات او در احسان فصاحت هم عنان حسّان و طبع او در شمایل لطافت هم مزاج شمال وزان و آب روان، روان از گفتهاش بر سریر سرور تکیه زنان و دل از منشآت او روح روح یابد و مخدوم او قوام الملك طغرائی بود و اورا بوی نسبت کرده اند و آن ابیات که طغرای منشور فصاحتست در مدح او میگوید برین منوال که قصیدهٔ انوری که شعر

سحرگه باده نوشان دوش با صد لطف و زیبائی
ببالینم فراز آمد دو هفته ماه یغمائی
کشاده از سر مستی همه بند بغلطاقش
کُلَه کژ کرده بر تارك عیان صد گونه رعنائی
رُخی چونانك از خورشید بر گُل کِلّهٔ بندی
قدی چونانك از شمشاد شاخِ نو به پیرائی
هزاران زنگی اندر زلف و آنگه جمله سرگردان
هزاران هندو اندر چشم و آنگه جمله سودائی
ز عنبر عارض سیمین او زنّار بر بسته
ز سنبل زلف مفتولش نموده صد چلیپائی
فلك بر آتش رویش سپند خال افگنده
ز بیم چشم بد گوئی همی ترسید ترسائی
ز زرِّ مغربی بسته کمر یعنی که خورشیدم
که در سالی مهی دارد کمر آنگاه جوزائی

در مدح مخدوم خود میگوید درین قصیده

چاکر و بندهٔ کجا کم بود آنرا که بود
چاکر و بندهٔ فخر امم و شمع تبار
مفخر عالم ابو الفتح مظفّر که ازو
ظفر و فتح همی تابد چون نور از نار
آنکه با حاسد او کار ندارد شادی
و آنکه زی ناصح او راه نیابد تیمار
آفتاب سخنش‌را فلك فضل مسیر
آسمان هنرش‌را زمیٔ فخر مدار
همّتش جهد کند تا بنهد گنج گهر
سیرتش قصد کند تا بکند بیخ عوار
بجفا میل کند گر دمد از نار نبات
وز وفا دور شود گر بود از آب غبار
ای شریفی که جهان هست در آثار تو دون
وای عزیزی که درم هست بنزدیك تو خوار
عالم از قدر بلند تو بمقدار کمست
گرچه زو پیش مهندس نشناسد مقدار
همچو ماری بود آنکس که بود با تو درشت
که بزخمش نشود جز دل او هیچ فگار
تا ز پیگار فلك تن ز عنا آرد بهر
تا ز پیوند جهان دل بطرب یابد بار
با ولیّ تو همی باد جهان‌را پیوند
با عدوّ تو همی باد فلك‌را پیگار
روز و شب در دل تو مهر بتی حور نژاد
سال و مه بر لب تو جام می نوش گوار

او بمن سنگ رها کرده ز بیم تهدید
من بدو کفش رها کرده ز بیم دستار
از تمتّع شده فارغ بوثاق آیم زود
مرد جویم که بگرمابه برد سطل و ازار
ور بآماجگهی در پسرے بینم خوش
راست گوئی که ندیدست دلم صبر و قرار
از کمانش سه صفت بهره بگیرم چو کشد
زردی روی و خمیده قدی و نالهٔ زار
راست گوئی که برو عشق همی بازد تیر
که خروشنده رود از بر او عاشق وار
غایت عشرت و عیشم بلب رود بود
که بدانجا میرسد بهرهٔ تمام از دیدار
اینت عیشی که بدین پایه ازو خوشتر مرگ
وینت فخری که بدین مایه ازو بهتر عار
فرد گردان دل من زین فکر ای ایزد فرد
بفگن این بار غم از جانِ من ای واحد بار
رومیٔ نغز بده گر ندهی ترک همی
یا یکی چاکرکی خوش لب و شیرین گفتار
ای بقلّاشی و رندی شده در عالم فاش
چون تو مردی‌را با چاکر و با بنده چه کار
درمی چند سیه چون بنهی در بُن جیب
بابت خویش طلب چون بکنی در بازار
نی نی یکباره سپر مفگن و امید مبر
دل من تنگ دربن فکرت و اندیشه مدار

انـدرو از غُز و خفچاق بت سیم ذقن
و اندرو از قی و کیماك مَـهِ مشك عذار
یا رب این بچهٔ ترکان چه بتانند که هست
دیدهٔ مردم نظّاره از ایشان چو بهـار
همـه آمیخته بـا تودهٔ گل تودهٔ مشك
همـه آویخته از دانـهٔ در دانـهٔ نـار
نظر زهـره و مرّیخ بهم بـافتـه انـد
که همـه رود نوازند و همـه تیغ گـذار
بگـه رزم نـدارنـد بجز اسپ و سلاح
بگـه بزم نـداننـد مگر بوس و کنـار
حبّذا عشرت ایشان که ظریفند و لطیف
خرّما شوکت ایشان که شگرفند و عیار
آفرین باد برین دل که ازین دارد دوست
آفرین باد بدان کس که چنین خواهد یار
منم آن کس که همـه ساله درآن انـدوهم
کـه ازین سان صنمی بینم انـدوه گسار
هر کجـا بینم ازین گونـه نو آئین پسری
دهم اورا دم همچون دم حاجی طرار
از پی صحبت او چیست درو بندم دل
بـدر خیمـهٔ او زود فرو گیرم بـار
او جز از اشك نیابـد برِ من سیم سپیـد
او بجز روے نبینـد برِ من زرّ عیـار
سنگ بر دارد معشوق من و من فریـاد
جنگ در گیرد مه روی من و من زنهـار

بود چو خلق لطیف تو عنبر سارا
بود چو لطف بدیع تو لؤلؤ خوشاب
همی ز نفس تو آداب‌را شرف خیزد
ازین شریف شود نفس مردم از آداب
بعید گشته کریما بلا ز جانب من
بقربتی که گزیدم بدان کریم جناب
همه قضیت من در نشاط سال به بود
خجسته خدمت تو کرد سلب‌را ایجاب
همیشه تا به نبرد اندرون سواران‌را
بود عنان و رکاب آلت درنگ و شتاب
بدست بخت تو اندر ستاره باد عنان
بپای عزّ تو اندر سپهر باد رکاب
بعید قربان از سر قریب شو بنشاط
متاب دل ز عدو وز عدو مشو در تاب
کز آن قبل که عَدُوِّ ترا کند قربان
زمانه تیغ بلا بر کشد همی ز قراب

قصیده،

حبّذا خسروِ ایران و نشستنگه بار
که کند دیدن او دیده پر از رنگ و نگار
از فراوان زر و دیبا که درو حمله شدست
طبع گوئی که در آمیخت خزان‌را ببهار
مرغزاریست پر از سنبل با بند فسوس
بوستانیست پُر از نرگس با خواب و خمار
سروهای همه‌را بیخ بخرخیز و بچین
گل بتانی همه‌را تخم ز یغما و تتار

ز اولیا بامارت جز او که بود سزا
ز مصطفی بامامت جز او که یافت خطاب
ایا همیشه بامید آنك در محشر
بمصطفی برسی تا رساندت بصواب
بمصطفی نرسی تا بمرتضی نشوی
مثال این بنماید ترا مدینه و باب
بآفتاب و بمهتاب ره توانی یافت
جز از ستاره توانی شدن بر مهتاب
نگاه دار طریق مراتب اندر دین
برو چنانك رود خواجه بر طریق ثواب
ستوده که باسباب دین و دانش و داد
نیافرید نظیرش مسبّب الاسباب
ز فرّ طلعت او زینت زمان و زمین
بمهر و منّت او قوّتِ قلوب و رقاب
سزد که فخر کند رسم و عادتش بهنر
سزد که فخر کند نام و کُنْیَتَش بتراب
کزان دو مر خرد و جودرا بُوَد اجمال
و زین دو مر ظفر و فتحرا نُوَد اِعْجاب
ایا ز خلق لقاء تو چون ز سال بهار
و یا ز لطف کلام تو چون ز عمر شباب
توئی که گنج علوم تو هست بی پایان
توئی که بحر سخاء تو هست بی پایاب
اگر ز لؤلؤ خوشاب تازه گردد روح
و گر بعنبر سارا بدن نماید شاب

مثال من که بدیوار بر نگاشتهٔ
اگر نه از غم هجران آن ندارد تاب
چرا بریده شد از شکل و از ملاحت و زیب
چرا گسسته شد از زنگ و از طراوت و آب
همیشه زیر نقاب اندرست چهرهٔ او
ز بس نشسته برآن صورت بدیع تراب
همی نخواست که کس جز تو روی او بیند
بغیبت تو از بهر آن ببست نقاب
شگافته شده دیوار بر پرش گوئی
ز داغ هجر تو بر تن دریده کرد ثیاب
یکی بنامه خبر کن که چند باید بود
مرا بهر تو در وصل جوی و هجران یاب
فذالکی بنمای این حساب هجران را
بحق آنکه امیدت بدوست روز حساب
وصی و حجّت و داماد و ابن عمّ رسول
ابو الحسن علی آن سیّد اولو الالباب
قسیم جنّت و نار آنك مهر و کینهٔ او
چو دین و کفر کشاید درِ ثواب و عقاب
ز شرم او همه آفاق را ز خیر مثال
مثال او همه اسلاف را بخُلد مآب
درست گشت ز فضلش دیانت اسلاف
شرف گرفته بعزمش امامتِ اَعْقاب
جز او که کرد بوجه اندرون بوجه سوال
جز او که داد بعلم اندرون برسم جواب

ایا بطوع طلب کرده راحت اعدا
و یا بطبع رها کرده صحبت اصحاب
بریدی از دل من راحت و نشاط سماع
گسستی از تن من لذّت طعام و شراب
همی نجویم لهو و همی نخواهم عیش
همی ندارم صبر و همی نیابم خواب
سرشك من که بسیاب نسبتی دارد
چو بر چکد برخ زرد من شود زر ناب
طبیعیان‌را از اشكِ چشم و رنگِ رخم
همی دُرُست شود کاصلِ زر بود سیاب
دیار نیز شد از گشت روزگار چنان
که روزگار بماند درو همی بعجاب
گمان برند که آن جایگاه راحت و امن
شده ز دوریٔ تو سر بسر بیاب و خراب
گرفته خار همه معدن گل خود روی
شده سراب همه جای لالهٔ سیراب
ز خرّمی که نمودی نگار خانهٔ تو
نگار باغ ز شرمش درون شدی بحجاب
بسه نمود همی صنعت سحاب از وی
برین ستیزه همه نقش آنشست سحاب
نگارگاه بصورت شکارگاه شدست
درو بطمع شکاری وطن گرفته کلاب
همان وحوش بنقش اندران وجود آباد
جگر شدند همه جانور چو گشت بتاب

من برین تهمت اگر کشته شوم باکی نیست
همه سر سبزئ کمتر سگِ دربانِ تو باد
عافیت خواستی از من خَیَّرَ اَللهُ جَزَاكَ
او همان شب بِعَدَم رفت که حُسْنِ تو بزاد
گِلَهٔ وصل تو با هجر تو می گفتم دوش
که ستد عمر و زو هیچ بجز غم نکشاد
در میان روی بمن کرد خیالت که اثیر
زین سخن بگذر و این واقعه بگذار ز یاد
عشق ما مظلمهٔ کس بقیامت نبرد
که ز تو عمر ستد در عوضش عشق بداد

(۹٤) ده خدای ابو المعالی الرازی،

از فضلاء عراق و شعرای آفاق بود و بوفور فضل و ذکاء خاطر ابن ذُکارا تعبیر می کرد و شعراء آن عصر خوشه چین خرمن فواید و ریزه خوار مائدهٔ عواید او بودند و از غُرَرِ قصاید او اینست که میگوید، شعر

خروش من همه از چیست از نعیب غراب
که دور ساخت مرا از دیار و از احباب
کنون که کرد نعیب غراب هجر انگیز
دلم بر آتش هجران آن تذرو کباب
سزد که روز من از خون بود چو روی تذرو
سزد که روز من از غم بود چو پرِّ غراب
عتاب کرد خرد با دلم ز دورئ دوست
چو دوست نامه فرستاد نزد من بعتاب
بطعنه گفت که ای بی وفای بی معنی
کم از درود و سلام و کم از رسول وکتاب

دو کمند عنبرینش ز خم و گره مسلسل
دو عقیق شکّرینش ز در و گهر مرکّب
قدم نظر شکسته رخش از فروغ بی حدّ
گذر سخن ببسته دهنش ز تنگیٔ لب
دو هزار جان تشنه نگرد درو و اورا
پُر از آب زندگانی شده روی و چاه غبغب
شده کیسه‌دار دلها لبش از طویلهٔ در
زده کاروان جانها مهش از میان عقرب
بنشستم و زمانی برخش نگاه کردم
دل ازین نشست در خون من از آن فتاده در تب
چو سوالِ بوسه کردم بکرشمه گفت با من
تو نه مردِ این حدیثی فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَب

غزل،

یاد می دار که از مات نمی آید یاد
ای امید من و عهد تو سراسر همه باد
نکنی یک طرف از قصّهٔ من هرگز گوش
نزنم یک نفس از غصّهٔ تو هرگز شاد
یاوری نیست که با خصم تو بر دارم تیغ
داوری نیست که از هجر تو بستانم داد
تو نگفتی که وصالم برساند بخودت
راستی نیک رسانید که چشمت مرساد
گفتی ار فاش کنی عشقِ پری جان نبری
نبرم خود نبرم حسن تو جاوید ز یاد
گر غرض خون منست از سر اینک سر و طشت
ورنه این طشت سه سالست که از بام افتاد

کباب دیـد دل ریش مـا بر آتش غم
لب تو هم نمکی تـازه بر کباب شکست
برات دار عـذار تو خط هندی ترك
بنا شناختـه این در دل خراب شکست
غلام آن خط مشکمر کـه گوئی از عمـدا
کسی خیال خطا در دل صواب شکست

قطعه

بخدائی کـه روی بنـد عـدم * امرش ار چهرهٔ جهان بکشاد
بـاد لطفش ببـاغ رحمت در * بیـد امیدرا زبان بکشاد
عقـدهـاء جواهر و اعراض * از دلِ کانِ کُن فَکان بکشاد
هیبتش عقل‌را زبان بر بست * رحمتش عجزرا دهـان بکشاد
ساخت میتین و تیغ صبح و بدان * چشمهٔ مهر از آسمان بکشاد
کمر کوه‌را مرصّـع کـرد * چون جواهر ز بند کان بکشاد
تربیت کـرد نفس نـاطقـه‌را * تـا بـدو کشور بیان بکشاد
بوی لطفش چو رنگ بطّ آمیخت * نبض خون از دل روان بکشاد
از پی اِنس و جان بدست اجل * بند ترکیب اُنس و جان بکشاد
کـه مرا فرقت شما هـر دم * عقدی از جزع در فشان بکشاد
نعرهـا میزنم کـه سوزش آن * چرخ‌را خون ز دیدگان بکشاد
نـالهـا میکنم کـه جَوْزَارا * کمر سیم از میـان بکشاد

قطعه،

بخدائی کـه رخت عزّت او * در سرای کهن نمی گنجد
از عدم ذرّه بی اجازت او * در خم کـافِ کُنْ نمی گنجد
کانچه اندر ضمیر شوق منست * در دهان سخن نمی گنجد

غزل، ز میان ببرد ناگـه دل من بتی شکرلب
بدو رخ برادر مـه بدو زلف نایب شب

بقاء الاقبال حفظ جمله تن چنگی جماعت فضلا بپسندیدند و امّا بیت دیگر روشن است که جماعت مغنّیان بریشم سرآهنگی از برای جمال‌را بندند و آنچه در وقت ضرب ناخن بدان آید آنرا امّ الاوتار گویند و این در غایت رقّت و لطافت گفته‌است،

غزل

ای مرهم هر سینهٔ مجروح لب تو
فرسوده قدمهاء دلبر در طلب تو
گم کرد سر رشتهٔ تدبیر دلم باز
در طُرّهٔ سر گم شدهٔ بُلْعَجَبِ تو
چون تار طرازست شب و روز تن من
تا بر طرف روز پدیدست شب تو
چون لاله دلم چهره بخون شست که بگرفت
سبزه طرف چشمهٔ حیوان لب تو
من بنده نویسد بتو سلطان کواکب
تا خسرو خوبان جهان شد لقب تو
ای حور پری زاده برین حسن و طراوت
از آدمیان نیست همانا نسب تو
در ساخته ام با غم تو روی همین است
چون جز ز غم من نفزاید طرب تو

غزل

شکر ز لعل تو در لؤلؤ خوشاب شکست
صبا بزلف تو ناموس مشکناب شکست
شب شکسته چو در موکب مه نو براند
مه از کمال کرشمه بر آفتاب شکست
دو جزع ما چو گهر بار گشت مهر عقیق
لبت بخندهٔ خوش بر دُرِ خوشاب شکست

مقبل کسم کـه بر در دوکانِ روزگـار
هستم سخن فروش و مرا شاه مشتریست
بر من گزین مکن که نیاید چو من بدست
وز پای مفگنم که حدیثم نـه سرسریست
گفتم ز دور ماندن من دان کـه شاه‌را
گه دل سوی اثیر و گهی سوی اشهریست
عیبی و خرمنم تو نپرسی که از چه روی
ای آنکه عکس رای تو خورشید و مشتریست
یعنی اگرچـه عیبیٔ و قتم گـه سخن
نا آمدن بخدمت بزم تـو از خریست
خالی مبـاد عرصـهٔ عالم ز عدل تو
تـا پیشـهٔ زمـانـهٔ جافی ستمگریست

(۹۲) الاجلّ اثیر الاخسیکتی،

اثیر که بر فروش نظم و نثر خاك آثار فضل او چون آفتاب تابان بود و فلك که صندوق قلاید کواکب است از عقود نظم دلفریب او حیران دیوان شعر او چون نگارخانهٔ چین پر ابکار دل برند و خاتونان چین ضمیر او اگرچه مرد افگنند امّا همـه دخترند و شعر او آنچـه هست مصنوعست و مطبوع و معانی اورا ملك است و وقتی یکی از فضلا از داعی معنی این چند بیت که در قصیدهٔ معروف گفته است سوال کرد،

قطعه

چو طرد و عکس حروف تهجّیٔ اقبال * بحفظ دامن اقبال جملـه تن چنگی
عدوّ اگر نبود گو مباش آن بدرگ * بریشمیست برین ارغنون سرآهنگی
بقاء جان تو خواهم که اُمّ اَوْنارست * که گر بلغزد پایش قفا خورد چنگی

بنده‌را در خاطر آمد که طرد و عکس حروف اقبال لا بقا باشد یعنی لا

زر بخش و رطل خواه و طرب جوی و عیش کن
کز دست خنجر تو عدو دست بر سرست
بختت قوی و ملك قویم و فلك رهی
شغلِ طرب میسّر و گردون مسخّرست

وقتی مجیر از خدمت سلطان قزل ارسلان تخلّف نمود، سلطان فرمود تا اثیر اخسیکتی و جمال اشهری‌را طلب کردند و ایشان‌را بعزِّ نظرِ خود منظور گردانید، مجیر این قطعه بحضرت فرستاد، قطعه

شاها بدان خدای که آثار صنع او
جان بخشی و وجود دهی و بنده پروریست
در چنبر قضاش اسیرند و ممتحن
هر هستئی که در خم این چرخ چنبریست
در آرزوی بزم تو کز آسمان به است
این خسته در شکنجهٔ صد گونه بربریست
گر جانِ او نه معتکفِ آستانِ تست
از رحمت و هدایت جان و تنش بریست
گفتند کرد شاه جهان از اثیر یاد
وز اشهری که پیشهٔ او مدح گستریست
داند خدایگان که سخن ختم شد بمن
تا در عراق صنعت طبع سخن وریست
خضرم بنطق و خاطر من چشمهٔ حیات
بحری بجود و روضهٔ ملکت سکندریست
هر نکتهٔ ز لفظ من اندر ثنای تو
رشك حدیث فرّخی و شعر عُنصُریست
در عهد تو معزّیّ ثانی منم از آنك
بر درگهِ تو دمدمهٔ کوس سنجریست

نظاره میکنم وبجاك درین هنگامهٔ طفلان
که مشکین مهره آسوده است و نیلی حقّه گردانش
بپایان آمد این هنگام کاینك روز عالم شد
بود هرجا که هنگامه است شب هنگام پایانش
دلبر قصر مشبّك داشت همچون خان زنبوران
برون ساده در و بام و درون نعمت فراوانش
نه خانه عنکبوت آسا سراپرده زده بیرون
درون ویرانه و بر خوان مگس بینند بریانش
نه چون ماهی درون سو صفر و بیرون از درم گنجش
که بیرون چون صدف عور و درون سو از گُهر کانش
فلك هم تنگ چشمی دان که بر خوان دَفْعِ مهمانرا
ز روز و شب سگی بسته است خوان سالار دورانش
نترسی زین سگ ابلق که دَرّیده است پیش از تو
بسی شیران دندان خای و پی کردست دندانش
بچرخ گندناگون بر دو نان بینی و یك خوشه
که یك دیگ ترا گشنیز ناید زآن دوتا نانش

و له ایضًا،

در دفترست مدح تو منظوم وزین قبل
خصمت سپید دست و سیه دل چو دفترست
در حضرتت مُجیر بفرِّ مدیحِ تو
شیرین حدیث و خوش سخن و روح پرورست
طبعش چو تیغ دل شکرت روز روشنست
نظمش شگفتِ عُنْصُریِ مدح گسترست
خرّم نشین که موکبِ نوروز در رسید
مَی خور که بخت بر در و معشوق در برست

غبـار بـاد نصیب مخالفانت از آب
شعاع بـاد نصیب موافقانت از نـار
همیشه تـا می و رود و شکـار دارد نـام
بطبع بـا می و رود و شکار بـادت کار

(۹۲) حسّان العجم حکیم خاقانی الحقایقی،

آنکه فصاحتِ حسّان با سماحتِ سَحْبان مر ویرا جمع بود و صفوتِ جُنَیْد با حکمتِ لُقْمان مر ویرا فراهم خاقان ولایت بیان بود از آن سبب خاقانی لقب یافت مُنْشِئ کلماتِ حسان بود بدان روی حسّان العجم نـام یافت چنانك در تحفة العراقین ذکر پدر خود میکند و بر اثر آن میگوید، بیت

چون دید که در هنر تمامم * حسّانِ عجم نهاد نـامم

فیض انعام او عام بودی و جود جواد او بدوست و دشمن برسیدی و آفریدگار سبحانه و تعالی صیت اورا بر باد صبا سبقت داده بود و همّت بلند اورا وسیلت ثروت و نعمت او ساخته تا هر قصیدهٔ که بحضرت پادشاهی فرستادی هزار دینارِ عین صلهٔ آن بودی و تشریف و انعـام فراخور آن و جماعتی برانند که شیوهٔ سخن بر خاقانی ختم شده است و بعد ازو کس بر منوال بیان چنان تنسیج نظم نبافته و اکثر اشعار او در جدّ و حکمت و صفت کعبه و بادیه و نعت رسول است علیه السلام و اکنون بعضی از اشعار او ایراد کرده آید و مطلع دیوان او این قصیده است که میگوید شعر

دل من پیر تعلیمست و من طفل زبانـدانش
دم تسلیم سر عشر و سر زانـو دبستانش
هنوزم عقل چون طفلان سر بازیچه میـدارد
کـه این بـازیچه گون حقّه ببازی کرد حیرانش

برزم شهر کشای و بعزم دشمن بند
بـه تیغ ملك ستان و بدست ملك سپار
بروز رزم بخنـدد ز دست او شمشیر
بروز بزم بگریـد ز دست او دینار
شمار چرخ و شمار زمین بـدانـد کرد
بروز خواستـه دادن ندانـد ایچ شمار
شب مخالف اورا نکرد گردون روز
گل موافق اورا نـداد گیتی خـار
موافقانش بلنـدنـد لیکن از بر تخت
مخـالفانش بلندنـد لیکن از بر دار
بروی جور بر آورد عدل او شمشیر
بچشم بخل فرو خست جود او مسمار
ایـا حسام تو هنگـام جنگ شیر شکن
و یـا سنان تو هنگام حرب ببر شکـار
بروز بزم توئی شمع صـد هزار ملك
بروز رزم توئی پشت صد هزار سوار
چو مومنان بخلاف تو گر کمند بندنـد
چـه کافران بخلاف خدای بر زنّـار
گهی شکـار طرازی گهی مصاف افروز
مگر ز بهر تو کرد آسمان مصاف و شکار
نـه دشمنانرا بـا تیغ تو بود امّیـد
نـه آهوان‌را بـا یوز تو بود زنهـار
همیشه تـا که بود در میان نـار شعاع
همیشه تـا نبود در میان آب غبـار

همیشه بود نشاط دلم ز دیدن دوست
برفت یار و مرا تب گرفت جاے قرار
پری ندیدم همچون پری گرفته شدم
ز درد و فرقت آن لعبت پری دیدار
بشب ز حسرت آن روی چون ستارهٔ او
ستاره بارد و چشمم بود ستاره شمار
مرا بزاری گویند چه کارت آمد پیش
هر آن کسی که به بیند که من بگریم زار
ز دوست دورم ازین زارتر چه باشد حال
ز یار فردم ازین صعب‌تر چه باشد کار
میان آتش و آب اندرون گرفتارم
که جانم آتش گاهست و دیده دریا بار
ز هجر آن رخ رنگین چو نقش بر دیبا
بمانده‌ام متحیّر چو نقش بر دیوار
گمان بری که ز رخسار او بیافته‌ام
سرشك دیده همی باز گیرم از رخسار
ز آب دیده ندیدم کنار خویش تهی
از آن گهی که مرا آن صنم گرفت کنار
همی ندانم چارهٔ فراق و نیست عجب
که هیچ زیرك خود کرده‌را نداند چار
بیك زمان ز دلم عاشقی جدا نشود
چنانك مردمی از طبع شاه گیتی دار
خدایگان جهان شهریار بو نصر آن
که اختیار ملوکست و افتخار تبار

بد سگال از بیم تو چون نال شد باریك و زرد
وز غم و تیمار سال و ماه نالان نال نال
وز بشب یاد آورد جندال هند از تیغ تو
باز نشناسی بروز از قامت جندال دال

و له،

جان خصمانت ز بار غم بطمع سود سود
وز دل خویشانت سود خرّمی بزدود دود

و له،

تا جهان آباد باشد جان و تنت آباد باد
کز همه عیب دلت‌را روزگار آزاد زاد
دشمنانت مانده روز و شب میان خار خار
دوستانت سال و مه با لاله و شمشاد شاد
باد همچون لاله پیش تیغ تو پولاد نرم
پیش تیغ دشمنانت سخت چون پولاد لاد
بادهٔ گلگون خور و از بد میاور هیچ یاد
تا کند بلبل فراز شاخ گل فریاد یاد
داد بستان از بهار و عمر خورم بگذران
کآسمان از خرّمی روے زمین‌را داد داد

و له،

باده از گلگون رخان و سیمگون دستان ستان
با بتان بغنو و کام خویش در بستان ستان

و این قصیدهٔ دیگر هم از اشعار عذب اوست که گفته است، قصیده

بلاء غربت و تیمار عشق و فرقت یار
شدند با من دل خسته این سه آفت یار

و له،

آسمان با او ندارد چون زند پرتاب تاب
شیر کرد از کُشتنِ خصمانش چون عُنّاب ناب

و له،

دوستانت روز بزم و رزم چون بهرام رام
دشمنان‌را پر شرنگ از بیمِ تو ناکام کام
چون شود چنگِ تو جُفْتِ تیغِ خون آشام چُسْت
چون شود دستِ تو یار رطل و جان جام جام
دشمنانت‌را شود چون دام بر اندام موی
دوستانت‌را شود چون حُلّه بر اندام دام
از سخا سونام باشد نام گنجی نزد تو
وز کرم نزد تو باشد مدحت سوتام تام
گر بروشن روز اهلِ شام تیغت بنگرند
روزِ روشن گردد از هیبت بر اهلِ شام شام

و له،

گر بگرداند ز مهر تو زمانی رای رای
باشد از غم روز و شب جان وی اندر وای وای

و له،

تا بکردت اندر آورد ایزد از اقبال بال
سایلان‌را بیش گشت از حرص و از آمال مال
گر خیال تیغ تو بر بحر قلزم بگذرد
گردد اندر بحر قلزم بی روان ز اهوال وال
زال زر اندر ازل زلزال شمشیر تو دید
در ازل شد جنگ ساز از هول آن زلزال زال

و له ایضًا،

اے بخوبی بر بتان کابل و کشمیر میر
ماندم از بس کاوری در وعدها تاخیر خیر
هست مردم‌را شب و شبگیر موی و روی تو
موی‌را شب دان مدام و روی‌را شبگیر گیر
گر کسی در بیر زلفین ترا بیند بخواب
پُر عبیر و عنبرش باشد گه تعبیر بیر
لاله سرخی یافته بهر از تو هنگام بهار
آبی از من یافته زردی بگاه تیر تیر
غمزهٔ تو عاشقانرا دل بدوزد بر جگر
همچو خسرو بر زحل دوزد بنوک تیر تیر

و له ایضًا

بو الجلیل آن روی گیتی زو شده موجود جود
جعفر آنکش چوب گشت از طالع مسعود عود

و له ایضًا

دشمنانش‌را نگردد ماتم از در دور دور
دوستانش‌را بود گِردِ سرای سور سور
وصفِ فضلِ او نباشد کرده از سیصد یکی
گر کند چرخ برین از وصف او مسطور طور
گر ببینند چشمِ حورِ عین خیالِ تیغ او
باز نشناسد برنگ از غالیه کافور فور
از رضای او شود چون قهرمان شوخ و شنگ
وز خلاف او شود چون مردم مسحور حور
هیچ تورےرا نفرماید خرد پیکارِ او
ور بفرماید بخون اندر شود مستور تور

آب چون جوشن ز باد و میخ باران اندرو
همچو از جوشن زدایان صیقل آن زنگ زنگ
داده بود اندر خزان نارنگ‌را شبّوی بوی
شنبلید اندر بهاران بستد از نارنگ رنگ
از صبا پُر تنگهاء عنبر آگین گشت دشت
آهوانرا گشت دشت از عنبر آگین تنگ تنگ
بلبل اندر باغ دارد گوئی اندر نای نای
صلصل اندر راغ دارد گوئی اندر چنگ چنگ

و له ایضًا

تا شمر گشت از صبا پُرچین چو پرّ باز باز
باغ بفزود اندرو چون لعبت طنّاز ناز

و له ایضًا

چون بطرف جوی بنهاده گل خودروی روی
جای با معشوق می خوردن بطرف جوی جوی
برده از مرجان بگونه لالهٔ نعمان سبق
برده از مطرب بدستان بلبل خوش گوی گوی
بستد از یاقوت و بُسَّد لاله و گلنار نار
یافت از کافور و عنبر خیری و شبّوی بوی
از نسیم سوسن و گل گشت چون قرقیر باغ
وز دم و زلف بت من گشت چون مشکوی کوی
چشم من چون چشمهٔ آموی گشت از هجر او
تن بخون در چون میان چشمهٔ آموی موی

و له ایضًا،

کوز گردد بر سپهر از عشق او هر ماه ماه
خون دل هر شب کند زی چشم من صد راه راه

جان من خاك كف پـای بتی بـاد که او
کرد بسمل دل من دوش ببسم اللّهی

و از اشعار او بیش ازین موجود نبود بدین اقتصار افتاد،

(۹۱) الحکیم شرف الزمان قطران العضدی التبریزی،

قطران که همه شعرا قطره بودند و او بحر و جملهٔ فضلا ذرّه بودند و او خور اشعار او در کمال صنعت و اوستادی و لطایف او محض اکرام و رادی از اهل تبریز است و بر اقران سبقت کرد و قصاید او همـه لطیف و اغلب رعایت جانب تجنیس کردست و این قصیدهٔ از مشهورات قصاید اوست، قصیده

یافت از دریا دگر بار ابر گوهر بار بار
باغ و بستان یافت گوهر ریز [و] گوهر بار بار
گر ز باریدنش هر بار این جهان خرّم شود
در زمین گوهر ز چشم خویش گیرد تار تار
هر کجا گلزار بود اندر جهان گلزار شد
مرغ شبگیران سرایان بر سر گلزار زار
لاله انـدر بوستان چون طوطی هندوستان
بر سر منقار خون و در بُن منقار قـار
باد بفشاند همی بر سوسن و عبهر عبیر
ابر بفروزد همی بر کلّـهٔ گلنـار نـار

و له ایضًا

ابر نیسانی بناز اندر چمن پرورد ورد * گشت خیری با فراق نرگس او زرد زرد

و له ایضًا

کرد از سنبل سپردن پـای مینـا رنگ رنگ
گشت چون مرجان ز گُل فرسنگ در فرسنگ سنگ

ترکان بیها گرچـه گراننـد همـه کس
در حسرت ایشان چو منم دایم ازانند
ارجو کـه باقبال خـداونـد بیـابم
زیشان صنمی گر بیهـا نیك گراننـد
سلطان جهان خسروِ گیتی کـه غلامانش
از محتشمی هر یك چون قیصر و خانند
آن شاه کـه اندر حال آینـد بخدمت
شاهان و ملوکان که در اطراف جهانند
آنها کـه بتیر از شب ظلمت بربایـند
و آنهـا که بتیغ از مـه گردون ستانند
چون رایت منجوق ملکشاه بـه بینند
چون نامـهٔ طغراء ملکشاه بخواننـد
تسبیح ملك بر فلك ایزد نپـذیرد
تـا نـام ملکشاه بـه تسبیح نرانند

غزل

دوش در کوے خرابات مرا ناگاهی
یار پیش آمد [چو] سروی و برخ چون ماهی
حلقهـاءسر زلفینش بـه پیرامن روے
هر درازے شده ار پیچ شکن کوتـاهی
راست گوئی کـه سیه پوش مغانند همـه
بسجود آمـده پیرامن آتش گاهی
داشت با خویش می نوشین چون آب حیات
هر کرا یافت همی داد چنان دلخواهی
گفتم ای جان بر من باشی روزی مهمان
گفت بسم الله اگر خواهی باشم ماهی

مانندِ سهیل یمن و آتش برقند
چون با قدح باده و با تیغ یمانند
بی عطر همه مشك خط و مشك عذارند
بی خشم همه تنگ دل و تنگ دهانند
چون غالیه دانست دهان شان و همه سال
در غالیه گون تاب سر زلف نهانند
مالند چرا غالیه بر رخ که همه خود
بی غالیه با غالیه و غالیه دانند
با جام و قدح بابت بوسند و کنارند
با کفش و کمر بابت خوفند و امانند
از جعد و قفا همچو ضیا اند و ظلامند
با زرد قبا همچو بهارند و خزانند
شاهان جهان در کف شان جمله اسیرند
شیران عرین با دل شان جمله جبانند
در رزم بجز تیغ زدن رای نه بینند
در بزم بجز دل ستدن کام ندانند
مانندهٔ ایشان که بود در همه عالم
چون در دو مکان مایهٔ سودند و زیانند
هرگاه کز ایشان صنمی بینم با خویش
گویم خنك آن‌را که چنین نوش لبانند
بادا همه‌را جمله فدا جان و روانم
کایشان همه خود جمله مرا جان و روانند
این مذهب آنهاست که این سیم برانرا
ایشان بزر و سیم خریدن نتوانند

پدرام تر و خوب تر از سرو بهارند
بی شرم تر و شوخ تر از خوی زمانند
مانند تذروند چو با جام شرابند
مانند هزبرند چو با تیغ و سنانند
از خشم و رضا همچو زمینند و زمانند
وز نطق و دهن همچو یقین اند و گمانند
شیرند ببیشه در چون تیغ گزارند
ماهند بگردون بر چون اسپ دوانند
در معرکه سوزنده‌تر از نار جحیمند
در مجلس سازنده‌تر از حور جنانند
ز آن بابت عیشند که شایسته چو عمرند
ز آن مایهٔ عمرند که بایسته چو جانند
جز بر گل و بر لاله همی مشك نریزند
جز بر دل و بر دیده همی اسپ نرانند
با باده چو خورشیدی [و] با آب حیاتند
بر باره چو طاوس بر کوه گرانند
در خنده چو یاقوت معصفر بکشایند
ور کرد چو زنجیر معنبر بفشانند
صد سنبله از سنبل بر لاله بکارند
سی کوکبه کز کوکب بر ماه نشانند
چون سیم همه پاك تن و پاك جبینند
چون سنگ همه سخت دل و سخت کمانند
با قرطهٔ رومی همه چون بَدْرِ مُنیرند
۲۴ بر مرکب تازی همه چون باد بزانند

فصل سیم، در ذکر شعرای عراق و نواحیٔ آن،

(۹۰) الاجلّ الکافی ظفر الهمدانی،

کافی ظفر همدانی که آفریدگار همه دل اورا چون صاحب ری معدن فصاحت آفریده بود و فلك هزار دیده بر روی زمین زبان آوری چون وی ندیده در عهد ملکشاه بر بساط بیان ملك و شاه بود و بر آسمان فضل و فصاحت ماه و این قصیده که حسن صناعت و لطف قیافت او آب اشعار عجم می برد از نتایج طبع ویست صفت غلامان ترك کند،

قصیده

این شوخ سواران که دل خلق ستانند
گوئی ز که زادند و بخوبی بکه مانند
ترکند باصل اندر شك نیست و لیکن
از خوبی و زیبائی مانند بتانند
میران سپاهند و عروسان وثاقند
گُرْدان جهانند و هزبران دمانند
مشکین خط و شیرین سخن و غالیه زلفند
سیمین بر و زرّین کمر و موی میانند
شیرند بزور و بهنر گرچه غزالند
پیرند بعقل و بخرد گرچه جوانند
گر گویم حاشا که چو ماهند و چو سروند
و الله که بمطلق نه چنین و نه چنانند
سروند و لیکن همه چون ماه تمامند
ماهند و لیکن همه چون سرو روانند
چون راحت روحند چو با ساغر راحند
چون حصن حصین اند چو زیر خفتانند

موقوف که سوزنی گفته است و پیش ازو کس برآن منوال بو قلمون نظم نیافته‌است زندگانی مجلس مستوفی دولت حمید الدین الجوهری تا آخر قصیدهٔ در حق او گفته است و حمید الدین‌را شعریست عذب در صفت پیری گفتست، رباعی

موئی کـه جوانی بشبه بنگـاریـد * پیری شبه برد و دُر برو بگمارید
گر دُر ز شبه بهست پس چون بارید * از غم ز دریغ آن شبـهٔ مرواریـد

رباعی،

زین روی کـه دیدیش مرا بودی کیش
سیر و ستهم چو آمـدم پیرے بیش
در دیـدن من کرا بود رغبت بیش
من خود چو همی گریزم از دیدن خویش

رباعی،

جانـا غم و سودای جهان نیست مرا
وز عشق تو انـدیشهٔ جان نیست مرا
پیری است کـه بازار مرا بشکست است
ور نی ز علا چیست کـه آن نیست مرا

قطعه،

ای عجب طرفه جوهریست شراب * همـه فرجام او نه چون آغاز
هیچ آهستگی درو ننهـاد * غم سنگین بسالهـاے دراز
ساعتی بـا پیالـه صحبت داشت * زو بیاموخت فاش کردن راز

قطعه،

چشم یـار مرا خمـار گرفت * ز آنك بد مست بود و کار شکن
سینـهٔ او دو نار بـار آورد * تـا کنـد شربت خمار شکن

زخم اینچنین زنید رضی‌را چنین کشید
بادا بریده دستِ شما کون دریدگان

قطعه

چگوئی در علی آلی چگوئی * که خاك از خون این زن روسپی به
چگوئی در همه عالم که از وی * شناسی در مروّت هیچ کس نه
سر و ریشی نکو دارد و لیکن * چو نیکو بنگری کس نیست در ده
دو فرزند خلف کاورا رسیدند * بنامیزد زهی دو گبر سگ زه
چه زیبا باشد اندر چشم این میل * چه نیکو باشد اندر حلق آن زه
برون رفته سرخس از چنگ هر دو * بر آسوده جهان از ننگ هر سه

قطعه

بنشین و بشنو از من سه بیت هجو خویش
تا بر جهد ز خشم دو چشمت زکاینه
از فعل شلفیه نشنیدند در جهان
آنچه از عیال خویش تو دیدی معاینه
گوئی که مثل خود نشناسد درین جهان
اکنون چو می بباید گفتن هر آینه
در خام قلتبانی و در روسپی زنی
همتای خود نه بینی الّا در آینه

قطعه

خواجه احمد گمان من آن بود * که مرا دوست در جهان چو تو نیست
چونك بر سنگ امتحانت زدم * در جهان خام قلتبان چو تو نیست

(۸۹) حمید الدین الجوهری المستوفی،

از اماثل و اعیان ما وراء النهر بود و بفنون فضایل و ضروب شمایل از اقران ممتاز و میان او و استاد سوزنی مشاعرانست و آن قصیدهٔ

از پیر جهان گشتهٔ نا گشته مُهذّب
وز کودك می خوردهٔ نا خورده گروگان

(۸۸) الاجلّ نجم الدین نظامیٔ عروضی السمرقندی،

نظم نظامی عروضی که نقود و عروض طبع او نتیجهٔ کان‌را تعبیر کند سلك دُرَری است که عقد ثریّارا تزییف و کمر جَوْزَارا تحقیر کند، اکثر شعر او مثنوی است و چند تالیف کردست در مثنوی و از متقدّمان صنعت است، از اشعار او آنچه در خاطر بود تحریر افتاد، از دوستی شراب خواهد
قطعه

ایا بدیع زمانه که در سخا و هنر
ترا نظیر ندانیم جز نیا و پدر
چو هفت هشت حریفیم در یکی خانه
شناخته بخراسان بهفت هشت هنر
دبیر و شاعر و درزی طبیب و دانشمند
ادیب و نحوی و قوّال و گاذر آهنگر
سه چار کُنهٔ نیکو در اوفتادستند
ز بادهاء گران مست گشته جاے دگر
شرابمان برسیدست و ما ز اندیشه
بمانده‌ایم سر انگشتها بدندان در
بیك دو دَوْرِ دگر هر سه چار گاده شوند
پنج شش منی هفت هشت بنده بخر

وقتی غلامان رضی الدین اورا کارد زدند مجروح شد امّا وفات نکرد و صحّت یافت، نظامی این دو بیت بگفت،
رباعی

ای مُرد کون فراخان و ای تنگ دیدگان
وی از رضی عارض محنت کشیدگان

تا بود پر دهند بوسه برو * چون تهی گشت خوار بندازند

قطعه

خُمار عزل ببایـد کشید آنکس‌را * که بوده باشد از بادهٔ عمل سرمست
هر آینه که چو باده گرفت با سر درد * ببایدش سر و بر کوفتن بهر دو دست

قطعه

جمال مجلس باشد بمردم دانا * و گرچه باشد جای نشست پایگهش
چنانك زینت هر بیت‌را ز قافیه‌است * اگرچه پایگه بیت هست جایگهش

قطعه

ای خواجه اگر نادرهٔ با تو بگوید
این بند نباید بدل از بنه گران داشت
خواهد که نگوید بتو بر نادره لیکن
چون عطسه بود نادره کآنرا نتوان داشت

قطعه

ای برادر گر عروس خوبت آبستن شده است
اندرین مدّت که بودی غایب از نزد عروس
بر عروست بد گمان گشتن نباید بهر آنك
ماکیان چون نیك باشد خایه گیرد بی خروس

قطعه

چنان بود چو کسی بادهٔ گران بخورد * بدانك باید گر کس دهد بهر ضرر
چو داده باشد بر سبلت کسی اروغ * بود بسبلت او بو نخست کرده گذر

قطعه

تهی دست بر کون من میشوی * زبوجه تو ای هم شه و هم عروس
بلی چون زبوجه شود ماکیان * بخارد بمنقار کون خروس

قطعه

چیزی بر من نیست ز دو چیز عجب‌تر
هرچند عجبهاء جهان هست فراوان

قطعه

قلتبانی که نزدِ او آنست * که همی مردمی پسندیده است
نکند هیچ مردمی با من * ز من ار چند مردمی دیده است
مگر آن روسپی زنِ جاهل * اَلأَیَادیِ قُرُوض نشنیده است

قطعه

چند گوئی که نیست در همه کش * مثل من هیچ خواجه و دهقان
من گرفتم که تو بکش خانی * تیز در سبلت تو ای کش خان

قطعه

ای برده علامت برخ خوب بقامت
شد ریش تو مانندهٔ منجوق علامت
چندانکه پسِ قامتِ تو من بدویدم
زاهد ندویدست بمسجد پسِ قامت
انصاف همه خلق بدادے بتمامی
ز آن روی درفشنده وز آن بر شده قامت
گر شرط غُزی کردن آن بد که تو کردی
پس بر همه غُزّان جهان هست ملامت
سختم عجب آید که ترا چندین آسیب
بر کون برسیدست و تو هستی بسلامت
بر کون تو زآن روی نکو رنج رسیدست
بر روی تو خصی کند آن کون بقیامت

قطعه

گر بخواهی که خاصّ خواجه شوی * پیشه کن ظلم و از خدای مترس
رشونش پیش دار و آن گاهی * زنش‌را پیش او بگاے مترس

قطعه

دل منه بر زنان از آنکه زنان * مردرا کوزهٔ فقع سازند

تا کون زنت‌را بهجا چون سر کافر * بر نیزه زده عرضه کنم بر همه آفاق

قطعه

پدران تو خاك و گل شده اند * نیست نزد تو دانم این مشکل
بهمه حال ها نشاید خورد * چو چنین باشد ای برادر گل

قطعه

یك سخن بشنو از من ای گل خوار * و آن سخن‌را بجان درون بنگار
گل همه مردمست و مردم گل * نکند کس بدین حدیث انکار
اگر از مردمیست بهره ترا * مردی کن مباش مردم خوار

قطعه

گر کسی گوید خاکت بدهان ای گل خوار
ز آن سخن گردد جان و دل تو تفته و ریش
پس دهان‌را بکفِ خویش پر از گل کردن
سزد از روی تفکّر بر نیك اندیش

قطعه

ای چیز جهان پیش تو نا چیز بفرمای * چیزیم در ان چیز بود اندك شاید
وز اندکی چیز مخور هیچ تأسّف * کامروز مرا اندك بسیار نماید

قطعه بسر بخاك کریمان رفته رفتن به
که سوی درگهِ این مهترانِ عصر بپای
از آنك هیچ ازین مهتران رئیس درکه
روا نگردد در هیچ حال حاجت و رای
اگر تو جمع کنی خاك آن کریمان‌را
روا کند بهمه حال حاجتِ تو خدای
و گر بمانند این مهتران برین سیرت
چگونه عمر گذاریم وای بر ما وای

بر من سفر از حضر بهست ارچند * این شد چو نعیم و آن چو آذر شد
بس کهتر طبع و ابله اندیشه * کو کرد سفر حکیم و مهتر شد

قطعه

بجز یزدان درِ ارزاق‌را کس * نه بستن می تواند نی کشادن
یکی بنگر که بر مخلوق هرگز * ز بهر رزق شاید دل نهادن
چو نتوانست با چندان تکلّف * سلیمان ماهئی‌را رزق دادن

قطعه

چو بینی خصم‌را افتاده در آب * مگیرش دست و بر نِه پای بر فرق
همانا غرق فرعون آن زمان بود * که موسی رَسْتَه گشت از آفت غرق

قطعه

چه باید بهر آداب ندیمی * مگر بر جان و دل محنت نهادن
زبان کردن بنظم و نثر جاری * ز خاطر نکتهاء بکر زادن
که باز آمد همه کار ندیمی * بسیلی خوردن و دشنام دادن

قطعه

ای تو با بخل همچو ماش و برنج * ساخته کبررا چه سازی باز
نا برون آمده چو ماش از پوست * چه کنی چون برنج پای دراز

قطعه

عمر دراز اگرچه ز هر نعمتی بهست * بر نعمتها که عمر درازست در نیاز
اندر نیاز عمر دراز ای برادران * عمر دراز نیست که جان کندن دراز

قطعه

مرا هوای تو و مهر تو همی دارد * نشسته بر در تو از قیاس دربانی
و گرنه همچو منی هرکجا بپیوندد * فرو نماند هرگز ز نان و خلقانی

قطعه

۲٤ این وعدهٔ زرق تو فراوان شد و ترسم * زین کار همی آن طلبی ای سگ زرّاق

بحکم عقل کنون ز اهل این زمانهٔ ما * دو مرد باید تا ایستد بجای زنی

نیز

مثلِ آنکه او بود احمق * مردمان فیلسوف دانندش
مثلِ سگ بود که باشد کور * مردمان جان و چشم خوانندش

قطعه

تا چند گوئیم که چه تازی بهر مقام
نزدیك من چرا که نباشی همی مقیم
گویم جواب این سخن ار چند از آن جواب
بر خاطر عزیز تو رنجی رسد عظیم
جویندهٔ تو مهتر و من بنده نیز هم
تو چاکری هنرور و من مهتر کریم

نیز

چند گوئی سخن ز بُخْلِ حمید * سخن یاوه گفت می باید
جود ازین بیشتر چگونه بود * کو بروزی که مجلس آراید
گر منی گوشتش بری بفلان * صد منت دنبه صله فرماید

قطعه

خیر کافی چو ناصر خسرو * کرد خودرا لقب حمید الدین
لقب آن برین چگونه سزد * که گهِٔ آن به از محاسنِ این

قطعه

یک چند بکودکی نجیب مأبون
می داده چو هر شش پسرش خوش خوش کون
چون پیر شد و حال شدش دیگر گون
آورد دُکانِ کُس فروشی بیرون

قطعه

این بس شرفِ سفر که در عالم * تاریخ ز هجرتِ پیمبر شد

نیز

بباطن از تو جدا نیستم خداوندا * اگرچه از تو بظاهر همی جدا باشم
تو خود شناسی تا من رهی بخدمت تو * چنین جدا ز برای چه و چرا باشم
مرا بنام تو خوانند هر کجا که روم * مرا غلام تو دانند هر کجا باشم
اگر بتن نتوانم همی ترا بودن * بجان بکوشم باری که مر ترا باشم
ز روی معنی من از شما بوم همه حال * چو از شمایم هرچند بی شما باشم

نیز

چند گوئی ای امیر من تو از اقبال من
در پناهی از بَدِ ایّام و فارغ دل ز قُوت
گر تو ندهی قُوتِ جانِ من دهد آنکس که داد
قُوتِ جان یونس پیغمبر اندر بطنِ حوت
ور نداری در پناهم داردم آنکس که داشت
مر محمّدرا بغار اندر پناهِ عنکبوت

نیز

زنهار بر مدار نیازت بمهتری
کز همّت و ز کبر چو شیر و پلنگ نیست
هر مهتری که باشد چون گربه چاپلوس
سگ‌را در استخوانش چنان دان که رنگ نیست

نیز

در پیش حاسدان مکن از مهتری سؤال
ور چند مهتری بود و راد خوش جواب
وز راویان حاسد پیش سخای او
چون ابر پرده گردد در پیش آفتاب

نیز

دو زن بجای یکی مرد بیستاد همی * بحکم عقل و شریعت ز اهلِ هر زمنی

و در اثنای آن میگوید

دبیرستانست گوئی آشیان و کودکان گنجشك
نشسته چون یکی پیر معلّم در میان لکلك
ز مرغان بهاری هست لکلك ناخوش آوازے
که سازد چون کُند آوا زبان از استخوان لکلك
بمنقار از برای آن کند لکلك همی آوا
که تا جز بر دعاء خواجه نگشاید زبان لکلك
وزیر شاه صدر الدین که بهر کشتن خصمش
بمنقار و بگردن هست چون تیر وکمان لکلك
بد اندیش ورا خواهم که لکلك میزبان باشد
که مار و چُغر باشد خور چو باشد میزبان لکلك
گریزان باد لکلك از مکان حاسدش زیرا
مکانی کان وبا گیرد گریزد زآن مکان لکلك
الا تا بی رسن آید فرود از آشیان گنجشك
الا تا بر شود بر آسمان بی نردبان لکلك
حسودش باد مستضعف‌تر از گنجشك پر کنْدَه
گریزان دشمن از پیشش چو از بادِ خزان لکلك

نیز

علم از استاد حاصل کن که از روی کتاب
نتوانی نقطی علم بحاصل کردن
همچو مرغی که خروسش نبود خایه کند
چوزه نتواند از آن خایه برون آوردن
بود آن کس که باستادان از راه علوم
ننهد از پی شاگردی کردن گردن

سبحان قادری که کند صف صف‌ـرا * فضلش پی ربیع دل افروز مرحبا
صحرا شود چو صورت دیوان دم سمور * گردد هوا ز تابش خور کام اژدها
وز بـاد سرد تیر مهی برگ بیدرا * صبّاغِ صُنْعِ محض دهد رنگِ کهربا
سبحان قاهری که کند تیغِ قهرِ او * دستِ چنار سرزده از نیل که جدا
بـاد دبور بر در تأثیر حکمتش * با یخ شاخ‌را کند از برگ بی نوا
از سیم سوده حکمت او در صمیم دی * مر کوه‌را کُلَه دهد و پشته‌را قبـا
و هم درین قصیده میگوید
احمد اگرچه سوی ثریّا بدید راه * ور چند رفت یونس متّی سوی ثرا
در حضرت جلال الهی بمحض لطف * قرب دنی بحکم تـدلّی نشد خطـا

رباعی

در عشق تو آب دل پر درد برفت * بر خاك در تو عمر چون گرد برفت
این درد که جان رنجه ازو گشت بماند * واین صبر که دل تکیه برو کرد برفت

(٨٧) الاجلّ جمال الحکماء دهقان علی شطرنجی،

علی عالی سخن که لطف طبع آب آب کوثر می برد و خفّت سخنش شمال با روح‌را بدست کتابت می سپرد دهقان ده بلاغت لا بل سلطان شهر براعت بود و اکثر اشعار او مقطّعات است در حکمت و وعظ و در ما وراء النهر آن روز که خورشید بحوت آید همان روز لکلك بدان دیار آید و خلقی برسیدن او شادی کنند و اورا مبشّر قدوم بهار خوانند، دهقان علی‌را امتحان کردند که قصیده لکلك ردیف پرداخت در غایت لطف امّا بیتی چند بر خاطر بود نبشته آمد،

قصیده

بشارت آرد از نوروز مـارا هر زمان لکلك
کند غمگین دل ما زان بشارت شادمان لکلك
شود خالی ز برف و زاغ پهناء زمین یکسر
ز برف و زاغ چون گردد عیان از آسمان لکلك

همیشه غالب و قاهر توئی بر اعدا بر
مگر که اعدا کبکند و تو چو شه بازی
بمدح تو سخن من بهشتمین گردون
رسید بی رسن از چاه هفتصد بازی
هزار گنج بیك دست اگر بدست آری
بدست دیگر هم در زمان بر اندازی
بنزد تو همه إعزاز اهل دانش راست
که اهل دانشی و مستحقّ اعزازی
هزار سال ترا عمر باد در اعزاز
گر از شمار غلط کرد و از سر آغازی

و اگرچند هزلیّات او مطبوعست فأمّا عنان بیان از ایراد امثال آن کشیده داشتن اولی‌تر نمود،

(۸٦) الحکیم جلال ...

حکیم جلال که نظم او چون سحر حلال و نثر او چون باد شمال روح افزای و دلکشای است اگرچه اورا قلاید قصاید بسیار است فأمّا چون در زبان سوزنی افتاد و ببلاء هجاء او مبتلا شد بآخر عمر جملهٔ اهاجی و هزلیّات خودرا بشُسْت و استغفار کرد و قصیدهٔ چند جدّ گفت یکی از آن جمله قصیدهٔ معروفست که این ابیات از آنجا انتخاب کرده آمد شعر

پاکست ملكِ لَمْ يَزَلْ از وهم ابتدا * دورست عزّت ازل از خوف انتها
فرمان دهی که بر ملکوت سما و ارض * وصف صفات او جبروتست و کبریا
گوئی بصد هزار زبان بلبل خرد * هردم [فرا] زند ز ره شوق این ندا
سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُهُ ٱلْبَرْقُ فِی ٱلسَّحَاب * سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُهُ ٱلرَّعْدُ فِی ٱلْهَوَا
سبحان صانعی که بصنع بدیع خود * مر لعل لاله‌را ز زبرجد دهد ردا
گوئی ببارگاه سلیمان بوستان * بلقیس وار باد صبا آمد از سبا

سپـر نیفگنم از خصم طـاعن و طنّـاز
که خصم نبـود بی طـاعنی و طنّـازی
خوش است عشق تو گر آشکـار و گر رازست
خوشست بـا توام ار آشکـار و ار رازی
چو مشك عشق تو غمّاز من شد ای دل و جان
بـدیـع نبود از مشك و عشق غمّـازی
خبر بمجلس ممـدوح من رسیـد کـه تـو
چگونـه بر دل مـدّاح او همی تـازی
سپهر فضل علی افتخار دین کـه بـدو
کنـد تفـاخـر دینِ پیمبر نـازی
ز چرخ صیـد کنـد نسر طـایـر و واقـع
عـقـاب هـمّت او از بلـنـد پـروازی
ایـا بزرگ سـر افراز مهتری کت نیست
نـه در بزرگی یـار و نـه در سر افرازی
نصیب خلق تـو از آهـوان تـاتـاریست
سموم خشم تـو از کژدمـان اهـوازی
بطبـع پـاك زیـادت کنـندهٔ خردیـ
ز کف راد ز بُن بر کَنَنْدَهٔ آزیـ
مهیب‌تـر ز هژبری بـروز رزم و بـاز
لطیفـتـر ز غزالی ببزم بگمـازیـ
نیـاز دیـده بتو نـاز دیـده گردد از آنك
نیـاز دیـده نـهٔ پروریـده در نـازی
سخـای حاتم پیش سخـای تـو زرقست
نَبَرْدِ رستـم نـزد نبـردِ تـو بـازیـ

گر بوی لطف تو بخسك بر گذر كند
نسرین تازه سر زند از تیزئ خسك
ور بار حلم تو بزمین بر نهد خدای
موی و پشیزه بفگند از گاو و از سمك
یابد ز تو جوابِ نعم سایل نعیم
از پیر سال یافته تا طفل شیر مك
روی زمین ز فرّ تو زینت پذیر باد
چونانك از نجوم و ز شمس و قمر فلك

قصیده،

چو تیر غمزه بناز و كرشمه بندازی
نشانه از دل مسكین من كن ای غازی
نخست با تو بدل بازی اندر آمده ام
چو دل نماند تن در دهم بجان بازی
مرا چو جان ببازی و دست فرمانت
بود همیشه روان‌را بجان من بازی
گهم بغمزهٔ زهر آب داده خسته كنی
گهی بنوشین بجاده مرهمی سازے
چو هیچ زخم تو ای دوست بی نوازش نیست
مرا بغمزه بزن تا ببوسه بنوازی
هزار عاشق داری و من هزار و یكم
بمن نیائی تا زآن همه نپردازی
یگانهٔ بنكوئی یگانه كس‌را نی
همی خوریم غم عشق تو بانبازی
مرا ز عشق تو طشت ای پسر زبام افتاد
چه راز ماند طشتی برین خوش آوازے

از چشم گر بدان نخجك تو چکد سرشك
ترکی مکن بکشتن من بر مکش نجك
کان گل بدین سرشك پذیرد جمال و زیب
چون بـاغ علم شافعی از طاهر علك
زین زمانه آنك شد از اهل این خطاب
ای آدمی بصورت و بـا سیرت ملك
ای از مَلَك بسیرت و از صورت آدمی
هم آدمی و هم ملکی بـا ز هر دو یك
در دین طـاهر ملکی لا شریك لـه
چون در فنون فضل و هنر لا شریك لك
دیرست تـا ریاست اصحـاب‌را بحق
انـدر کتاب خانـهٔ اسلاف تست چك
تو دُر چکان ز لفظ و بر احباب خویش پاش
گو بر رخ اعادئ تو خون دیـده چك
گل روی ترکی و من اگر ترك نیستم
دانم همین قدر که بترکیست گل چچك
آیـد صواب هرچـه تو گوئی و خصم‌را
یارا و زهره نی کـه کند هیچ گونـه حك
هر حجّتی کـه گفت بدو رد کنی و باز
اندر دهـان نهیش چو گل مهره در تنك
بسیار علمهاست که آن خاص مر تراست
بیرون علم شرع کـه بـا خلق مشترك
داند هر آنك باز شناسد حق از یقین
کانـدر بزرگوارئ تـو نیست هیچ شك ۲٤

بدین تنی که گنه کردم و توانستم
چو باب توبه نشد بسته توبه بتوانم
بر اسپ توبه سواره شوم مبارز وار
بس است رحمت ایزد فراخ میدانم
ز بعد توبه در آیم بخدمت علما
بدانکه از دل و جان دوستدار ایشانم
بزهدِ سلمانِ اندر رسان مرا ملکا
چو یافتم ز پدر کز نژاد سلمانم
بفضل خویش مسلمان زیان مرا یا رب
بری مکن ز مسلمانی ار بری جانم
بحقِّ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا ٱللّٰه
چنان بیران کین قول بر زبان رانم

و له،

مفگن بغمزه بر دل مجروح من نمك
وز من بقُبله بد مکن ای قبلهٔ یمك
دانم گر آب گرم دو چشم شود روان
بگدازی ار همه شکری یا همه نمك
ای ترك ماه چهره چه باشد اگر شبی
آئی بحجرهٔ من و گوئی قنق گرگ
تا من بنور روی تو شبرا برم بروز
ز آن پیش کز سمور بمه در کشی یلك
تا بر تو بك بیك شودم کام دل روا
کف کف بکام در فگنم خایهٔ بطك
گر پیش گل کنم گلهٔ مشك بوی تو
بر من کللك مزن که نیندیشم از کللك

بترکِ شر و بإِتیـانِ خیر دار مرا
همـه مخالفِ امرست تَرْك و إِتْیَـانم
بشرح و تبیان حاجت نیایـدم ببدی
از آنکـه من ببدـے شرحِ شرح و تبیانم
گنـه بنسیان آرنـد بنـدگـانِ عزیز
من ار گنـاه نیـارم بـود ز نسیانم
سیـاه کردم دیوانِ عمرِ خود بگنـاه
از آنـك بـر رهِ دیـو سیـاه دیوانم
نشانـه کردم خودرا بگونـه گونـه گناه
نشانـهٔ چـه که بر جاش تیر خـذلانم
ز بس گنـاه کـه کردم کرام‌را إِمْلاَ
خجالتیست کـه نزد کریم بـر خوانم
زبان بزیر دم آن روز دوستر دارم
کز آنچـه کرده بـدم بر زبـان بگردانم
کسی که بود مر اورا ازین نمد کله است
و یـا منم که بدین سیرت و برین سانم
بحقِ دینِ مسلمـانی اے مسلمانـان
کـه چون بخود نگرم نیك بـد مسلمانم
بفضل حق نگرم تـا بـدی شود نیکی
بدانك ارچـه بُـدم نیك بـد پشیمانم
رسول گفت پشیمانی از بدی توبه است
برین حدیث اگر تـایب است من آنم
فلان و بهمان گوئی که توبـه یافته انـد
چـه مانع است مرا من فلان و بهمانم

غلام نیست بفرمان خواجه رام چنانك
من این نبهره تن خویش‌را بفرمانم
مرا نماند روزی هوای دامن گیر
که بی گناه بر آید سر از گریبانم
بیك صغیره مرا رهنمای شیطان بود
بصد کبیره کنون راه نمای شیطانم
هواست دانه و من دانه چین و هاویه دام
اگر که دانه نمانم بدام در مانم
هوا نماند که تا بر رسم ز عقل که من
کیم چیم چه کسم بر چیم کرا مانم
هوا نماند تا ساعتی بحضرت هو
هو اللّهی بزنم حلقهٔ بجنبانم
هوا بمن بر دلّالِ معصیت گشته است
از آنکه خواجهٔ بازار فسق و عصیانم
گنه بمن بر دلّال وار عرضه دهد
بدان سبب که خریدارِ آبِ دندانم
بدی فروشد و نیکی بها ستاند و من
برین تجارت ازو شادمان و خندانم
اگر بسنجم خودرا ز نیك و بد امروز
بر آن نهم که در آن روز حشر میزانم
منم پلّهٔ نیکی ز یك سپندان کم
پلّهٔ بدی اندر هزار سندانم
چه مایه بنهٔ سندان دلم ترا ملکا
که در ترازوی نیکی کم از سپندانم

ای خداوندی که ایزد مر ترا زآن بر گزیـد
تا همـه دشوارهـا بر بندگان آسان کنی

(۸۵) الحکیم تاج الشعراء محمّد بن علی السوزنی ،

سوزنی که در جدّ و هزل و رقیق و جزل نادرهٔ زمان و اعجوبهٔ گیهان بود و مولد او نسف بود و روح عنصری از رشك او در اسف بخارا بتحصیل علم آمـد و مدّتی در مدرسه بود و در تعلّم خوض نمود و طبعی لطیف داشت چنانکه در هرچه تصرّف کردی آنرا باتمام رسانیدی، روزی بر درِ دوکان سوزن‌گری بگذشت، آن سوزن‌گر شاگردی داشت که آفتاب چاکر آن پسر بود و ماه غلام رخسارهٔ خون خوارِ او، حکیم سوزنی در نظر اوّل دل بباد داد و از عشق سوزن‌گر سررشتهٔ تدبیر از دست بداد و آخر بخیهٔ عشق او بر روی آمد، بنزدیك آن استاد سوزن گر رفت و گفت این حرفت مرا بیاموز و بتعلیم آن صنعت مشغول شـد و سوزن‌گری بآموخت و درآن حرفت بر جملهٔ استادان تقدّم یافت و عشق که خاطرهاء بلیـد کندرا در نظر می آرد اورا بر شعر تحریص کرد و قصاید پرداخت و اگرچه هزل بر جدّ او غالبست فامّا دو سه قصیدهٔ توحید که گفته است و عذر آن خواسته امید باشد که بدان سبب خداوند عزّ و جلّ بر وی رحمت کند، این قصیده اوراست در توحید باری عزّ اسمـه ،

قصیده

ز هر بـدی کـه تو دانی هزار چندانم
مرا ندانـد ز آن گونـه کس که من دانم
باشکـار بَدمر در نهـان ز بَـد بترم
خـدای دانـد و من ز آشکـار و پنهانم
تن منست چو سلطان معصیت فرمـاے
من از قیـاس غـلام و مطیع سلطانم

ای صنوبر قد ندانی تو چگونه فتنهٔ
یا همی دانی بعمدا خویشتن نادان کنی
گه کنار دلبران چون حلقهٔ گوهر کنی
گاه چشم بیدلان چون چشمهٔ طوفان کنی
هر زمان در دلبری بند دگر گون افگنی
هر زمان در جادوئی رنگی بدیگر سان کنی
خستگیهاء سر زلف تو تا به گشته تو
خط فرود آری همی تا درد بی درمان کنی
خوش بدی خوشتر شدی زین پس بسی خوشتر شوی
خوب رویا جهد کن تا سیرتی خوبان کنی
دل فشانم پیش زلفت جان فشانم پیش خط
هرچه خواهی کن که تو هرچه بخواهی آن کنی
خدمت خاك كف پای تو از دیده کنم
ز آنك امروز ای صنم تو خدمت سلطان کنی
شاه شمس الملك نصر آن ناصر دین رسول
آن امینی کز امانش عهدهٔ ایمان کنی
حافظ اسلام و سلطان زمین شرق و چین
بو الحسن نصر آنك احسانش ز کف برهان کنی
آن بزرگی کز بزرگی پسنش آید پیش چشم
گر تو قدرش‌را قرین گنبذ گردان کنی
ور دوال تازیانه اش‌را زنی بر شاخ خشك
در زمان آن‌را عصاء موسی عمران کنی
ور بروی آسمان دارے تو گرز شیر سار
شیر گردون‌را مطیع شیر شادروان کنی

چه چیزی که نه جسم داری و نه جان * چه مرغی که نه بال داری و نه پر
الایا خجسته بَریدِ سلیمان * یکی بر سر کوی معشوق بگذر
یکی صورت انگیز بر خاکش از خون * نزار و جگرخسته و زرد و لاغر
یکی صورتی چون هلالی مزرد * یکی صورتی چون خیال مزوّر

و له، قصیده

ای نگار از بس که اندر دلبری دستان کنی
هر زمان مارا بعشق خویش سرگردان کنی
عاشقی با تو خطر کردن بود بر جان خویش
زانکه نپسندی تو دل تنها که قصد جان کنی
زرق و افسون تو ای جادو نسب یك رویه نیست
روزگاری نو که هر روزے دگر دستان کنی
گه ز گرد مشك بر خورشید نقّاشی کنی
گه ز عنبر بر گل صد برگ بر جولان کنی
گاه سنبل‌را حجاب تودهٔ نسرین کنی
گاه میدان‌را نقاب خرمن مرجان کنی
بند دلها بگسلی چون زلف بر بند افگنی
نرخ لولو بشکنی چون آن دو لب خندان کنی
دیده روبد مجلس ار تو پای در مجلس نهی
گل دمد میدان اگر تو روی زی میدان کنی
بخت خدمتگار گشت آنرا که تو خدمت کنی
چرخ فرمان بر بود آنرا که تو فرمان کنی
زلف شهر آشوب تو بر گل همی جولان کند
تو همی گرد روان و جان و دل جولان کنی
آیت حسنی که هرگه روی بنمائی بخلق
دیدها خلق‌را یکسر نگارستان کنی

ای یادگار مانده مرا یاد روی خویش
یاد رهی نوشته تو بر پشت یادگار
از تو بیاد روی تو خرسند گشته ام
زآن پس که می بداشتمت در دل استوار
گر یك نفس فراق تو اندیشه کردمی
گشتی ز بیم هجر تن و جان من فگار
اکنون تو دوری از من و من زنده مانده ام
سختا که آدمیست بر احداث روزگار
شرطیست مر مرا که نگیرم بجز تو دوست
عهدیست مر مرا که نخواهم بجز تو یار
گر کالبد بخاك رساند مرا فراق
در زیر خاك باشمت ای دوست دوستدار
ما بندگان شاه جهانیم و نیك عهد
جز نیك عهد نبود نزدیك شهریار
شاه جهان سپهر هنر آفتاب جود
سلطان شرق ناصر دین شمسهٔ تبار
گنج محاسن و سر احسان ابو الحسن
نصر آن نصیر دولت منصور کردگار

و در قصیدهٔ میگوید و صفت بهار میکند

الایا مُشَعْوِد شمال معنبر * بخار بخوری تو یا گردِ عنبر
نه روحی و لکن چو روحی مصفّا * نه نوری و لکن چو نوری منوّر
چو آرام گیری هوای تو بی جان * چو جنبش پذیری قضا بر تو جانور
نفسهاء روحانیانی بخلقت * روانهاء فردوسیانی بگوهر
همی پوئی و پای تو در تو پنهان * همی پرّی و پرّ تو در تو مُضْمَر
رسول بهشتی ز عالم بعالم * بَرید بهاری ز کشور بکشور

و آن لوحهاء موسی بین گرد گرد دشت
و آن صفحهاء مانی بین بر سر چنار
از ژاله نقش آن هم پر گوهر بدیع
وز لاله فرش آن همه یاقوت آبدار
رنگست رنگ رنگ همهٔ کوهسار و کوه
طیر است طرفه طرفه همه طرف جویبار
یك کوهسار نعره نخچیر جفت جوی
یك مرغزار ناله و الحان مرغ زار
هامون ستاره رخ شد و گردون ستاره بخش
صحرا ستاره بر شد و گلبن ستاره بار
ای نو بهار عاشق آمد بهار نو
من بندهٔ دور ماندهٔ از آن روی چون بهار
گرد وداعگاه تو ای دوست روز و شب
داودوار مانده خروشان و سوگوار
پیرامنم ز آب دو دیده چو آبگیر
پیراهنم ز خون دلم همچو لاله‌زار
نی بر وصال روی تو ای دوست دست رس
نی بر دریغ و حسرت هجران تو قرار
گه لاله بر دمد برخم بر ز خون دل
گه سبزه بر دمد ز نم دیدهٔ بر کنار
هر قطرهٔ کز آب دو چشمم فرو چکد
گردد ز آتش دلم اندر زمان شرار
روزی هزار بار به پیش خیال تو
دیده کنم بجای سرشك ای صنم نثار

خیز ای بت بهشتی و آن جام می بیار،
کُازْدِیبهشت کرد جهان را بهشت وار
فرشی فگند دشت پر از نقش آفرین
تاجی نهاد باغ پر از دُرِّ افتخار
نقش خورنق است همه باغ و بوستان
فرش ستبرق است همه دشت و کوهسار
این چون بهار خانهٔ چین پر ز نقش چین
و آن چون نگارخانهٔ مانی پر از نگار
آن افسر مُرصّعِ شاخِ سمن نگر
و آن پردهٔ موشّح گلهاء کامکار
این چون عذار حور پر از عنبرین شکن
و آن چون بساط خلد پُر از عنبرین نگار
گلبن عروس وار بیاراست خویشتن
و ابرش مشاطه وار همی شُوبد از غبار
گاهی طویله آردش از گوهرین سرشك
گاهی نقاب سازدش از پردهٔ بخار
آن لاله بین نهفته درو آب چشم ابر
گوئی که جامهاء عقیق است پر عقار
یا شعلهاء آتش تیزاست اندر آب
یا موجهاء لعل بدخشی است در بحار
یك باغ لعبتان بهشتی شدند باز
آراسته بدُرّ و گهر گوش و گوشوار
این از رداء رضوان پوشیده پیرهن
و آن از پَرِ فریشتگان دوخته ازار

چو پردهٔ حرم حرمت از میان بر خاست
دهن ببستم چونانک عادت حکماست
ز راه این سخن تلخ او نمودم نوش
از آنکه در سخن راست راستی پیداست
غلام پیر شهی ام که صد هزاران پیر
بفرّ بخت جوانش جوان دل و برناست

و هم درین قصیده میگوید

شنیده ام که بده سال جور و ظلم ملوك
به از دو روزه شر عام و فتنه [و] غوغاست
کنون شد این مثل ای پادشا مرا معلوم
بامّتی که هلاکست و ملکتی که هباست
بهفتهٔ که مثال و خطاب تو بگسست
از آن طرف که حد اوش و اوزجند و نساست
باهل قبله بر از کافران رسید آن ظلم
کز آتش و تف خورشید روی بسته گیاست
نجست هیچ کس الاّ اسیر یا مجروح
نماند هیچ زن الاّ فضیحت و رسواست
سواد ساحت فرغانهٔ بهشت آئین
چو کربلا همه آثار مشهد شهداست
کز آب چشم اسیران و موج خون شهید
نباتهاش طبرخون و خاکهاش حنّاست
هزار مسجد و محراب خالیست و خراب
هزار منبر اسلام بی دعا و ثناست

و این قصیده از امّهات قصاید ویست

مه وثاق من از بهر دیدن مه نو
گرم نموده سر زلف از برم بر خاست
دو دیده چون دو گهر بر رخ فلك بر دوخت
رخ سپهر بشمع رخان همی آراست
بچشم نیك بدید آخر آن مه خندان
مهی که سایهٔ مویست یا سهیل و سهاست
چو دید ماه بعادت بگفت آنك ماه
بشرم گفتمش ای ماه چهره ماه کجاست
بنوك آن قلم سیم کند اشارت کرد
بگفت آنك در زبر زهرهٔ زهراست
نگاه کردم نی ماه دیدم و نه فلك
برین چه گفتم و گویم همی خدای گواست
نگار من ز سر کودکی و نیك دلی
چه گفت گفت که بینائی از خدای عطاست
حقیقت اینست که پیری رسول عاقبت است
همیشه از بر پیری نهایتست و فناست
بشوخ چشمی بگذاشتی جوانی و عمر
کنون که پیر شدی در دلت همان سوداست
ترا چه وقت تماشا و عشرتست و سفر
ترا نه پایهٔ آسایش و نماز و دعاست
ز خویشتن تو برنجی همی و ما ز عنا
نصیب ما همه از دولت تو رنج و عناست
جهان بمان بجوانان و درد سر بگسل
که کار عالم تا هست خار با خرماست

بجدّ و جهد نگردد زیادت و نقصان
هر آنچه بر من و بر تو ز کردگار قضاست
کمال جوئی و دانی که مردراست کمال
ز راستی و درستی چنین کی آید راست
صفات خاص خداوند بنده‌را نسزد
بهیچ حال خدائی و بندگی نه رواست
طریق از درازست و بار حرص گران
بزیر هر نفسی صد هزار گونه بلاست
اگر بدندان ذرّه کنی هزاران کوه
هر آینه نبود جز هر آنچه ایزد خواست
قضا قضاست و شاهد درست قاضئ عدل
ترا بدانچه قضا اقتضا نمود رضاست
بهیچ حال من از زیر بند [تو نجهم]
بهر صفت که بدارد مرا خدای سزاست
جز آنکه طعنه و تعریض دوستان نشاط
برین دلم بتر از صد هزار تیر جفاست
به پیریم همه کس سرزنش کنند همی
گناه من چه درین از خدای باید خواست
نه اختیار منست این چه اختیار کسی است
که هر چه بر من و تو حکم کرد حکم رواست
نماز شام شب عید چون طلایهٔ ماه
بر آمد از فلك و نور شمع روز بکاست
سپهر تیره بیاراست رخ بمروارید
چنانکه گفتی دریاے لؤلؤ لالاست

بیك جزو از هزاران جزو یك ذرّه نسنجم من
که از ارزیز و از آهن تن من استخوان دارد
فراق دوست بر عارض همی بنگاردم گوئی
هر آن نقشی که روز باد راهی آبدان دارد
ز خون دیدگان گه گه مخطّط میکنم عارض
چنان پیراهن گلگون که سال و مه کمان دارد
گه از عارض بر افروزد هر آنچه اندر جگر دارم
گه از دیده فرو بارم هر آنچه اندر دهان دارد
خیال ترك من هر شب شبیخون آورد بر من
چو چشم خستگان چشم همه شب خون فشان دارد
سحرگه چون خیال او مرا پیرایه بر بندد
از آن گوهر که نور رنگ و رنگ ناروان دارد
مرا گوید بخر مارا اگر زرّ و گهر داری
گهر بستان ازین چشم که زرّینم رخان دارد
از آن گوهر که من دارم درین دیده ندارد کس
مگر شمشیر گوهر دار شاه خسروان دارد

و این قصیده از امّهات قصاید ویست که مطلع آن در حدّ توحید است،

قصیده

عنان همّت مخلوق اگر بدست قضاست
چرا دلِ تو چراگاه چه و چون و چراست
گر اعتقاد درستست اعتراض محال
ور اعتقاد صوابست اضطراب خطاست
بلاست جستن بیشی و پیش دستی و باز
همیشه همّت ما مبتلاء این دو بلاست

رباعی

این چرخ که او آب خردمند برد * در آتش اندیشه مرا چند برد
ایا بکدام خاك در خواهم جست * بادی که مرا سوی سمرقند برد

(۸٤) الاجلّ شهاب الدین عمعق البخاری،

استاد شعراء عصر خود عمعق بود و در دعوئ ساحری در شاعری بر حق، آنچه از شعر او عذب و مطبوعست در غایت سلاست و لطافت است و آنچه مصنوعست جمله استادان‌را در حیرت افگنده است و اتّفاق جمهور شعرا است که چند بیت که در مطلع این قصیده گفته است پیش از وی کس مثل آن نگفته است و بعد از وی هم نتوانسته است گفتن، میگوید نظم

اگر موری سخن گوید و گر موئی روان دارد
من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد
تنم چون سایهٔ مویست و دل چون دیدهٔ موران
ز هجر غالیه موئی که چون موران میان دارد
اگر مر آب و آتش‌را مکان ممکن بود موئی،
من آن مویم که [هم طوفان و] دوزخ در میان دارد
اگر با مور و با موئی شباروزی شوم همره
نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد
بچشم مور در گنجم ز بس زاری و بس سستی
اگر خواهد مرا موری بهو اندر نهان دارد
من آن مورم که از زاری مرا موئی بپوشاند
من آن مویم که از سستی کم از موری توان دارد
منم چون مور از اندوه از هر موی خون افشان
نه موئی کو گره گیرد نه موری کو روان دارد

تـا مستقیم داری کـار مرا همی * شکری که کارهاء تو بر استقامتست
بر خون من کسی که ملامت کند ترا * نزدیك من سزای هزاران ملامتست
هرچه از تو بر من آید تسلیم کرده‌ام * عشق حقیقتی‌را این یك علامتست

قطعه

قبول و رد تو سود و زیان بندهٔ بود * زمدح بندهٔ نه سودست مر ترا نه زیان
مرا ز گفتن مدح تو جاه باشد و عزّ * ترا شنیدهٔ همانست و نا شنیدهٔ همان

قطعه

نار با انگور پنداری که خصمان بوده انـد
هر دوان بر خون یکدیگر شـده همداستان
دیدهٔ این تا بچرخست اندرون گریان شـده
آن همی بر خندهٔ بکشاید بدین شادی دهان

قطعه

بر یاد تو بی تو این جهان گذران * بگذاشتم ای ماه و تو از بی خبران
دست از همه شستم و نشستم بکران * چون بی تو گذشت بگذرد بی دگران

و له،

چشمی دارم همـه پر از صورت دوست
با دیدهٔ مرا خوشست چون دوست دروست
از دیـده و دوست فرق کردن نه نکوست
یا اوست بجای دیدهٔ یا دیدهٔ خود اوست

رباعی

ای چون گل سرخ دستمال هرکس * چون دیدهٔ نرگس نگران در هر خس
مانـنـد بنفشه سرنگونی ز هوس * چون لاله ز تو رنگ بکار آید و بس

رباعی

کس‌را طمع لب چو شهد تو مبـاد * جز فرقد و مه مرقد و مهد تو مباد
تو جهد کنی بهجر و من جد بوصال * چون نیست بجد من بجهد تو مباد

شب است خطش و معنیش روز و طرفه بود
میان تیره شب اندر گرفتــه روز وطن
دهان او افق شرق نیست ای عجبی
چرا همی شب و روز آیدش برون ز دهن

و له، قطعه،

تو وزیری و منت مدحت گوی * دست من بی عطا روا بینی
تو وزارت بمن سپــار و مرا * مدحتی گوی تــا عطا بینی

و له،

آن نه زلفست آنکه او بر عارض رخشان نهاد
صورت جَوْرست کو بر عدلِ نوشروان نهــاد
توبــه و سوگنــد مارا تاب از هم بــاز کرد
زلفـرا تــا تاب داد و بر رخ تابان نهــاد
از دل من و ز سر زلفین او انــدازه کرد
آنکه در میدان مدار گوی در چوگان نهــاد
گر زنــد بر سنگ بوسه سنگ گردد چون شکر
یا رب این چندین حلاوت در لبی نتوان نهاد
دیدمش یك روز شادان و خرامان در کشی
همچو مــه کورا خدای اندر فلك دوران نهــاد
گفت مستم خوانی و بر وعدهٔ من دل نهی
ساده دل مردی کــه دل بر وعدهٔ مستان نهــاد

و له،

مارا دل ارچه خستهٔ تیر ملامتست * اندیك مر ترا همه خیر و سلامتست
مارا ندامتست بهجران تو نــدیم * رحم آر بر کسی که ندیمش ندامتست
شبهاء من چو روز شد اندر فراق تو * و آن روز گر بدانی روز قیامتست
گر شرط وصل من بقیامت بد ای نگار * برمن قیامت آمد و بر تو غرامتست

نه گل که باغ بهنگام نو بهار آورد
بنفشه و گل و شمشاد و ارغوان و سمن
چو دولتی که بسوی کمال دارد روی
که محنتش نتواند شدن پیرامن
چو صورتی که کند حکم فیلسوف بدانك
ز عقل دارد روح و ز روح دارد تن
نه مشك و می را گفته نسیم او خوش بوی
نه مهر و مه‌را خوانده فروغ او روشن
من از فروغ و نسیمش ملوك وار شدم
دو حسن او ز نسیم دگر شده گلشن
نشستگاه من از رنگ و بوی او دایم
چو کارگاه عدن گشت و بارگاه ختن
ایا چو اصل بزرگی بزرگ در همه اصل
ایا چو عقل تمامی تمام در هر فن
سپاه علم ترا هست صد هزار عَلَم
درختِ فنّ ترا هست صد هزار فنن
تو آن بزرگ وزیری که از بلاغت تست
بلند فَرْقِ معانی و راست قدِّ سخن
چه ساحرست گهِ کار کلكِ تو که کند
ز مشكِ تبّت بر سیمِ پخته دُرِّ عدن
بتیر ماند و زخمش درون شود بعدو
و گر ز مرکز عالم کند عدوش مجن
بطفل ماند کلکش صریر او ز دوات
شفاء خلق جهان گشته از لباس لبن

قطعه

شاه اعظم خسرو ترك و عجم فخر اُمَم
پادشاه چین قَدَر خان و خداوند جهان
بو المعالی جبرئیل آن شاه کورا جبرئیل
با ملایك مدح گویند هر زمان از آسمان
از زمین تا جرم کیوان صد مسافت جمع کن
همّت او برترست از جرم کیوان صد چنان
از حدیث دولت صاحب قران در عهد او
هر کسی گفتست و بر هر گونهٔ داده نشان
من شنیدستم که آن صاحبقران مردی بود
تیز دولت صعب هیبت نیك سیرت خوب سان
پاك اصل و راد دست و شرمگین و نیك خوی
با تواضع با دیانت با مروّت با امان
گر بدین آئین بود صاحب قران میدان که نیست
مر جهان‌را جز خداوند جهان صاحب قران
گه بسوده پاے او در اوّل مشرق رکاب
گه گرفته دست او در اوّل مغرب عنان

و این قطعه بنزدیك خواجه عمید مسعود سعد فرستاد و از وی اشعار او التجا کرد،

قطعه

خواجه مسعود سعد اگر بیند * که مبیناد از حوادث گرد
آن نتیجهٔ کمال شعر وزیر * بفرستد بجاے راه آورد
دانم اکنون که خواهد اندیشید * کاینست شوخ و گدا و مطمع مرد
پارهٔ عود کدیه کرد و نیافت * طمع صد طویله گوهر کرد

جواب

رسید شعر تو ای تاج شاعران بر من
چو نو شگفته گل اندر بهار گرد چمن

و له،

گویند مرا که خواجه فربه شد * اسپش نکشد همی بفرسنگی
گویم که از آنچه او خورد هر شب * مردی کند ایزد از درم سنگی

فصل دوم،

در ذکر شعراء ما وراء النهر،

(۸۲) استاد ابو محمّد بن محمّد الرشیدی السمرقندی،

رشیدی استاد شعرای مقدم و پیشوای این طبقه بود و در صناعت سخن و براعت عبارت بر زمرهٔ سخن سازان سبقت یافته و در علم شعر چند تصنیف ساخته‌است و چند تالیف پرداخته و زینت نامه یکی از نتایج خاطر عاطر اوست و شعر او همه مصنوعست و استادانه و از حشو و ایطا و شایکان مصون و این قصیده در مدح سلطان معظّم ملك شاه سقی الله ثراه گفتست،

قصیده

شاه ابو الفتح آسمان فتح و تائید و ظفر
و آفتاب ملك و شمع دولت دنیا و دین
ز آسمان آمد ملکشاهش لقب زیرا که هست
طالعش بی آسمان با ملك و با شاهی قرین
پادشاهی هفت کشور هست بر وی گشته راست
راست باشد گر بخوانی پادشاه راستین
قیصر رومش ز یکسو خدمت آراید همی
وز دگر سو طاعتش دارد همی فغفور چین
آسمان مر تخت آن شه‌را بتارك بر نهد
گر بخدمت پیش این شه بر زمین بنهد جبین

و در مدح خاقان قَدَر خان ابو المعالی جبرئیل بن احمد رحمه الله گوید،

ماندهٔ در بلخ من اسیرِ غزّان * بـا یکی ساز سخت مخروطی
وای اگر من بفاریاب رسم * کیرِ خر در کُسِ خر طوطی

و هزلیّات او بسیارست امّا درین مجموعه تعریض بیان آن نتوان کرد بدین قدر اقتصار افتاد،

---

(۸۲) ابو حنیفه اسکاف،

از شعرای مَرْو بود و در عهد دولت سنجری والیٔ ولایت سخن پروری شد، اگرچه کفشگر بود امّا طبعی لطیف داشت و ابیات و اشعار او بسیارست، میگوید رباعی

از بس کـه شب و روز کشم بیدادت
چون موم شدم ز آن دل چون پولادت
ای از در آنکـه دل نیارد یـادت
چنـدانکـه مرا غمست شـادے بـادت

هم اوراست، رباعی

نه گفته بُدی غم تو خواهم خوردن * غمهـاے ترا بطبع بنهم گردن
من خود بیان عهد گفتم آن روز * بر گفت تو اعتماد نتوان کردن

و له،

گر کرد خلاف و نآمد امشب یارم * من نیز شراب دیدگان پیش آرم
بـا نومیـدی غم کهن بگسارم * خود فردارا دو صد غم نو دارم

و این قطعه هم او گفته‌است، شعر

گرچـه اوراست کسوت زیبا * ورچـه ماراست خرقـهٔ رسوا
مـا چو مغزیم در میانـهٔ جوز * او چو خسته است در دل خرما

و له،

بخور ای سیّدی بشادی و نـاز * هر کجـا نعمتی بچنگ آرے
دهر در بردنش شتـاب کنـد * گر تو در خوردنش درنگ آری

چون سرو و چون صنوبر با دلبران نشین
چون آفتاب و چون مه بـا سروران گراز
با نوش و ناز و نصرت و نعمت بروز و شب
می خور نشاط کن عدو افگن ولی نواز

(۸۱) الحکیم شرف الشعراء الکوشکی القاینی،

حکیم کوشککی که قصر هزل او رفیع العماد بود و اساس جدّ او بی اعتماد مدح او همه قِدْح و اطراء او همه هجا و آنچه گفته است همـه مطبوع و لطیف است و اکثر اهاجیّ او در حق جماعتی‌است که نعمت سنجری‌را بکفران مقابله کردند و در مواقف مردی و مردمی ثبات ننمودند تا خورشید دولت معزّی بکسوف مبتلا شد چون اورا بفوات این دولت دلسوزی هزج مکامل تر بود و در حق آنجاعت اشعار لطیف و هجوهای مطبوع گفت یکی از آن جمله اینست، شعر

ایـا شمشیر زن ترکان پر دل * به نسبت از فی و تانـار کاشان
یکایك در خراسان پروریـده * بناز و نعمت و دولت تن آسان
شمـارا پـادشـاه هفت کشور * رسـانیـده بپیری از نخاسـان
بروز کودکی خفته کـه و مـه * بسی در پیش دوکـان رواسان
بهر شهری ز نـامِ غُز شنودن * شده چون دیو از آهن هراسان
فلك کفرانِ نعمتهـای سنجر * طلب کرد از شما ناحق شناسان
زهی درماندگان بی حمیّت * زهی خربندگـان نـا سپاسان
کسی خود زاد و بود و ملك و اقطاع * چنین بیرون دهـد از دست آسان
مسلّم بین که چون بیرون کشیدند * بشمشیر از کُسِ زنتان خراسان

ایضًا له

دی مرا گفت مردکی در بلخ * من ترا دیده‌ام نـه از قوطی
گفتمش نی ز جام و باخرزم * مردکی شاعر و نـه از لوطی

ای دیده‌را ز روی و ز رای تو روشنی
وے سینه‌را ز نظم و ز نثر تو اهتزاز
کلك ترا صناعت صورتگرِ خطا
خطّ ترا حکایت خطّ بت طراز
بنشاند خاك حضرت تو باد مشك و بان
بشکست بار نعمت تو پشت حرص و آز
برده بسوی دفتر و دیوان عروس طبع
از بهر فخر مدح ترا بر سر جهاز
مُعْطی و اهل فضلی و مر اهل فضل‌را
از خط خدمتت نبود هرگز اجتیاز
هر سایلی که سوی تو تابد عنان خویش
شکرانه‌را فدای رکابش کنی لکاز
چونان فرستیش بسوی خانه باز کو
در عمرِ خود ز شرم نیاید برِ تو باز
روحی که در فراق دلآویز خدمتت
روحش همی ز جسم کند قصد امتیاز
چون شد زگشت چرخ چو پروانه و چو شمع
در عالم حوادث تن سوز و جان گداز
در خدمتت بطبع میان بست چون لگن
تا چرخ دربدش بکشاید جهان چو گاز
تا دشمنی نگیرد در بر مکان دوست
تا تیهوئی نگیرد بر دست جای باز
بر دشمنان بنصرت دادار کامران
با دوستان بدولت بیدار عشق باز

آن اسپ نا روان که ز بی طاقتی چو آب
تا یافتی نشیب نرفتی سوی فراز
بردی بهر فراز و نشیبی هزار بار
از دست و پای لنگ زمین‌را بسر نماز
تگ اینچنین و آب دریدی بمرحله
بی دلو و بی رسن ز بُنِ چاه شست باز
خوردی بیك زمان دو جوال او ز که و لیك
کردی ز یك جوال تهی بردن احتراز
چون خواندی حداش [و] رجز خوش نیامدی
زیراك بود زادن او بیش از نحاز
حاصل چو اسپ لنگ چو ترك هزیمتی
هر دو همی شدیم درین راه دور باز
او حست وحست و من اورا بچوب و سنگ
سوی عزیز دولت و دین تاز و تاز و تاز
بحر علوم افضل دولت علی کزو
دارد چو عقل گوهر فضل الله اعتزاز
طغرائی که هست بر خلق شرق و غرب
فرمان شاه جامه و طغرای او طراز
آن سرور جواد که نزد نیازمند
با جود او نیاز زمن گشت بی نیاز
اندر خلاف اوست عدورا بلا و رنج
و اندر وفاق اوست ولی‌را نعیم و ناز
تا حشر روی روز نه بیند شب سیاه
گر نور خاطرش ندهد صبح‌را جواز

بشگفت پنبه زار فلك بر فلك چنانك
زهره ز عشق دوك بهم در شکست ساز
همچون کلاه گوشهٔ نوشین روان مغ
بر زد هلال سر ز پس کوه بیدواز
دباب شوخ دیدهٔ سوی خفته شد روان
تا کشك پخته کوبد در گوشتین جواز
من چون چنان بدیدم جستم ز جای خواب
ماهو بدست کرده بُاشْتُر شدم فراز
بگرفتمش مهار و شدم بر فراز او
چونانکه تازه باره شود بر فراز تاز
ده روز راه بیش گرفتم چو مردمان
با هفت هشت گرده و ده پانزده پیاز
راهی که نزدِ عاصیٔ قوّاد روزِ حشر
در جنبِ او حقیقتِ دوزخ بود مجاز
کوهش بسان هُرّه در آورده سر بهم
دشتش بسان شلّه نهاده زهار باز
خرسنگهای او همه چون کون گاو گرد
فرسنگهای او همه چون کیر خر دراز
در مرغزارهاش هزاهز کنان هزبر
بر چشمه سارهاش عراعر کنان گراز
غولان غوچه گیر ز خار و ز خس درو
گمراه گشته چون رمهٔ میش بی نهاز
شبگون هیون من که مباداش دور سنگ
مانده درو ز پاردم سست خویش باز

علم شاخ شاخ فصّادست * جامهٔ چاك چاك خلقانم
پوششم اینچنین خورش چونانك * شُشِ خام‌است مرغ بریانم
در نشابور آخرَ سنگین * زنده از باد خوان سنگانم
نان نرمست و چرم خشك ازآنك * بر اهل درفش مهمانم
میر مأبون محمّد عاشو * که سرای ویست زندانم
آنکه گوید همی بزیر دو لب * یکی از سرکشان ایرانم
با همه شاعرئ خویش اورا * وقت بیکار بود دستانم
ما یلانش که گاده‌ام همه‌را * سر گُسل سام بن نریمانم
گر کنند قصد جنگ من نبود * هیچ حاجت بکر و دستانم
زخم تیغ چو آفتابش‌را * بس بود سایه خود و خفتانم
یك شبی گفت کای فلان بر خیز * خارش پشت پای بنشانم
گفتمش حلقهٔ درِ خاصّت * کُنْد کردست تیز سوهانم
گفت باری ز تاره پر معنی * وزن کن رخت‌های دکّانم
گفتمش بر نیاورد یا رب * پاره و دانگ سنگ کپانم
چون نکردم قضا در انبانش * نرم بنهاد نان در انبانم
کرد او خوان و کاسهٔ کش نیست * دست کوته چو پایهٔ خوانم
گر چنین نیست تا حجامت گاه * کون دولش بریش حمدانم
نکنم نیز ذکر آن ناکس * که خود از کردها پشیمانم
از دل و جان ترا دعا گویم * که توئی وقتِ درد درمانم
تا کسی با خدای خود گوید * جز درِ تو درے نمیدانم
باز بادا در تو در دولت * بسته بادا درو دل و جانم
گشته تازه بباغ خدمت تو * چون گل و لاله عهد و پیمانم

و این قصیده از قصاید مشهور اوست، قصیده

ای کرده سوی روز بشب تار ترکتاز
در خس کشید روز سر از بیم شب چو راز

گرچه بودم بالکنی باقل * کرد مدحش فصیح سَحْبانم
در بهار و تموز و تیر و دی است * مجلس او شگفته بستانم
ز آن بمدح هزارگانئ او * دوستان‌را هزار دستانم
دفتر مدح او که در خواندن * جان فزاید چو روح و ریحانم
خواندن او همی بهر باری * لذّتی نو دهد چو قُرآنم
ای کریمی که در کنار کرم * پرورانی همی چو یزدانم
گر حق نعمتت گرامی نیست * بر دل و جان بسان ایمانم
در خدا و رسول و چار کتاب * کافر و گبر و نا مسلمانم
هرگه اندر فضای فکرت من * صف زند با وفات عصیانم
تا پذیری ز شرم دامن گیر * بر نیاید سر از گریبانم
پس از آن کز درِ تو کرد بقهر * پای کوتاه دست خذلانم
داد حرمانِ خدمت تو مرا * گوش مالی که گفت نتوانم
آیم از جد بهزل کاندر شعر * هست این خوان و آن نمکدانم
در دیاری که بی زر و سیمست * خایهٔ خوار و کیر عریانم
سنگ اندوه‌را . . . د سپرم * و آتش غمّ‌را سپندانم
لکد فاقه‌را تهیگاهم * مست بی دادرا زنخدانم
گرچه چون کیر درخور صدرم * همچو خایه بکوی دربانم
ور بگنجم همی بصدر سران * زان که شعر است کیش و قِربانم
بو نواسم بمذهب و کُهْ گای * کفّ دست است کون صبیانم
هست هنگام گرم هنگامه * مسند کون کودکان رانم
کز گروگان ریسمان ترکیب * سوزن جامه گاے آسانم
تنگ و خشك است حال گائیدن * در کُسِ سعترے گروگانم
ز آنکه چون شکل آدمی در آب * هست سر زیر زنده انبانم
جز بقوّادگیٔ خواب همی * شاهدی‌را فُشُرْد نتوانم
غُوبِنَك رنگ شد لباسم و نیست * زر صابون و سیم اشنانم

در بحور معانیِ دشوار * جدّ و هزل است گفتن آسانم
زین بهر شادی و بهر جشنی * بر خداوند مدحتی خوانم
بمدیح کریم و طعن لئیم * سعد برجیس و نحس کیوانم
مرده‌را از مدیح زنده کنم * زنده‌را از هجا بمیرانم
چون سخن بر گزیده‌ام بسخن * خواجه زآن بر کشید از آن سانم
... بن علی که دست گرفت * بزر و دانش فراوانم
آن طبیب نبی خصال که من * نزد نعتش نظیر حسّانم
دم عیسی شود بعلّت مرگ * هر سخن کز علاج او دانم
علم طب کمترینه علم ویست * شاید ار این ورق نگردانم
طوف کردم بباغ دانش او * تا درو میوه دل بر افشانم
از تعجّب چو بر زمین سیماب * خاطر جمع شد پریشانم
زین بشرح ستوده سیرت او * مختصر چون زمانه عنوانم
عربی گوهرش باهل عجم * گوید از عقل نسل اعیانم
وز شعار نتیجهٔ معدوم * اختیار نژاد عدنانم
آنکه ایمان بدو درست شود * پدرانِ وبند جدّانم
قلم او که از خطاب شریف * بسته پیشش میان بفرمانم
گوید اندر بیاض دعوی‌را * چون خرد راه بر به برهانم
تیز ران راکب پیاده روم * بنده بار ابر نطع بارانم
دوستان‌را شگفته شاخ گلم * دشمنان‌را خلنده پیکانم
هرچه مشکل مرا بود حاصل * حاصل است از گذشت طغیانم
بی دلم همچو عاشق و برقم * غیرت زلف و جعد جانانم
چون زرم زرد و زر برند ز من * کز کف خواجه بر سر کانم
مادحش گوید از مکارم اوست * کار دنیا و دین بسامانم
دل و دست خوش و کشادهٔ اوست * بحر فضل و سحاب احسانم
در و دهلیز بر کشیدهٔ اوست * طاق کسری و طارم خانم

گر منم بی تن و روان زنده * شعر عالی خویش‌را مانم
سالها شد که سال عالم‌را * بدمر و دل دی و حزیرانم
ترشیهای چرخ نا شیرین * کُنْد کردست تیز دندانم
زین چو گردون و اختر گردون * نیست خواب و قرار و امکانم
گه بدریا و گه بهامونم * گه بایران و گه بتورانم
گه بولوالجم ولایت خویش * گه بوخش و بکنج و ختلانم
گه بدشت هرات و نیشابور * گه بکوه طروق و طورانم
گه به باخرز و گه به باوردم * گه به کرکانج و گه بکرگانم
گه بلابهن بلخ بامینم * گه غم آگین مرو شهجانم
حاصل الامر همچو دولت تیز * بیکی جای گه نمی مانم
با چنین حال حاسدند هنوز * ژاژ خایان شاه گیهانم
من خود اندر جهان کیم که بود * حاسدی چون فلان و بهمانم
نه بلشکر چو قیصر و فغفور * نه بکشور چو رای و خاقانم
نه شهی‌را سپهبد و دستور * نه دهی‌را رئیس و دهقانم
نه بموکب مقدّم درگاه * نه بمنصب مشیر دیوانم
نه بدولت نبیرهٔ کاوس * نه بدانش فرید غیلانم
بیش ازین نیست کز سخا و سخن * خواجه مسعود سعد سلمانم
بدهر در یکی زمان بسؤال * گر دو گیتی بمدح بستانم
پاك باید ز علّت افلاس * با عطاء طبیب سلطانم
بخل ضحاك و من فریدونم * مکرمت ملك و من سلیمانم
با امانت چو جنس با جنسم * با خیانت چو انس با جانم
نیست بیگانگی بحمد الله * با هنر در میان اقرانم
خواجه تاش منست فضل که من * بندهٔ افضل خراسانم
لقبم روحیست و چون روحست * شعر پرداخته بدیوانم
مطلع و مقطع قصایدرا * سیوم فرّخی و قطرانم

و له،

امروز که محنت از در دولت * چون خر ز کفه مرا همی راند
قومی ز گمان بد دل ایشان * هر مدح مرا هجا همی داند
در زیر لب ار خدای‌را خوانم * گویند هجای ما همی خواند

و این قصیدهٔ از غرر قصاید و درر فواید اوست، شعر

من که از دیده ابر نیسانم * بر سر آب دیده بنشانم
ور نه ابرم چرا که نا شدهٔ پیر * بر جوانیٔ خویش گریانم
عمر نوح است مدّت غم من * ز آن کشاد از دو دیدهٔ طوفانم
شبه طوسیم بقدر و باشك * غیرت گوهر بدخشانم
چون زخونی که نام او اشکست * گشت رخسار لعل و مرجانم
تا سخنهای آب دار جهان * چون فرو شد چو خاك ارزانم
گرچه آبی نشد ز آبادی * اندرین خاك دان ویرانم
ورچه از روزگار رنگ آمیز * نیست حاصل گذشت حرمانم
نشگفت ار ز آتش خاطر * پخته گردد بعاقبت نانم
که بنزدیك مصر جامع ناز * داروی درد پیر کنعانم
تا نماید زمانه خود یا نی * نو بهاری پس زمستانم
می نهد خارها کنون باری * بامید گل و گلستانم
چرخ بیدادگر که پیکارش * تنگ دارد فراخ میدانم
نکشاید مرا در عیدی * تا نه بندد برای قربانم
دهر نکبت رسان کز آسیبش * گاه چون گوی و گه چو چوگانم
زخم خایسك نکبت اورا * يَعْلَمُ ٱللّٰهُ که تحت سندانم
گر بجان کسان کسی بزید * من رنجور ناتوان آنم
پیش چشم خود از نحیفیٔ تن * چون مژه آشکار و پنهانم
گر برد فی المثل صبا چو صدا * از پی وزن هر دو وزّانم
نبود در زمانه وزّان‌را * به ز میزان و شعر میزانم

و مقطع آن لیاقت و ظرافت، یکی از معارف‌را هجو میکند، قطعه

خواجه در برده زار انسانی * هست از روی ناخوشی کسنی
خانـهٔ کو بود درو تنهـا * خانـهٔ باشد اندرو کس نی

و له، قطعه

میفگن نوبت عشرت بفردا * چو اسباب مهیّـا داری امروز
باستقبال انـدُه رفتـه بـاشی * چو در دل رنج فردا داری امروز

(٨٠) الحکیم الجلیل ذو الجدّ و الهزل روحئ ولوالجی،

حکیم روحی که روح سخنش روح‌را آسایش دادی و مطالعهٔ اشعار او دل بسته‌را کشایش هر رتق و جزل که در جدّ و هزل ایراد کردی دلهای لطیف طبعان‌را بدان از بند غم آزاد کردی و اورا معروف کون مردم خواندندی و سبب آن بود که قطعهٔ گفت در حق مکرمی از مکرمان برین منوال، قطعه

ای همّت تو سپهر و انجم * احسان تو مـایـهٔ تنعّم
سـه چیز همی کنم تحکّم * سیلی و کباب و کون مردم

بدان سبب اورا کون مردم خواندند و نیز هزل بر الفاظ او غالب بود و آنچه او در صنعت هزل آورد جملهٔ لطیف طبعان از معارضهٔ او ممتنع شدند و اطایف جدّ او هم از لطف طبع و صنعت شعر خالی نیست که میگوید، قطعه

بخدائی که هستش اندر ملك * آسمان کمترینـه ایوانی
گو ز شادئ نامـهٔ تو مرا * در تن آمـد بتازگی جانی

و وقتی یکی از معارف با وی عتاب کرد که مرا هجو کردهٔ و بد گفته و او این قطعه بفرستاد، قطعه

بخدائی کـه در حق بـد و نیك * عدل او زهر و عفو تریاك است
که ز بـد گفتن تو نیك خصال * بندهٔ چون آب و آسمان پاك است

وے غم عاشقی نمی دانم * کز جهانی بمن چه افتادی
هر کجا محنت عروس بزید * دلم آنجا شود بدامادی

و له،

ای چو من صد هزار بیچاره * در بیابان عشقت آواره
غم هریك ز عشق صد گونه * جان هریك ز غم بصد پاره
دردشان‌را جمال تو درمان * کارشان‌را وصال تو چاره
گر شان وصل تو نگیرد دست * جان چو دل رفته گیر صد باره
بر سر کوی بینیازے تو * هست یك نرخ زهد و سیاره
پیر اهل خرد شود چو خورد * شیر لطف تو طفل گهواره

---

(۷۸) الاجلّ جمال الدین ابو بکر خال الترمذی،

شعر بو بکر خال چون خال جمال خوبان مزیّن رخسار بیانست بهار از لطف طبع او نسیمی بود و زلال از لطافت نظم او نموداری، میگوید شعر

سینه می جست تا کند قلیه * آنکه زو سینه ممتحن دارم
گفتمش سوی من که در غم تو * سینهٔ قلیه کرده من دارم

قطعه

عقل پیریست مرد دانارا * که بدو نیك و بد در آموزد
کشتهٔ آب جهل کی گردد * آتشی‌را که عقل بفروزد
مرد عاقل بسان شمع بود * که همی خندد و همی سوزد

و له،

هرکه بر مردمان ستم نکند * کس برو نیز لا جرم نکند
و آنکه دین دارد و خردمندی * خویشتن خیره متّهم نکند
و آنکه نکند شکایت زشتی * شکر نعمت بدانکه هم نکند

---

(۷۹) امام فقیهی مروزی،

از لطیف طبعان خراسان بوده‌است و شعر او با ذوق و لطافت و مطلع

(٧٦) حکیم غزالی مروزی،

آنکه بدام لطف طبع غزال لطایف صید کردی و جان‌را از لذّت شعر و غزل او کعب الغزال بکام رسیدی این یك غزل از منشآت اوست که میگوید

غزل

[عشق تو مرا] بلا و شر دارد * در عشق تو جان کجا خطر دارد
هجر تو بکشتن من مسکین * هر روز بهانهٔ دگر دارد
در صحبت تو کسی که دل بندد * بسیاری‌را که از تو بر دارد
از صحبت تو کجا بپرهیزد * آن کس که ز درد جان خبر دارد
اندر غم تو غزالئ عاشق * حقّا که ز جانت دوستر دارد

(٧٧) الامام الاجلّ فخر الدین مسعودی،

مسعودی که سعود آسمان از مطالع خود خوشه چین خرمن ضمیر پر نور او بودندی و حوراء جنان حلی و حلال خودرا از لآلئ معانئ او حالی کردندی از معارف و بزرگان مرو بود و دیدهٔ آن دولت و غُرّهٔ آن جبهت امام شرف الدین مسعودی که در بخارا از اکابر علما و اماثل فضلا بود و داعی دولت اورا دیده و خدمت او در یافته اگرچه بندهٔ کودك خرد و او پیر بزرگ بود امّا بحکم جوار گاه گاه اتّفاق ملاقات او افتادی و پیوسته داعی‌را منظور نظر خود گردانیدی و امام فخر الدین اگرچه از معاریف و مشاهیر علماء بزرگ بود فامّا شعر بلند و مطبوع داشت و چون ذکر او از دفتر اوّل بحکم نسیان افتاده اینجا ایراد کرده آمد و این دو غزل از گفتهای او نوشته شد،

غزل

ای وصال تو مایهٔ شادی * وی فراق تو اصل بیدادی
من ندانم که تا بیامدهٔ * عافیت‌را کجا فرستادی
حق بدست تو بود در خوبی * ماه‌را گر کلاه بنهادی
ای جفاگر چو روزگار مگرد * همه خود طالع مرا زادی ٢٤

هردم که قرار از دل شیدا برود * آهم ز ثرے تـا بثریـا برود
جان بر سر بایست ز دست ستمت * هان گر نظری نی کنی تـا برود

ربلعی

در عشق اگرنه از سر افسر بنهی * ترسم که سوی وصل پری پر بنهی
شرطست که چون در حرم عشق آئی * زآن پیش که پای در نهی سر بنهی

رباعی

گفتم که کجاست شادی و تنها من * غمهای تو گفت کان نیابی بـا من
در تنگ دل تو باکمالی که مراست * یـا زحمت شادئ تو گنجد یا من

رباعی

باز آمدم ای جانِ جهان با دل ریش
و آورده بنزدیك تو درد سر خویش
من از پس و حاجت و نیاز اندر پیش
وین درد کـه کم مباد هر ساعت بیش

و این غزل او گفته است و این دُرّ او سُفته غزل

ای روی خوب تو سبب زندگانیم * یك روزه وصل تو طرب جاودانیم
جز بـا جمال تو نبود شادمـانیم * جز بـا وصال تو نبود کامرانیم
بی یادگار روی تو گر یك نفس زنم * محسوب نیست آن نفس از زندگانیم
درد نهانیست مرا از فراق تو * ای شادی و سلامت و درد نهانیم
یك ره بگو که عاشقم از بندگان ماست * تا من کسی شوم چو بدین نام خوانیم

و له،

دایم گل رخسار تو بر بـار نمانـد * وین دل شده در حسرت و تیمار نماند
چندین چه کنی تکیه بر اقبال زمانه * کآن روز زوال آید و بسیار نماند
چندین چه کنی نازکه تا چشم کنی باز * از عشق من و حسن تو آثار نماند
آزار مکن پیشه و بازار مکن تیز * کین تیزئ بازار تو بسیار نماند

همـه غمهـا گساردم بـا تو * غم عشق تو بـا کـه بگسارم
گـه گـه از غم فراغتی جویم * بخت خنـدد بظنز بر کارم
چون فراغت نیافرید خدای * من بجهد از کجـا بدست آرم

و له،

آخرت شرم نیایـد کـه هم از اوّل کار
با من این جنس کنی بی سبب ای زیبا یار
من چه گویم تو خود انصاف بده نیك بود
کـه نهی جرم و دهی عشوه و گیری آزار
هر زمانی بدروغی دگرم بنـدی بـاز
من درین کار شدم عاجز یـا رب زنهـار
هیچ نپسندی بر من بجز آنکـه از غم تو
از سر عجز بـه بیچـارگی آرم اقرار
نه ترا برگ وصال و نـه مرا طاقت هجر
احسن الله جزاك اینت برونق سر و کار

رباعی

زآن سر که نخواستم بجز وصل تو چیز * بودی بر ما همچو دل و دیده عزیز
رفتیم و بترك تو بگفتیم و سرت * درکون زن آنك ترا خواهد نیز

رباعی

رخسارهٔ تو زرد شد ای مایهٔ ناز * از محنت آنکـه میکند ریش آغاز
لا حول کنی چو ریش بینی هر روز * آن دیو بلا حول کجـا گردد بـاز

(۷٥) رفیع مروزی

که در رفعت سخن از جوزا در گذشتـه بود و حسن جمال کلام وی بساط حسن حورا در نوشته، این چند رباعی که از مساعیٔ کریمان جمیل ترست اوراست، میگوید

رباعی

ای کرده بی گناهی از دوستان کناره
از تست جور بر من وز دوستان نظاره
گر دوستیت جرمست آن جرم کرده آمد
از بهر این نگیرند از دوستان کناره
جرمی که از تو آمد بر خویشتن گرفتم
بسیار جهد کردم ناخواست‌را چه چاره
در ماتم فراقت در ایم گاه و بیگه
هم دیده کرده خونی هم جامه کرده پاره
بر دوست گفت دشمن هر ساعتی شنیدن
در مذهب ظریفان جرمیست آشکاره

و له،

خبرت هست که تا دور فتادی ز برم
دل ز من دور فتادست و بجان در خطرم
دل و جانم چو همی بی تو نخواهند مرا
پس توئی جان و دل من چو همی در نگرم
چو چنین است مرا بی تو بقائی نبود
بد بود گر نروم زود کرانی نبرم
دل خبر یافت که رفتی و بیامد ز پست
جان بدو گفت که رفتی و منت بر اثرم
تا بیکبارگی ای جان جهان باز رهم
من ازین محنت و تیمار تو از درد سرم

و له،

طاقت هجر تو نمیدارم * روز و شب خون ز دیده می بارم
جز غمت نیست مونسم بی تو * زان غمت‌را بجان خریدارم
غمگسارم تو بودی اندر دهر * رونقی داشت با تو بازارم

رباعی

چون دست اجل جان شکر آید غم تو
چون پای قضا در بدر آید غم تو
و آن روز که گویم بسر آید غم تو
سر بر زند از زمین بر آید غم تو

رباعی

جان گر ز غمت چو ابر بهمن گرید * وز رنج بصد هزار شیون گرید
کو دشمن من تا بمن اندر نگرد * پس بنشیند بدرد و بر من گرید

رباعی

نزدیك من آی راحت جانم که توئی * تو آمدهٔ و من بدانم که توئی
آخر بر من سوخته ساخته دل * چندان بنشین که من بدانم که توئی

و چون شهاب الدین ابو الحسن طلحه بعالم بقا رفت این رباعی در مرثیت او گفته است، رباعی

جانی که مرا بی تو به مرگ ارزانیست
گر هست درین تنم ز بی فرمانیست
دانی که مرا پس از تو ای راحت جان
با درد تو زیستن ز بی درمانیست

(۷٤) الحکیم علی ابن احمد السیفی النیشابوری،

سیفی که سیف بیان اورا کلالت نبود و عقل‌را از استماع لطف لفظ او ملالت نی نظمش با نظام و نثرش با قوام و تالیفی ساخته‌است بصد عشق نامه که عاشق بمعشوق نویسد در معانی و احوال که میان عاشق و معشوق افتد در غایت لطف آمده‌است و مقبول فضلا و پسندیدهٔ اماثل است و این غزل که از حصول امل خوشتر است اوراست میگوید، غزل

رباعی

در عشق تو خون خوردن و غم سود نداشت
در صبر گریختیم هم سود نداشت
هر حیلهٔ که آدمی تواند کردن
من با تو بکردم ای صنم سود نداشت

رباعی

چاکر چو همه نقش خیال تو نگاشت * این فرقت دردناکرا چشم نداشت
آسوده بدم با تو فلك نپسندید * خوش بود مرا با تو زمانه نگذاشت

رباعی

دل‌را چه دهم فریب چندین بسخن
چون کار مرا نه سر پدیدست و نه بن
در سال نو از رفته قیاسی میکن
سال نو و صد هزار اندوه کهن

رباعی

تا چند ز نیکوئی بجای چو توئی * و آنگه چو منی کشد جفای چو توئی
بر تارك دل خاك بلا بیخته باد * گر نیز کند قصد هوای چو توئی

رباعی

چون دید مرا یار سراسیمه و سست
وز جان و جهان هر دو برون آمده چست
گفتا نه ز من شنیده بودی ز نخست
کاندیشهٔ چون منی نه اندازهٔ تست

رباعی

ابریست که جز بلا نبارد غم تو * زهریست که تریاك ندارد غم تو
در هر نفسی هزار محنت زده‌را * بیدل کند و ز جان بر آرد غم تو

چشم نـدارم بروزگـار وصـالت * بخت من این روز و روزگار نیاید
از تو و هجر تـو زینهـار نخواهم * کز تـو و هجر تـو زینهـار نیاید

غزل

تـا بکوی تو ره گـذر دارم * کافرم گر ز خود خبر دارم
دل ربودی و قصد جان داری * رسم و آئین تو ز بر دارم
غمت از جان من نخواهد برد * غمت از جان عزیز تر دارم
جز غم عاشقی و تنهـائی * صـد هزاران غم دگر دارم
ابلهی بین که با ضعیفیٔ خویش * دست بـا چرخ در کمر دارم
نه بر اندازهٔ سری که مراست * بسر تو کـه درد سر دارم
من بیچاره می نیارم گفت * آنچه زین چرخ چاره کردارم
در هنر گرچـه عالمی دگرم * عـالمی خصم بی هنر دارم

و این قطعه در حق گران جانی گفته است، قطعه

چونت بخوانم نیآئی اینست حماقت * چونت نخوانم بیائی اینست گرانی
دعویٔ دانش کنی همیشه و لیکن * هیچ ندانی همی کـه هیچ نـدانی

قطعه

چو روی خوب ترا بیند این دو چشم رهی
پر آب گردد گوئی همی سحـاب شود
که هست روی تو خورشید و هرکه در خورشید
نگـه کنـد بزمان چشم او پر آب شود

و این چند رباعی از کارگاه ضمیر او ببارگـاه تقریر رسیده است که میگوید، رباعی

ای دوست اگر داد کنی ور بیـداد
تن در همـه کارهـات در خواهم داد
جانم نشود مگر بدیـدار تـو شـاد
روزی کـه ترا نبینم آن روز مبـاد

رباعی

در عشق تو دل نکرد یاد از دگری
دیده ز وفا نشان نداد از دگری
گرچه ستم از تو دید و داد از دگری
غمناك هم از تو به که شاد از دگری

رباعی

ز اندیشهٔ تو دلم بمحنت فرسود * دشمن ز تو ای دوست بمن بر بخشود
گوئی که دلم یکنفس ای جان جهان * آنجا که فراغت دلی بود نبود

رباعی

چون هجر کیم بست بجنگ دل من
در دامن صبر دید چنگ دل من
هان تا چه کنی تو با من ای صبر ازآنك
در گردن تست نام و ننگ دل من

(۷۳) الاجلّ تاج الدین اسماعیل الباخرزی،

که از اکابر و اعیان باخرز بود و ذات او مجمع فضایل و مفاخر هر جوهر نادری که از قعر بحر خاطر جوهرئ ضمیر او در سلك کلك کشیدی غیرت لؤلؤ لالا بودی و هر معنئ بِکْر که نتیجهٔ بنات فکر او بودی بانگشت احتقار در دیدهٔ ابکار جنان و دلبران جهان زدی این غزل از لطف لفظ او نمونهٔ ایست و از گل چمن فضل او گونهٔ، میگوید

غزل

تا خبر وصل آن نگار نیاید * گلبنِ اُمّید من ببار نیاید
تا که نیاید نگار من بکنارم * حسرت و درد مرا کنار نیاید
تا سر آن زلف بی قرار نگیرم * در دل بی صبر من قرار نیاید
تاکه ورا در بر استوار نگیرم * زندگئ خویشم استوار نیاید
جان و جوانی مرا ز بهر تو بایست * بی تو کنون هر دوم بکار نیاید

و له،

گر در دل من ندانی اندازهٔ درد
ای دوست سرشك سرخ بین و رخ زرد
ور نیستی آگه که بمن هجر چه کرد
بر خیز و بیا گرم بپرس از دم سرد

و له،

دوش از تو دلم شاد شد ای چشمهٔ نوش
و امشب از غم فراقت آمد بخروش
چیزی که قیاس آن نشاید کردن
یا محنت امشب است یا راحت دوش

و له،

آن دل که کلید گنج هر شادی داشت * در هر کاری هزار استادی داشت
شد بندهٔ تو بدان نمانست که او * هرگز روزی نشان آزادی داشت

رباعی،

چون صبر رمیده شد پیامِ تو چه سود
جان رفت ز پرسش و سلامِ تو چه سود
در آتش هجران تو ای جان جهان
دل سوخته شد وعدهٔ خام تو چه سود

رباعی

گه کوز چو زلف دلستان تو منم * گه نیست شده همچو دهان تو منم
ای قد تو همچو تیر آخر روزی * بر من گذری کن که کمانِ تو منم

رباعی

از هجر تو گر بگوشمال تو درم * گوئی ز خیالت بوصال تو درم
بر من سپه هجر ترا دستی نیست * تا من بحمایت خیال تو درم

رباعی

ای عشق پر آشوب گناهم تو بسی * وی چهرهٔ بار عذر خواهم تو بسی
بر روز جوانی که سیه شد ز فراق * ای موی سپید من گواهم تو بسی

رباعی

گفتم خونت بریزم ای بینائی * مانا که زبان بمهر من نکشائی
آن خون ز رهِ دیدهٔ بپالودم پاك * تا دست بخون چون منی نالائی

و له،

هر چند غم من از جفا کردن تست
خون من ازین حدیث در گردن تست
با این همه از مهر تو نزدیك رهی
کاری که مهم ترست غم خوردن تست

و له،

تا از دل یکدگر خبر یافته ایم * از کینه و مهر هر دو دل تافته‌ایم
من در طلب رضا و او در پی خشم * انصاف بده که موی بشکافته‌ایم

و له،

روزی بگلستان که خرامیدی مست
از زنگ رخ تو گل بیفتاد ز دست
نظّارهٔ روی تو بود گل پیوست
گل‌را تو چنان خوشی که مارا گل هست

و له،

با درد شب دراز هم ساز منم * با سوخته دل ساحته هم راز منم
هرجانوری که در شب آواز دهد * با او بنیاز دل هم آواز منم

و له،

نام لب تو نقش نگین باید کرد * زیر قدمت دیدهٔ زمین باید کرد
گفتی که سر تو دارم از عالم و بس * ترسم که سر اندر سر این باید کرد

نگیرنـد عبرت همی این جماعت * چه از سر بریدن چه از کون دریدن

(۷۲) الاجلّ شهاب الدین ابو الحسن طلحه،

که در لطف طبع یگانـه و در وفور هنر نادرهٔ زمانه بآداب و فضایل قِدْوَهٔ سَحْبَانِ وایل ذات او بحر براعت بود امّا موج آن بحر لآلی معانی نفیس و قصر قدر او رشك اوج کیوان و برجیس خِطّهٔ مَرْو بمکان او مفاخر و وفور فضل او بر اقران او ظاهر چون سمای سخن پروری از خورشید ذات سمائی خالی شد و آن یگانه بجوار رحمت آفریدگار رفت ابو الحسن اورا مرثیتی گفت، قطعه

ز بهر آنکـه نبینم همی سمائی را
کنار من چو سمائی شد از ستارهٔ اشك
بژرف دریـا مـانـد ز رنج فرقت او
کنار من کـه نـه بینی درو کنارهٔ اشك
چو اشك من ز صفا رنگ لفظ او دارد
کنم ز بهر تسلّیٔ دل نظارهٔ اشك
ز اشك چاره همی جویم و همی دانم
کـه هم ز غایت بیچارگی‌است چارهٔ اشك

و اشعار او آنچ قصاید و مقطّعات است نادر و کم یابست امّا اکثر نظم او رباعیات بوده است و این رباعی چند از گفتار او در قلم آمد، رباعی

آن دل که بدی فارغ و ساکن پیوست * برخاست چو اندرو هوای تو نشست
آن دست که بند چرخ‌را بکشادی * بند سر زلف تو بیك موی ببست

رباعی

گیرم که ز زلف حلقه‌ها بافتهٔ * و آنگه برخ چو ماه بر نافتهٔ
الماس لطافت از کجـا یافتـهٔ * کآن لعل چنان بحیله بشکافتهٔ

و له،

هر مهت باد فتح و فیروزی * فرّخت باد جشن نوروزی
از همه خسروان ترا زیبد * سر فرازی و عالم افروزی
چاکر روزگار تست ظفر * بندهٔ عزم تست فیروزی
ای شب و روز بر هوا و مراد * کرده پیروزی ایزدت روزی
تا بود روز و شب نتیجهٔ چرخ * شاد بادی چنانك امروزی

قطعه

سپاهیان ز پی کوچ اگر به شانزده میخ * چهار نعل جمازه زدند بر مرکب
ز بهر راه فتوحی زدست بر میخی * چهار پارهٔ محکم بشانزده کوکب

قطعه

بچنان رقعهٔ مرا خواجه * چه عجب گر شراب نفرستاد
عجب اینست کز تکبّر و جهل * رقعه‌را هم جواب نفرستاد
تا نگویم که نان فرستی نیست * هم شراب و هم آب نفرستاد

قطعه

گر ننهی نان نرم پیش حریفان * بر دگران خوان ز نانِ گرم نداری
دیدهٔ خیره روی که هیچ ندارم * ای زن تو کیر خواره شرم نداری

و امیر اجلّ شهاب الدین ادیب صابر این دو بیت بخدمت او فرستاد

ابیات

فتوحی ز دیدار جان پرورت * فزون شد یکی جان تو در تنم
اگر نه فتوحی توئی در جهان * چو روی تو دیدم فتوحی منم

اثیر الدین فتوحی جواب گفت، قطعه

زهی نظم و نثر تو کرده فزون * خرد در دماغم روان در تنم
چو بشکیبم از خدمت تو همی * تو صابر نهٔ بل که صابر منم

قطعه

همی پیش ازین اهل دیوان سلطان * گرفتند عبرت ز یك رخ دیدن

قطعه

ای مایهٔ هنر ثقة الدین نجیب ملك
آنی که چون کف تو بنیسان سحاب نیست
چون نظم و نثر خلق تو پاك و لطیف و خوش
دُرِّ ثمین و آب گل و مشك ناب نیست
تا گشت روز و شب ز تو بیدار بخت تو
در چشم شور بخت عدوی تو خواب نیست
مهمانِ بنده اند گروهی که در هنر
نزد فلك سوال یکی‌را جواب نیست
از شاعر و منجّم خود دَه زیادت اند
راوی و مطرب و زنخی‌را حساب نیست
بردند آب روی و شد از شرمِ هر یکی
رویم پُر آب دیده که در کیسه آب نیست
خرجی که بود خواهد توزیع کرده اند
بر نام خواجه پیش سبوے شراب نیست

قطعه

ایا راست گشته ز تو کار ملك * ز غم پشت بد خواه تو کوز باد
ایا روز و شبْ مکتب رسم وراه * شب بد سگالانت بی روز باد
بهر آمدی شرع‌را نیك خواه * ز بدخواه تو چرخ کین توز باد
کسی‌را که با تو زند خون گمان * تن و روی او چون زه و توز باد
هزار آفرین جهان آفرین * برآن طلعت عالم افروز باد
گهِ بزم کلك تو جان بخش باد * گهِ رزم تیر تو دل دوز باد
می و آتش لطف و قهرت مدام * ولی ساز باد و عدو سوز باد
بنوروز کردے نشاط شراب * همه روزگار تو نوروز باد

بفشانـد زلف مشکین و انداخت بـاز پس
یعنی کـه دانمت چـه بخاطر در آمدست
این شُکْر باکـه گویم کآن شکّرین نگـار
حـالی ز گَرْدِ راه بر چاکر آمدست
بـا من چـه گفت گفت ره آورد مر ترا
از من همـه غم دل و درد سر آمدست
گفتم چنین مگوی کـه دیـدار تو مرا
چون دل موافق و چو روان درخور آمدست
گفتم کـه آمدست بتو نـامهـاء من
گفتا بجان خسرو مشرق گر آمـدست

غزل

یکـدم بمراعات دلم گرم نـداری * یك ذرّه مرا رحمت و آزرم نداری
هرگه که کنم یاد ترا با نفس سرد * گوئی بفسوسم کـه دم گرم نداری
از مصحف تندی و درشتی نـه همانا * یك سوره بر آید که او آن نرم نداری
من دوست ندارم که ترا دوست ندارم * تو شرم نداری که ز من شرم نداری

و این چند قطعه از مقطّعات غرّاء او تحریر افتاد در استحضار دوستی از سادات که مجمع سعادات بود این قطعه پرداخته است میگوید، قطعه

در چنین روز می پرستان‌را * گر صبوح آرزو کند شایـد
سرِ بیرون شدن ندارد کس * ز آنك برفی ز سر همی آید
قدری از می شبانه هم باقیست * هست هم وجه آنچه در باید
قبلهٔ پیش روی ساختـه ایم * در رسید اینك و می آساید
کس فرستاده‌ایم با زر و اسپ * مطربی‌را که جان بیفزاید
مادحت شعر کی همی خواند * بدر دین ژاژ کی همی خایـد
هیچ ممکن بود که سیّد شرق * یك زمانك جمال فرمایـد

غزل

زلف‌را تاب همی باز دهی * تا دل سوختگان باز دهی
باز ندهی یکی و صد ببری * بهر آن تاب کزو باز هی
آن همی خواهی که تا جان مرا * بکف غمزهٔ غمّاز دهی
ندهی هر دو سه ماهی یك بوس * و آن یکی نیز بصد ناز دهی
طنز و افسوس بود هر وعده * که بدان نرگس طنّاز دهی
هر شبی تا بسحر می نوشی * بزم‌را از رخ و لب ساز دهی
از سر بنده نوازی چه شود * گر مرا یك شبی آواز دهی

غزل

ز روی تو نصیبی گر نیابم * چه پنداری که روی از تو بتابم
بهر نا خوش دلی بر گردم از تو * چه خوش باشد که این فن باز یابم
مرا گوئی که آب از کار بردی * نبردم خود ز سر تیره‌است آبم
مکن شادی کز آن زلفین پر تاب * برد هر روز تا شب صبر و تابم
تمامست این که چشم نیم خوابت * ببندد هر شبی تا روز خوابم
سوالی دارم اندر باب امّید * که خون شد دل ز بیم آن جوابم
مرا گوئی که خواهی کرد رحمت * بربني یا همی داری عذابم

غزل

از عشق لشکر امروز از ره در آمدست
وز عشق یار در دل من لشکر آمدست
هر چند ره زدست به بینش کز آنچ رفت
چون وجه ما نه خوبتر و خوشتر آمدست
در چشم عاشق امروز آن دل فریب یار
یا رب چگونه شاهد و چون دلبر آمدست
بر عارضش چو دیدم سایه فگنده زلف
در خاطرم گذشت که خطش بر آمدست

(۷۱) اثیر الدین شرف الحکماء الفتوحی المروزی،

اثیر فتوحی که آتش طبع او اثیررا بی اثر می گذاشت و ذکاء خاطر او این ذکارا در افاضت نور مخطی می داشت نثر او مفتاح فَوْح فتوح بود و اشعار آبدار او مادّهٔ رَوْحِ رُوح، از معاریف و مشاهیر مَرْو بود جبال فضل او راسخ و لطایفِ فکرِ او صحایفِ ذکرِ عنصری و معزّیرا ناسخ و نظم با نظام او در غایت ذوق و جزالت و نهایت رقّت و سلاست و این چند غزل که از روز جوانی و عهد کامرانی حکایت میکند اوراست، میگوید

غزل

بـاز کی گیرم انـدر آغوشت * تا کی آرم بچنگ چون دوشت
هرگز آیا بخواب خواهم دیـد * یك شب دیگر انـدر آغوشت
اینت عشرت که دوش بود مرا * بـا لب نوش بخش ی نوشت
چون بدیدم بزیر حلقـهٔ زلف * حلقـهٔ گوش بـر بناگوشت
گشت یکبارگی دل ریشم * حلقـه در گوش حلقـهٔ گوشت
بـا شکسته دلم چـه کرد همی * یا ربّ آن بر شکسته شب پوشت

و له، غزل،

بر وعده مرا هر شب در بنـد روا داری
ای مـاه چنین آخر تـا چند روا داری
از سنگ دلی جانان بر جان و دلم هر شب
این واقعـه بپسندی وین بنـد روا داری
جورت که روان دارد بر عقل و دلم فرمان
بر تـا ببرد جانم هر چنـد روا داری
عشق تو کـه او بـا جان پیوند بقا دارد
گر بگسلـد از جانم پیوند روا داری
مژگان جگر دوزت کُشنـد فتوحیرا
بی جرم چنوئیرا بکشنـد روا داری

دوست داری که مرا غصّه دهی * زآن بمن راه رهـا می نکنی
صد کرشمه بکنی در هر کام * و آن جز از رغم مرا می نکنی
تـا یکی وعدهٔ دیـدار دهی * چون بدان هیچ وفا می نکنی
می توانی کـه کنی وعـده وفـا * می نـدانم کـه چرا می نکنی
بـا سمائی ز ستم هرچـه کنی * جز بتعلیم سمـا می نکنی
ز آن سبب همچو سما هر حرکت * که کنی جز ببـلا می نکنی

و له،

باکه گویم راز چون محرم نمانـد * می زیم بـا درد چون مرهم نمانـد
توبـه اولیتر ز عشق شاهدان * در جهان چون شاهدی همدم نماند
دوستان رفتند و ز ایشان نزد مـا * یادگاری بهترین جز غم نمـانـد
یـار مغنی دار اگر نایاب شـد * دوست دعوی دار آخر هم نمـانـد
مانده بود انـدر گلِ شادی نمی * اندرین ایّامِ مـا آن نم نمـانـد
ای دریغـا کز جفـاء روزگـار * هیچ عاقل را دلی خرّم نمـانـد

و این رباعی هم اوراست، رباعی

از کار من ای زمانـه بکشای گره * تا بو که شود درد دلم یك دم به
زین بیش مرا بدست غم باز مده * چون افتادم ز پای دستی بر نـه

و له،

از درد چشیدن و کشیدن خواری * جان جوید هر دمی ز تن بیزاری
ای کاش بمُرْدَمی کـه مُرْدَن بهتر * زین زیستن بصد هزاران خواری

و له،

نه یـار شبی بکوی من می آید * نه زو خبری بسوی من می آید
شرمم آیـد بروی او آوردن * آنچه از غم او بروی من می آید

و له،

چون یار دلا میان بآزار تو بست * گفتتم که مگر دل همه در کار تو بست
آن عشوه که در جهان ازو کس نخرید * آورد و بنرخ نیك در بار تو بست

بوسی نخرم ازو بجانی * دانم که سر عطا ندارد
زو بوسه بجان خرید باید * که بوسهٔ کم بها ندارد

و له،

ای دل وفا ز خود جوی از یار می چه جوئی
نرمی ز برگ گل جوی از خار می چه جوئی
در عشق آن ستمگر آرام چون بخواهی
در چنگ شیر شرزه زنهار می چه جوئی
چو هست تنگ باری در طبع او سرشته
هر ساعتی بخواهش زو بار می چه جوئی
خوش بانگ از سرایش چون لَنْ تَرَانِي آمد
زو هر دمی بزاری دیدار می چه جوئی
خون گشتی و ندیدی در کار او کشایش
آخر مرا نگوئی زین کار می چه جوئی

و له،

ترا در دلبری دستی تمام است * مرا در عاشقی دردی مدامست
اگر از من بری صد جان حلالست * وگر بیتو زیم یك دم حرامست
بدام تو جهانی شد گرفتار * مرا بر گوی کآخر این چه دامست
همانا کآسمان و روزگاری * که جور و آفت تو بر دوامست
ز عشق تو که جاویدان بماناد * بسوی دل پیام اندر پیامست
سعادت بر سر کویت مقیمست * مرا زآن بر سر کویت مقامست
سنائی نشکند عهد تو هرگز * اگرچه از تو کارش بی نظامست
دریغا کز پی سود وصالت * هرآن سودا که پُخْت او جمله خامست

و له،

همه جز قصد جفا می نکنی * حاجتم هیچ روا می نکنی
نکنی بر من بیچاره سلام * ورکنی جز بریا می نکنی

اندر هوس خاك سر کوی تو صد سال
چون زلف تو از باد پراگنده توان بود
با عشق خط و زلف تو حقّا که قلم وار
بر پای همه عمر سر افکنده توان بود
در مجلست از جان وز دل بی دهن و لب
چون جام می لعل همه خنده توان بود

(٧٠) الحکیم محمود ابن علی السمائی المروزی،

حکیم سمائی که سیمای فضل در جبین او مبین بود و سخن او عظیم محکم و متین آسمان نثره‌را نثار نثر او میکرد و سلك منظوم ثریّارا از رشك نظم او از هم می کشاد و غزلهاء آبدار او تاب در دل عشّاق می آورد و نظم آبدار او آتش در دل ارباب صنعت می زد و شعر او چون زمرّد اصفر و یاقوت احمر عزیز و کم یابست این غزل از نتایج طبع اوست، میگوید

نظم

دل از کار خود آنگه بر گرفتم * که با تو عشق بازی در گرفتم
ز جان خویش دست آنگاه شستم * که مِهْرَت‌را چو جان در بر گرفتم
بسا شب کز تو گفتم رو بتابم * چو روز آمد غمت از سر گرفتم
چو دانستم که با تو در نگیرد * حدیثم زود راهِ در گرفتم
بباغ عشق شاخ وصل گشتم * و لیکن هجر ازو برتر گرفتم
مرا گفتی دل از ما بر گرفتی * گزافست یَعْلَمُ اللّٰه گر گرفتم

و له،

معشوقه سر وفا ندارد * سرمایه بجز جفا ندارد
گر در نگری بروی زیباش * آن سَرْوِ روان روا ندارد
گویم سخنان عشق و پاسخ * جُز توبه و جُز دعا ندارد
فرّخ رخ آن که هست عاشق * معشوقهٔ پارسا ندارد

کردهٔ از جفا دلم ویران * آشکارست این نه پنهانی
گنج رنج تو در دل من به * که بود جای گنج ویرانی
می ندانی مرا که پیش کسان * نام من بر زبان چرا رانی
می نخواهی مرا و طرفه تر آنك * نامهٔ نا نبشته میخوانی
سست پیمان چو تو نمیدانم * سخت جان‌تر ز من کرا دانی
بر من و بر تو ختم شد گوئی * سخت جانی و سُسْت پیمانی
عارض من چو زر کنی شاید * گر تو در عرض بوسه بستانی
من چو در مدح شه دُر افشانم * بر من از عارضم زر افشانی
شه حسن آنکه از جلالت یافت * تاج شاهی و تخت سلطانی

و این غزل هم اوراست،

مهرت بدل و بجان دریغست * عشق تو باین و آن دریغست
وصل تو بدان جهان توان یافت * کان ملك بدین جهان دریغست
با کس بمگو که نام تو چیست * کاین نام بهر زبان دریغست
کس‌را کمر وفا مفرمای * کان طوق بهر میان دریغست
قدر قدمت زمین چه داند * کان فخر بآسمان دریغست
سروی تو و بوستان تو عقل * سروی که ببوستان دریغست
مرغیست غمت دل آشیانش * مرغی که بآشیان دریغست
در کوی وفاء تو بانصاف * یك غم بهزار جان دریغست
خالد سگ تست غم بدو ده * هر چند باستخوان دریغست

و له،

امروز چنانی که ترا بنده توان بود
در وصل تو با دولت پاینده توان بود
بی عقل بنور رخ تو راه توان یافت
بی روح بیاد لب تو زنده توان بود

چون دست بر کشاد برین نظم فارسی
طبعم بدست خویش بزد جان عنصری
دشمنت درد میخورد از دست حادثات
وز دست دوست تو مَیِ روشن همی خوری
فرخنده بـاد عیدت و دستِ بدان بدور
زین دست گاه ملکت کین‌را تو در خوری
تا ذکر دست موسی باقیست در جهان
می باش چون سلیمان در دست سروری

غزل

در خواب از آن سمن بناگوش * تشریف خیال یافتم دوش
بی آنکه ز من کشیـد زحمت * تا روز کشیدمش در آغوش
گه بوسه همی زدم بر آن چشم * گه حلقه همی شدم در آن گوش
شد محنت هجر او مرا خوش * شـد زهر فراق او مرا نوش
دوش از قبل خیال آن مـه * مـه غاشیه‌ام کشید بر دوش
حقّا کـه حق خیال او نیز * هرگز نشود مرا فراموش

غزل

دوستـا بر دلم نـه تـاوانی * کـه نکوتر ز مـاه تابانی
عشق‌را آیتیست من آنم * حسن‌را غایتیست تو آنی
بوستانیست عرض عارض تو * همـه ریحانش راح روحانی
مردمی کن بمردم چشمم * بـاز فرمـای بوستان بانی
یك غمت صد هزار جان ارزد * در دل من بوقت ارزانی
جان بگیر و برابرم بنشین * کـه مرا تو برابر جانی
گر فرستی خیـال مهمـانم * درهم آرم برای مهمـانی
کنم از خون دل تکلّف می * کنم از دل چـه چیز بِرْیَانی
بمانی چو جان همی بـا کس * کز لطافت بجان همی مـانی

شاها بلاد کفر بدستت شود خراب
کاسلام‌را بنصرت هم دست حیدری
دست هزار رستم بر تافتی که تو
در تاب دست مردی سهراب دیگری
ساغر بدست در چمن لهو مُعْطِئی
خنجر بدست در صف هیجا مظفّری
دستی بزد مخالف ملکت که زد همی
با تو بدست بازی لاف برابری
یك کار نیك رفت بدست وی اینك او
خودرا بدست و بازو روزی بد اختری
مرّیخ با عدوت بدو دست تیغ زد
با طالع تو دست یکی کرد مشتری
حصنی که می نیافت برو دست آسمان
حق با تو بد بدست تو آمد که حق وری
فالی زدم که دست تو پیش است زینهار
کین فال‌را ز دست دگر فال نشمری
یك مدح گوی نیست تهی دست از آنکه تو
بر دست مال میدهی و مدح میخری
دست عنایت تو فلك بر سرم نهاد
تا دست تازه کردم در مدح گستری
شعرم بدست گیر و فرا خوانش سربسر
وین دست بین که هست مرا در سخن وری
در نظم تازیان چو گرفتم قلم بدست
بر دست بوسه داد مرا دست قادری

جان بدهم و بندهم خاك درت ز دست
هر چند باد دست بود مرد لشکری
عشقت بدست بازی سیمین بر تو کرد
دست مرا چو سوزن زرّین ز لاغری
یعنی زدست کاری هجر ستیزه کار
معلوم گرددت که بدین دست بنگری
دست من است و دامن تو زآنك تو مرا
چون دست بوس شاه جهان روح پروری
سلطان دست گیر محمّد که آمده است
خورشید پیش سایهٔ دستش بچاکری
سیف اللّه دگر شد کز فرّ دست او
سیفی بدست زاید او زرّ جعفری
درویشیٔ خزانه ز دست جواد اوست
هم ز آن خجسته دست جهانرا توانگری
دستیست دست اورا در کار بزم و رزم
برتر ز دستها که فرا دست او بری
ای تیغ او که فتح ز تو دست موزه ساخت
یا رب بدست او چه درفشنده پیکری
آمد عروس ملك بدست ظفر بروز
دادیش دست پیمان کردیش شوهری
ای کرده با مخالفتش [دست] در کمر
از دست برد خنجر او برده کیفری
دریای طاعتش نزدی دست لا جرم
هم پای در گلی زد و هم دست بر سری

و این قصیده که از قلاید قصایدست او گفته است و در هر مصراع دستی لازم داشته،

قصیده

ای دست برده از همه خوبان بدلبری
ناوردمت بدست و بماندم ز دل بری
کارم ز دست رفت چو بردی دلم تمام
دستی تمام داری در کار دلبری
ای در صف جمال زبر دست نیکوان
در حسن زیر دست تو هم حور و هم پری
بر خاسته بدست مراعات با تو من
از من تو شسته دست و نشسته بداوری
جانم بدست تست خوش آمد ترا ببر
دست خوش توام که ز جانم تو خوشتری
جانی نهاده بر کف دست از پی توام
دستم بسینه باز منه از سبك سری
هجر دراز دست تو در کوی عاشقی
کوتاه کرد دست و دل من ز صابری
ماند این دل ضعیف ز هجرت بدست غم
دستی قویست هجر ترا در ستمگری
بر دست مانده بود مرا جان و دل و لیك
بر هر دوان نبود مرا دست قادری
بردی دل فگار بیك دست برد عشق
جان ماند و دست خون شد و این هم توی بری
چون دست رس نماند مرا لشکری شدم
دنیا بدست نامد و دین رفت برسری

یابد اورا نکال گرداند و امیر عمید فخر الدین‌را از آن حال علم بود و صورت حال بنزدیك او نمی توانست نبشت چه از سطوت قهر سلطان علاء الدین می اندیشیـد و مصادقت و دوستی باهمال رضا نمی داد بنزدیك او نامهٔ نبشت مطلع آن نامه این که شعر

هِیَ ٱلدُّنْیَـا تَقُولُ بِمِلْءِ فِیهَـا * حَذَارِ حَذَارِ مِنْ بَطْشِی وَ فَتْکِی
فَلَا یَغْرُرْكَ طُولُ ٱبْتِسَامِی * فَقَوْلِی مُضْحِكٌ وَ ٱلْفِعْلُ مُبْکِی
هِیَ ٱلدُّنْیَـا أُشَبِّهُهَـا بِشَهْدٍ * یُسَمُّ وَ جِیفَةٍ مُلِئَتْ بِمِسْكِ

انوری ازین بیت استدلال نمود که در ضمن آن ملاطفت ناکامی هست و شهد آن لطف حال بزهر عقوبت مآل آلوده‌است، شفیعان انگیخت تا ملك طوطی‌را از سر آن دور کردند و چون ملك علاء الدین‌را از آن حال معلوم شد رسولی دیگر فرستاد و گفت هزار سر گوسپند میدهم اگر اورا بنزدیك من فرستی، ملك طوطی انوری‌را موکّل کرد که ناکام ساخته باید شد و بغور رفت چه هزار گوسپند بمقابلهٔ تو میدهد، انوری گفت ای ملك اسلام چون من مردی اورا بهزار سر گوسپند می ارزد پادشاه‌را برایگان نمی ارزد، بگذار تا باقی عمر در سلك خدم تو منخرط باشم و بدست بیان دُر مدایح در پای تو پاشم، ملك طوطی‌را خوش آمد اورا نگاه داشت و غرض از تقریر این حکایت لطف طبع فخر الدین بود که تمامت صورت حال‌را در دو بیت تضمین کرد و اگرچه شعر دیگران بود فامّا غرض او از ایراد آن بوفا رسید و حسن عهدرا رعایت کرد و ذات انوری که نُورِ حدقهٔ فضل و نَوْرِ حدیقهٔ هنر بود سالم مانـد و اکنون طرفی از لطایف اشعار او در قلم آورده خواهد شد، در صفت حوض میگوید، قطعه

حوضی چو حوض کوثر و آبی درو خنك
همچون گلاب بر رخ رخشان حور عین
سیمین بران و حُورْوَشان بر کنار حوض
چونانك در میان صدف لؤلؤ ثمین

و له، قطعه

بردم بکدوی تر بدو حاجت * انگشت نهاد پیش من بر سر
گفتا بکدوی خشك من گرهست * اندر همه باغ من کدوی تر

و له،

گویند که چیست حاصل تو * ای بی حاصل ز زندگانی
گویم خطکی و بیتکی چند * از دولتهای این جهانی
خطی نه چنان چنین که آید * شعری نه چنین چنانکه دانی

و له،

خواجه بو الفتح از کمال حرص و بخل * سیم حاصل میکند بی فایده
وز برای نان همی گوید زنش * رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَهَ

(٦٩) الامیر العمید العالم فخر الدین تاج الافاضل خالد بن الربیع المکّی الطولانی،

از افاضل جهان و اعیان خراسان بود بکفایت و شهامت یگانهٔ جهانی و در فصاحت و بلاغت نشانهٔ عالی، الفاظ بدیع او از سَحَر با طراوت‌تر و اشعار رفیع او از شَهْد با حلاوت‌تر شعرش‌را نَثْرَه بر دل نبشته نثرش‌را شَعْرَی بدایره نهاده و میان او و اوحد الدهر انوری مکاتبات و مشاعرانست و این یك بیت برهان این دعوی است که وقتی اوّل رسالتی‌را بدین موشّح گردانید، شعر

سَلَامٌ عَلَيْكَ انوری كَيْفَ حَالُكَ * مرا حال بی تو نه نیکست باری

و گویند بسمع سلطان علاء الدین ملك الجبال رسانیدند که انوری ترا هجا گفته است و پای از حدّ خود فراتر نهاده و زبان بمثالب تو بر کشاده بنزدیك ملك طوطی نبشت تا آن بلبل بستان فصاحت‌را بخدمت او فرستد و لطف مجاملت در میان آورد و چنان می نمود که اورا بجهت تعهّد و تلطّف استدعا میکند و در ضمیر داشت که چون بر وی دست

چو خدا این سه سگ گرسنه‌را حاشا کم
باز کرد از سر من بندهٔ عاجز بکرم
غزل و مدح و هجا گویم یا رب زنهار
بس که با نفس جفا کردم و بر عقل ستم
انوری لاف زدن پیشهٔ مردان نبود
چون زدی باری تو مردانه نگه دار قدم
گوشهٔ گیر و سر راه نجاتی بطلب
که نه بس دیر سر آید بتو بر این دو سه دم

و له، قطعه

ای سَرْوَرِی که کوکبهٔ کبریات‌را
کمتر جنیبه ابلقِ ایّامِ سرکش است
رای تو در نظام ممالك ز راستی
تیری که جیب گنبذ گردونش ترکش است
امروز گر کشاد فلك بر ستام ابر
پیگان بادرا گذر تیر آرش است
وز برف ریزه گوشهٔ هر کوه پارهٔ
تیغیست گوئی که بگوهر منقّش است
در حسب حال مطلع شعری گزیده ام
و آورده ام بصورت تضمین و آن خوش است
گویم هر آنکه چهرهٔ روزی چنین بدید
خاصه کنون که طرّهٔ شبها مشوّش است
بر خاطرش هر آئینه این بیت بگذرد
کامروز روز باده و خرگاه و آتش است
چندان بقات باد ز تأثیرِ نُه سپهر
کاندر زمانه طبع چهار و جهت شش است

ای خداوندی کـه هرکز خدمتت گردن کشید
از ره جیبش فلك در گردنش افگنـد فخ
هم نکو خواهانت‌را دایم بروی تو نشاط
هم بـد انـدیشانت‌را دایم بکون من زخ
ساحت آفـاق‌را اکنون کـه فرّاش سپهر
از حزیران صـدر گسترد از تموزان آب یخ
میوه‌هـا سر در کشند از حدّت گرمـا بشاخ
ماهیان بیرون فتند از شدّت گرمـا بشخ
وحش‌را گردد زبان در کام چون پُشْتِ کَشَف
طیررا گردد نفس در حلق چون پای ملخ
اندرین گرمـا ز تخم هیچ سردی کدبـه نیست
جز یکی کآن نسبتی دارد بمن یعنی کـه یخ

قطعه

هم اوراست،

دی مرا عاشقکی گفت غزل میگوئی
گفتم از مدح و هجـا دست بیفشاندم هم
گفت چون گفتمش آن حالت گمراهی بود
حالت رفتـه دگر بـاز نیایـد ز عـدم
غزل و مدح و هجـا هرسه از آن میگفتم
که مرا شهوت و حرص و غضبی بود بهم
آن یکی شب همه شب در غم و اندیشهٔ آن
که کند وصف لبی چون شکر و زلف بخم
و آن دگر روز همـه روز درآن محنت و غم
که کجا از کـه و چون کسب کند پنج درم
و آن سه دیگر چو سگ خسته تسلّیش بدان
کـه زبونی بکف آرد کـه ازو آیـد کم

زین گروه آنك اهل انعامند * همه از نعمت تو جان دارند
ز آن گروه آنچه اهل اقطاعند * همه از دست تو جهان دارند
جود می گفت با کرم روزی * که کسانی که آن مکان دارند
گر جهانداری بشرط کنند * چه نکوتر که بر چه سان دارند
کرم از سوی تو اشارت کرد * که کریمان جهان چنان دارند
کیسه پردازِ بحر و کان کفِ تست * که برو خرج جاودان دارند
طاعت آموز انس و جان در تست * کش همه سر بر آستان دارند
همه در مهر خازنت بادا * هرچه اضافت بحر و کان دارند
همه با داغ طاعتت بادند * هر که نسبت بانس و جان دارند
پای بر خاك هر زمین که نهی * منّتی تا بآسمان دارند

چون این قطعه بر خواندند صاحب اجلّ فرمود که هرکه نسبت بانس و جان دارند چگونه راست آید هر زمین اشارت بیك زمین است و دارند عبارت از جمع این لفظ مناسب نیست، این قطعه در جواب آن نقض فرستاد،

قطعه

تو آن کریمی کز التفات خاطر تو
نیاز تا ابد در نعیم و ناز افتد
خرد سزاے تو تا معنئی بنظم آرد
هزار سال در اندیشهٔ دراز افتد
ببیست بیت مدیح تو در کرم بینی
چنان فتد که باصلاح آن نیاز افتد
عجب مدار که اندر نشیب عالم کون
گهی نشیب فتد کار و گه فراز افتد
ز حرص مدح تو باشد که از درخت سخن
لطیفهٔ مثلا نیم پخته باز افتد

و این قطعه بر دوستی فرستاد و از وی یخ اقتراح کرد،

نظم

آن نتواند نهاد و برین ابیات اقتصار افتاد و از غرر مقطّعات او قطعهٔ چند تحریر خواهد افتاد، این قطعه در وقتی که رایت دولت سلطان سنجر تغمّده الله برحمته بجانب طوس حرکت فرمود بوجه زیارت مشهد امیر حکیم اوحد الدهر انشا کرد، قطعه

ای خداوندی که کمتر بندهٔ در فرمان تو
آسمان ابلقست و روزگار آبنوس
گشته قدرت رایت گردون گردان پایمال
کرده رایت‌را لب خورشید رخشان دست بوس
خاك طوس از نعل یکران تو باشد پر هلال
آسمان هر ساعتی گوید که آوخ ای فسوس
کاشکی در ابتداے آفرینش کردگار
بنده‌را فرموده بودے تاکه بودی خاك طوس

و در حقّ صاحب اجلّ، قطعه

صاحبا دین و ملك بی تو مباد * کز جهان کار این و آن دارند
ز آنك این دو ودیعتند که خلق * از خدای خدایگان دارند
ملك و دین‌را زمان زمان تو باد * کآب رونق درین زمان دارند
توئی آن کس که زیر منّت تست * تا که گویند کآن زبان دارند
اُمّتی در وفاء خدمت تو * کمر عهد بر میان دارند
عالمی در پناه نعمت تو * شکرِ شُکْر در دهان دارند
دامن عرصه ایست جاه ترا * این که این چار قهرمان دارند
گوشهٔ طار نیست قدر ترا * این که این هفت پاسبان دارند
دوستان از توانگری کرمت * خانه چون راه کهکشان دارند
دشمنان ترا کمر سخطست * فتنه در مغز استخوان دارند
ضبط عالم ز تیغ و کلك کنند * که اثرهاء بی کران دارند
کلك فرزانگان کار گذار * تیغ ترکان کاردان دارند

هست پیگانِ گل و خنجرِ برق از پی آن
تا بسازند کمین و بسگالند جدل
بر محیطِ فلك از هاله سپر سازد ماه
بر بسیط گُره از خوید زره پوشد تل
هر کرا فصلِ دی از شغلِ نما عزلی داد
شحنهٔ فصلِ ربیعش در آرد بعمل
میلِ اطفالِ نبات از جهتِ قُوّت و قوُت
کرده یك دیده در اعلی و دگر در اسفل
هر نمازی دگری بر افق از قوس قزح
در گهی بینی افراشته تا اوجِ زُحَل
بمثالی که بچیزیش مثل نتوان کرد
جز بعالی در دستور جهان صدر اجل
آنك رایش دهد اجرام کواکب‌را نور
و آنکه کلکش کند اشکال حوادث‌را حل
نطق پیش قلمش لال بود چون اخرس
عقل پیش نظرش کژ نِگرَد چون احول
ای باجناس شرف در همه اطراف سمر
وی بانواع هنر در همه آفاق مثل
جز در آینه و آبت نتوان دید نظیر
جز در اندیشه و خوابت نتوان یافت بدل
نه خدائی و بود کف تو رزق مقدور
نه رسولی و بود نطق تو وحی منزل
هست با جود تو این همه عالم و تمامت
هست با عدل تو خالی همه گیتی ز خلل

و تمامت قصاید او مصنوعست و مطبوع و هیچ کس انگشت بر یکی از

مشتری‌را از شرف دولت سرای طالعش
چون کلیم الله‌را خلوت سرای طور باد
بر کنار بارگاهش در صفِ حُجّابِ بار
والیِٔ عقرب کمر بر بسته چون زنبور باد
زهره گر در مجلس بزمش نباشد بربطی
در میان اختران چون زادهٔ طنبور باد
منشیِٔ کلك فلك در هرچه منشوری نبشت
کلکش اندر عهدهٔ توقیع آن منشور باد
گر وزیر آفتاب از خدمتش گردن کشد
از جمالی کآفتابش میدهد مهجور باد
شاعران از دشمن ممدوح چون ذکری کنند
رسم‌را گویند کز قهر اجل مقهور باد
بندهٔ میگوید مبادش مرگ بل عمری دراز
همچنین معزول این دار الغرور زور باد
لیکن از جاه تو هر دم زیر بار غصّهٔ
کاندران راحت شمارد مرگ‌را رنجور باد

و این قصیدهٔ هم اوراست،

جرم خورشید چو از حوت در آید بحمل
اشهب روز کند ادهم شب‌را ارجل
سبزه چون دست بهم بر زند اندر صحرا
لاله‌را پای بگل در شود اندر منهل
کوه‌را از مدد سایهٔ ابر و نم شب
پُرظرایف شود اطراف چه هامون و چه تل
ساعد و ساق عروسان چمن‌را بینی
همه بر بسته حلی و همه پوشیدهٔ حلل

چنان مدان که تغافل نموده باشم از آن
که بر تباهیٔ حالم همین قصیده گواست
یکی گناه بزرگست اگرچه عذری هست
که گر بگویم گویند بر تو جاے دعاست
و لیکن این بدن مردریگ نیست چنان
که خدمت تو کند جان زار مانده کجاست
سؤالکی است درین حالتم بغایت لطف
گمان بندهٔ چنانست کان نه نا زیباست
ز غایت کرم تست یا ز خامیٔ من
که با گناه چنین منکرم امید عطاست
بدین دقیقه که راندم گمان گریه مبر
به بندهٔ گرچه گدائی شریعتِ شعراست
سرم بظلّ عنایت بپوش بس شاید
که عمرهاست که در تف آفتاب عناست
همیشه تا بجهان اندرون ز دَوْرِ فلك
شبست و روز و زین هر دو ظلمتست و ضیاست
شبت همیشه ز اقبال روز روشن باد
که روز روشن اقبال تو شب اعداست

و در قصیدهٔ میگوید در مدح صاحب اجلّ افتخار الدین ابو الفتح طاهر، نظم

آفرین بر حضرت دستور بر دستور باد
جاودان چشم بد از جاه و جمالش دور باد
آسمان از نیك و بد هر آیتی کِامْلاَ کند
شان آن بر اقتضاء رای او مقصور باد
از برای پاسبان قصر او یعنی زُحَل
در نُه اقلیم فلك تا روز هر شب سور باد

ز اعتدال هوائی که دولتت دارد
جمادرا چو نبات انتماء نشو و نماست
کف جواد ترا دهر خواست گفت سخی
سپهر گفت مخوانش سخی که جمله سخاست
وجود خوف و رجا فرع خشم و حلم تواند
که خشم و حلم تو اصل مزاج خوف و رضاست
فلك ز جود تو سازد لطیفهاء وجود
مگر که منبع جود تو مصدر اشیاست
اگر فنا دَرِ هستی بگِل بر انداید
ترا چه باك نه ذات تو مستعدّ فناست
و گر بقا نبود در جهان ترا چه زیان
بقا بذات تو باقی نه ذات تو ببقاست
تبارك الله از آن آب سیر آتش فعل
که با رکاب تو خاکست و با عنانت هواست
بوقت رفتن و طی کردن مسالك ارض
هواش فرغر و دریا سحاب و کُه صحراست
نشیب و بالا یکسان شمارد از پی آنك
بکام او بجهان نه نشیب و نه بالاست
جهان نوردی کامروزش ار بر انگیزی
بعالمیت رساند که اندرو فرداست
نه صاحبا ملکا ز آرزوی خدمت تو
دلم قرینِ عذابست و دیده جفتِ بکاست
و لیك آمدنم نیست ممکن از پی آن
که رفتنم بسرین و نشستنم بقفاست

ز روزگار خوشست این همه جز آنکه لبم
ز دست بوس خداوند روزگار جداست
خدایگان وزیران مشرق و مغرب
که در وزارت صاحب شریعت وزراست
سپهر فضل ابو الفتح طاهر آن صاحب
که بر سپهر کمالش سپهر کم ز سُهاست
زمانه ملکی کز مهر خاتمش در ملك
هزار بند وکشاد و هزار برگ و نواست
ز بار حلمش در جرم خاك استسلام
ز تف قهرش در طبع آب استسقاست
ز قهر اوست که تار سپهر با پودست
ز عدل اوست که خار زمانه با خرماست
قضاش گفت بدستت دهم زمام جهان
زمانه گفت که او خود جهان مستوفاست
ایا سپهر نوالی که پیش صدق و سخات
سخاء ابر دروغ و نواء رعد خطاست
بدرگه تو فلكرا گذر بپاے ادب
بجانب تو قضارا نظر بعین رضاست
عیار قدر تو آن اوجها که بر گردون
عیال دست تو آن ابرها که در دریاست
ز شوق مجلس تست آن طرب که در زهره‌است
ز بهر خدمت تست آن کمر که بر جوزاست
بنان دست ترا موج بحر و آب سحاب
نسیم امر ترا بال برق و پاے صباست

بدست ما چو ازین حلّ و عقد چیزی نیست
بعیش ناخوش و خوش گر رضا دهیم سزاست
که زیر گنبذ خضرا چنان توان بودن
که اقتضاے قضاهای گنبذ خضراست
چو در ولایت طبعم ازو گزیرے نیست
که بر طباع و موالید والئ والاست
کسی چه داند کین کوز پشت مینا رنگ
چگونه مولع آزار مردم داناست
نه هیچ عقل بر اشکالِ دَوْرِ او واقف
نه هیچ دیده بر اسرارِ حُکْمِ او بیناست
مرا ز گردش این چرخ آن شکایت نیست
که شرحِ آن بهمه عمر ممکنست و رواست
زمانه‌را خود اگر این جفاست بسیارست
بجای من اگرش صد هزار گونه وفاست
چو عزم خدمت آن بارگاه دید مرا
که صحن و سقفش بیغارهٔ زمین و سماست
بدست حادثه بندی نهاد بر پایم
که همچو حادثه گاهی نهان و گه پیداست
سبك بصورت و چو ناکران بقوّت طبع
که پشت طاقتم از بار او همیشه دوتاست
نظر بحیله ز اعضا جدا نمی کندش
کراست بند بر اعضا که آن هم از اعضاست
اگرچه دل هدف تیر محنتست و غمست
و گرچه تن سپر تیغ آفتست و بلاست

بارهـا از شرم رایت آسمان خورشیدرا
زیر سیلابِ عَرَق در موج طوفان یافتـه
پیش چوگان مرادت گوی گردانرا قضب
بی تصرّف سالها چون گوی میدان یافته
کرده موزون حلّ و عقد آفرینش‌را قـدر
تا ز عدل شاملت معیار و میزان یافتـه
مُنْهِیانِ رُبْعِ مسکون ز آب روی عدلِ تو
فتنه‌را پنجاه سالـه نان در انبان یافتـه
زلف وارش سر ز تن ببریده جلّاد اجل
بر دل هر کز خلافت خال عصیان یافته
هم ز بیم طعمـهٔ تیغ تو جاسوس اجل
مرگ‌را در چشمهٔ تیغ تو پنهان یافتـه
تـا توان گفتن همی بـا خسرو سیّارگان
کای ز کیوان پاسبان وز ماه دربان یافته
باد یـا رب خسرو سیّاره از فوج حشم
ای مَـهِ منجوقِ چترت قدرِ کیوان یافتـه

و این قصیده از غرر قصاید اوست، قصیده

آگر محوّل حال جهانیان نـه قضاست
چرا مجـاریٔ احوال بر خلاف رضاست
بلی قضاست بهر نیك و بد عنان‌کش خلق
بدان دلیل که تدبیرهای جمله خطاست
هزار نقش بر آرد زمـانـه و نبود
یکی چنانك در آئینـهٔ تصوّر مـاست
کسی ز چون و چرا دم همی نیارد زد
که نقش بند حوادث برون ز چون و چراست

فضایل سخن سُخْرهٔ بیان او بود و مرکب فصاحت زیر ران او، در آخر دَوْرِ سلطان جهان سنجر تغمّده الله برحمته شهرتی یافت و قصیدهٔ که چند بیت برهانِ فصاحتِ اوست در مدح او پرداخت، شعر

سیصد و سیزده پیغامبر مرسل بودنــد
کــه فرستــاد بهر وقت یکی را یزدان
نام سلطان بعدد چون عدد ایشانست
پس بود قاعدهٔ نظم جهـان چون ایشان
ور کسی گوید که مایان همــه سنجر نامیم
گویمش نی نی چو منکم اولی الامر برخوان
زانکــه منکم ز شما باشد از روی لغت
باز از روی حساب ار تو بخوانی سلطان

و معنی آنست که بحساب جمل سین شست بود و نون پنجاه و جیم ســه و را دویست مجموع آن سیصد و سیزده باشد بر عدد انبیا و آفریدگار تعالی فرمودهاست که أَطِيعُوا ٱللَّهَ وَ أَطِيعُوا ٱلرَّسُولَ وَ أُولِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْ اولو الامررا بآدمیان حوالت فرموده بلفظ منکم یعنی آن اولو الامر از شما باشد و میم چهل بُوَد و نون پنجاه و کاف بیست و میم چهل و مجموع این عدد صد و پنجاه بود و سلطان هم بحساب جمل صد و پنجاه بود و این دقیقهٔ دقیق است و خاطر او در بحر فکرت غوّاصی کردهاست و این ابیات از قصیدهٔ ایست که میگوید، شعر

ای ز یزدان تــا ابد ملک سلیمان یافتــه
هرچه جستی جز نظیر از فضل یزدان یافته
ملک از یادت جناب خطبه عالی داشتــه
دولت از نامت دهان سکّه خندان یافتــه
اخترانرا شوکتت بر سمت طاعت رانــده
آسمانرا همّتت در زیر فرمان یافتــه

هم اوراست بدوست نویسد، قطعه

آرزومندیٔ من خدمتِ دیدارِ ترا
چون جفای فلك و محنتِ من بسیارست
تن من کز تو جدا مانـد همـه نزد خلق
چون جهان پیش دل و چشم تو بیمقدارست
دلم از فرقت تو تنگ چو چشم مورست
عیشم از دوریّ تو تلخ چو زهر مـارست
بدل خواب و خرد در دل و در دیدهٔ من
شب و روز از غم و دیدار تو خون و خارست
گوشم از گوهرِ الفـاظِ تو محرومِ شدست
همچو الفاظِ تو چشمم همـه گوهر بـارست
گرچـه یـادم نکنی هیچ فراموش نـهٔ
کـه مرا بی تو بـه یادِ تو فراوان کارست
روزگارت همـه خوش بادا که بی دیدن یار
روزگار و سر و کارم همـه نـا هموارست

---

(٦٨) الامیر الاجلّ العمید اوحد الدین محمّد بن محمّد الانوری،

انوری که از پرتوِ نورِ ضمیرِ او جهانِ فضایل مُنیر بود و شاگردِ مکتبِ فضایلِ او بخت جوان و رای پیرِ تیر بر آسمان در پیش طبع راست او کمان بوده و از غایت ذکا چون تیر در سنبله و چون مشتری در سرطان، فضایلِ افاضل در پیشِ شمایلِ او قطری از بحری و نظمِ ثریّا [در پیش نظم] و نثر او از سورهٔ سطری، در علم منطق عطارد پیش خدمت او چون جوزا منطقهٔ تعلّم بستی و در هیأت افلاك افلاطون ازو اقتباس فواید کردی، در حلّ اشکال اقلیدس از اقران و امثال خود در گذشته و در معرفت درج و دقایق نجوم از جهان بر سر آمده و بـا این انواع

گفتند که کردهٔ نکوهش * آن‌را که ستودهٔ جهانست
و این فعل نه فعلِ این ضمیرست * و این قول نه قولِ این زبانست
این قصدِ کدام زن بمردست * وین فعل کدام قلتبانست

هم اوراست در حق عمادی گوید، قطعه

عمادی دی بنزدیك من آمد * نشستم ساعتی دی با عمادی
ز دیدار عمادی دی بدیدم * مراد دل بوقت بی مرادی
چه گوئی دید خواهد دیدهٔ من * عمادے کرده امروزم مرادی

هم اوراست در مرثیهٔ معشوق، قطعه

دلبر بدان جهان شد تا بنگرد که هست
حَوْرَا برو بحسن برابر بدان جهان
رضوانش بار داشت ازیرا نبود حور
چون او بنفشه زلف و سمن بر بدان جهان
رنج و عذاب هر دو جهان بر دل منست
تا من بدین جهانم و دلبر بدان جهان

هم اوراست، قطعه

دوات ای پسر آلت دولتست * بدو دولت تندرا رام کن
چو خواهی که دولت کنی از دوات * الفرا ز پیوند تا لام کن
دوات از قلم نامداری گرفت * قلم گیر و نام از قلم وام کن

هم اوراست، قطعه

پیوسته از خدای جهان واجب الوجود
دیدار حور خواهم بس در سجود خویش
گوئی که جود باز عدم شد که کس نماند
کو تربیت کند چو منی‌را بجود خویش
چون از وجود هیچ کسم نیست راحتی
در رنج ماندهٔ ام همه روز از وجود خویش

چو آب از آتش و روز از شب و حق از باطل
چو شادی از غم و نیك از بد و یقین از شك
از آنکه معتقد مرتضی و فاطمه ام
باعتقاد بدید آید ابله از زیرك
ز روزگار بدردم ز دوستان محروم
چو مرتضی ز خلافت چو فاطمه ز فدك
ز بس که بی نمکی کرد با من این ایّام
در آب دیدهٔ سوزان گذاختم چو نمك

قطعه

هم اوراست با شمالی عتاب کند،

ای شمالی گرم تو نستائی * چون منی نا ستوده کی ماند
گر تو آهنگ صیقلی نکنی * تیغ من نا زدوده کی ماند
گر اجل جان و زر کان ببرد * کِشْتِ من نا دروده کی ماند
ابر گر پیش آفتاب آید * نور او نا نموده کی ماند
بد و نیك تو هر دو می شنوم * نیك و بد نا شنوده کی ماند

در ترمذ امیری بود ظالم اخطی نام چندان آه آبستن متظلّمان بدین دور آهنگ دخانی آسمان بر آمد که ملایکه بوکیلداریٔ دعوات مظلومان بر خاستند، روزی جشنی ساخته بود و آب آتش رنگ نوش میکرد، ناگاه قدری از آن در حلق او جست و در گلوی او گرفت و هم از راه آب بآتش رفت، شهاب الدین ادیب صابر میگوید،

قطعه

روزِ مَی خوردن بدوزخ رفتی ای اخطی ز بزم
صد هزاران آفرین بر روزِ مَی خوردنت باد
تا تو رفتی عالمی از رفتنِ تو زنده شد
گرچه اهلِ لعنتی رحمت برین مُرْدَنت باد

و وقتی جماعتی از ظرفا درحق یکی هجوی گفتند و آن‌را برو بستند، چون بشنید بغایت برنجید و این سه بیت بفرستاد،

ابیات

بهمه وجه مسلّم بهمه مجد مثل
بهمه فضل مقدّم بهمه عِلم عَلَم
مدح لفظش نبود جز همه مقصود سخن
جود دستش نبود جز همه محسود درم
حکمت و جود بدست و بدلش منسوبند
که بکف عُمْدهٔ جودست و بدل گنجِ حِکَم
بی کفش هست همه دعوی همّت مشکل
بیدلش هست همه دعوے حکمت مبهم
وقت عفو و گه خشمش بکف دشمن و دوست
سم بمعنی همه چون نوش بود نوش چو سم
فلکی گشت بهمّت ملکی گشت بخلق
ملکش بندهٔ خلق و فلکش تحت قدم
نیست پیش قلمش طبع سخن گوی فصیح
نیست وقت سخنش صابی و عُتْبیِ معجم

و این قطعه که در سلاست و لطف بی نظیر است هم اوراست، قطعه

ز حد گذشت و بغایت رسید و بیمر شد
جفای اَنْجُم و جَوْرِ جهان و قصد فلک
جفا و جور جهانرا یکیست میر و ملک
دعا و قصد فلکرا یکیست دیو و ملک
زمانه از همگان بر منست مستولی
که نزد او همه حق منست مستهلک
فسانه شد همه احوال من ببود و نبود
فساد گشت همه عمر من بلی و بلک
ز غیر خویش بشایستگی بدید آیم
بوقت تجربه گر بر زنند زر بمحک

از طریق نور و رفعت گوئی انـدر ذات تو
مختصر کرد آفتـاب و آسمان‌را کردگـار
روشن از ذهن تو گشته است آفتاب پر شعاع
زینت از بزم تو بردست آسمـان پر نگـار

و هم او گوید درین قصیدهٔ الف بیت — قصیده

قدِ مِن شـد چو دو زلفِ بخَمِ دوست بخَم
دلِ من شد چو دو چشمِ دژمِ دوست دژم
عشقِ زلف و لبِ معشوق شکیبم بستـد
پیشـهٔ عشق همیشـه نـه چنین بود بغم
دل من وقف لب و چشم صنم گشت و سزید
کیست کو دل نکنـد وقف لب و چشم صنم
چشم من چون خط و زلفینش به بندند به بند
عزّ و ذلّ و بـد و نیك و عمل و عزل بهم
لب و غمزه بهمـه نوش همی بخشد و نیش
من بدین عیش و تعب بیش همی بینم و کم
سبب لهو و غمم زلف و لبش گشت که دید
مشك و می کو سبب لهو شـد و موجب غم
سخنش هست بتلخی سببِ وحشت دل
دهنش هست بتنگی سبب دهشت دم
زلف مشکینش بدل جستن من موصوفست
چون دل معتمـد ملك بتوفیق و همم
بدو زلفش همـه خوبی و کشی و خوشی است
بـه نگین بود همـه مملکت و دولت جم
قطب فضل و فلك دولت و مجموع علوم
قبلـهٔ همّت و حلم و لطف و جود و کرم

حرمت وصبرم ببردی ز آن لب و قامت چنانك
حرمتِ یاقوت رُمّانی و سَرْوِ جویبار
در فراق سرو تو چون خیزران گشتم نحیف
وز غمِ یاقوت تو چون زر شدم زردِ و نزار
یکزمان ای سرو سیمین با قدح پیش من آی
تا می از عکس لبت یاقوت گردد آبدار
لاله زیر سروبن چون جام یاقوتین شکست
بادهٔ یاقوت رنگ و جام یاقوتین بیار
تا ز دست سرو سیمین میخورد یاقوت رنگ
صدر عالی سیّد شرق آفتاب افتخار
آفتابی کآسمانش در ایادی زیردست
آسمانی کآفتابش در معانی پیشکار
روینش چون آفتاب ایمن ز خوف اضطراب
همّتش چون آسمان فارغ ز بیم اضطرار
آسمان از عزم او گردد همی گرد زمین
آفتاب از حزم او تابد همی بر روزگار
ز آن کند تاثیر طبع آفتاب و آسمان
سنگ‌را یاقوت سرخ و خاك‌را زرِّ عیار
ای معالی‌را چنان چون آسمان‌را آفتاب
وی مکارم‌را چنان چون بوستان‌را نو بهار
آسمان مجد و فضیلت اختران بی عدد
آفتاب جود و بذلت ذرّهای بیشمار
گوئی از رای منیر و نسبت والاء تست
آفتاب و آسمانرا نور و رفعت مستعار

نیغت براه مرگ دلیلست خصمرا
و اندر جهان رهی نبود جز چنین دلیل

هم اوراست در مدح مجد الدین رئیس خراسان در هر بیتی از غزل سَرْو و یاقوت لازم دارد و در هر بیتی از مدح آفتاب و آسمان، قصیده

سرو سیمینی و سیمین سرورا یاقوت بار
جزع من بی سرو و بی یاقوت تو یاقوت بار
گرنه قوت از دیدهٔ یاقوت بار من گرفت
پس چرا آورد سیمین سرو تو یاقوت بار
سرو و یاقوتت چو قوت از دیدهٔ من یافتند
چون مرا ندهی بدان سرو و بدان یاقوت بار
دوریٔ امسال من از وصل آن بالا و لب
طعنه زد چشمم همی بر سرو و بر یاقوت پار
منّت از من دار کز قدّ و لبِ تو گشته‌اند
هم بقامت هم بقیمت سرو و هم یاقوت خوار
خوار چون داری مرا کز عشق سیمین سرو تو
کرده‌ام با زرّ چهره اشك چون یاقوت یار
در خیال سایهٔ سرو تو با این چشم و دل
بیگزندم ز آب و آتش در صفت یاقوت بار
چون بقدّت سرو خوانم سرو دارد از [تو شرم]
چون لبت وقت صفت میدارد از یاقوت عار
خوش بخند از نیکوئی کز عشق بالا و لبت
جزع من گرید همی بر سرو و بر یاقوت زار
نیست با تیمارِ قدّت سَرْورا در باغ صبر
نیست با عشق لبت یاقوت‌را در کان قرار

ناهید پیش طلعت تو کی دهد فروغ
خورشید پیش صورت تو کی بود جمیل
از بار رنج هجر تو قَدّم شده چو نال
وز زخم دست عشق تو خَدّم شده چو نیل
آخر بلطف تربیت شاه روزگار
یابد شفا ز اندوه و غم این دل علیل
خورشید خسروان ملك انسز که ذات او
در علم چون علی شد و در عقل چون عقیل
قدر فلك بجنب معانیْ او حقیر
مال جهان به پیش ایادیٔ او قلیل
نه همچو رای او بضیا اختر مُضی
نه همچو عزم او بمضا خنجر صقیل
رستم بوقت کوشش با او بود جبان
حاتم بگاه بخشش بپیشش بود بخیل
حسّاد او به بند نوائب شده اسیر
اعدای او بتیغ حوادث شده قتیل
در صحن بیشه زهرهٔ شیران شود تباه
چون رخش او بعرصهٔ میدان زند صهیل
ای طبع تو بکشف دقایق شده ضمین
ای کف تو برزق خلایق شده کفیل
در گِرد ملك جاه تو حصنی شده حصین
بر فرق خصم عدل تو ظلّی شده ظلیل
اسلام در حمایت تو یافته پناه
اقبال بر ستارهٔ تو ساخته مقیل

ز پی آنکه مرا داشت همه حرمت حق
شصت و سه سال مرا داشت بر آخر سلطان
بتو بخشید مرا گر نپسندیم همی
اسپ دیگر طلب از آخُرِ سلطانِ جهان
پادشاهی که کمروار سلیمان اورا
هست چون آدمیان دیو و پری در فرمان
جوهری زرگر مدّاح ملوك و سلطان
هست پیوسته ثناگوی وی و مدحت خوان
در نشاط و طرب و نعمت و ناز و دولت
باد گیتی بمراد دل او جاویدان

(٦٧) الاجلّ الافضل شهاب الدين شرف الادباء صابر بن اسمعيل الترمذی رحمة الله علی قبره،

ادبی ادیب و فاضلی است شاه سپاه بلاغت و امیر سریر براعت و ارباب هنر و فضل بتقدّم او اعتراف نموده و از دریای فضایل او اعتراف کرده و انوری اورا پیش از خویش داشته‌است و خودرا کم ازو گفته درآن قطعه که میگوید

چون سنائی هستم آخر گرنه همچون صابرم،

و از قلاید قصاید او آنست که در مدح علاء الدين انسز بن محمّد بن ملکشاه سقی الله ثراه گفته است، قصیده

ای روی تو چو خلد و لب تو چو سلسبیل
بر خلد و سلسبیل تو جان و دلم سبیل
در طاعت هوای تو آمد دلم از آنك
از طاعتست یافتن خلد و سلسبیل

در عرب بودم بکچند عدیل مجنون
کز همه اسپان بگزیند مر اورا نعمان
گفت یکچند مرا داشت جنیبه فرعون
گفت یکچند مرا داشت بر آخُر هامان
یاد دارم که چو یوسف بعزیزی بنشست
سوی مصر آمد یعقوب نبی از کنعان
یاد دارم که عُبَیْدان شده در دشت حران
همه جا دشت شد آراسته و آبادان
لوطرا دیدم در مانده بشارستانی
چون دعا کرد نگون گشت همه شارستان
یاد دارم که یکی کِرْم شد اژدرهائی
بزمینی که نخوانند جز آنرا کِرْمَان
بدل رخش مرا روستم و زال بحرب
بُرد در حربگه دیوِ سپید و اَکْوَان
برد با خویشتن آنگه که همیخواست شدن
از پی کین سیاوش بسوی ترکستان
برد با خویشتنم سوی عجم بیژن و گیو
کز پی خوك همیرفت بسوی ارمان
در مثلّثها دیدم ثعبان پنجه باز
مشتری‌را و زُحَل هردو بهم کرده قِرَان
این درایات چو بر خار مخلّد بگذشت
عالی خورم و خوش گشت سراسر بر آن
همه بودند ز من کمتر بسیار بعمر
حا و کسر کس سزد رو بحکمت لقمان

سرطان وار بیك پهلو در راه رود
که همه دست شد و پای بسانِ سرطان
در سر آید چو رسد بر شکمش زخم رکاب
بنشیند بدُم آنکه چو کشی باز عنان
نه چو اسپان دگر در خور زینست و لگام
چون خران آمده در خورد فسار و پالان
نزد او رفتم با زین و لگام و افسار
گفت اے بی حق و بیحرمت پیر نادان
من ز تو پیرترم حرمت حقم بشناس
که ز بیحرمتی افتادهٔ اندر حرمان
می نه بینی که ز پیری و ضعیفی گشتست
پشت من خسته و تن کاسته و سر گردان
مر ترا شرم نیاید که نشینی بر من
گاه ناورد کنی بر من و گاه جولان
گفت من مرکب طهمورث بودم ز نخست
کو همی شد ببنا کردن مَرْوِ شَهْجَان
گفت با نوح نبي بوده ام اندر کشتی
بگهِ آنکه جهان گشت خراب از طوفان
یاد دارم که فریدون بر ملك ایرج‌را
پادشا کرد و بدو داد سراسر گیهان
سَلْم‌را دیدم در روم که نبشت بملك
تُور‌را دیدم برِ تختِ شهی در توران
گفت بیچند بُدم دست کشِ اسکندر
گفت بیچند بُدم بارگیٔ نوشروان

ایـا از نامداران بِـه چنانك از آبهـا زمزم
و یـا از کامرانان بـه چنانك از چوبها چندن
من از گوهر فروشانم نیم بد اصل و بـد گوهر
یگانه گشته در هر علم و ماهر گشته در هر فن
چو جنّی زآن نهان باشم که در فضلم چو ابن الجن
چو مجن جفته زآن باشم که در شعرم ابو الْمِحْجَن
الا تـا بـاز بر تیهو کشایـد دست بر صحرا
الا تـا یوز بر آهو بـه بندد راه بر مکمن
امل بـادا بفرّ تو در غم بستـه بر نـاصح
اجل بـادا بـامر تو کمین بکشاده بر دشمن
برآن طرز آمد این شعرم که استاد سخن گوید
الایـا پردهٔ تـاری بـه پیش چشمهٔ روشن

و از مشاهیر قصاید او این قصیده ایست که در آن صفت اسپ لاغر میکند و درآن معنی غلوّ عظیم کرده‌است و سخت لطیف و مطبوع گفته،

قصیده

دے مرا آخُر سالار خداونـد جهـان
داد اسپی کـه ز پیریست بفریاد و فغان
سفته زن اسپ که از شانـهٔ او در رفتن
هر زمان آیـد در گوش دگر گون دستان
راست مانند یکی اشتر باریك و حزین
از سر شانـه برون آمده اورا کوهـان
پشتش از گوشت تهی گشته بسان تابوت
شکم از کاه در آگنده بسان کَه دان
پوست بینیش پر از چین چو دم آهنگر
اُست چون دیگش ازین پای بران پا لرزان

سخا موضع کفش دارد چو در دریا گهر مأوی
خرد معدن دلش دارد چو اندر کوه زر معدن
اگر دیوست بد خواهش بکین اوست چون رستم
و گر خوکست بد گویش بقهر اوست چون بیژن
چو ایمان در دل کافر نبوده در دهانش لاَ
چو کفران بر لب مومن نرفته بر زبانش لَنْ
نه هر میری چنو باشد نه هر بیخی بود کتّان
نه هر شاخی چنو خیزد نه هر خزّی بود اَدْکَن
نه هر کِرْم آرد ابریشم نه از هر خاك خیزد زر
نه در هر نی بود شکّر نه در هر خار باشد من
نباشد دور از دولت چو تف از ماه شَهرِیَور
نگردد زو جدا نصرت چو باران از مه بَهْمَن
ایا در حزم چون نوذر ایا در عزم چون کسری
ایا در بزم چون دارا ایا در رزم چون بهمن
بزودی زادن کودك ز بهر گفتن مدحت
نباشد هفت ماه افزون زنِ مدّاحت آبستن
وفای تست شایسته چو نعمت نزد دون و خیر
هوای تست بایسته چو دولت نزد مرد و زن
ز تو دارد دل و دست و زبان و گردنِ هرکس
مجالِ مهر و سازِ کشت و لفظِ شُکْر و بارِ من
چو طوطی رنگ می بر لب چو شاهین نقش بر سینه
چو هدهد تاج بر تارك چو قُمْریِ طوق بر گردن
صدف مانند گردد جان ز مدح تو پر از لؤلؤ
هدف کردار گردد دل ز کین تو پر از روزن

بسیم و زر بـه پیرائی نگـار بـاغ‌را زیور
بلعل و دُر بیارائی عروس بـاغ‌را گردن
بخون آلوده خنجرهـا همی خاری رخ لالـه
بسیم اندوده پیکانهـا همی سُنْبی دل سوسن
نمائی در دل نسرین برنگ معصفر کُجّـدِ
بر آری از دهان گل بلون زعفران ارزن
چو بر گردے بگرد راغ و بر صحرا زنی خیمـه
چو آری لشکر اندر باغ و بر گردی بـه پیرامن
شگوفـه برگ گل از گل دمد شاخ سمن برشخ
بروید سوسن از خارا بر آیـد نرگس از آهن
تو سازے مهرجویانرا همی در بوستان مجلس
تو سازی مـاه رویانرا همی در گلستان گلشن
بخور خوش همی سوزد بخـار تو بهر خانـه
عروس کش همی زایـد سرشك تو بهر برزن
ز تو مشك ختن گردد همی ارزان بهر مأوی
ز تو دُرّ عدن گردد همی کاسد بهر معدن
گهی نالی چو دین داران ز بیم شاه دین گستر
گهی گریی چو بدخواهان ز تیغ شاه شیر اوژن
ملك تـاج ملوك عصر فرّخ زاد فرّخ پی
کـه بخشد نعمت قارون و دارد قوّت قارن
خداوندی که شد خاشع مر اورا چرخ گردن کش
عدو بندی کـه شد خاضع مر اورا عالَم تَوْسَن
چنان نازد ز امن او ولی کز خُلْد حور العین
چنان پیچد ز بیم او عـدو کز تیع آهرمن

چو ریزد آبت از مژگان بدوزی دامن خفتان
چو بینی آتش انــدر دل بدرّی پیش پیراهن
کنی در آستین مرجان نهی در بادبان لولو
بباری بربر از عنبر کنی دامن تر از لادن
ستانی آستین از خویــد و مالی بر شقایق بر
شگـافی بادبان بر بیــد و سائی بر سمن دامن
بتازی اسپ در میدان بزخم نعل بــه جهانــد
ز دود تیره اسپ تو ز خال آتش روشن
ز پهلوی شبــه هردم برون آری همی مرجان
ز روی قیر هر ساعت کنی پیدا همی روین
کشف یــابــد ز دَرِّ تو عــلا بر کوه بــالاور
صدف سازد ز اشکِ تو گُهر در موج بحر افگن
گهی از دیدگان ریزی همی لولو چو بــالونــه
گهی از چشمها بیزی همی مرجان چو پرویزن
ز تبّت کاروان آری شوی در دشت مشك افشان
ز شُشْتَر قافلــه گیری شوی در کوه دیبــا فن
گــه از برگ گل سوری کنی بر بوستان نوی
گــه از شاخ گل خیری کنی در گلستان خرمن
بــه خنجر بر سر گردون شگافی گوشــهٔ مغفر
بناوك بر تن دریــا بُسْنبِی عیبــهٔ جوشن
گهی از دیدگان بیغم بباری چون زلیخا نم
گهی از بــاد چون مریم شوی بی شوی آبستن
چرا باشد لبت خندان اگر بی بهری از شادے
چرا چشمت بود گریان اگر بیزاری از شیون

ز لاله زمین پر ز لعل سمن * ز ژاله هوا پر ز سیم حلال
یُحَاکِی حَبَابًا عَلَی قَهْوَةٍ * عَلَی صَفْحَةِ ٱلْوَرْدِ قَطْرُ ٱلطِّلَال
بخوبی ز انواع گلهای نو * زمین با بهشت برین شد همال
وَ أَکْنَافُهَا أَشْرَفَتْ بِٱلسَّنَا * وَ أَطْرَافُهَا أَشْرَقَتْ بِٱللَّآلِ
کنون خواست باید می از ساقئ * سمن ساق و شکّرلب و مشك خال
فَمَا زَالَ تُسْبَی قُلُوبُ ٱلْوَرَی * وَ مَا زَالَ تُصْبِی قُلُوبُ ٱلرِّجَال
بجعد چو جیم و دهان چو میم * بابروی چون نون و زلف چو دال
لَئِنْ جَازَ فِی ٱلْحُسْنِ أَقْصَی ٱلْمَدَی * لَقَدْ جَازَ فِی ٱلظُّلْمِ حَدَّ ٱلْکَمَال
نباشد ز جان شخص آنرا خراب * که با وی بود یکدم اورا وصال
یُفِیضُ ٱشْتِیَاقٌ إِلَی قُرْبِهِ * دُمُوعِی کَجَدْوَی مَلِیكِ ٱلْجِبَال

(٦٦) الحکیم ابو المحامد محمود بن عمر الجوهری الصایغ الهروی،

حکیم جوهری که در پیش بنان او جوهر چون عرض کم بقا بودی و لؤلؤ لالا در مقابلهٔ صحایف اشعار چون شبه اندك بها هم در علم صیاغت و هم در صناعت بلاغت استاد و هم در معرفت جواهر کامل و نقود فضایل‌را نقّاد و از مقدّمان ارباب صنعت بودست و در عهد امیر فرّخ زاد که از آل ناصر ممتاز بود به کمال دولت و جلال فطنت دولتها دید و شنیدم که وقتی میان او و وزیر عهد نقاری بدید آمد حکیم جوهری این جوهر یگانه‌را در سلك بیان کشید و بخدمت او فرستاد،

بزرگا گر خطائی آمد از من * مگیر از من و گر باشد بزرگ آن
خطای بندگان باید بهر حال * که تا پیدا شود عفو بزرگان

و این قصیده که از اُمّهات قصاید ویست و در مطلع آن صفت ابر کند دلیلی واضح است بر کمال تقدّم او، گوید

قصیده

الایا جزع گون خرمن بگنج گوهر آبستن
ز نور پاك داری دل ز دود تار داری تن

إِذَا مَا عَلَاهُ ٱلْحَبَابُ ٱلنَّقِى * عَقِيقٌ مُذَابٌ وَ دُرٌّ تُوءَام
منه بر زمان و جهان دل که نیست * زمان‌را قرار و جهان‌را مقام
فَمَا لَبْثُ بَرْقٍ سَرَى فِى ٱلدُّجَى * وَ مَا مَكْثُ طَيْفٍ يُرَى فِى ٱلْمَنَام
مخور تا توانی غم روزگار * همی خور بشادی می لعل فام
وَ قُمْ نَسْتَطِبْ عَيْشَنَا سَاعَةً * لِقُرْبِ ٱلْغَوَانِى وَ شُرْبِ ٱلْمُدَام
بخاصّه که دم ساز و هم راز ماست * بتی خوش زبان و مهی خوش خرام
جَمِيلُ ٱلْمُحَيَّى طَرِىُّ ٱلصِّبَى * مَلِيحُ ٱلتَّثَنِّى رَقِيقُ ٱلْقَوَام
دو جرّاره دارد چو مشك سیاه * دو رخساره دارد چو ماه تمام
وَ خَصْرٌ كَقَلْبِى يُقَاسِى ٱلصَّدَى * وَ طَرْفٌ كَجِسْمِى يُعَالِى السقام
برخ ماه تابان بلب لعل ناب * بقد سرو نازان ببر سیم خام
فَأَلْحَاظُهُ دَاعِيَاتُ ٱلْهَوَى * وَ أَلْفَاظُهُ بَاعِثَاتُ ٱلْغَرَام
کند صیدِ دلهای مارا همی * که از خال دانه که از زلف دام
إِلَامَ ٱلْفَتَاوَى لِحُكْمِ ٱلْهَوَى * عَلَى رَغْمِ أَنْفِ ٱلْمَعَالِى إِلَام
گهی حال آباده کرده خراب * گهی نفس آزاده کرده غلام
أَلَمْ يَأْنِ أَنْ أَسْتَفِيدَ ٱلْغِنَى * بِجَوْبِ ٱلْفَيَافِى وَ قَطْعِ ٱلْإِكَام
نهم رحل بر بختیان عریق * بتگ چون شمال و بتن چون شهام
نَوَاجٍ إِذَا أَرْقَلَتْ أَوْسَدَتْ * سَبَقْنَ ٱلنَّعَامَى وَ فُقْنَ ٱلنَّعَام
چو آذر بتندی چو تندر ببانگ * چو اختر به تیزی چو صرصر بگام
فَأُلْقِى لَدَى ٱلصُّبْحِ أَثْقَالَهَا * بِبَابِ ٱلْأَمِيرِ ٱلْأَجَلِّ ٱلْهُمَام

و هم اوراست ملمّع

لَقَدْ رَاحَتِ ٱلرَّوْضَ رِيحُ ٱلشَّمَال * وَ زَرَّتْ عَلَيْهِ قَمِيصَ ٱلْجَمَال
چمن‌را سمن کرده گوهر نگار * هوارا صبا داده عنبر مثال
كَأَنَّ ٱلْعَقِيقَ ٱلَّتِى وشّمت * محيّاه ابدى الحيا بِٱلتّلال
رخ دلستان نیست بارنده اشك * برو چشم عُشّاق شوریده حال
فَفَاحَتْ أَرِيجًا بُطُونُ ٱلرُّبَى * وَ لَاحَتْ أَجِيجًا مُتُونُ ٱلرِّمَال

گه بر رخ تو از کف موسی بود نشان
گه بر لب تو از دم عیسی بود اثر
این عین زندگانی و آن اصل روشنی
چون رای خوب و لفظ خوش صدر نامور

هم اوراست

ای از بنفشه ساخته بر گل مثالها * بر آفتاب کرده ز عنبر هلالها
باشد دلم چو حلقهٔ میم از غمان تو * تا حلقهای زلف تو ماند بدالها
یاقوت تو ز معجزه دارد دلیلها * هاروت تو ز شعوده دارد مثالها
گه ساحران ز چشم تو سازند سحرها * گه دلبران ز روی تو آرند فالها
هر روز بامداد ز بهر مرا نهی * از مشك سوده بر سمن تازه خالها
نارد بعاشقی و بخوبی چو ما دو تن * گردون بعمرها و زمانه بسالها

در فخر و عزّت نفس خود گوید

آنم که برده ام عَلَمِ عِلْم در جهان * از گوشهٔ ثریّا تا مرکز ثری
با عقل من نباشد مرّیخرا توان * با فضل من نباشد خورشیدرا ذکا
شاهان همی کنند بنظم من افتخار * حِبْران همی کنند بفضل من اقتدا
حالیست همّتم بهمه وقت چون فلك * صافیست نظم من بهمه وقت چون هوا
بر همّت منست سخنهای من دلیل * بر نظم من بس است معانئ من گوا

و ادیب عبد الواسع ذو البلاغتَیْن بود بر نظم تازی قادر بود و در شعر پارسی ماهر همهٔ فضلا بر تقدّم او یك زبان بودند امّا او در نظم دو زبان بود و چند ملمّع گفته است ایراده آمد تا قدرت او بر هر دو زبان معلوم شود،

أَيَا قُرَّةَ ٱلْعَيْنِ هَاتِ ٱلْمُدَام * فَمَا ٱلْعَيْشُ إِلَّا ٱلسُّرُورُ ٱلْمُدَام
شرابی که از غایت صَنْوَنس * نه بینی چو بر کف نهی جز حسام
إِذَا فَاحَ طِيبًا أَرَاحَ ٱلْحَشَى * وَ إِنْ لَاحَ لَيْلًا أَزَاحَ ٱلظَّلَام
کند شخص بیچاره‌را زورمند * کند طبع غمخواره‌را شادکام

آفتاب انـدر ازل همسایـهٔ رای تو بود
ز آن همی گیرد ازو روی زمین یکسر ضیا
پیش حلم تو چو طبع تو سبك باشد زمین
پیش طبع تو چو حلم تو گران باشـد هوا
ملك‌را رای تو چون شب‌را طلوع مشتری
خصم‌را عزم تو چون مه‌را بنان مصطفی
همّت والای تو چون رفعت ذات الحبك
طلعت زیبای تو بـا زینت شمس الضّحا
نیست جز رسم تو عقـد مکرمت‌را واسطه
نیست جز سعی تو چشم مملکت‌را توتیـا
کرد نعل مرکبت‌را در هوا روح الامین
چون بگردون بر شود گوید برغبت مرحبا

و این غزل که مزاج نسیم شمال دارد از مهبّ فضل و افضال او متنشّم شده‌است و این شکوفه در بستان قریحت او متبسّم گشته و اکثر آن مرصّع است و موازنه،

ای خواب من ربوده ز یاقوت پر شکر
وی تاب من فزوده ز هاروت دل شکر
خیزد بگـاه غمزه ز هـاروت تـو بـلا
ریزد بگـاه بوسـه ز یـاقوت تو شکر
در دهر نیست از تو دل افروزتر نگـار
در شهر نیست از تو جگر سوزتر پسر
تـا کرده‌ام بـلالـهٔ سیراب تو نگـاه
تـا کرده‌ام بنرگس پر خواب تو نظر
گاهی چو لالـه‌ام ز وصالت شکفته روی
گاهی چو نرگسم ز فراقت فگنـده سر

ایا شمایل تو بر معالئ تو گواه * و یا فضایل تو بر معانئ تو دلیل
ز طلعت تو شگفته شود روان دژم * ز مدحت تو کشاده شود زبان کلیل
نکرد غایت جاه ترا گمان معلوم * نکرد آیت عزّ ترا خرد تاویل
زمانه صدر بزرگ ترا نهد تعظیم * ستاره قدر بلند ترا کند تبجیل
شهاب رای ترا آسمانِ فخر مسیر * سحابِ جودِ ترا بوستان فضل مسیل
کند ز تیر تو پیوسته مار کرزه خروش * کند ز تیغ تو همواره شیر شرزه عویل
ز همّت تو بروید ز خار خشك سمن * بدولت تو بر آید ز سنگ سخت نخیل
بدانگهی که جهان از غریو کوس نبرد * چنان شود که هم آواز صور اسرافیل
قضا نشاند یاقوت بر کرانهٔ سیم * اجل فشاند چو شنگرف در میانهٔ نیل
شود بگونهٔ دریای خون زمین و درو * نهنگ وار بجنبند نیزهاء طویل
غبار ابر نمای و سوار سیل نهیب * حسام برق فروغ و ستور رعد صهیل
چو عقل در سر مردان گزیده گرز مقرّ * چو وهم در دلِ گرْدان گرفته تیغ مقیل
بخون تازه شود چهرهٔ مجرّه خضیب * بگَرْدِ تیره شود دیدهٔ ستاره کحیل
ببسته رمح میان و کشاده تیر دهان * بقصد جان مبارز بحرص خون قتیل
بریده حلق یکی در مصاف زخم خفیف * شکسته فرق یکی در نبرد گرز ثقیل
ز هیبت تو روانهاء دشمنان از تن * بزینهار گریزند نزد عزرائیل
کند بچشم ظفر ضربت حسام تو آن * که کرد جامهٔ یوسف بچشم اسرائیل

هم او گوید در مدح صاحب، قصیده

ای قلم در دست تو چون در کف موسی عصا
وی کرم در طبع تو چون در دم عیسی دعا
این فزاید دوستان‌را گاه الفت زندگی
وآن نماید دشمنان‌را گاه وحشت اژدها
صاحب ری از حشم زیبد ترا وقت هنر
حاتم طی از خدم بیند ترا وقت سخا

ز روز عید نشانست طرفه نیست که هست
بقد چو عین و بصورت چو یا بشکل چو دال
تبارك الله از آن طرفه صورتی که وراست
ز لاجورد بساط و ز کهربا سربال
گمان بری که فلك هست طشت فیروزه
فگنده بر تن آن از زر کشیده خلال
فتاد گوئی بر فرش نیلگون گهِ رقص
ز ساق لعبت رقّاصه نیمهٔ خلخال
چنانکه گیری در زرّ حقّه نعل ستور
چنانکه مالی شنگرف در سرون غزال
بر آن مثال که بی جهد ناچخ زرّین
بیفگنند بصحرای سبز روز قتال
چو ماهیٔ بدن اندوده در غدیر کبود
بدر بجسته و آورده سر سوی دنبال
چگونه رونق محراب گشت ازو باطل
که دارد از خم محراب شکل او تمثال
نشاط و نزهت و شادیٔ می پرستان زوست
اگرچه لاغر و زرد و دوتاست چون ابدال
چو جام زرّین آمد پدید در وقتی
که می خورند خلایق بجام مالامال
بر آن امید که چون روز عید جشن کند
بدان شراب خورد صاحب ستوده خصال
نصیر دین و عزیز دول که اورا هست
فلك مطیع و جهان بنده و زمانه عیال

در قصیدهٔ دیگر میگوید

چنان شود سخن من کـه در معانی او
بخیرگی گـذرد طبـع جادوی محتـال
و گر بخدمت آن صدر آفتاب آیین
بکـام دل رسم و رستـه گردم از اهوال
ز فرّ دولت شاه از برای خدمت من
قلاده بر نهـد از مـاه نو ملك بقدال
همیشه تـا نشود عود بید و مرجان مشك
همیشه تـا نشود مشك عود و عود سفال
بشادکامی بنشین ببین مخـالف‌را
بدام مرگـ مقیّد بـداغ ننگ شکـال
ز آب تیغ تو آتش گرفت جان عـدو
ز موج دست تو گوهر فشانـده ابر نوال

(٦٥) الامام الهمام بدیع الزمان تاج الافاضل عبد الواسع الجبلی الادیب،

جبلی که جبل فضل و هنر بود و بر آسمان بزرگی اختر انور ادبی بود کامل و اریبی فاضل عرصهٔ فضل اورا وسعتی تمام بود از آن عبد الواسع نام بود و فناء فصاحت او فساحتی داشت و بنان بیان او سماحتی و گفتهاء او همه دُر ناسفته است هیچ کس بدان منوال نسج فضلی نتوانست بافت و هیچ سوار میدان بیان گرد جواد قریحت او شتافت و اتّفاقست که این قصیده که گفته‌است ع

که دارد چون تو معشوقی نگار و چابك و دلبر،

کس از فضلا نقدی چنین بمعیار قریحت نسنجیده است و در خاطر هیچ فصیح مثل این نگنجیده و در مطلع این قصیده صفت هلال عید میکند، شعر

ز عید داد خبر خلق‌را طلوع هـلال
بـآخر رمضان و بـاوّل شوّال

ایا شهی که ز جدّ تو شیر شاد روان
ز دست خویش بدندان برون کند چنگال
اگر بدولت محمود می پدید آمد
ز طبع عنصری آن شعرهای سحر مثال
مرا بفرّ تو باید که در ترازوی نظم
خواطر شعرا کم بود ز یك مثقال
بمدحت تو سخنهاء چابك اندیشم
نه طبع ایشان زر بود و آن من صلصال
اگر ز خاطر من ابر قطره بر دارد
بجای گل سر طوطی برون دمد ز نهال
فغان من همه زین شاعران خیره سخن
غریق بحر جهالت ز طبع تیره خیال
و لیکن ارچه چنین است هم پدید بود
حسك ز لؤلؤ مکنون و روبه از دیبال
فریب تشنگی این قوم‌را بر آورده
ز آفتاب تخیّل بصد سراب محال
گیاه سبز و زمرّد برنگ هم باشند
و لیك زین بنگین دان کشند و زان بجوال
خدایگانا طبع لطیف خواهد شعر
لطیف زود پذیرد تغیّر احوال
چو مشتری بدرفشد گه فزونی عز
چو خال تیره نماید بگاه زشتیٔ حال
خدایگان اگر این چند بیت بپسندد
مرا بباغ طرب شاخ سرو گردد نال

ز ضربت تو الف وار قـد دشمن تو
دو نیمه گردد و باز اوفتد چو صورت دال
پس از نبرد تو مر جستگان تیغ ترا
بجای خون رود المـاس زیره از قیقال
چو گرم گردد از آشوب جنگ مرکب تو
بجای خوی ز مسامش برون جهد پر و بال
ستاره در روش چرخ خون کند بخروش
زمین بتارك ماهی فرو برد بنعال
مخـالفت ننهـد تیـغ آبـدار از دست
و گرچـه تیغ شود بر مخالف تو وبـال
گمان برد کـه اگر اشك او کجی گیرد
ز آب تیغ کند چشم خویش مالامـال
بروز حرب مجوف کنی بیك فرسنگ
بنیزه در زره تنگ حلقـه نقطـهٔ حال
سپهر چنبری از خدمت تو جویـد نـام
سعود مشتری از چهرهٔ تو گیرد فـال
هزار دریـا در یك سخاوت تو ضمین
هزار گردون در یك کفایت تو عیال
ز همّت تو کم از نقطهٔ ایست جرم فلك
ز سیرت تو کم از ذرّه‌ایست کلّ کمال
هزار جای فزون گفت عنصری کـه ملك
بروز جنگ به از خان و قیصر و جیپال
بدولت پدرانِ تو صـد هزار مَلِك
نگون شدند چو جیپال و خان بروز قتال

مگر که در ازل ای شاه حکم رزق و اجل
نگین تیغ ترا داد ایزد متعال
گر اژدها برود بر طریق لشکر تو
نهان کند ز نهیب تو مُهْرَه در دنبال
دو روی تیغ تو اندر دو چشم دشمن تو
دهان کشاده نماید نهنگ مرگ خیال
بران گهی که چو دریا یلان آهن پوش
برون شوند خروشان همال پیش همال
پلنگ و شیر بجنبند بر هلال علم
تن از نسیج یمانی و جان ز باد شمال
ز بهر کین زره تنگ حلقه در پوشند
بجای پوست در ارحام مادران اطفال
مبارزان و یلان چون ستارگان فلك
همی کنند بدریای خون درون اذیال
صدف ز بیم یلان در جهد بکام نهنگ
ز رنگ خون چو یواقیت سرخ کرده آل
زمین چو پشت کشف پر ز عیبه و جوشن
هوا چو قوس قزح پر علامت ابطال
هوا چو پیکر الماس گردد از شمشیر
زمین چو پیکر مفلوج گردد از زلزال
شجاعت تو اگر تیر در کمان راند
چو خار پشت سر اندر کشد بتیر نصال
بروز جنگ بیك میل چشم دشمن تو
ز عکس خنجر تو بترکد چو بسته سفال

ز نور تابش خورشید لعل فام شود
سرون آهوی دشتی چو آتش خلخال
چو گرم گردد آب از هوای آتش طبع
پشیزه نرم شود بر مسام ماهی وال
گمان بری کـه برفتن سموم آتش زخم
ز زخم شاه کند بر زمانـه استعجال
گزیـده شمس دول شهریـار کهف امم
طغانشه ابن محمّـد سپهر مجـد و جلال
ستودهٔ ملکـان آنکـه خواندش گردون
خدایگـان عجم شهریـار خوب خصال
ز گنج او بسوے زایران درگـه او
چو مور بر گـذر خـاك راه پویـد مال
ز جود دست وی انـدر نگین خـاتم او
همی کشاده شود چشمهـاء آب زلال
هـلال شکـل ز نعل سمند او گیرد
ازین سبب ز خسوف ایمنست شکل هلال
ستاره لفظش خواننـد و آسمان مرکب
بگـاه قول و معانی بروز جنگ و جدال
فرو گرفتن و بیرون کـداشتن عجبست
ستاره از سر کلك آسمان بتاب دوال
ایا شهی کـه بهنگـام کین رسول اجل
ز خنجر تو برد روز نـامـهٔ آجـال
شدست قـابض ارواح تیغ هنـدئ تـو
چنانـك نقش نگین تو مقصد آمـال

مگر که شاه ز بهر نگین و خاتم خویش
بدست همّت عالی بدو کند آهنگ
اگرچه خاتم ملك سپهر صحن ترا
ستارهٔ فلکی به بود ز بارهٔ سنگ
مکن شها که گر این مایه او بدست آرد
بر آفتاب کند پردههای گردون تنگ
همیشه تا نرود بر سپهر چشمهٔ آب
همیشه تا نبود چون ستاره چوب زرنگ
موافق تو کند در سعود ناز و طرب
مخالف تو کند در غمان غریو و غرنگ

و این قصیده که از مطلع تا مقطع بدُرَرِ تشبیهات و غُرَرِ اوصاف حالیست و از معایب و نقایص خالی از نتایج آن طبع بدیع و همّت عالیست، میگوید،

قصیده

ز نور قبّهٔ زرین دایره تمثال
زمین تفته فرو پوشد آتشین سربال
فروغ چتر سپهری بیك درخشیدن
بسنگ زلزله اندر زند بگاه زوال
درر چو لاله شود لعل در دهان صدف
چو آب موج زند سیم در مسام جبال
بریخت برگ گل مشکبوی پروین شکل
چو شکل پروین بر آسمان کشید اشکال
ز خوید سبز نگردد همی سرین گوزن
ز لاله سرخ نگردد همی سرون غزال
طیور گاهِ پریدن ز قوت خورشید
همی کنند بمنقار آتش از پر و بال

خدنگ‌را بکمان در مکش که گاه کشاد
زمین ندارد در خورد سیر او فرسنگ
چنان رود که ز آسیب فضل خون آلود
کند کنارهٔ گردون چو نارگون نارنگ
هزار لشکر داری که هر یکی زیشان
فزون‌ترند ز دیو سپید و از هوشنگ
زمانه سیرت و دریا نهیب و چرخ توان
سهیل رایت و مه چتر و مشتری فرهنگ
بزخم رمح ستاره سنان آتش زخم
بچهر دیو دلیر انـدر افگنـد آژنگ
بیك اشارت تو در زمان کشاده شود
ز هند تا بعراق وز روم تـا کیرنگ
توئی که نـاز مخالف کنی بکینـه نیـاز
توئی که شهد معادی کنی بنیزه شرنگ
سنان خصم ترا گر ستاره وصف کنم
ستاره در روش آسمان بر آرد زنگ
صـدف چو بینـد تیغ نهنگ وار ترا
فرو رود گهر از حلق او بکام نهنگ
برآن امل که ز اوداج دشمنت روزی
شود چو گوهر تیغ تو ارغوانی رنگ
شهاب‌را بکمان بر نهی چو چوبـهٔ تیر
سپهررا بجنان در کشی بحلقـهٔ تنگ
زمان زمان بفلك بر سپهر مرجان جرم
ز سیر و از حرکت حمل باز دارد جنگ

زمین ز زخم صبا شد نگارخانهٔ چین
چمن ز شاخ سمن شد بهارخانهٔ گنگ
شکفت لاله تو گوئی همی که عرضه کند
بزیر سایهٔ رایات سرخ لشکر زنگ
بزخم نا زده برق از مسام سنگ سیاه
همی فشاند خون چون سنان شاه بجنگ
گزینهٔ شمس دول شهریار کهف امم
طغان شه ابن محمّد طبایع فرهنگ
رکاب مرکب او بر کرانهٔ خورشید
زبان نیزهٔ او در دهان هفت اورنگ
سخاوت و همم و حلم و طبع روشن او
ز چرخ و انجم و دریا و کوه دارد ننگ
ز رشك زین پلنگش ز چرخ بدر منیر
سیاه و زرد نماید همی چو موی پلنگ
نماید از دل شاه و بقا و همت او
زمانه کوته و افلاك خُرد و دریا تنگ
هلاك دشمن اورا ز هند و ز بلغار
شکنج و افعی روید بجای رمح و خدنگ
بدان سبب که ورا بندگان ز چین آرند
بشبه مردم روید بجد چین شترنگ
ایا ز گوشهٔ تاج تو چرخ جسته علوّ
و یا ز پایهٔ تخت تو خاك برده درنگ
توئی که پیش تو شیر ژیان چنان باشد
که پیش شیر ژیان دست بسته روبه لنگ

تا ارغوان نثار بود خاك نو بهار
تا زعفران نثار بود باد مهرگان
افزون ز روزگار ملك شادمان زیاد
در نعمت ستوده و در دولت جوان

و این قصیده از قلاید قصاید ویست،

ز روی دریا این ابر آسمان آهنگ
کشید رایت پروین نمای بر خرچنگ
مشعبد آمد پروین او که از دل کوه
چو وهم مرد مشعبد همی نماید رنگ
سپهر رنگین زو گشت کوه سیم اندود
ستاره وار روان در سپهر رنگین رنگ
سحاب گوئی دُرّ منضّدست بکیل
شمال گوئی عود مثلّث است بتنگ
شگفت شاخ سمن کرد بوستان گوئی
همی بر آرد درّ ثمین سر از ارتنگ
دهان ابر بهاری همی فشاند دُر
گلوی مرغ نگارین همی نوازد چنگ
ز شاخهاء سمن مرغکان باغ پرست
بلحن باربدی وار بر کشند آهنگ
دهان لاله تو گوئی گهی که نوش کند
بروی سبزهٔ زنگار گون نبید چو زنگ
چو ابر فندق سیمین بر آبدان ریزد
بر آرد از دل پیروزه شکل سیمین رنگ
مشعبدیست که بر خورد مهرهای رخام
بحُقّهای بلورین همی کند نیرنگ

بیرون فگنده نیزهٔ خطّی ز روے دست
و اندر کشیده کُرّهٔ ختلی بزیر ران
پیدا شود ز چهرهٔ دشمن بجند میل
بر گوهر بلارك تو گنج شایگان
پیکان بقبضه در کشد از بهر جنگ تو
در روی زه خدنگ برون پرّد از کمان
ای اختر سخا که بسیر نوال خویش
هر روز بر سپهر تفاخر کنی قران
دشمن چو بحر آتش بیند جهان ز تو
در موج او نهنگ سر تیغ جان ستان
آب حیات خورد سنان عَدُوِّ تو
کش هرکه خورد زنده بماندست جاودان
ای خسروی که از کف راد تو زایرت
بر صد هزار گنج فزونست قهرمان
ریح ترا یقین خلیلست روز جنگ
کز آتش سنان نو ناید بدو زیان
گر چشمهٔ ز گوهر تیغ تو بر کشند
صد جان زنگ خورده برون پرّد از میان
فردوس را بمجلس تو سرزنش کنند
آنها که در سرای تو بودند میهمان
من بنده از زمانه نژند زمانه‌ام
ارجو که گردم از همم شاه شادمان
بیرون نکرد خواهم تا عمر من بود
مِهرت ز جان مدیح ز دل خامه از بنان

گر طبع جود شکل مکان گیر داردی
جود ترا هزار فلك بایدی مکان
بر کان زر ز دست تو گر صورتی کنند
زر نقش مهر گردد و بیرون جهد ز کان
بر سکّه گر نگار کنی شکل دست تو
بر زر رقم شود که ببخشید رایگان
از حرص آنکه خواسته بخشی بخواستن
خواهی که موی بر تن سایل شود زبان
هَرچه آن گمان بری تو قضا هم بدان رود
گوئی ز کیمیاے قضا کردهٔ گمان
ز آن پایدار مانده ستاره که روز جنگ
از عکس خنجر تو نیاید همی نشان
در خاك هند رمح ز بیم سنان تو
بگداخت شاخ شاخ و لقب کرد خیزران
روزی که آب و آتش خیزد ز رمح و تیغ
بیجاده روید از سر پیروزه گون سنان
در باد زخم ژاله زند ابر هندوی
بر درع لاله کارد و بر جوشن ارغوان
از هیبت استخوان مبارز چنان شود
کز خوردنش همای کند قصد زعفران
از نیزهاء رمح دگر عالمی کنند
در دامن ستاره بر افعی و افعوان
مالك کشان کشان سوی دوزخ کشد نگون
آنرا که زخم تیغ تو باز افگند ستان

با حلم او زمین گران چون هوا سبک
با طبع او هواء سبک چون زمین گران
یاقوت ناب در کف او گشته آفتاب
میناء سبز بر سر او گشته سایه‌بان
بر کف نهاد لعل مئی کز خیال او
اندیشه لاله‌زار شود دیده گلستان
از مشك و لعل شعری و پروین کند بدید
شعری برنگ بسّد و پروین برنگ بان
گر بگذرد پری بشب اندر شعاع او
از چشم آدمی نتواند شدن نهان
ساقی ز نور عکسش گوئی سیاوشست
آتش پناه ساخته از بهر امتحان
خوش‌بوی‌تر ز عنبر و رنگین‌تر از عقیق
روشن‌تر از ستاره و صافی‌تر از روان
جامی چو بحر ژرف کزو بد گذر کند
عنقا بزخم شه‌پر و کشتی ببادبان
شاهان چنان مئی بچنین جام کرده نوش
از دست سیم ساق بتی نوش نا روان
از صوت شعر خوان سر افلاك پر خروش
وز زخم رود زن دل مرّیخ پر فغان
ای خسروی که نام ترا بندگی کند
در حدّ روم قیصر و در خاك ترك خان
از پای همّت تو همی تابد آفتاب
وز دست حشمت تو همی گردد آسمان

و آن قصر کوه پیکر انجم لقا درو
پهنای خاك دارد و بالاے آسمان
ز آسیب چنبر فلك انـدر فراز او
بر کنگره خمیده رود مرد پاسبان
از صحن باغ کنگرهٔرا چو بنگرے
ز آن هر یکی خیال خیالی کند عیان
گوئی کـه خورد بچهٔ سیمرغ بی عـدد
بر کردهانـد تیزے منقـار ز آشیان
و آن گردش مزمّل زرین شگفت‌را
آبی بروشنی چو روان اندرو روان
پیروزه همچو سیـم کشیـده فرو رود
از گوشـهٔ مزمّل زرّین در آبدان
گوئی ز زر بخته همی سیم بفگنـد
ثعبان سیم پیکر پیروزه استخوان
باغی بدین نشانی و حوضی بدین صفت
پاکیزه‌تر ر کوثر و خرّم‌تر از جنان
جمشیدوار شـاه نشستـه میان بـاغ
در بستـه آدمی و پری پیش او میان
شمس دول ستودهٔ ایّـام فخر ملك
تیغ خلیفـه سایـهٔ اسلام شـه طغان
در پیش او نشسته و بر پاے صف زده
شاهـان کار دیده و گردان کار دان
دوران خود سپرده نفرمان او سپهر
و اشکال خویش دیده بتوقیع او جهان

وز ماه و مشتریست همه خاك پر نگار
نور عجیب صورت و شکل بدیع سان
نی نی که ماه و مشتری از وی ربوده‌اند
در روشنی فزونی و در نیکوئی توان
گوئی که بوستان بهشتست بر زمین
رضوان بماه و مشتری آگنده بوستان
مرجان عود سوز درو شاخ نسترن
مینای مشك سای درو برگ ضیمران
باد اندرو پریده ز پهناء آبسکون
ابر اندرو گذشته ز بالای قیروان
در دست باد عنبر سارای بی قیاس
در چشم ابر لؤلؤ شهوار بی کران
از سیم خاك برگ بر آورده نسترن
با زر پخته گونه بدل کرده اقحوان
زلف بنفشه عنبر این سوده در شکر
رخسار لاله لؤلؤ آن کرده در دهان
در زیر سرو نغمهٔ کبکان رود زن
بر شاخ بید نعرهٔ مرغان شعر خوان
نسرین و ارغوان ز سر لشکر سمن
بر آسمان کشیده علمهای پرنیان
آن آب نیل گون معکّس گمان بری
مالیده کرنه ایست ز پیروزه بهرمان
از دانش و ز جان اثری نی درو و لیك
از نیکویی چو دانش و از روشنی چو جان

زمین پیکر از یکدگر بگسلانند * بروز نبرد تو ز آهنگ لشکر
ز خنجر کنی جامهٔ زندگانی * اگر نام خود بر نگاری بخنجر
پلنگ از نهیب سنانت بخواهد * بخواهش‌گری پرّ و بال از کبوتر
بنام خلاف تو گر گل نشانی * سنان جگر دوز و خنجر دهد بر
فری زان همایون براق شهانشه * که با آب و آتش بپوید برابر
بهنگام تیزی و هنگام کُنْدی * سبکتر ز کشتی گران تر ز لنگر
بچشم و بموی و بسُمّ و سُرین گه * چو جزع و چو مشك و چو پولاد و مرمر
بآب اندرون همچو لؤلؤ بیضا * بآتش درون همچو یاقوت احمر
بر افراز او شاه هنگام هیجا * چو بر کوه خارا ز پولاد عزعر
ایا شهریاری که کوه سیه‌را * بشُنْبی بپیکان پولاد پیکر
درین بزم شاهانه و رسم شاهان * بنور می لعل بفروز ساغر
مئی گیر شاها که از بوی و رنگش * شود دیده و مغز پر مشك و گوهر
بلطف روان و بنور ستاره * ببوی گلاب و برنگ معصفر
بروشن می لعل خوش بوی خوش روی * ز فرّخ وزیر خردمند بر خور
وزیری که اورا وزارت مهیّا * وزیرے که اورا جلالت مسخّر
وزیری که جان سخن‌راست دانش * وزیری که شخص سخن‌راست جوهر
وزیری که پرداخت جائی بماهی * به از قصر کسری و ایوان قیصر
بدل ناصح ملك و پیروز دولت * بجان بندهٔ شاه فرخنده اختر
ایا شهریاری کجا تیغ عدلت * ز گیتی ببرّید دست ستمگر
بمان اندرین دولت و ملك چندان * کجا آب حیوان بر آید ز اخگر
فلك‌را بجز بندهٔ خویش مشناس * زمین جز بکام دل خویش مسپر

و هم اوراست در صفت باغ،

گوئی که ماه و مشتری از جرم آسمان
تحویل کرده‌اند بباغ خدایگان

نگویم که عین بهشتست لیکن * بهشتست اندر سرای مکدّر
بر افراز او چنبر چرخ گردان * سر پاسبان‌را بساید بچنبر
ز بس نغزکاری چو باغ سلیمان * ز بس استواری چو سدّ سکندر
تصاویر او دهشت طبع مانی * تماثیل او حسرت جان آذر
همه سایه و صورت و شخص ایوان * در آن برکهٔ لاجوردین مصوّر
تو گوئی مگر جام کیخسروستی * منقّش درو شکل هر هفت کشور
سر کنگره گرد دیوار باغش * بساید همی پیکر اندر دو پیکر
گوزنان بالیده شاخند گوئی * بر آمیخته زخم‌را یك بدیگر
نپرّد مگر صحن اورا بسالی * مهندس باندیشه عنقا بشهپر
مزیّن درو صفّهای مربّع * منقّش درو شمسهاے مدوّر
بصفّه درون پیکر پیل جنگی * بشمسه درون صورت شاه سرور
خداوند گنج و خداوند دولت * خداوند شمشیر و دیهیم و افسر
بشمشیر او باز بسنست گیتی * عرض باز بسنست لا بُد بجوهر
باندیشه اندر نگنجد مدیحش * که مدحش تمام‌است و اندیشه ابتر
گر از باختر بر کشد تیغ هندے * رسد موج خون در زمان تا بخاور
بتشریف ملکت درون عین معنی * بتصریف دولت درون لفظ مصدر
کسی کو ندیدست مر ناوکش‌را * در آتش مرکّب ندیدست صرصر
ایا شهریاری که با همّت تو * ز اعراض زایل شمارند محور
ز تف سنان تو نا زاده دشمن * چو سیماب بگریزد از ناف مادر
کسی کز سنان تو جان داده باشد * ز بیم سنان تو نآید بمحشر
اگر آب تیغ تو در رفتن آید * درو هفت دریا بود هفت فرغر
چو نام تو خاطب ز منبر بخواند * سخن گوی گردد ز فرّ تو منبر
شعاع درفش تو بر هرکه تابد * نیاید ز اولاد آن دوده دختر
فلك‌را بسوزانی از عکس زوبین * زمین‌را بیاوبارے از نعل اشقر
تو آنی که شیر ژیان روز هیجا * همی بر سنان تو افسر کند سر

شاه پرداخته است هریك در متانت و عذوبت از صفاء آب زلال و لطف باد شمال نشان دارد و دیوان او خود بتمامت غریب و عجیب است و تشبیهات و نوادر او دل فریب و اگرچه او در مدّت بر معزّی سابق بود امّا چون معزّی در مرتبت پیش ازو بود و هر دو بیکدیگر قریب العهد بودند معزّی‌را ذکر سابق داشته آمد تا کس‌را مجال اعتراض نرسد و بر جهل مؤلّف حمل نکند و ممدوح او شمس الدولة طغانشاه بن محمّد السلجوقی باغی بهشت ساحت اردیبهشت راحت ساخت و قصری رفیع نهاد بدیع نهاد و اورا در صفت آن باغ چند قصیدهٔ غرّاست، آن روزگار که شاه بدان عمارت و سرای نقل کرد این قصیده بخواند، شعر

بفال همایون و فرخنده اختر * بجخت موفّق و سعد موفّر
بوقتی که هست اندرو فال خوبی * بروزی که هست اندرو سعد اکبر
ببزم نو اندر سرای نو آمد * خداوند فرزانه شاه مظفّر
سخی شمس دولت گزین کهف ملّت * ملك بو الفوارس طغانشاه صفدر
زبان بزرگی و طبع مروّت * سپهر معالی و خورشید گوهر
بباغی خرامید خسرو که اورا * بهار و بهشت است مولی و چاکر
چمنهاء اورا ز نزهت ریاحین * روشهاء اورا ز خوبی صنوبر
بگاه بهار اندرو روی لاله * بوقت خزان اندرو چشم عبهر
ز دستان قمری درو بانگ عنقا * ز آواز بلبل درو زخم مِزْهَر
درختانش از عود و برگ از زمرّد * نباتش ز مینا و خاکش ز عنبر
بکَشّی چو اندیشهٔ مرد عاشق * بخوبی چو رخسارهٔ یار دلبر
یکی برکهٔ ژرف در صحن بستان * چو جان خردمند و طبع سخن ور
نهادش نه دریا و کوثر و لیکن * بژرفی چو دریا بپاکی چو کوثر
ز پاکی چو جان و ز خوبی چو دانش * ز صفوت هوا وز لطافت چو آذر
دوان اندرو ماهیٔ سیم سیما * چو ماه نو اندر سپهر منوّر
بیکسوی این باغ خرّم سرائی * پر از صفّه و کاخ و ایوان و منظر

ادوار سعود سپهر از زادن مثل او عقیم ماندی شاه سپاه بلاغت و ماه آسمان براعت و از مخصوصان حضرت شمس الدولة و الدین طغانشاه بود و بفرّ اقبال او بر ممالك بیان مالك شده و شمس الدولة از ملوك آل سلجوق در علم و حیا و وقار و وفا مستثنی بودست و اورا علّتی حادث شد که بسبب آن علّت قوّت مباشرت که سرمایهٔ معاشرت است فتوری گرفت و نقصانی درآن راه یافت و از افتضاض ابکار که فحول رجال‌را هیچ لذّت ورای آن نتواند بود محروم گشت و چندانکه اطبّا درآن معالجت کردند البتّه مفید نیفتاد، حکیم ازرقی بخدمت عرضه داشت که بنده این‌را بر منوالی دیگر علاج کند اگر آنچه بنده عرضه کند پادشاه برآن برود، شرف اجابت بدان پیوست، حکیم ازرقی الفیّه و شلفیّه‌را بنظم کرد تا آنرا بخطّ پاکیزه نبشتند و مصوّر کرد و گفت تا غلامی از خواصّ پادشاه‌را با کنیزکی عقد کردند و ایشان‌را در حرم حُجْرهٔ دادند که مشبّکی بود و منظری داشت و پادشاه‌را فرمود تا حرکات ایشان‌را مطالعه کند چنانکه ایشان آگاه نباشند و کتاب پیش ایشان نهاد تا بدان نهاد از مباشرت داد معاشرت بستانند و ان دو جوان نو عهد که حرارت غریزیٔ ایشان با رطوبت جوانی دست در هم زده بود و آتش شهوت‌را آب حیا تمکین نمی کرد درکار شدند و پادشاه بنظارهٔ آن مشغول می بود و مطالعهٔ آن سلسله شهوت اورا می جنبانید و دواعیٔ نفسانی درکار می آمد و آواز نیاز قوموا لّنیك الملاح یا ایّها النائمین در گوش صوفیٔ خفته در می داد و قوّت طبیعی مر موکّل ارادت‌را تحریك مینمود و موکّل ارادت مران مسکر متفکّررا تعریکی میفرمود تا آخر الامر حرارت غریزی مر آن مادّهٔ فاسدرا که مانع قیام آلت مُولِدَه بود منقطع گردانید و بر مثال پنیر مایهٔ منجمد و منعقد از منفذ احلیل برون آمد و آن زحمت بمدد آن حکمت بکلّ زایل گشت و حکیم ازرقی از الطاف شاهانه آن یافت که در ضمیر آرزو نکشته بود و وهم تمنّی بخواب ندیده و قصاید غرّا که در مدح آن

سخن دراز چه باید که دین و دنیارا
دو بیت کرد قضاء مسبّب الاسباب
یکیست بیتی کز همّت تو دارد وزن
یکیست بیتی کز دولت تو دارد باب
ز اصل شعر و ادب هر کجا بود سخنی
مصنّف الاشعار و مؤدّب الآداب
همی کنند ثنای تو افتتاح کلام
همی کنند مدیح تو ابتداء کتاب
مرا مدیح تو تفسیر آیتی دینی است
چه آیة آیتِ طُوبَی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآب
ز آفرین تو آراستست دیوانم
درین جهان بثنا و دران جهان بثواب
همیشه تاکه حدیث معاشرات جهان
همه ز چنگ و رباب است وز شراب و کباب
دل و سرشك و قد و نالهٔ حسود تو باد
همیشه همچو کباب و شراب و چنگ و رباب
ز کردگار بتوفیق باد بر تو سلام
ز روزگار باقبال بر تو باد خطاب
خراب کردهٔ هر کس تو کردهٔ آباد
مباد تا ابد آباد کردهٔ تو خراب
خجسته بادت و فرخنده جشن تو روزی
موافقانت مصیب و مخالفانت مصاب

(٦٤) الاجلّ الحکیم شرف الزمان ابو المحاسن الازرقی الهروی رحمه الله،

٢٤ ازرقی که فلك ازرق دوّار از رشك علوّ سخن او بدوار مبتلا شدی و

نـه کوهِ حلم ترا دیـد هیچ کس پایان
نـه بحر جود ترا دیـد هیچ کس پایـاب
همیشـه اسپ مراد تو هست در نـاورد
همیشـه تیر بقـاے تو هست در پرتـاب
کسی که او بهمـه قولهـا بود صدّیق
اگر بنقض تو یکدم زنـد شود کذّاب
مگر که مهر تو ایمان شدست و کین تو کفر
که مهر و کین تو بر خلق رحمتست و عذاب
بر آب دیـده سر دشمنت همی گردد
بلی چو دیـده بود رود سر بود دولاب
ز راے تست صـلاح و صـواب عالمرا
چو رای تو نبود کی بود صلاح و صواب
توئی مجیب و همـه خلق سایلان تو اند
مباد منقطع از عالم این سؤال و جواب
سراے پردهٔ فرمـان ملك خسرورا
بشرق و غرب کشیدست همّتِ تو طناب
بسوی غرب سبك کرده بود پار عنان
همی گران کند امسال سوی شرق رکاب
همی ز جیحون امسال بگـذرد بر فتح
چنانکه پار گذشت از فرات و دجله ز آب
چو ژرف در نگری از ضمیر فکرت تست
فتوح او بجهان اندرون شگفت و عجاب
مگر جهان فلك است و فتوح شاه نجوم
ضمیر و فکرت تست آفتـاب و اصطرلاب

بزرگ‌وار وزیری که دست همّت او
ز روی دولت و اقبال بر گرفت نقاب
حساب ملك جهان گرچه زیر جامهٔ اوست
برون شدست هنرهای او ز حدّ حساب
شهاب هست بلون و بشکل چون قلمش
فلك بقوّت آن دیورا زند بشهاب
حوادث فلکی در برابر نظرش
چنان بود که قصب در برابر مهتاب
وزارت از قدم او فزود قیمت و قدر
کفایت از قلم او گرفت رونق و آب
شتاب چرخ کجا عزم اوست هست درنگ
درنگ خاك کجا حزم اوست هست شتاب
اگرچه پست کند کوه پیل مست بیشك
و گرچه ریزه کند سنگ شیر شرزه بناب
نه با عداوت او پیل مست دارد پای
نه با سیاست او شیر شرزه دارد تاب
ایا ستوده چو طاعت بروزگار مشیب
و یا گزیده چو نعمت بروزگار شباب
ز نست تا گهِ آدم جلالت اسلاف
ز نست تا گهِ محشر سعادت اعقاب
دو دستِ بخل ز جودِ تو در شدست ببند
دو چشمِ جَوْر ز عدلِ تو در شدست بخواب
شود بِاَمْنِ تو آهو بره ندیم هزبر
شود بفرِّ تو تیهو بچه قرین عقاب

غراب رفت و تذرو آمد و شد ای عجبی
زمین چو پرّ تذرو و هوا چو پرّ غراب
چمن شدست چو محراب و عندلیب همی
زبور خواند داود وار در محراب
هوا ز ابر چو پوشید جوشن و خفتان
ز عکس خویش کمان کردِ مهر روشن تاب
ز غنچهٔ گل و از شاخ بید و باد هوا
زمرّدین پیکان کرد و بُسّدین نشاب
میان سبزه نگر برگ لالهٔ نعمان
میان لالهٔ نعمان سرشکهاء سحاب
یکی چنانکه بزنگار بر زنی شنگرف
یکی چنانکه بشنگرف بر زنی سیماب
سرشك ابر گلاب و شگوفه کافورست
چو صندلست بجوی و بعرعر اندر آب
هنوز نا شده طبع جهان بغایت گرم
چرا علاجش کافور و صندلست و گلاب
همی شود مطر اندر تراب مروارید
بفعل و طبع مگر چون صدف شدست تُراب
همی ز سیل بهاری شود سراب چو بحر
چنانك بحر شود پیش کف خواجه سراب
غیاث دولت سلطان قوام دین رسول
نظام دین هُدے سیّد اولو الالباب
وزیر شاه جهان صاحب زمانه که هست
بداد و دانش و دین چون پیمبر و اصحاب ۲۴

بزرگ بار خدایا گناه من منگر
نگاه کن کرم خویش و در گذار گناه
اگر بنزد تو آیم سزد که آمد وقت
وگر مدیح تو گویم سزد که آمد گاه
بفرق بر نهم امروز فرش این مجلس
بچشم در کشم امروز خاك این درگاه
وگر ز غرقه شدن خط ایمنی یابم
کنم همیشه بدریای خدمتِ تو شناه
دل و زبان من اندر ستایش تو یکیست
خدای عزّ و جل بس برین حدیث گواه
همیشه تا که نُحُوسَت بود ز جورِ فلك
همیشه تا که سعادت بود ز فضل آله
عدوت‌را ز نحوست همیشه باد نهیب
ولیت‌را ز سعادت همیشه باد پناه
بدولت اندر خوشترت باد روز از روز
بنعمت اندر بهترت باد ماه از ماه
ثناگران همه بر مدحِ تو کشاده زبان
سخن‌وران همه بر فرش تو نهاده جباه
شمرده سیصد و پنجاه بار گردش چرخ
ز سال دولت و عمر تو سیصد و پنجاه

هموراست قصیده،

شدست باغ پر از رشتهاء دُر خوشاب
شدست راغ پر از تودهاے عنبر ناب
بباغ و راغ مگر باد و ابر دادستند
بتوده عنبر ناب و برشته دُرّ خوشاب

بقدر و مرتبه پیش تو کی نماید خصم
که پیش کوه بتعظیم کی نماید کاه
نگاه دار جهان تا نیافرید ترا
ز مهتری و کرم هیچ کس نبود آگاه
چو آسمان و زمین طایعند ایزدرا
زمانه حکم ترا طایعست بی اکراه
عجب مدار که از بهر مدح گفتن تو
نجوم السنه کردند و بُرْجها افواه
موافقان ترا و مخالفان ترا
ز مهر و کین تو پاداشت است و بادافراه
بوقت آنکه تولّد همی کند فرزند
بپشت خصم تو اندر بریده گردد باه
چنانکه نیست کف تو زاصل خالی نیست
سر و زبان بد اندیش تو ز آهن و آه
مسلّم است بدو دانش و کفایت و عقل
چنان کجا بشهنشاه تخت و افسر و گاه
هم از کفایت تست این که نام و نامهٔ خویش
بدست و کلك تو تسلیم کرد شاهنشاه
خیال دولت تو گر بکوه در گذرد
گلاب بر دمد از چشمها بجای میاه
نسیم همّت تو گر بدشت بر گذرد
همه زمرّد سبز آورد بجای گیاه
و گر ز فر تو بر روبه اوفتد اثری
ز شیر شرزه خورد شیر بچّهٔ روباه

دو چشم داشت نژند آن ستمگر دل جوی
دو زلف داشت دوتاه آن سمن بر دلخواه
چو عشق او دل مسکین من پر آتش کرد
فراق او نفسم سرد کرد و عقل تباه
مگر که کار فراقش فسون و جادویست
که باد سرد بر آرد همی ز آتش گاه
اگر بعاشقی اندر دراز شد غم من
غم دراز مرا شاعری کند کوتاه
و گر ز هجر جفاجوی گم رهاست دلم
بآفرین خداوند باز یابد راه
بزرگوار خدیو جهان موبّد ملك
شهاب دین سر آزادگان عبید الله
مفسّری که مفسّر بدوست آیت حق
مؤیّدی که مؤیّد بدوست ملکت شاه
کند بچشم سعادت فلك بمرد نظر
چو او بچشم سعادت کند بمرد نگاه
بسا فقیر که از جاه او رسید بمال
بسا حقیر که از مال او رسید بجاه
بجنب همّت عالیش گر قیاس کنی
چه آفتاب و چه سیم بنهره اندر گاه
سخاء مُرْدَه بدو زنده گشت و از کرمش
درست گشت بدو مَیْتًا فَأَحْیَیْنَاه
ایا ضمیر تو شادی کشای اندُه بند
ایا قبول تو بهجت فزای محنت کاه

اگرچه در صفت شاعری و صنعت شعر
شدست قدرت من بر سخن مقدّر او
چو وقت شعر بود طبع شعر گستر من
همی شود خجل از طبع جود گستر او
ضمیر روشن او بر مثال خورشیدست
چراغ من ندهد نور در برابر او
همیشه تاکه بود جنبش ستاره و چرخ
ستاره بندهٔ او باد و چرخ چاکر او
همیشه تاکه بود گردش زمانه ز بخت
زمانه تابع او باد و بخت همبر او
ز شاه حشمت و اقبال باد روز و شبش
که هست حشمت و اقبال شاه درخور او

و هموراست، قصیده

کشاده روی و میان بسته بامداد بگاه
فرو گذشت بکویم بتی بروی چو ماه
اگر ز مهر بود بامداد نور جهان
ز ماه بود مرا نور بامداد بگاه
مهی که بود بقد سَرْوِ دلبرانِ سرای
بتی که بود برخ ماهِ نیکوانِ سپاه
دو زلف چون دو شب و ماه در میانهٔ شب
جبین چو مشتری و مشتری بزیر کلاه
چهی میان زنخ ساخته ز سیم سپید
بگرد او دو رسن تافته ز مشك سیاه
هر آینه که ز مشك سیه رسن باشد
هر آنگهی که ز سیم سپید باشد چاه

چو سر فرازد و گردش کند بمیدان در
سپهر وار بود گردش مدوّر او
بابر ماند چون پی نهاد و نعره کشاد
بود لگام درخش و زکام تندر او
گرش برانی باد و گرش بداری کوه
مرکّبست مگر زین دو چیز گوهر او
که دید کوه که ماند بباد جنبش او
که دید باد که ماند بکوه پیکر او
بگاه حمله بشبدیز و رخش ماند راست
ظهیر دوله چو پرویز و رستم از بر او
بزرگوار امیری که راد مردان را
چو حلقهٔ درِ کعبه است حلقهٔ درِ او
چنانك نور دهد مِهْر بر سپهر بماه
بمهر نور دهد طاعت منوّر او
اگرچه منظر خوبان بود بدیع الوصف
ز منظر همه خوبان بهست مخبر او
اگرچه مخبر نیکان بود رفیع القدر
ز مخبر همه نیکان بهست منظر او
اگرچه دریا در فعل خویش هست سخی
سخی‌ترست ز دریا دل توانگر او
بسان خُلْدِ برین است مجلسش گهِ بزم
بمجلس اندر چون کوثرست ساغر او
بسان خلّخ و یغما چو حور عین زده صف
میان خلد برین بر کنار کوثر او

ز عقد گوهر او آفتاب‌را حسدست
مگر مدیح امیرست عقد گوهر او
ظهیر دولت ابو بکر بن نظام الملك
که روشنند همه اختران ز اختر او
اگر خلاف کند با هواش چرخ فلك
ز هم کشاد شود بی خلاف چنبر او
ز بهر حشمت نامش شود بگردون بر
مه دو هفته خطیب و مجرّه منبر او
گرش مراد بود کافری نهد بر سر
ز قدر و مرتبه عیّوق باشد افسر او
ز خنجرش اجل آمد عدوش‌را گوئی
طلایهٔ ملك الموت گشت خنجر او
چه خنجری که چو در رزم آذر افروزد
مکابره ببرد آب دشمن آذر او
چه آذری که همی پی ز پی جدا نشود
ز دیده و دل بدخواه دود آذر او
چو پیکرش بدرفشد ز قلب لشکر مهر
قوی شود سوی پیکار قلب لشکر او
زمانه‌را عجب آید چو آهنین گردد
بکارزار درون بارهٔ تگاور او
تگاوری که بکشتی کجا کنم صفتش
لگام و نعل بود بادبان و لنگر او
بگاه جولان همچون عروس جلوه گرست
ز درّ و گوهر و زرّ ستام زیور او

اگر خلیدن و افسون نیاید از عبهر
چرا خلنده و افسون‌گرست عبهر او
ز خط خویش همی بند جادوئی سازد
دو زلف پر شکن جان فریب دلبر او
بمن نگه کن و بنگر که بسته چون شده‌ام
ببند جادوی اندر ز بوی عنبر او
صنوبراست بقدر آن نگار و طرفه بود
صنوبری که گل نسترن بود بر او
چنار بود تن من به پیکر آگنده
چو شاخ بید شد اندر غم صنوبر او
بتی که در سر او هست بارنامهٔ حسن
ز سوز عشق شدست این دلم مسخّر او
نه بر مجازست این سوز عشق در دل من
نه بر محالست آن بار نامه در سر او
اگرچه خصم منست آن پسر نگویم من
بهیچ حال که یا رب تو باش داور او
هزار سجده کنم پیش آن دو عارض چون
اگر سه بوسه زنم بر لب چو شکر او
دلم ربود و بجان گر طمع کند چه کنم
که هست رخت دل من بجمله درخور او
چه آفتست که از مادرش رسید بمن
مرا بکشت چو اورا بزاد مادر او
ز بهر فتنه همی مادرش بیاراید
بعقدهاء گران مایه گردن و بر او

از آب روی اوست قوی آتش دلم
نشنیده ام که قوّتِ آتش بود ز آب

و له، غزل

دل بیقرار دارم زآن زلف بیقرار
سر پر خمار دارم زآن چشم پر خمار
ابرست تیره زلفش و سبزه‌است خطّ او
خورم رخش چو تازه بهارست غمگسار
گوئی معربدیست خم جعد آن صنم
گوئی مشعبدیست سر زلف آن نگار
کز غالیه کشید یکی بر سهیل خط
وز مورچه نهاد یکی بر عقیق بار
ای گشته ارغوان تو شمشادرا وطن
وی گشته پرنیان تو پولادرا حصار
درّیست آبدار ترا زیر لاله برك
مشکست تابدار ترا گرد لاله زار

و له، غزل

با خار نیست نرگس و بی خار نیست گل
گویند مردمان و مرا استوار نیست
زیرا که گرد نرگس تو هست خارها
گرد گل شگفته تو هیچ خار نیست

این سه قصیده از عزیز قصاید معزّی نبشته آمد در مدح نظام الملك ابو بکر بن نظام الملك گفته است،

قصیده

سمن بری که فسون گر شدست عبهر او
همی خلد دل من عبهر فسونگر او

صبرم رمیده کردی زآن چشم پر خمار * پشتم شکسته کردی زآن زلف پر شکن
گاه آمد ای نگار سمن‌بر وصال‌را * کاکنون بباغ چون رخ تو بشکفد سمن
مر غنچه‌را تو گوئی لعلست در غلاف * مر لاله‌را تو گوئی لؤلؤست در دهن
یاقوت زرد دارد گلزار گوشوار * دیبای سرخ پوشد بادام پیرهن.

و له، غزل

گر یار نگارینم در من نگرانستی
بار غم و رنج او بر من نه‌گرانستی
ور غمزهٔ غمّازش رازش نگشادستی
از خلق جهان رازم همواره نهانستی
گوئی چو بهشتستی آراسته و خورم
گر دوست بکوی من گه گه گذرانستی
ای کاش که قُوتِ من هستی ز دو یاقوتش
تا بر سر او چشمم یاقوت فشانستی
ای کاش که از بزمم غایب نشدی هرگز
تا بزم من از رویش چون لاله ستانستی
رخساره چو ماه او بگرفت ز خط هاله
گر مه نگرفتستی آن خط نه چنانستی

و له، غزل

بر ماه لاله دارد و بر لاله مشك ناب
در مشك حلقه دارد و در حلقه پیچ و تاب
میگون لبست و مغزم از آن می پُر از خُمار
گلگون رخست و چشمم از آن گُل پُر از گلاب
خصم منست زلفش اگر نیست پس چرا
دارد حلال خونم و دارد حرام خواب

هر دلی کز سرکشی ننهاد سر بر هیچ خط
زیر زلف او کنون سر بر خط مشکین نهاد
من غلام آن خط مشکین که گوئی مورچه
پای مشك آلوده بر برگ گُلِ نسرین نهاد
تا نبوسیدم لب شیرین او نشناختم
کایزد آب زندگانی در لب شیرین نهاد
هرکه او از رنج من وز ناز او آگاه شد
نام من فرهاد کرد و نام او شیرین نهاد

و له، غزل

تا دلم عاشق آن لعل شکر بار بود
دیدهٔ من صدف لؤلؤ شهوار بود
صدف لؤلؤ شهوار بود دیدهٔ آنك
دل او عاشق آن لعل شکربار بود
نخلد ناوك آن نرگس خون خوار دلم
تا سلاح دلم آن زلف زره دار بود
ای نگارندهٔ نگاری کـه ز تو مجلس من
گه چو کشمیر بود گاه چو فرخار بود
گر گنه کار نشد زلف تو بر عارض تو
چون پسندی که همه سال نگونسار بود
ور گنه کرد چرا یافت بخُلْد اندر جای
خُلْدِ آراسته کی جای گنه‌کار بود

و له، غزل

ای بر شکسته سنبل مشکین بنسترن * ماه غزل سرای من و سَرْو سیم تن
در پیچ زلف نست هزاران هزار تاب * در چشم مست تست هزاران هزار فن
در بُسْدین دو شکرِ تو مُعْجِزِ مسیح * در نرگس دو چشم تو برهان اهرمن

دل دوستیٔ یـار دلآرام گرفتست
جان بندگیٔ شاه جهان دار گزیدست

و له، غزل

روی او ماهست اگر بر ماه مشك افشان بود
قدّ او سروست اگر بر سرو لالستان بود
گر روا باشد کـه لالستان بود بر زاد سرو
بر مـه رویش روا باشد که مشك افشان بود
دل چو گوی و پشت چون چوگان بود عشّاق‌را
تا زنخدانش [چو گوی و زلف چون چوگان] بود
گر ز دو هاروت او دلهـا بدرد آیـد همی
درد دلهـارا ز دو یـاقوت او درمان بود
عنبر از زلفش همی بـارد چو در مجلس بود
گوهر ار تیغش همی تابـد چو در میدان بود
من بجان مرجان و لؤلؤرا خریـداری کنم
گرچه دنـدان و لب او لؤلؤ و مرجان بود
بر کنار خویش رضوان پرورید اورا بنـاز
حور بـاشـد هرکـه او پروردهٔ رضوان بود

غزل

تـا نگـار من ز سنبل بر سمن بر چین نهـاد
داغ حسرت بر دل صورتگران چین نهـاد
زلف او بر گل ز عود خام خم در خم فکنـد
جعد او بر مه ز مشك ناب چین بر چین نهاد
آنکـه در یاقوت نوش آگین او شکّر سرشت
قوتِ عشّاقش ز آن یاقوتِ نوش آگین نهـاد

در بزم نيفروزد بى طلعت تو مجلس
در رزم نيارايد بى قامت تو ميدان
بى طلعت تو مجلس بى ماه بود گردون
بى قامت تو ميدان بى سرو بود بستان
رنجيست مرا بر تن ز آن چشم پر افيونت
دردست مرا بر دل زآن زلف پر از دستان
رنجى كه ز ديدارت در وقت شود راحت
دردى كه ز گفتارت در حال شود درمان
از نازكى و سرخى لالهاست ترا چهره
وز روشنى و پاكى لؤلؤست ترا دندان
لؤلؤ نشنيدم من در بُسّد نوش آگين
لاله نشنيدم من در سنبل مشك افشان

و له، غزل

خطّيست كه بر عارض آن ماه تنيدست
يا دست فلك غاليه بر ماه كشيدست
يا ره گذر مور چكانست بگل بر
يا بر سمن تازه بنفشه بدميدست
در جمله يكى خط بديعست كه زآن خط
صد توبه شكستست و دو صد پرده دريدست
من عاشق آن تُركْ پرى زاد كه اورا
هم جعد پريشيده و هم زلف خميدهست
صورتگر چين از حسد صورت خوبش
هم خامه شكستست و هم انگشت گزيدست
من در همه املاك دلى دارم و جانى
و اندر دل و جانم گل شادى شگفيدست

فضل بود طفلان عهدرا دگر باره سیر شیر کرد و دور جور ایّام هم از آنجا که گلدستهٔ مراد در دست او نهاد خار جگرخار نامرادی در دلش خست و همدران قدح که شربت فرح مینوشید زهر قهر دهر تجرّع نمود، گویند سبب وفات او آن بود که روزی سلطان سعید سنجر در خرگاه تیر می انداخت و او بیرون خرگاه ایستاده بود ناگاه تیری از کمان شاه جدا شد و از جاده هدف خطا شد بی قصد تیر نشانه از جگر آن دلبند فضلا ساخت مرغ چهار پر تیر او از سواد دل آن سواد دیدهٔ ارباب هنر دانه ساخت و هم در حال بر زمین افتاد و جان بآسمان رفت، آری تیر قصد زمانه‌را جز از دل فضلا نشانه نیست و در خزانهٔ تدبیر جز حوالت تقدیر هیچ بهانه نی، اکنون اکثر شعر او مدوّن است و عالم بیان بدان مزیّن ایراد تمامت دیوان او موجب اطالت بود و اطالت در کتاب و مقالت سبب ملالت بغزلی چند از گفتهای لطیف و نکتهای غریب او اختصار کنیم، میگوید، نظم

ای دو رخ تو پروین وی دو لب تو مرجان
پروینت بلاء دل مرجانت غذای جان
پشتم شده چون گردون اندر پی آن پروین
چشمم شده چون دریا اندر غم آن مرجان
دودست مگر خطّت گلبرگ درو پیدا
ابرست مگر زلفت خورشید درو پنهان
دودی که فگندست او در خرمن من آتش
ابری که کشادست او از دیدهٔ من باران
چشم تو بدل خستن کردست مرا عاجز
زلف تو بجان بردن کردست مرا حیران
گر دل بخلد چشمت شاید که توئی دلبر
ور جان ببرد زلفت زیبد که توئی جانان

(٦٢) ابو نصر احمد بن ابراهیم الطالقانی،

از مدّاحان حضرت نظام الملك بود و نظم او در مدح نظام از انتظام امور در سلك مراد و از رعایت شرایط وفا در مقام وداد خوب‌تر و مطلوب‌ترست و بهر دو زبان شعر او مقبول و این دو بیت بلغت عربی پرداخته شعر

وَ خوُطِبَ بِٱلْوِزَارَةِ مَنْ تَنَاهَی * إِلَیْهِ ٱلْمَجْدُ وَ ٱجْتَمَعَ ٱلْفَخَارُ
لعضد ٱلدَّوْلَةِ ٱلْمَلِكِ ٱلْمُعِزّیِ * عَلَی مَاضِی ٱلْمُلُوكِ بِهِ ٱفْتِخَارُ

در صفت اسپ در قصیدهٔ گوید،

زه رهبر رهبری کـه اندر تگ * با وهم رود دو دست او همبر
گفتی کـه بتاختن درون دارد * بر گوش نهاده هر دو سُم بر سر

در وعظ گوید،

نکند بـا عدو مدارا سود * نه بهر حال دور باید بود
گرچه داری بناز کژدم‌را * بگزد هر کجـا بیابـد زود

(٦٣) امیر الشعراء ابو عبد الله محمّد بن عبد الملك المعزّی النیشابوری،

معزّی سلطان جهان بیان و لشکرکش امراء کلام و شهسوار میدان فصاحت و خورشید آسمان سماحت و بر فلك فضل ماهی تابان و بر سماء سنا خورشیدی رخشان و آنچه اورا در دولت سلطان سعید معزّ الدین و الدنیا ملکشاه میسّر شد آن علوّ شان و رفعت درجت هیچ شاعری‌را میسّر نشده‌است و گویند سه کس از شعرا در سه دولت اقبالها دیدند و قبولها یافتند چنانکه کس‌را آن مرتبه میسّر نبود، یکی رودگی در عهد سامانیان و عنصری در دولت محمودیان و معزّی در دولت سلطان ملکشاه و شعر او عذب مطبوع و سلیس مصنوع است در نوبت بیان او طفل بلاغت بجدّ بلوغ رسید و دایهٔ قلم سیاه پستان که بر سرِ فِطام

آخر دور سنجری بود و ایشان پادشاهان بودند حامیان بیضهٔ اسلام و داعیان زمرهٔ انام در تصرّف ایّام در تملّك نواصئ خاصّ و عامّ در سفر و مقام در قبضهٔ اهتمام ایشان آمد . . . .

* * * * * *

---

(٦١) استاد ابو الحسن علی بهرامئ سرخسی،

* * * * * *

* * * * * * *

بجوهر ذات تو قایم شد و نزدیك آمد که منزل احباب‌را وداع و ندای اجل‌را سماع کند این چند بیت بدست پسر بحضرت فرستاد، شعر

یك چند باقبال تو ای شاه جهانگیر
گَرْدِ ستم از چهرهٔ ایّام ستردم
طغرای نکوکاری و منشورِ سعادت
نزدِ ملك العرش بتوقیعِ تو بردم
آمد چهل و شش ز قضا مدّتِ عمرم
در خدمتِ درگاه تو صد سال شمردم
بگذاشتم این خدمت دیرینه بفرزند
وندر سفر از علّت ده روزه بمردم
رفتم من و فرزند من آمد خلف صدق
اورا بخدا و بخداوند سپردم

و اشعار تازئ او مطبوع است و او پیوسته در مصاحبت اسمعیل بن غصن بودی و این دو بیت تازی در مدح او گفته است،

سَقَانِی تَحْتَ غُصْنِ ٱلْوَرْدِ وِرْدًا * یُکَسِّبُكَ ٱلصَّنَائِعُ اِبْنَ غُصْنِ
غَزَالٌ لَوْ یُبَارِی ٱلْبَدْرَ أَرْبَی * عَلَی ٱلْبَدْرِ ٱلْمُنِیرِ بِأَلْفِ حُسْنِ

(٥٨) محسن قزوینی،

از محسنان عالم نظم و ناظمان سلك فضل بود و این رباعی در صفت شراب گفته است، رباعی

آتش دیدی کـه باشدش آب نقاب
این شبهٔ آب از آتش و آتش ز آب
بنگر تو بدین شراب و آن جام شراب
تـا آب فسرده بینی و آتش نـاب

همو برای امرود گفته‌است قطعه

نیك مانـد زبرسوی امرود * بسنان مبـارز پُر کین
و آن فرو سوش همچو ناف بُتی * که بود سال و ماه مشك آگین

(٥٩) . . بن احمد البدری الغزنوی،

انکه در وعظ و تنبیه گفته است رباعی

زین مرتبت و جـلال بردا برد * این منشین ز دولت گرداگرد
امروز غمان خویش خور مردامرد * ز آن پیش که زینجا بروی دردادرد

(٦٠) بهروز طبری،

در شکایت روزگار و خمول کریمان و تقدیم لئیمان گوید، قطعه

یك سخن گویمت ز روی یقین * بشنو ار بشنوی سزد که سزاست
ز آن بگیتی سخن شناس نمانـد * که عطا دادن از میان بر خاست

باب دهم، در ذکر لطایف شعراء آل سلجوق،

و این باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اوّل در ذکر شعراء خراسان، فصل دویم در ذکر شعراء ما وراء النهر، فصل سیوم در ذکر شعراء عراق، فصل چهارم در ذکر شعراء غزنین و بلاد جبال،

و ابتداء آن دولت و مطلع خورشید آن اقبال از اوّل عهد جغری تـا

که ممدوح اورا حبس کردند و در قلعهٔ مندیش باز داشتند ناصر این رباعی در مدح او میگوید،

رباعی

ای شاه چه بود این که ترا پیش آمد
دشمنت هم از پیرهن خویش آمد
از محنتها محنت تو بیش آمد
از مُلْكِ پدر بهْرِ تو مندیش آمد

(٥٧) ابو اللّیث الطبری

لیث بیشهٔ هنروری و غیث سحاب سخن پروری بود، این غزل از طبع لطیف او زاده است و این دُر از صدف قریحت او برون آمده، میگوید

غزل

دلم میان دو زلفت نهان شد ای مهروی
ز بهر آنکه ز چشمت همی بپرهیزد
نه بینی آنك چو تو زلف‌را بشانه زنی
سر دو زلف تو در شانه می در آویزد
دل منست که با شانه کارزار کند
در آن میانه ازو باد مشك می بیزد
همی بترسم کورا برون برد ز میان
چو دید چشمت زو رستخیز بر خیزد
از آن قبل همه شب مستمند تو بو لیث
بهای های همی خون ز دیدگان ریزد
و گر بخسپد یك چشم زخم وقت سحر
نسیم زلف تو آن خفته‌را بر انگیزد
و گر به بیند غمّاز غمزهٔ تو دلم
هلاك جان بود ار جان ازو بنگریزد

همی بـه بینی بویش چو بوی خوی نکو
چو سوزن آزده بر پشت دست دلبر من

(٥٤) کوکبی مروزی،

شاعری معروف و بحسن بیان موصوف در کوکبهٔ فضلا معلوم مقدم ارباب بیان و کوکب فضل او بر فلك هنر رخشان در صفت ماهی میگوید، قطعه

چیشت آن کو همی رود پنهان * جوشن سیم‌را بـه بسته میان
تا نهانست جان او بر جای * چونك پیدا بود شود بیجان

و له، قطعه

قدح و باده هر دو از صفوت * همچو ماه دو هفته دارد اثر
یا قدح بی می است یا می ناب * بی قـدح در هوا شگفت نگر

قطعه

نگـاه کن بگل سرخ نـا شگفتـه تمـام
چو لعبتی کـه شمن‌را همی نمـاز برد
بسان دو لب معشوق سرخ و کوچك و تنگ
کـه گـاه بوسـه بعاشق همی فراز برد

(٥٥) هلیله،

هلال مطلع هنر و زلال مشرب فضل میگوید، قطعه

ز آن بـادهٔ صافئ کهن گشته بخوردنـد
ز آن باده که مانندهٔ جان باشد در تن
و آن بـاده همی رفت در ایشان بلطیفی
چونانك در آنگِشْت رود آتش روشن

(٥٦) ناصر لغوی،

از شعراء امیر محمد محمود بود و شعر اورا لطافتیست و در آن وقت

دراز گوش میخواهد میگوید، شعر

بهفت کشور تا مدح بنجده گویم
چو باد گشتم اندر زمی زمی پیمای
دو پای دارم چار دگر ببایذ از آنك
بهفت کشور نتوان رسید بی شش پای

در صفت آتش میگوید، قطعه

همی به بینی آتش میان خاکستر
چو آفتاب که گیرد ز میغ تیره حجاب
چو روی دختر دوشیزه کو خجل گردد
نقاب‌را برخ اندر کشد بوقت عتاب
ز داغ فرقت آن چهرهٔ چو لاله و گل
همی ز لاله و گل زرد بر کنم بگلاب
بدان نشان که بسیماب زر همی گیرند
من از فراق تو گیرم همی بزر سیماب
شتاب وصل تو دارد مرا همی دلتنگ
درنگ هجر تو دارد مرا همی بشتاب
خمار خواب چرا در دلم فراوانست
اگر لب تو برنگ گلست و بوی شراب
بشب ز فرقت آن قامت چو قامت رمح
سنان شود مژهٔ من ز بهر جستن خواب
گهی بگریم و باشم چو نرگس تو دژم
گی بنالم و گردم چو سنبل تو بتاب

و له، قطعه

نگاه کن تو بدان یاسمین شگفته بباغ
سرش به پیش در افگنده راست چون سر من

ذکر شعراء آن طبقه که نام و نسب ایشان معلوم نیست

(۵۲) مسعود الرازی،

نادرهٔ سپهر سعود بود و در سلك مدّاحان سلطان سعید مسعود شهید منخرط و ابیات و اشعار او در کتب متفرّق است، این رباعی اوراست،

رباعی

آن زلف نگر بر رخ آن دُرِّ یتیم
چون بنگاری چنانك از غالیه جیم
و آن خال بر آن عارض چون ماهی شیم
همچون نقطی ز مشك بر تختهٔ سیم

هموراست در صفت سیب گوید، شعر

زنخدانهاء ترکانست گویی * فراز شاخ بر آن سیب خندان
مغاکی در میان هر یك آنك * چو آن چاهی که باشد بر زنخدان

در صفت انار

چو حُقّه بسّدین پُر گوهر سرخ * ببین آویخته از شاخ مرجان
کفیده چون دهان شیر و دانش * بدو در همچو خون آلوده دندان

قطعه

ای دل برنده هرچه توانی همی کنی
میدان فراخ یافتهٔ گوی زن هلا
عشق ترا وفا ز تو بیشست از آنکه تو
از من جدا شدی و نشد عشق تو جدا

(۵۳) مظفّر پنجدهی،

آن یگانه از پنجده بود آب سخن او حُسّادرا بی حد و مر رود از چشم بکشادی و صیت فضل خودرا از پنجده بهفت کشور فرستادی، از بزرگی

و این غزل که از کعب الغزال در حلاوت زیاده‌است و از وصال یار صاحب جمال در طراوت بیش اوراست، میگوید، غزل

مرا بعشق همی محتمل کنی بحِیَل
چـه حجّت آری پیش خدای عزّ و جلّ
بعشقت انـدر عاصی همی نیارم شـد
بدینم انـدر طاغی همی شوم بمثل
نعیم بیتو نخواهم جحیم بـا تو رواست
که بی تو شکر زهرست و با تو زهر عسل
بروی نیکو تکیه مکن که تـا یك چند
بسنبل انـدر پنهان کنند نجم زُحَل
هر آینه نـه دروغست آنچه گفت حکیم
فَمَنْ تَكَبَّرَ يَوْمًا فَبَعْـدَ عِزٍّ ذَلّ

و لها،

دعوت من بر تو آن شد کایزدت عاشق کناد
بر یکی سنگین دلی نـا مهربان چون خویشتن
تا بدانی درد عشق و داغ مهر و غم خواری
تـا بهجر انـدر بـه پیچی و بدانی قدر من

و این ملمّع او گفته است، نظم

شَاقَنِي نَائِحٌ مِنَ ٱلْأَطْيَارِ * هَاجَ سُقْمِي وَ هَاجَ لِي تِذْكَارِي
دوش بر شاخك درخت آن مرغ * نوحه میکرد و میگریست بزاری
قُلْتُ لِلطَّيْرِ لِمْ تَنُوحُ وَ تَبْكِي * فِي دُجَى ٱللَّيْلِ وَ ٱلنُّجُومُ دَرَارِي
من جدایم ز یـار از آن می نالم * تو چه نالی که با مساعد یاری
من نگویم چو خون دیده ببارم * تو چه گوئی چو خون دیده نباری

رباعی

تا بر گل تو نگشت پیدا عنبر * از مشك زره نبود وز سیم سپر
تـا روی تو و لب تو ننمود اثر * از لاله نمك که دید وز پسته شکر

(٥٠) ابو المنصور عبد الرشید بن احمد بن ابی یوسف الهروی،

از معارف هراة بودست و نقّادان سخن شعر اورا پسندیده‌اند و اورا در سلك شعرا کشیده، اگرچه شعر او کم روایت کرده‌اند و در مطلع قصیده میگوید، بیت

ای قمر چهر عطارد فکر نـاهیـد اتّصال
شمس فر بهرام کین برجیس اثر کیوان جلال

رباعی

گفتم کـه چـه دارد عَلَمَت گفت قمر
گفتم کـه چـه بارد قَلَمَت گفت گُهر
گفتم که چـه دارد حشمت گفت ظفر
گفتم که چـه کارد کرمت گفت خطر

(٥١) رابعه بنت کعب القزداری،

دختر کعب اگرچه زن بود اما بفضل بر مردمان جهان بخندیدی، فارس هر دو میدان و والی هر دو بیان بر نظم تازی قادر و در شعر پارسی بغایت ماهر و با غایت ذکاء خاطر و حدّت طبع پیوسته عشق باختی و شاهد بازی کردی و اورا مگس روئین خواندندی و سبب این نیز آن بود که وقتی شعری گفته بود، شعر

خبر دهند کـه باریـد بر سر ایّوب
ز آسمان ملخان و سرِ همـه زرّین
اگر ببـارد زرّین ملخ برو از صبر
سزد که بارد بر من یکی مگس روئین

سیاه اخگر میان آتشِ سُرْخ * چو چشم دردمند از دور تابان

صفت می میگوید، بیت

چون سیم پاک مغزش چون زرّ زرد پوست
رنگش چو رنگ عاشق و بویش چو بوی دوست

صفت بوستان افروز کند، بیت

بوستان افروز تازه در میان بوستان
همچو خون آلوده در هیجا سنان کارزار

---

(٤٩) ابو الحرث حرب بن محمد الحقوری الهروی،

حقوری از معارف خراسان و مشاهیر فضلا بودست، شعرش از شعْرَیَ در گذشته و فضلش بساط هنر عنصری در نَوَشْتَه، در قصیدهٔ میگوید و جواب و سوال‌را رعایت میکند شعر

گفتم این گه گه نمودن روی جبّاری بود
گفت قدر مردم اندر خویشتن داری بود
گفتم این خواری چه باید کی پرستم مر ترا
گفت هرکو بُت پرستد آزَدَرِ خوارے بود
گفتم آن زلفین تاری زاستر بر زان دو رخ
گفت مه‌را روشنی اندر شب تاری بود
گفتم ای مه راست گوئی ماه‌را مانی همی
گفت مه‌را دَوْرِ خط از مشكِ تاتاری بود
گفتم این بازی گری با هر کسی چندین چراست
گفت بازی گر بُوَد کودك چو بازاری بود
گفتم آسانی و ناز از من ربود این عشق تو
گفت عشق نیکوان با رنج و دشواری بود

(٤٨) ابو زید محمّد بن علی الغضایری الرازی،

غضایری امیر شعراء عراق و قدوهٔ فضلاء آفاق بوده‌است، رواق رفعت کلام وی برتر از طاق سپهر و خاطر روشن او مصقلهٔ آینهٔ مهر، در مدح سلطان یمین الدولة میگوید، نظم

بـا همه گیتی عدو یك تیرباران تو بس
نی غلط کردم چه حاجت تیر پیکان تو بس
و آنگهی کندر نوردند آسمان چون نامهٔ
آسمان جاودان از سقف ایوان تو بس
دولت باقی چــه گفت این عمر نـا انجام‌را
گفت رای او بگاه درد درمان تو بس
ما بجز سلطان دگر سلطان نخواهیم آوریــد
و آنکه‌را سلطان لقب دادیم سلطان تو بس

و له، نظم

نسیم دو زلفین او بگـذرد * بیـامیختـه بـا نسیم صبـا
چه گویم چو بگذشت او گویمش * الایـا نسیم الصّبـا مرحبـا

شعر

جام می آورد بامـداد بمن داد * آنك مرا با لبانش کار فتادست
گفتم مهرست گفت مهرش پرورد * گفتم ماهست گفت ماهش زادست
باده بمن داد از لطافت گفتم * جام بمن داد لیك باده نـدادست

و له، غزل

مطربی خوب روی و بربط او * چو یکی کوز پشت عاشق پیر
نالـهٔ شیر خوار دارد لیك * بکنـار اندرون نخواهـد شیر

صفت آتش و اخگر کند، شعر

سیاه انگشت چون روز جدائی * میان آتشی چون داغ هجران

ور بجای مه و خورشید بود یار مرا
اندرین معنی هم جای حدیث و نظرست
ماهکی سرو قد و سیم تن و لاله رخست
ماه کی نوش لب و نار برو جعدورست
مهر اورا دل ما مستقرست این نه عجب
آن شگفتست کجا مستقر او مقر است
و آن عجب‌تر که طلسمیست هوارا که همی
بنه سوزد اگر اورا چو سفر مستقرست
و آن طلسمی که هوا زو بدل اندر میسوخت
دوستی خسرو و شیر اوژن پیروز گرست
ملك عادل مسعود خداوند ملوك
که بفضل از ملکان بیشتر و پیشترست

این قطعه بدر خواست شاهنشاه ابن شاه نیشابور بن ابراهیم رحمه الله گفته‌است در صفت منجنیق،

قطعه

چه چیزست آن که یکسو نردبانست * دگر سو راست همچون پای شیطان
سر زانو بسان فُرْضهٔ تیر * ازو آویخته خرطوم پیلان
دو پشك آهنین بینی مر اورا * زده آن پشك‌را بر پای دیوان
بر آن خرطوم وی صد زلف بینی * همه بر تافته چون زلف جانان
چو عشّاقش بدو انبوه گردند * بگیرد هر یکی یك زلف را زآن
بیندازد یکی سندان محکم * شود هر کس ز بیم و هول لرزان

نظم

بنرگس بنگری چون جام زرّین * بزیر جام زرّین چشمه چشمه
تو گویی چشم معشوقست مخمور * ز ناز و نیکویی گشته گرشمه

یا چون یکی بساط فگنده حواصلی * و افگنده جای جای بدو روبه سیاه

و له، قطعه

نقش خواهم کرد بر رخسار خویش * نام آن دل دار عاشق کُش بخون
تا بداند هر کسی کین یار کیست * کاف و تا وکاف دیگر یا و نون

---

(٤٦) الامام ابو عبد الله عبد الرحمن بن محمّد العطاردی

عطاردی که بکمال همّت از خورشید عَطَا رَدْ کردی و بیان تبیان او در وقت تقریر و اطناب یك سخن‌را صد کردی از مادحان حضرت یمینی بود و در آن دولت اقبالها دیده و در قصیدهٔ میگوید، نظم

مُلْك قلاده است و او میانِ قلاده * زَیْن نگیرد قلاده جز بمیانه
حشمت او بر دهان دهر دهانه‌است * فضل نیارد لگام جز بدهانه

و له، رباعی

سیلی دارم برخ پر از خون جگر * آن روز که مُژگانِ ترا بینم تر
ای چون شکر شکسته از پای تا سر * مَگْرِی که تباه گردد از آب شکر

رباعی

شد یار و مرا ببوسه خوشنود نکرد * پرسش ننمود و نیز بدرود نکرد
آن آتش افروخته جز دود نکرد * بر عشق بتان هیچ کسی سود نکرد

---

(٤٧) ابو عبد الله روزبه بن عبد الله النکتی اللهوری،

تقریر نکت نکتی کاری درازست چه نکات لطیف او از حدّ و عدّ افزونست و نقود شعر او لطیف و موزون در مدح سلطان مسعود شهید میگوید، شعر

روی آن ترك نه رویست و برِ او نه برست
که برین نار ببارست و برآن گل ببرست
بطرازِ قد و خرخریِ زلفینِ دراز
رستخیز همه خوبانِ طراز و خزرست

علم شعر و معرفت آن مهارتی کامل بود و خجسته نامه که در علم عروض بی نظیرست از منشآت اوست، در قصیدهٔ میگوید، شعر

بر اسپ علم بمیدان حق بتیغ کلام * کسی جز او نکند بر سوال باطل رد
اگرش مسند و کرسی بقدر فضل نهند * ز نفس کرسی وز عقل باشدش مسند

و له، شعر

نگار من آن چون قمر بر صنوبر
نه مانی چنو کرد صورت نه آزر
دو خدّش بسان دو ماه منقّش
دو زلفش بسان دو مار معنبر
نه دیدی نه بینی چو روی و چو قدش
نگاری بکشمیر و سروی بکشمر

و له، نظم

نرگس تر نگر چگونه شگفت * نیك مانـد بچشم آن عیّار
ساق پیروزه و حوالی سیم * در میان ضرب جعفری دینار

و له، نظم

ما هر دو بُتا گل دو رنگیم * بنگر بچه خواهمت صفت کرد
یك نیمهٔ آن توئی بسرخی * وین نیمهٔ دگر منم چنین زرد

و له، نظم

شاه اسپرم چو شاخ کشیده بگرد خویش
چون قبّهٔ زمرّد بر شاخکی نزار
با سبز جامهٔ که چو بر ما کند گذر
از ساق بر کشد بکف او دامن ازار

و له، قطعه

بر روی برف زاغ سیه‌را نگاه کن * چون زلف بر رخ بُتم آن شمسهٔ سپاه

رسم مـا خفتن بروزست و من از بهر ترا
بی وسن باشم همـه شب روز بـاشم بـا وسن
در فراق روی تو گشتم عـدوّ آفتـاب
وز وصالت در شب تـاری شدستم مفتتن
من همه یاران خودرا آزمودم خاص و عـام
نی سخنشان راز دارد نی وفا دارد وطن
رازدار من توئی امروز یـار من توئی
غمگسار من توئی من زآن تو تو زآن من
تو همی سوزی و من بر تو همی خوانم بعشق
هر شبی تـا روز دیوان ابو القاسم حسن
اوستـاد اوستـادان زمـانـه عنصری
عنصرش بی عیب و دل بی غش و جانش بی فتن

و له، شعر،

بـا رخت ای دلبر عیّـار یـار * نیست مرا نیز دگر بـار بـار
دو رخ رخشان تو گلنار گشت * بر گل من ریخته گلنـار نـار
چشم تو خون خواره و هر جادوئی * مانده از آن چشمك خون خوار خوار
بنـده وفادار و هوا خواه تست * بنـده هوا خواه وفـادار دار
داد کن ای کودك و بر دار جور * منبر پیش آور بر دار دار
ای تو دل آزار و من آزرده دل * دل شـدهرا زار دل آزار زار
گر دل من بـاز بخشی بمن * جور مکن لشکر تیمـار مـار

(٤٥) الاستاد ابو الحسن علی بن البهرامی السرخسی،

بهرامی که عطارد مشتریِ لطایفِ طبع دل نواز او بود و زهرهٔ مِزْهَرساز بربط نواز در هوای غزل جان ساز او و از لولو شاهوار نظم او عروس معنی زیور یافته و خاطر دوربین او بتیر فکرت موی شگافته و اورا در

اندر حجاز بزم کنی در عراق رزم * اندر عرب مظالم و اندر عجم شکار
واین قصیده که در تشبیه شمع گفته‌است خاطر جمله فضلارا چراغ داشت و همه چون تافته شدند البتّه آنرا جواب نتوانستند گفت، میگوید، شعر

ای نهاده بر میان فرق جان خویشتن
جسم ما زنده بجان و جان تو زنده بتن
هر زمان روح تو لختی از بدن کمتر کند
گویی اندر روح تو مضمر همی گردد بدن
گر نهٔ کوکب چرا پیدا نگردے جز بشب
ورنهٔ عاشق چرا گرئی همی بر خویشتن
کوکبی آرے و لیکن آسمان تُست موم
عاشقی آرے و لیکن هست معشوقت لگن
پیرهن در زیر تن داری و پوشد هر کسی
پیرهن بر تن تو تن پوشی همی بر پیرهن
چون بمیری آتش اندر تو زنم زنده شوے
چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن
بشکفی بی نوبهار و پژمرے بی مهرگان
بگریی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی و من هم مر ترا مانم همی
دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجمن
هر دو سوزانیم و هر دو زرد و هر دو در گداز
هر دو گریانیم و هر دو فرد و هر دو ممتحن
آنچه من در دل نهادم بر سرت بینم همی
و آنچه تو بر سر نهادے در دلم دارد وطن
اشك تو زرّی که بگدازی بزرّ پخته بر
و آن من چون شنبلید پژمریده در چمن

گشتن از پرکار و چرخ و رفتن از کشتی و تیر
کشّی از طاوس و گور و جستن از خرگوش ورنگ

و همو راست که صفت قلعه کند ، قطعه

کُهی بلند و برو قلعهٔ نهاده بلند * بلندهاء جهان زیر و او ز جمله زبر
باستواریٔ زرِّ بخیل زیرِ زمین * بپای داریٔ نام سخی میانِ بشر
بسختیٔ دلِ بدخواه برجِ او لیکن * نگار بوده برو سنگها بسان جگر

این دو بیت در تشبیه خربزه گفته‌است و بهلال و بدر در دو حالت آنرا تشبیه کرده ، نظم

آن زبرجد رنگ مشکین بوی و طعمش شَهْد
رنگ دیبا دارد و بوی قُمارے عود خام
چون تو بُبْریدی شود هریك از آن ده ماه نو
ور نُبُرّی باشد او در ذات خود ماه تمام

نظم

چرا نه مردم عاقل چنان بود که بعمر
چو درد سر کندش مردمان دژم گردند
چنانچه باید بودن که گر سرش ببری
بسر بریدن او دوستان خرم گردند

(٤٤) ابو النجم احمد بن قوص بن احمد المنوچهری

منوچهری آرایندهٔ چهرهٔ بلاغت و پیرایهٔ سَرْو بوستان براعت بود ، اندك عمر بسیار فضل از نوادر ایّام و عجایب روزگار و حفظی قوی و ذکائی تمام و قریحتی نقّاد در ایّام کودکی چنان ذکی بود که هر نوع که ازو در شعر امتحان کردندی بدیهه بگفتی و خاطر او بمواثات آن مسامحت کردی و در قصیدهٔ میگوید در مدح سلطان یمین الدولة ، شعر

قیصر شرابدار تو جیپال پاسبان * پیغو رکاب دار تو فغفور پرده دار

و این قصیدهٔ مکرّر برهان فضل وافر ویست،

باران قطره قطره همی بارم ابروار
هر روز خیره خیره ازین چشم سیل بار
ز آن قطره قطره قطرهٔ باران شده خجل
زین خیره خیره خیره دل من ز هجر یار
یاری که ذرّه ذرّه نماید همی نظر
هجرانش پاره پاره بمن بر نهاد بار
ز آن ذرّه ذرّه ذرّه چو کوه آیدم بدل
ز آن پاره پاره پاره بچشم آیدم غبار
دل گشته رخنه رخنه بزاری بتیغ هجر
ز آن مشك توده توده بران گرد لاله‌زار
ز آن رخنه رخنه رخنه شده عقل و دین مرا
ز آن توده توده توده بدل بر غم نگار

و همو راست در قصیدهٔ میگوید،

اگرچه دیدهٔ افعی بخاصّیت بجهد
بدان گهی که زمرّد بدو بری بفراز
من این ندیدم دیدم که خواجه دست بداشت
برابر دل من بطرکید چشم نیاز

غزل

انجیر کش از شاخ بستدی نو * وصفش تو بیك بیت بشنو از من
چون برگ گل زرد خرد کرده * سر بسته و کرده میان پر ارزن

غزل

مرکبی کش نیست جز آیین خود دادن نشان
خاصّه آنگاهی که بر زین بر کشندش تنگ تنگ

تـا شاه خسروان سفر سومنـات کرد
کردار خویش‌را علم معجزات کرد
آثـار روشن ملکـان گـذشتـه‌را
نزدیك بخردان همـه از مشکلات کرد
بزدود ز اهل کفر جهان‌را بر اهل دین
شکر و دعاء خویشتن از واجبات کرد
محمود شهریـار کریم آنکـه ملك‌را
بنیاد بر محامـد و بر مکرمات کرد
شطرنج ملك باخت ملك بـا هزار شاه
هر شاه‌را بلعب دگر شاهمات کرد
شاهـا تو از سکندر بیشی بدان جهت
کو هر سفر که کرد بدیگر جهـات کرد
عین الرضاء ایزد جویی تو در سفر
بـاز او سفر بجُستنِ عین الحیات کرد
تو کارهـا بنیزه و تیر و کمان کنی
او کارهـا بحیلـه و کلك و دوات کرد

و هموراست در صفت آتش میگوید ،   قطعه

ز آن آتش کـه بر بلندئ بـالا * مر ابر بلنـدرا کنـد روزن
وز ابر چو سر برون زند نورش * چون مـاه بر آسمان زند خرمن
مانـد تن او ببسّدین ابری * زو قطره چکان چو ذره‌گون ارزن
هر قطرهٔ زر کـه زو جـدا گردد * چون سیم فرو فتد بـه پیرامن
باز از حرکـات چون بیاسایـد * از لاله ستانش بر دمـد سوسن

و له ، غزل

یـاد کرد از لطیف طبعش بحر * گشت پُر دُرّ و عنبر اشهب
با گران حلمش آشنا شـده کوه * شد مکانِ عقیق و کان ذهب

گفتم بروی روشن تو روی بر نهم
گفتا نـه کآب‌را ببرد رنگ زعفران
گفتم مرا فراق تو ای دوست پیر کرد
گفتا شوی بخدمت شاه جهان جوان
گفتم ملك مؤيّـد مسعود کامکـار
گفتـا ملك محمّدِ محمود کـامران

رباعی

خط آوردی رواست ای روی چو ماه
خوشتر گشتی از آنچـه بودی صد راه
وز آرزوی خط تو خوبان سپـاه
بر روی همی کشند خطهـای سیـاه

رباعی

تـا در طلب دوست همی بشتـابم
عمرم بکران رسید و من در خوابم
گیرم که وصال دوست در خوابم یافت
این عمر گذشتـه‌را کجـا در یـابم

(۴۳) ابو نظر عبد العزیز بن منصور العسجدی المروزی،

عسجدی عَسْجَدِ کانِ بلاغت و اخترِ آسمانِ فصاحت بود، خاك مَرْو بوجود او مفاخر و ذات او منبع زلال مفاخر مقبول حضرت یمین الدولـه بود نقد سخن او در روز بازار دولت این شاه نیك رایج و در آن وقت که سلطان یمین الدولة بمدد تائید یزدانی و توفیق سبحانی در اقصی بـلاد هندوستان سومنات‌را فتح کرد و تابش شمشیر آبدار او خاك آن زمین را خون آن باد پیمایان گلغونه بر کشید عسجدی این قصیدهٔ غرّا در تهنیت آن فتح میگوید،

سالار زمان فخر جهانداران محمود
آن شه که چو جم دارد صد حاجب سالار

غزل

شهِ زاولستان محمود غازی * سرِ گردن کشانِ هفت کشور
بنیزه کرکدن‌را بر کند شاخ * بزوبین بشکند سیمرغ‌را پر

نظم

بر وعده مرا شکیب فرمائی * تا کی کنم ای صنم شکیبائی
از بهر سه بوسه مستمندی‌را * خواهی که سه سال صبر فرمائی
راز دل خویش با تو بکشادم * باشد که برین رهی ببخشائی
بر برگ سمن بمشك بِنبِشتی * تا راز مرا بخلق بنمائی
بد مهر بتی و سنگ دل یاری * لیکن چو دل و چو دیده دریائی

و در مدح امیر ابو احمد محمود سبکتگین انار الله برهانه میگوید، قصیده

گفتم مرا سه بوسه ده ای شمسهٔ بتان
گفتا ز حور تو بوسه نیابی درین جهان
گفتم ز بهر بوسه جهانی دگر مخواه
گفتا بهشت‌را نتوان یافت رایگان
گفتم که کوز کرد مرا قدت ای رفیق
گفتا رفیقِ تیر نباشد مگر کمان
گفتم همی ترا نتوان دید ماه ماه
گفتا ستاره کم نتوان کرد ز آسمان
گفتم ستاره نیست نگارا سرشکهاست
گفتا سرشك بر نتوان چیدن از رخان
گفتم ز آب دیدهٔ من روی تازهٔ
گفتا ز آب تازه توان داشت بوستان

همه نعیم سمرقند سر بسر دیدم
نظاره کردم در باغ و راغ و وادی و دشت
چو بود کیسه و جیب من از درم خالی
دلم ز صحن امل فرش خرّمی بنوشت
بسی ز اهل هنر بارها بهر شهری
شنیده بودم کوثر یکیست و جنّت هشت
هزار کوثر دیدم هزار جنّت بیس
ولی چه سود چو من تشنه باز خواهم گشت
چو دیده نعمت بیند بکف درم نبود
سر بُریده بود در میان زرّین طشت

و در مدح سلطان یمین الدولة محمود گفته است، شعر

پار آن اثر مشك نبودست بدیدار
امسال دمید آنچه همی خواسته ام پار
عطّار شد آن عارض و آن خط سیه عطر
هم عاشق عطرم من و هم عاشق عطّار
بسیار دعا کردم کین روز به بینم
این روز بدیدم ز دعا کردنِ بسیار
بار غم و اندیشه همه زین دل بر خاست
تا مشك سیه دیدم کافور ترا بار
کار من و تو ساخته بودست و نبودست
امروز بکام دل ما گشت همه کار
گفتار نبودست میان من و تو هیچ
ور بود بیکبار ببستی دَرِ گفتار
همواره دل بردهٔ من کام تو جسنست
چونانك جهان کام ملك جوید هموار

تمامست و اگر تمام کند از ذوق دور افتد و از لطف بی بهره ماند، می گوید،

بیت

گر بر کشم این فرو شدهٔ پای از گل * هرگز ندهم بهیچ نامردم دل

بیت

بی خوابی‌را بدیده بر بستستم * واز دیدنِ خوابِ بیهُده رستستم

بیت

لولو داری میان یاقوت اندر * ای زنده کنی مرده تابوت اندر

و له، بیت

ای خورد گل نیك ندانسته ز بد
چندان گرهت ز مشك بر لاله که زد

و له، بیت

گویند مرا که خواجکی هست کریم
یك برگ کرم به که چنو شست کریم

---

(٤٢) الاستاد ابو الحسن علی بن جولوغ الفرّخی السجزی،

فرّخی که رخ خوب روی بلاغت‌را مشّاطهٔ قریحت او چنان آراست که هیچ قادح انگشت بر حرف آن ننهاد شعر او عذب و پر معنی است باوّل در صنعت سخن و بدقّت معانی کوشید و در آن از اقران سابق آمد و بآخر سخن سهل ممتنع ایراد می کرد و در نوبت دولت سلطان یمین الدولة آسایشها یافت و مال خطیر بدست آورد و عزیمت تماشاء سمرقند کرد چون بنزدیك آن خطّه رسید طایفهٔ قُطّاع الطّریق برو زدند و تمامت مال و متاع او ببردند و او تنگ دست و بی سرمایه بسمرقند در آمد و چون اختلال بحال او راه یافته بود خودرا در آنجا ظاهر نکرد روزی چند مقام کرد و باز گشت و این قطعه که از نوادر کلامست بیادگار آنجا بگذاشت،

قطعه

چرا بی کرانست طول بقاش * ازیرا بود دایره بی کران

شعر

چه جادویست عنان آزمای مرکب او
که آرزوی سواران کند همی از بز
نگاوری که بیك شربت امل آراست
بدستش اندر دریاء ژرف پهناور

شعر

فرو رسید چو بنجشك زرد برگ بهی
ز بیم آنکه برو زد چو باشه برگ خیار
ببرق ماند روز آفتاب در پس ابر
بآفتاب درخشنده برق در شب تار

(٤٠) ابو المظفّر مکی بن ابراهیم بن علی البنجهری،

یکی از اماثل و اعیان جهان بوده‌است و در نوبت دولت محمودیان بکمال و ضروب شمایل متحلّی و عالم فضل و هنررا متولّی و ذکر او در تواریخ مسطورست و بر زبان افاضل مذکور و اورا اشعار عذب‌است میگوید،

بیت

لبش خسته ز وهم بوس هر کس * تو لب دیدی ز وهم بوس خسته

هموراست،

شعر

باشم تا نیز چه آید دگر * مادرِ تقدیر چه زاید دگر
بار دگر نیز بگردد فلك * موعظهٔ نیز نماید دگر
شاد بدانم که چو بندد دری * ایزدمان باز کشاید دگر

(٤١) ابو محمّد عبد الله بن محمّد المعروف برورده البلخی،

از معارف بلخ و صدور خراسان بوده است و در نوبت دولت آل ناصر بتنعّم روزگار گذرانیده و اورا یك بیت فردست که در نفس خود

چو چشم بـاز ازو روشن زمین و آسمان امشب
نقـابی بست بر روی و بناگوش تـذرو نر
چه بود امشب که چون حال و سر از خاك زمین بر زد
خلوقی رنگ خرشیدی بشنگرف آزده پیکر
گهی چون عبهری سیمین همی بر آسمان نازد
گهی چون ابر یاقوتین همی نالـد بابر انـدر
زریرین گردد از رنگش بدریـا در همی لولو
عقیقین گردد از عکسش بگردون بر همی اختر
تو گویی همّت خسرو برای نعمت زابر
یکی زرین فلك خواهـد بر آوردن همی دیگر
بدست و تیغ و جام و جان میاسا از چهـار آئین
چنانك از نـاقـهٔ فتحت نیاسایـد همی رهبر
بدست از مال بخشیدن بتیغ از کینـه آهختن
بجـام از بـاده نوشیدن بجـان از مـدّت بیمر

و له هم درین معنی، نظم

دو چیز یافت ازین آتش سده دو همال
ستاره یـارهٔ زرّین و آسمان خلخال
ز آفتاب یکی جام کرد چرخ امشب
بیـاد شاه بکف بر نهـاد مالامـال

و له، شعر،

چرا زرد شـد دهر بی مهرگان * ازیرا که چون کوه شد آسمان
چرا معصفر بـار شد تیره شب * ازیرا کـه شد بارور زعفران
چرا جام می خواست ناگاه شاه * ازیرا کش آمـد سده ناگهان
چرا از قضا برترست امر او * ازیرا یقین برترست از گمان
چرا رخ مجـدّر نمایـد عدوش * ازیرا کش از اشك باشد نهان

شهـاب دولت شمس الکفاة ابو القـاسم
حمید حمـد هنر خواجه احمد بن حسن

و له، شعر،

بوقت نرگس ار خوانـد کسی فردوس گیتی‌را
بیك معنی روا باشد کـه دل مان داردش باور
ز بهر آنکـه جز در خلـد کی شایـد بُدن هرگز
درختی کش تن از مینا و برگ از سیم و بار از زر

و له،

چنـانم کـه مجنونِ عامر نبود * ز تیمـار لیلی بلبل و نهـار
وفـادار مهر توام تـا زیم * تو خواهی وفا دار و خواهی مدار

(۳۹) ابو سعد احمد بن محمّد المنشوری السمرقندی،

منشوری که منشور شاعری بنام او بود و طایر هنر در دام او سخن نمکینش شور در دلهاء فضلا می انداخت و بیان دل فریبش رایت فصاحت بر فلك می افراخت در مدح سلطان یمین الدولة گفت و صفت آتش کرد چنانکه آب ازو میچکد، شعر

یکی دریا پدید آمد زمین از مشك و آب از زر
معلّق موج زرّینش بـاوج انـدر کشیده سر
نشیب و قعر آن دریا همـه پر رشتهٔ مرجان
فراز موج او هر سو همـه پر زهرهٔ ازهر
نهنگ سندروسینش بسیاب اندرون غلطان
دم تمساح زرّینش پریشان از گلو گوهر
برخشد سرّ او بی رخ بغرّد غور او بی دل
چو برق از میغ بر دریا چو رعد از کوه در کشور
فلك چون قصر مدهون گشت بروی کنگره زرّین
در افشان هر یکی روشن چو قصر مرد مدهون گر

چو تیغ باختر افراخته نمود هلال
چو هفت فندق سیماب رنگ نجم پرن
مدبّران فلك بر فلك چو هفت فُلكْ
نهاده روی بتدویر زی ده و دو وطن
یکی قرین شتاب و یکی عدیل درنگ
مسیر این بسوی هند و سیر آن بعدن
بزیر پردهٔ آسایش اندرون شد روز
شب سیه بسر اندر کشید پیراهن
از ارتفاع شب تیره بهرهٔ چو گذشت
بیامد آن بت شادان بهار سوی چمن
بصورتی که نمازش برد ز ناز پری
بزینتی که زمین بوسدش بهر وثن
گرفته گنج ملاحت ز قهرمان جلال
ربوده خاتم خوبی ز نیکوان ختن
بنرم نرم چنین گفت مر مرا که چرا
همی جدائی جویی بخیره خیره ز من
مرو که با منت ایدر خزان بهار بود
که هم رخم گل سوریست هم زنخ سوسن
بساغر می اگر بنگری نیاری یاد
ز برگ لالهٔ سیراب و آبدار سمن
جواب دادم اگر ضامن روان رهی
بسُست عهدی تا کی بری بمن بر ظن
بطبع و طوع همی سوی او روم که ندید
چنو جواد جهان و چنو کریم زمن

زره پوش ترك من آن ماه پیکر * زره دارد از مشك بر ماه انور
که دیدست مشك مسلسل زره سای * که دیدست ماه منوّر زره ور
بمشك اندرش تیر و بهرام و زهره * بماه اندرش سوسن و مشك و عبهر
دو یاقوت خوانم لبش‌را۔نخوانم * که یاقوت‌را کی بود طعمِ شکّر
بنزد من آمد کمر بسته روزی * یکی صدره پوشیده یك رنگ اخضر
فلك خواندمش ز آن کجا بود تابان * رخانش چو ماه و کمر چون دو پیکر
مرا گفت ای کوفته راه دانش * سفر کرده و گشته گیتی سراسر
نگوئی که این اهل معنی بدنیا * مسافر نه اندر جهان نه مجاور
بدو گفتم ای سرو سیمین ندانی * که رنج سفرمان از آنست همبر
که در چرخ ساکن ز انجم بسی اند * ز هفت مسافر بود حکم اختر
ز شاهان و از خسروان زمانه * جز آنك از مقدّم جز آنك از مؤخّر
چو محمود خسرو نبود و نباشد * سفر پیشه شاه و سفر کرده بی مر
گهی سوی جیحون رود چون فریدون * گهی سوی ظلمت رود چون سکندر
گهی تخت جیپال بر در بدارد * گی چتر خاقان بیاویزد از سر،
گهی رایتش‌را پری روی بینی * امین ملك خسرو هفت کشور
یمینی که اندر یمینش بمانی * امان داد اسلام‌را تا بمحشر

(۳۸) ابو الفضل مسرور بن محمّد الطّالقانی،

مسرور با فضلی موفور بود و سعی ثناء او در حضرت یمینی مشکور و شعر او عذب و عرصهٔ بیان او رحب است در مدح وزیری که وَزَرِ فضلا بود این قصیدهٔ غرّا پرداخته و این جریدهٔ عذرا جلوه داده، شعر

چو ناپدید شد از چشم چشمهٔ روشن
دراز گشت شب دیر بازرا دامن
بروی گنبذ گردنده بر شدند پدید
ستارگان قوی قوّت بدیع بدن

۲۴

زمانی بود مه بر زد سر از کوه * برنگ روی مهجوران مزعفر
چو زرّ اندود کرده گوی سیمین * شد از انوار او گیتی منوّر
بریک اندر همی شد باره زآن سان * که در غرقاب مرد آشناور
دمنده اژدهائی پیشم آمد * خروشان و بی آرام و زمین در
شکم مالان بهامون بر همی رفت * شده هامون بزیر او مقعّر
گرفته دامن خاور بدنبال * نهاده بر کران باختر سر
بباران بهاری بوده فربه * ز گرمای حزیران گشته لاغر
ازو زادست هرچه اندر جهانست * زهرچه اندر جهانست او جوان تر
مدیح شاه بر خواندم بجیحون * بر آمد بانگ ازو الله اکبر
تواضع کرد بسیار و مرا گفت * ز من مشکوه و بی آزار بگذر
که من شاگرد کف راد آنم * که تر مدحش همی برخوانی از بر
بفرّ شاه ازو بیرون گذشتم * یکی موی از تن من نا شده تر
بدین درگاه عالی چون رسیدم * رها کردم سوی جانان کبوتر
کبوتر سوی جانان کرد پرواز * بشارت نامه زیر پرش اندر
بنامه در نبشته کای دلارام * رسیدم دل بکام و کان گوهر
بدرگاهی سپردم کز بر او * نیارد تند رفتن چرخ محور
بصدر اندر نشسته پادشاهی * ظفر یاری بکُنْیت بو المظفّر
بنامش بر نبشته عهد آدم * بکینش در سرشته هول محشر
جهان‌را خور کند روشن و لیکن * ز رای اوست دایم روشنی خور
ز بار همّت او گشت گوئی * بدین کردار پشت چرخ چنبر

(۲۷) ابو سرّاقه عبد الرحمن بن احمد البلخی الامینی النجّار،

امین درودگر که روان رودکی دایم بر وی درودگر بود از مدّاحان سلطان یمین الدولة و امین الملّة بود و شعر او ذوق ایّام جوانی و طراوت سماع اغانی از تحریك انامل غوانی دارد، در قصیده میگوید، قصیده

و له، شعر

آن قطرهٔ باران بارغوان بر * چون خوی بناگوش نیکوان بر
و آن فاخته بر شاخ او نشسته * عاشق شده بر وصف این و آن پر
و آن نرگس بین چشم باز کرده * نازان بهمه باغ و بوستان بر
عطّار مگر وصل کرد عمدا * کافور ریاحین بزعفران بر
بر خوید چکیده سرشك باران * مانند ستاره بر آسمان بر

(٣٦) لبیبی الادبی،

لبیبی ادبی لبیب و شاعری عجیب بود، نظمش رایق و در فضل از اقران فایق، مدّاح امیر ابو المظفّر یوسف بن ناصر الدین رحمه الله بود در مدح آن شاهِ نیکخواهِ نام‌جوی ثناخرِ مدّاح پرور این قصیده گفته و داد سخن بداده،

شعر

چو بر کندم دل از دیدار دلبر * نهادم مُهْرِ خرسندی بدل بر
شرر دیدم که بر رویم همی جست * ز مژگان همچو سوزن سونش زر
مرا گفت آن دلارام بی آرام * همیشه تازیان بی خواب و بی خور
هوا اندوده رخساره بدوده * فرو نه یك‌ره و بر گیر ساغر
فغان زین بادپای کوه دیدار * فغان زین ره نورد هجر گستر
خرد زین سو کشید و عشق زآن سو * فرو ماندم من اندر کار مضطر
بدلبر گفتم ای از جان شیرین * مرا بایسته‌تر وز عمر خوشتر
مخور غم میروم درویش زینجا * و لیکن زود باز آیم توانگر
رهی دور و شبی تاریك و تیره * هوا فیروز و هامون چون مقیّر
فرودآ زود و زین‌را زین بیارام * سپهر آراسته چهره بگوهر
خم شوکه چو خم زلف جانان * مغرّق گشته اندر لؤلؤ تر
مکلّل گوهر اندر تاج اکلیل * بتارك بر نهاده غفر مغفر
مجرّه چون بدریا بار موسی * که اندر قعر او بگذشت لشکر

ايـا كسائى پنجـاه بر تو پنجـه گزارد
بكنـد بـال ترا زخم پنجـه و چنگـال
تو گر بمال و امل بيش ازين ندارى ميل
جدا شو از امل و گوشِ وقت خويش بمال

(٣٥) زينتىٔ علوى محمودى،

زينتى زينت زمان و نادرهٔ گيهان از خاندان سيادت و از دودمان سعادت بود و در مدح سلطان يمين الدولة اين قصيدهٔ غرّا چون مخدّرهٔ عذرا در جلوهٔ جمال آورده است، شعر

اى خداونـد روزگـار پنـاه * مطربان‌را بخوان و باده بخواه
تـا بدان لعل مى فرو شوئيم * كامهارا ز گرد و خشكىٔ راه
پس جوان مردوار بر سازيم * مجلسى پر نهنگ شير آگاه
ميسره مطربان خوش سازيم * ميمنـه دوستان نيكو خواه
علم از ساقيان بپاى كنيم * بـاز منجوقهـا ز زلف سياه
بـدل تيره دستهـا گيريم * از گل و سنبل شكفته پگـاه
بدل جوشن و زره پوشيم * بر خود از دوستان خطا و گناه
بر سر اسپر كنيم تـا داريم * خويشتن‌را ز تير غمزه نگـاه
غم گريزد ز پيش ما چونانك * خان و قيصر ز پيش شاهنشاه
خسرو خسروان ملك محمود * ملّت و ملك‌را هميشه پنـاه

و هم در حق او گفته است، شعر

ايـا شهريارى كـه گَرْدِ سپاهت * همى چشم دين‌را كند توتيائى
بود داد تو مر جهان‌را هميشه * چو انـدام آزرده‌را موميائى
ز خون عـدو كرد فتنه نشانى * بتيغت همى زنگ بدعت زدائى
مگر نذر دارى كه هر مه كه نو شد * شهى‌را ببندى و شهرى گشائى
مگر عهد دارى كه همچون سكندر * ملوك زمين‌را تو قدرت نمائى

زیبا بود ار مَرْو بنـازد بکسائی * چونانك جهان جمله باستاد سمرقند

و ختم کنیم ذکر کسائی‌را رحمة الله علیه برین بیتی چند که در آخر عمر بهنگام وداع و ساعت رحیل گفته‌است، شعر

بسیصدٌ و چهل ویك رسیـد نوبت سال
چهارشنبـه و سـه روز بـاقی از شوال
بیامدم بجهان تا چـه گویم و چـه کنم
سرود گویم و شادی کنم بنعمت و مال
ستور وار بدین سان گذاشتم همـه عمر
کـه برده گشتـهٔ فرزندم و اسیر عیال
بکف چـه دارم ازین پنجـهٔ شمرده تمام
شمار نامـهٔ بـا صد هزار گونـه وبـال
من این شمار بآخر چگونـه فصل کنم
کـه ابتداش دروغست و انتهاش خجـل
درم خریـدهٔ آزم ستم رسیـدهٔ حرص
نشانـهٔ حـدثـانم شکـار ذلّ سوال
دریـغ فرِّ جوانی دریـغ عمر لطیف
دریغ صورت نیکو دریغ حسن و جمال
کجا شد آن همه خوبی کجا شد آن همه عشق
کجا شد آن همه نیرو کجا شد آن همـه حال
سرم بگونـهٔ شیرست و دل بگونـهٔ قیر
رخم بگونـهٔ نیلست و تن بگونـهٔ نـال
نهیب مرگ بلرزانـدم همی شب و روز
چو کودکان بـد آموزرا نهیب دوال
گذاشتیم و گذشتیم و بودنی همـه بود
شدیم و شـد سخن مـا فسانـهٔ اطفال

گفت موی سپید و موی سیاه * همچو روزست در میانهٔ شب

و جماعتی اورا ملامت کردند که خضاب چرا میکنی، این دو بیت در عذر آن گفت، نظم

از خضاب من و از موی سیه کردن من
گر همی رنج خوری پُش خور و رنج مبر
غرضم زو نه جوانیست بترسم که ز من
خرد پیران جویند و نیابند دگر

در صفت نرگس گفته، شعر

نرگس نگر چگونه همی عاشقی کند * بر چشمکان آن صنم خلّخی نژاد
گویی مگر کسی بشد از آب زعفران * انگشت زرد کرد و بکافور بر نهاد

و این دو بیت در حق گازر بچهٔ گفتست بدر خواست یکی از بزرگان آن زمان نظم

کوی و جوی از تو کوثر و فردوس * دل و جامه ز تو سیاه و سپید
رخ تو هست مایهٔ تو اگر * مایهٔ گازران بود خورشید

نظم

هر چند در صناعت نقش و علوم شعر * جز مر ترا روا نبود سر فراشتن
اوصاف خویشتن نتوانی بشعر گفت * تمثال خویشتن نتوانی نگاشتن

شعر

ای ز عکس رخ تو آینه ماه * شاه حسنی و عاشقانت سپاه
هر کجا بنگری دمد نرگس * هر کجا بگذری بر آید ماه
روی و موی تو نامهٔ خوبیست * چه بود نامه جز سپید و سیاه
بلب و چشم راحتی و بلا * برخ و زلف توبهٔ و گناه
دست ظالم ز سیم کوته به * ای برخ سیم زلف کن کوتاه

الغرض محاسن کسائی‌را نهایتی نیست و خیال مروزی مصداق این معنی است در آن بیت که گفته است، بیت

ای گل فروش گل چه فروشی برای سیم
وز گل عزیزتر چه ستانی بسیم گل

قطعه
هموراست،

بنو بهار جهان تازه گشت و خورم گشت
درخت سبز علم گشت و خاك معْلم گشت
نسیم نیم شبان جبرئیل گشت مگر
که بیخ و شاخ درختانِ خشك مریم گشت

قطعه
هموراست،

سرود گوی شد آن مرغك سرود سرای
چو عاشقی که بمعشوق خود دهد پیغام
همی چه گوید گوید که عاشقا شب گیر
بگیر دست دلارام و سوی باغ خرام

و له، قطعه

آن خوشهاء رز نگر آویخته سیاه * گوئی همی شَبَه بزمرّد درو زنند
و آن بانگ خرد بشنو از باغ نیم روز * همچون سفال نو که بآبش فرو زنند

نظم

بر پیل گوش قطرهٔ باران نگاه کن * چون اشك چشم عاشق گریان نمی شده
گویی که پَرِّ باز سپیدست برگ او * منقار باز لؤلؤ نا سفته بر جده

نظم

دستش از پرده برون آمده چون عاج سپید
گفتی از میغ همی تیغ زند زُهرَه و ماه
پشت دستش بمثل چون شکم قاقم نرم
چون دُم قاقم کرده سر انگشت سیاه

قطعه

چون سر من سپید دید بسنم * گفت تشبیه شیب و سخت عجب

جام کبود و بادهٔ سرخ و شعاع زرد
گوئی شقایق است و بنفشه‌است و شنبلید
آن روشنی که چون به پیاله فرو چکد
گوئی عقیق سُرْخ بلولو فرو چکید
و آن صافئی که چون بکف دست بر نهی
کف از قدح ندانی نی از قدح نبید

همو راست، شعر

ای خواجهٔ مبارك بر خواجگانٔ شفیق
فریاد رس که خون رهی ریخت جاثلیق
با جام خون بچّهٔ تاکم فرست از آنك
هم بوی مشك دارد و هم گونهٔ عقیق
تا ما بیاد خواجه دگر بار پر کنیم
از خون خوشه اکحل و قیفال و باسلیق

همو راست، شعر

بجام اندر تو پنداری روانست * و لیکن گر روان دانی روانی
بماهی ماند آبستن بمرّیخ * بزاید چون فراز لب رسانی

قطعه

نیلوفر کبود نگه کن میان آب
چون تیغ آب داده و یاقوت آبدار
هم رنگ آسمان و بکردار آسمان
زردیش بر میانه چو ماه ده و چهار
چون راهبی که دو رخ او سال و ماه زرد
وز مطرف کبود ردا کرده و ازار

نظم

گل نعمتی است هدیه فرستاده از بهشت
مردم کریم تر شود اندر نعیم گل

سخن داده‌است و حقّ بیان بگذارده، در مدح امیر المومنین علی رضی الله عنه میگوید، شعر

مـدحت کن و بستاے کسی‌را کـه پیامبر
بستود و ثنـا کرد و بـدو داد همـه‌کـار
آن کیست بدین حال و که بودست و که باشد
جز شیر خداونـد جهان حیـدر کرّار
این دین هـدی‌را بمثل دائرهٔ دان
پیغمبر مـا مرکز و حیـدر خط پرکـار
علم همـه عـالم بعلی داد پیـامبر
چون ابر بهـاری کـه دهـد سیل بگلزار

و در مدح سلطان غازی یمین الدولة انار الله برهانه میگوید در قصیده، نظم

کَفَت گوئی کـه کان گوهرستی * کزو دایم کنی گوهر فشانی
چو جانت از جود و رادی کرد یزدان * تو بی جان زنـده بودن کی توانی

و در مرثیت یکی از صدورِ مَرْو گفته است، قطعه

جنازهٔ تو نـدانم کـدام حادثـه بود
که دیدها همه مصقول کرد و رخ مجروح
از آب دیده چو طوفان نوح شد همه مَرْو
جنازهٔ تو برآن آب همچو کشتیٔ نوح

در صفت شراب گفته است، قطعه

بکشای چشم ژرف نگـه کن بشنبلیـد
تابان بسان گوهر اندر میان خویـد
بر سان عاشقی کـه ز شرم رخان خویش
دیبـاے سبزرا برخ خویش در کشیـد
چون خوش بود نبیذ بزین تیغ آفتاب
خاصّه که عکس او بنبیذ اندرون بدیـد

مقتدای ارباب صنعت و پیشوای اصحاب فطنت و مصداق این معنی شاهنامه تمامست که ابتداء آن دقیقی کرده است و بیست هزار بیت از آن جملـه گفتهٔ دقیقی است و شست هزار بیت دیگر فردوسی گفته و داد سخن بداده و برهان فضل نموده و جمله گذشتگانرا در خجلت انداخته و آیندگانرا در تگ و پوی فکرت افگنه و کمال صنعت در آن آنست که از اوّل تا آخر بر یك نسق رانده‌است و بر یك شیوه گفته و مختتم او ذوق مفتتح دارد و این کمال قدرت و غایت استادي بود و هرکس که اختیارات شاهنامه که خواجه مسعود سعد رحمه الله جمع کرده‌است مطالعه کند داند که قدرت فردوسی تا چه حدّ بوده‌است و از وی بدون شاهنامه شعر کم روایت کرده‌اند و در قصیده میگوید در مدح سلطان یمین الدولة محمود قدّس الله روحه، نظم

دو چیز بر تو بی خطر بینم * کآنرا خطرست نزد هر مهتر
دنیار چو بر نهی بسر بر تاج * در معرکه جان چو بر نهی مغفر

و همو گفته است،

بسی رنج دیدم بسی گفته خواندم * ز گفتـار تـازی و از پهلوانی
بچندین هنر شست و دو سال بودم * چه توشه برم ز آشکـار و نهانی
بجز حسرت و جز وبال گناهان * نـدارم کنون از جوانی نشانی
بیاد جوانی کنون مویـه دارم * بر آن بیت بو طـاهر خسروانی
جوانی من از کودکی یـاد دارم * دریغا جوانی دریغـا جوانی

(٤۴) الحکیم کسائی مروزی،

کسائی شاعری بود که کساء زهد در بر داشت و کلاه فقر بر سر غبار از عرصهٔ دل بآستین تسلیم فرو رفته و گرد حرص از صحراء سینه بآب دو دیه در نشانده و اکثر اشعار او در زهد و وعظ است و در مناقب اهل بیت نبوّت و جای جای که بدایع اوصاف و روایع تشبیبات گفته است داد

در آهن و سیمست قضا و قــدر ایرا
از آهن و سیمست ترا خنجر و خاتم
گویند که فرمان برِ جم بود جهان پاك
دیو و پری و دام و دد و خلق دمادم
گر بود چنین یـا جم را جاه تو بودست
یـا نـام تو بودست بر انگشتریٔ جم

قطعه

و هموراست در معنیٔ صبر گوید

درد مرا بگیتی دارو پـدیـد نیست
دردی که از فراق بود درد بی دواست
گنجیست عاشقانرا صبر ار نگه کنی
کو روی زرد سرخ کند و پشت کوز راست

رباعی

و این رباعی که طراوت ایّام ربیعی دارد اوراست،

بگرفت سر زلف تو رنگ از دل تو
نزدود وفـا و مهر زنگ از دل تو
تـا کبر نشود کبر پلنگ از دل تو
موم از دل من برند و سنگ از دل تو

و اشعار عنصری شعار فصاحت و دلیری دارد دقّت معنی با رقّت فَحْوَی جمع‌است و مثنویاتی که تألیف کرده‌است هم باسم خزانه یمین الدولة چون شاد بهر و عین الحیوة و وامق و عذرا و خنگ بت و سرخ بت هر یك گنج بدایع و خزانهٔ حکم و مستودع معانی دقیق و مجمع امثال رقیق است و بدان سبب مطلوب عالمیان و مرغوب هنرمندان بود و اگر درر غرر و فراید فواید او تمام آورده شود باطناب انجامـد برین قدر اقتصار افتـاد،

(۴۲) ابو القاسم فردوسی الطوسی،

فردوسی که فردوس فصاحت‌را رضوان و دعوی بلاغت‌را برهان بود

بصورت شجری زر حقّه اورا برگ
که از عقیق و ز یاقوت بار آن شجرست
زبانهاش چو شمشیرهاء زر اندود
کزو بجان خطرست ارچه زر بی خطرست

و له،

خدایگان خراسان و آفتاب کمال
که وقف کرد برو ذو الجلال عز و جلال
یمین دولت و دولت بدو نموده هنر
امین ملّت و ملّت بدو گرفته جمال

و له،

حکایت کند نرگس اندر چمن * ز چشمِ دلارام روز خمار
ز مینا یکی شاخ دیدی لطیف * درم برگ آن شاخ و دینار بار
چو فیروزه بر آینه آبگیر * بر آورده نیلوفر سازکار
چو کافر سیه روی بر گرد او * زدوده سنانها بود آبدار

و این ابیات در قصیدهٔ میگوید و صفت شمشیر میکند، قطعه

آینه دیدی برو گسترده مروارید خُرد
خردهٔ الماس دیدی بافته بر پرنیان
گوهر از رنجش بچشم اندر نماینده درست
چون بآب روشن اندر پر ستاره آسمان
از خرد آگاه نی در مغز باشد چون خرد
و از گمان آگاه نی در دل بود همچون گمان
ار بجنبانیش آبست ار بگردانی درخش
ار بیندازیش تیرست ار بدو بازی کمان

و در مدح سلطان یمین الدولة گفتست و در اطرا و اغراق بغایت رسیده، قطعه

دهانش‌را اثر مشتری بجای زبان
میانش‌را اثر جوزهر بجای کمر
سخاوت و سخن و طبع و رای او گویی
ز خاك و آب و ز باد آمدند و از آذر
ز آذر آید نور و ز باد زاید جان
ز آب خیزد دُرّ و ز خاك زاید زر

و له، نظم،

تو آن شاهی که اندر شرق و در غرب
جهود و کافر و گبر و مسلمان
همی گویند در تسبیح و تهلیل
که یا رب عاقبت محمود گردان

و له، نظم،

پُر دُرّ سفته شاخ درختان جویبار
چون زرّ غنچه برگ درختان بوستان
گر بوستان ز زر خزان زرد شد رواست
آن رنگ سرخ باشد روی خدایگان

و له، نظم،

هرکه نا شاعر بود چون قصد مدح او کند
شاعری گردد که شعرش روضهٔ رضوان بود
ز آنکه جودش جمع گردانید معنیهاء نیك
چون معانی جمع گردد شاعری آسان بود

و له، نظم،

خدایگانا امشب نشاط ساز بدانك
پدرش ز آهن بوداست و مادرش حجرست

اولی تر که او استاد شعراء و مقدم ارباب این شیوه است،

---

(۲۳) الاستاد الرئیس ابو القسم حسن بن احمد العنصری،

عنصری عنصر جواهر هنر و جوهر عرض فضل بوده است، مقدم شعراء عهد و پیشواء فضلاء زمان، چون سلطان یمین الدولة اورا بنظر قبول ملاحظت فرمود همکنان بر اجلال او اقبال نمودند و نظر اصحاب دولت‌را آن اثر است که آفتاب‌را چنانکه آفتاب سنگ بی رنگ‌را لعل و یاقوت میگرداند اثر نظر ارباب اقبال سنگ نهاد خاملان‌را لعل قبول کاملان میکند، شعر عنصری مدوّن است و عرصهٔ فضایل بزینت شمایل او مزیّن و ما قطری چند از آن سحاب و سطری چند از آن کتاب بیاریم، در قصیده می گوید در صفت رزم جای سلطان یمین الدّولة و امین الملّة قدّس اللّه روحه، شعر

منقّش عالی فردوس کردار * نه فرخار و همه پر نقش فرخار
هواش از طلعت ماهان پُر از نور * زمینش از بوسهٔ شاهان پر آثار
ز زرّ و سیم بر کردار پروین * نگر شمشیرها چون چرخ دوّار
ز معلاقی کمرها هر دوالی * ز کوکبهاش چون تیغی گهر دار
گروهی‌را کمر شمشیر زرّین * درو یاقوت رمّانی پدیدار
بخون دیدهٔ عشّاق ماند * چکیده بر رخ زرّین ز تیمار
صف پیلانش اندر ساز زرّین * چو بر کوهی شکفته زعفران زار
چو مارانندشان خرطوم از ایدون * بود زرّین پشیزه بر تن مار
بهیجا میغ رنگان تیغ دندان * بصحرا کوه جسمان باد رفتار
چه جایست این مگر میدان سلطان * خداوند جهان شاه جهاندار

هموراست،

دهان کشاد و میان بست و ایستاد فلک
بمدح و خدمت شاه سپهکش صفدر

شاخهاء مورد بز رفته به بین و برگهاش
بر شکسته جعد اندر جعد چون زلفین یار
بوستان افروز تابان از میان بوستان
همچو خون آلوده در هیجا سنان شهریار

باب نهم، در ذکر شعراء آل ناصر رحمهم الله،

ذکر شعراء آل ناصر از اوّل عهد یمین الدولة تا آخر عهد مسعود شهید ایراد خواهم کرد و ایشان سه پادشاه بودند در مدّت چهل و هفت سال مطلع این دولت و مفتح این اقبال بامیر عادل ناصر الدین ابو المظفّر سبکتکین افتاد و او پنج سال صاحب الجیش امیر رضی ابو القاسم نوح بن منصور بود و والئ بلخ و طبرستان بود و کمال کفایت و شهامت او رونقِ ملكِ آل سامانرا که زایل شده بود بدان دولت باز آورد و طراوتی که بسبب هجوم ترکان و خروج بندگان دولت زایل شده بود بقرار اوّل باز رسانید و کارهای بانام کرد و وفات رضی و او هر دو در سنة سبع و ثمانین و ثلثمأیة بود، پس سلطان ماضی یمین الدولة و امین الملّة ابو القسم محمود انار الله برهانــه و شکر فی الاسلام سعیه سی و دو سال بر سریر اقبال استقرار یافت دو سال نایب امیر خراسان ابو الحرث منصور بن نوح و سی سال باستقلال ملك رانــد و وفات او در ربیع الآخر سنة احدی و عشرین و اربعمایــة اتّفاق افتاد و بعد ازو امیر شهید ظهیر الدولة و مجیر الملّة ابو سعد مسعود بن محمود رحمه الله که در عهد پدر والئ عراق بود و ولی عهد ملك بتخت بنشست و ده سال سلطان آن زمان بود و اورا حکمی نافذ و فرمانی جزم و عین الکمال جمالِ اقبالِ اورا در یافت و چشم بد در صحراء دندانقان مر ویرا دندان نمود در سنة احدی و ثلثین و اربعمأیة و بعد ازو اغلب بلاد خراسان و ما وراء النهر بآل سلجوق افتاده بود و ذکر شعراء عهد ایشان در طبقهٔ سیوم ایراد کرده آید ان شاء الله تعالی، اکنون بغرض شروع کنیم و افتتاح از عنصری کردن

در مدح امیر خراسان میگوید ، شعر

جانیست تیغ شاه که دید این چنین شگفت
جانی کزو بود تن و جانِ همه خراب
ارزان بجای گوهر در جرم او پدید
جانهاء دشمنانش چو ذرّه در آفتاب

در صفت شراب میگوید ، قطعه

نبیذی که نشناسی از آفتاب * چو با آفتابش کنی مقترن
چنان تابد از جام گوئی که هست * عقیقِ یَمَن در سُهَیْلِ یَمَن

(٢٩) معنوی بخاری ،

ابکار افکار او دل فریب و لطایف معانئ او جان آویز، میگوید

بر خدای جهان توکّل کن * دار خرسند دل روان خوشود
که از اینجت خدای قسمت کرد * نی تغافل زیان نه کوشش سود

قطعه

هرچه آن بر تن تو زهر بود * بر تن مردمان مدار تو نوش
ندهی داد داد کس مستان * انگبین خر مباش و زهر فروش

(٣٠) خبّازی نیشابوری ،

خبّازئ نیشابوری بفضل و هنر نان خبّازی پخته و درّ فضل او بمعیار هنر سفته ، میگوید شعر

می بینی آن دو زلف که بادش همی برد
گویی که عاشق است که هیچش قرار نیست
یا نی که دست حاجب سالار لشکرست
از دور می نماید کامروز بار نیست

(٣١) سپهری ما وراء النهری ،

سپهر اختر و صدف دُرّ بیان بوده است ، در قصیده میگوید شعر

ذکر شعراء این عصر که نام و نسبت و کنیهٔ ممدوح ایشان معلوم نیست،

(۲۵) ترکی کشّی ایلاقی

که شراب فضل‌را ساقی بود میگوید، قطعه

امروز اگر مراد تو بر ناید * فردا رسی بدولت آبا بر
چندین هزار امید بنی آدم * طوقی شده بگردن فردا بر

و همو راست، شعر

راد مردی و مرد دانی چیست * با هنرتر ز خلق گویم کیست
آنکه با دوستان بداند ساخت * و آنکه با دشمنان بداند زیست

(۲٦) بو المثل بخاری

در سخن سازی بی مِثْل و در فنون هنر مَثَل بوده است در صفت پیری گفته است قطعه

بر افگند پیری ضیا بر سرت * بچشم بتان ظلمتست آن ضیا
نه بینی کـه باز سپیدی کنون * اگر کبك بگریزد از تو سزا
نه بینی سمن برگ نسرین شده * ز کـافور پوشیده برگ گیـا

(۲۷) ابو المؤیّد البلخی،

بناء معانی بدین مؤیّد مشیّد بود و باز و همای معنی در دام بیان او مقیّد در صفت انگشت معشوقه میگوید، غزل

انگشت‌را ز خون دل من زند خضاب
کفی کزو بلاء تن و جان هر کس است
عُنّاب و سیم اگر نَبُوَدْمان روا بود
عُنّاب بر سبیکهٔ سیمین او بس است

(۲۸) ابو المؤیّد رونقی بخاری،

روز بازار هنر او با رونق و گلستان شعر او رشك بستان خورنق بود،

بدور باد همه روی آبگیر نگر
پشیزه ساخته بر شکل پشت ماهی شیم

و هم اوراست در صفت شراب و قدح، شعر

آتش بدیدی ای عجب و آب ممتزج
اینك نگاه کن تو بدان جام و آن شراب
جام سپید و لعل می صاف اندرو
گوئی که آتشی است بر آمیخته بآب

رباعی

آن می بدست آن بت سیمین من نگر * گوئی که آفتاب بپیوست با قمر
و آن ساغری که سایه بیفگند می برو * برگ گل سپیدست گوئی بلاله بر

و هم درین معنی گوید، رباعی

بر روی او شعاع می از رطل بر فتاد
روی لطیف و نازکش از نازکی بخست
می چون میان سیمین دندان او رسید
گوئی کران ماه بپروین درون نشست

هم اوراست، شعر

شاخ بید سبز گشته روز باد * چون یکی مست نوان سر نگون
لاله برگ لعل بنگر بامداد * چون سر شمشیر آلوده بخون

قطعه

غرّه مشو بدانك جهانت عزیز کرد
ای بس عزیزرا که جهان کرد زود خوار
ماراست این جهان و جهانجوی مارگیر
وز مارگیر مار بر آرد شبی دمار

و از اشعار فارسئ او این چند بیت آورده شد، شعر

شب گیر صبوح‌را ز سر گیر * بر بانگ خروس و نالهٔ زیر
خورشید که بر زند سر از کوه * آن به که خورد ز جام تشویر
از جام بجامه در شبانگاه * وز جامه بجام روز بشب گیر
شیرست غذای کودکِ خُرْد * شیره‌است غذای مردم پیر

(٣٤) ابو منصور عماره بن محمّد المروزی،

عماره که در عمارت بناء ثنا مهندسی استاد بود و شعر او از متانت رفیع ایوان محکم بنیاد در دولت اهل سامان چشم بخت برو ناظر و در عهد آل ناصر ریاض قبول او ناضر و شعراء عصر آخر اورا مقتدای خود دانسته و شعر اورا بجودت صفت کرده چنانکه شاه بو علی رجائی گوید، مصراع

من خود ترا بشعر گرفتم عمارهٔ،

و در مرثیت امیر ابو ابراهیم المنقصّ میگوید، بیت

از خون او چو روی زمین لعل فام شد
روی وفا سیه شد و چهر امید زرد
تیغش بخواست خورد همی خون مرگ‌را
مرگ از نهیب خویش مر آن شاه‌را بخورد

و له در مدح سلطان محمود یمین الدولة، نظم

از کفّ شاه نور بود بر جبین خور * جودش مرا سهیل نمودست بر جبین
گر بر کران دجله کسی نام او برد * آب انگبین ناب شود گل گل انگبین

در صفت بهار می گوید، نظم

جهان ز برف اگر چند گاه سیمین بود
زمرّد آمد و بگرفت جای تودهٔ سیم
بهار خانهٔ کشمیریان بوقت بهار
بباغ کرد همه نقش خویشتن تسلیم

بدان منگر که مَی مَنْع است میخور * لِوَقْتِ ٱلْوَرْدِ شُرْبُ ٱلْخَمْرِ جَایِز
نگاری بایــد اکنون خلّخی زاد * برخساره بت چین‌را مجـاهز
بمیدان نشاط انــدر خرامــد * نبشته بر قــدح هَلْ مِنْ مُبَارِز
بیــاد سیّــد حُرّانِ عالم * أَبو يَحْيَى ٱلَّـذِي يُحْيَى بِـهِ ٱلْعِزّ
مگرد ای چرخ گردان جز به نیکی * برین رستم دلِ حاتم جوایز

و این دو بیت در وعظ گفته است، بیت

چه پوشی جوشن غفلت که روزی * تو باشی تیر محنت‌را نشانـه
امل بــا عمرت انــدر نه بمعیار * نگه کن تــا کجــا گردد زبانـه

---

(۲۲) ابو المظفّر نصر بن محمّد الاستغنائی النیسابوری،

از معارف و فضلاء نیشابور بفضل و دانش مذکور و در میان طبقات شعراء آن عصر مشهور و از گفته‌هــاء او دو بیت بیش استماع نیفتاده بود آورده شد، رباعی

بماه مــانــدی اگر نیستیش زلف سیــاه
بزهره مانــدی اگر نیستیش مشکین خال
رخانش‌را بیقین گفتمی که خورشید است
اگر نبودی خورشیــدرا کسوف و زوال

---

(۲۳) ابو عبد الله محمّد بن عبد الله الجنیدی،

از افاضل ادبا و اماثل فضلا بوده‌است و در تازی و پارسی اورا قدرتی تمام و بر نظم و نثر اورا مهارتی شامل و ابو منصور ثعالبی در یتیمة الدهر ذکر او آورده است و در میان شعراء صاحب عبّاد معدود کرده و در داریّات صاحب [در] این قصیدهٔ تازی که این دو بیت برهان جودت آنست ذکر او رفته است، میگوید شعر

يَا دَارَ سَعْدٍ قَدْ عَلَتْ شُرُفَاتُهَا * نُبِّئْتُ أَنْ سُمِّيتِ قِبلَةَ النَّاسِ
لِوُرُودِ وَفْدٍ أَوْ لِدَفعِ مُلِمَّـةٍ * أَوْ بَذْلِ مَالٍ أَوْ إِدَارَةِ كَأْسِ

(۲۰) ابو عبد الله محمّد بن صالح الولوالجی،

در شعر نفس اورا ذوق آب زلال و دم اورا اثر سِحْرِ حلال در عهد سلطان یمین الدولة محمود جملگی فضلا خواستند که دو بیت فارسیٔ اورا بتازی ترجمه کنند، کس‌را میسّر نشد تا آنگاه که خواجه ابو القاسم پسر وزیر ابو العبّاس اسفراینی آنرا بتازی ترجمه کرد چنانکه همهٔ فضلا به پسندیدند و آن دو بیت محمّد صالح اینست شعر

سیم دندانك و بس دانك و خندانك و شوخ
که جهان آنك بر ما لب او زندان کرد
لب او بینی و گوئی که کسی زیر عقیق
با میان دو گل اندر شکری پنهان کرد

و ترجمهٔ خواجه ابو القاسم اینست که میگوید،

فِضِّیٌّ ثَغْرٍ لَبِیبٌ ضَاحِكٌ عَرِمٌ * مِنْ عِشْقِ مَبْسِمِهِ أُصْبِحْتُ مسجُونًا
بِسُكَّرٍ قَدْ رَأَیْتُ ٱلْیَوْمَ مَبْسِمَهُ * تَحْتَ ٱلْعَقِیقِ بِذَاكَ ٱلْوَرْدِ مَكْنُونًا

هم اوراست

جعد بر سیمین پیشانیش گوئی که مگر
لشکر زنگ همی غارت بغداد کند
و آن سیه زلف بر آن عارض گوئی که همی
به پر زاغ کسی آتش‌را باد کند

(۲۱) ابو محمّد البدیع بن محمّد بن محمود البلخی،

شعر بدیع مصنوع و رفیع است و در زمرهٔ ارباب هنر و طبقات شعر از اماثل اعیان است و در مدح امیر ابو یحیی طاهر بن الفضل الصغانی قصیده گفته که این ابیات از آنجاست، شعر

هوا روی زمین‌را شد مطرّز * بصافی آب دریای بقرمز
نفیر ابر فَرْوَرْدِی بر آمد * ز بانگ مُرغ بانگ رود عاجز

(۱۹) ابو شکور،

او ثمر شکر و آفرین بار می آورد و آفرین نامه یکی از ثمرات شجرهٔ شکر بو شکور است کتابی مقبول و عبارتی معمول در سنهٔ ستّ و ثلثین و ثلثمأیة تمام کرده‌است آنرا و در معنیٔ شراب و تشبیه صفای آن و لطف جام غم انجام این دو بیت پرداخته است و اورا در دو حالت مختلف بهلال و بدر تشبیه کرده میگوید، شعر

ساقیا مر مرا از آن می ده * که غم من بدو گسارده شد
از قنینه برفت چون مه نو * در پیاله مه چهارده شد

و هم اوراست در تشبیه شراب میگوید،

بیار از آنچه بکردار دیده بود نخست * روان روشن بستد بقهر ازو رزبان
از آنچه قطرهٔ او گر فرو چکد بزمین * ضریر گوید چشم منست و مرده روان

و هم اوراست،

از دور بدیدار تو اندر نگریستم
مجروح شد آن چهرهٔ پُر حُسن و ملاحت
وز غمزهٔ تو خسته شد آزرده دلِ من
وین حُکْمِ قضائیست جراحت بجراحت

و این معنی‌را عمید ابو الفتح علی محمّد البُسْتِی الکاتب بتازی ترجمه کرده، شعر

رَمَیْتُكَ عَنْ حُكْمِ ٱلْقَضَآءِ بِنَظْرَةٍ * وَ مَا لِيَ عَنْ حُكْمِ ٱلْقِصَاصِ مَنَاصُ
فَلَمَّا جَرَحْتُ ٱلْخَدَّ مِنْكُمْ بِمُقْلَتِي * جَرَحْتَ فُؤَادِي وَ ٱلْجُرُوحُ قِصَاصُ

و این رباعی هم اوراست،

ای گشته من از غمِ فراوانِ تو پست
شد قامت من ز درد هجران تو شَست
ای شسته من از فریب و دستان تو دست
خود هیچ کسی بسیرت و سان تو هست

الف بقامت و میمش دهان و نونش زلف
بنفشه جعد و برخ لاله و زنخ نسرین
بزلفش اندر مشك و بمشکش اندر خم
بچینش اندر تاب و بتابش اندر چین
میان حلقهٔ زلفش معلّق است دلم
مثال آنکه میان فلك هوا و زمین
ز بادهٔ لب او تلخی است عهدهٔ من
روا بود که بود تلخ می به از شیرین
خرد ستد ز من او چون شه از معاند جان
دلم کشد ز من او چون شه از تف می کین

---

(۱۸) ابو طاهر الطیب بن محمّد الخسروانی،

خسروانی نوای ثنای او راه انقطاع اسم زدی و مخدّرات پردهٔ خاطر او دل مخالف و موافق ربودی، از اماثل شعرای آل سامان بوده در دولت ایشان با عیشی تن آسان، در قصیدهٔ میگوید در آخر عمر و شدّت مرض، شعر

چهار گونه کس از من بعجز بنشستند
کزان چهار بمن ذرّهٔ شفا نرسید
طبیب و زاهد و اخترشناس و افسونگر
بدارو و بدعا و بطالع و تعویذ

و در معنئ قناعت و رفض آز گفته است و بالماس بیان گوهر موعظ سفته، شعر

تا باز کردم از دل زنگار آز و طمع
زی هر دری که روی نهم در فراز نیست
جاهست و قدر و منفعه آنرا که طمع نیست
عزّست و صدر و مرتبه آن‌را که آز نیست

همّتی دارد او کـه پنداری * آسمان زیر و همّتش زبرست
او قضا گشت و دشمنانش حذر * در قضا مرگ‌را ره حـذرست
ور فلك بسپرد شگفت مدار * قـدم همّتش فلك سپرست
کوه بـا حلم او بیك نسبت * مرگ با باس او ز یك گهرست
مکرمانش بنوع مـانـد راست * نوع بـاقی و شخص بر گذرست

و هم اوراست،

اے بسا خستـه کز فلك بینم * بی سلاحی همیشـه افگـارست
وی بسا بستـه کز نوایب چرخ * بنـد پنهان و او گرفتارست
وی بسا کشتگان که گردون‌راست * نَدَوَد خون و کُشْته بسیارست

و اورا قصیدهٔ ایست در اعتقاد انقیاد و تقریر اعتقاد خود و بیان معتقد سنّت و جماعت کرده‌است و فواید بسیاررا متضمّن است، میگوید،

شعر

مر خداونـدرا بعقل شناس * کـه بتوحیـد عقل نابیناست
آفریننـده‌را نیـابـد وهم * گر بوهم اندر آوریش خطاست
وهم ما یارِ جوهر و عرض است * وین دو بر کردگار نـا زیباست
کیف گفتن خطاست ایزدرا * کیف چون باشدش که بی اکفاست
نیست مانند او مپرس که چیست * نا مکان گیررا مگو کـه کجاست

و این قصیدهٔ درازست برین چند بیت اختصار افتاد،

(١٧) ابو القاسم زیاد بن محمّد القمری الجرجانی،

قمری قمر آسمان فصاحت و عرعر بستـان کیاست بوده‌است، سخن او بغایت عالی و جلوه‌گر مفاخر شمس المعالی و در قصیدهٔ در مدح او می نویسد،

شعر

بتی کـه سجدهٔ برد پیش روی او بت چین
خیال او بود انـدر بهشت حور العین

از آن خورشید زرّین شد که بر ملکش گذر دارد
ستاره زآن همی لرزد کـه از تیغش حـذر دارد

و هم اوراست،

درم گر جود او دانستـه بودی * زکانش نامدی بیرون ز پیمان
بدین معنی پشیمانست دینـار * نه بینی زرد رویش چون پشیمان

---

(١٦) ابو بکر محمّد بن علی الخسروی السرخسی الحکیم

خسروی خسرو ممالك سخن بود نظم همکنان میان بد و نیك بقسمت‌است و نظم او سراسر حکمت، در عرصهٔ علاء امیر شمس المعالی کارها داشته و در خدمت صاحب الکفاة روز بازارها دیده و آن یگانه چنانکه در طبقات شعراء عجم مشهوراست در ورقات فضلاء عرب مذکورست او گفته‌است،

شعر

عَجِبْتُ مِنْ رَبِّي وَ رَبِّي حَكِيم * أَنْ أَحْرَمَ ٱلْعَاقِلَ فَضْلَ ٱلنَّعِيم
مَـا ظَلَمَ ٱلْبَارِي وَ لَكِنَّـهُ * أَرَادَ أَنْ يُظْهِرَ عَجْزَ ٱلْحَكِيم

و در قصیده میگوید در مدیح شمس المعالی ابو الحسن قابوس بن وشمگیر بن زیار رحمه الله تعالی، شعر

حلقهٔ زلفت همـه قصیدهٔ عینی * حلقهٔ جعدت همه قصیدهٔ دالی
چشم سیاهت باسپرغمی مانـد * زر بمیانـه همـه کرانش لآلی
نیست بخوبی ترا نظیر و کسی نیز * نیست بچیزی نظیر شمس معالی

در مدح کافی الکفاة ابو القاسم اسمعیلِ عبّاد رحمه الله میگوید قصیده

زلفین تو گوئی که شعر نغزیست * انور شـده معنیش یك بدیگر
زیر لبت انـدر مسیح پنهان * زیر مژه انـدر نکیر و منکر
کس نیست در جمالت همتـا * چون صاحب‌را در کمال هم سر

در مدیح امیر ناصر الدولة ابو الحسن محمّد بن ابراهیم بن سیمجور رحمه الله تعالی گفته است، شعر

مـهِ گردون مگر بیمار گشتست * بنالید و تنش بگرفت نقصان
سپر کردار سیمین بود و اکنون * بر آمد بر فلك چون نوك چوگان
تو گفتی خنگ صاحب تاختن کرد * فگند این نعل زرّین در بیابان

و هم اوراست،

جهان داد کافی الکفاة آنکه ملك * سپارد بتدبیر و سعیش زمـام
نه بی امن او عدل بیند جهان * نـه بی رای او ملك دارد نظام
سخارا بـدو کرد مولی عزیز * جهان‌را بـدو داد ایزد قوام

و هم اوراست،

یك موی بدزدیدم از دو زلفت * چون زلف زدی ای صنم بشانه
چونـانش بسختی همی کشیدم * چون مور که گندم کشد بخانـه
با موی بخانـه شدم پدر گفت * منصور کدامست ازین دوگانه

و صاحب عبّاد پیوسته مطالعهٔ اشعار او کردی و در آن وقت که استاد بدیع الزمان همدانی بخدمت او پیوست دوازده ساله بود و شعر تازی سخت خوب میگفت و طبعی فیّاض داشت چون بخدمت صاحب در آمد صاحب اورا گفت شعری بگوی، گفت امتحان فرمای و این سه بیتِ منطقی بخواند و گفت این‌را بتازی ترجمه کن، گفت بفرمای که بکدام قافیه، گفت طا گفت بحر تعیین کن گفت اسرع یا بدیع فِي البحر السریع، بی تامّل گفت، شعر

سَرَقْتُ مِنْ طُرَّتِـهِ شَعْرَةً * حِینَ غَدَا یَمْشُطُهَا بِٱلْمِشَاطِ
ثُمَّ تَدَلَّحْتُ بِهـا مُثْقَلاً * تَدَلُّحَ ٱلنَّمْلِ بِحَبِّ ٱلْحِنَـاطِ
قَالَ أَبِي مَنْ وَلَدِي مِنْکُمَا * كِلَاكُمَـا یَدْخُلُ سَمَّ ٱلْخِیَاطِ

هم اوراست درین معنی سحر کرده‌است،

که بر سیم سکّه چرا کرده اند * بدانستمی من همی آن زمان
درم ز آن کف او بنزع اندرست * شهادت نهندش همی در دهان

و هم اوراست

(١٤) بو عبد الله محمّد بن الحسن المعروفی البلخی،

معروفی معروف بوده‌است بساحری در شاعری و بمقتدائی در سخن سرائی، شعرش چون مشاهدهٔ دوستان در صحن بوستان یا مکاشفهٔ معشوقان پری زاده با عاشقان دل داده، در قصیدهٔ میگوید در مدیح امیر رشید عبد الملك بن نوح بن نصر رحمه الله شعر

ای آنکه مر عدورا صبری و حنظلی * وی آنکه مر ولی‌را شهدی و شکّری
آنجا که پیش بینی باید موفّقی * و آنجا که پیش دستی باید مظفّری

و هم اوراست،

دوست با قامت چون سَرْو بمن بر بگذشت
تازه گشتم چو گل و تازه شد آن مهر قدیم
و آن دو زلفین بر آن عارض او گوئی راست
بر گل خیریست از غالیه سر تا سر سیم
کشت بر کشت سیه جعد چو عین اندر عین
گشت بر تاب سیه زلف چو جیم اندر جیم
مردمان گویند کین عشق سلیم‌است آری
بزبانِ عربی مار گزیده‌است سلیم
من همی خندم بجائی که حدیث تو کنند
و اندرون دل دردی که نه الله علیم

(١٥) منصور بن علی المنطقی الرازی تعرف بمورد،

منطقی در منطق عجیب اعجوبهٔ عصر و نادرهٔ دهر خویش بوده است، صیت هنرش بعام و خاص رسیده و در حضرت صاحب کافی الکفاة رحمه الله اختصاص تمام یافته با طبعی چون آفتاب و خاطری صافی چون آب، در قصیدهٔ میگوید در مدیح صاحب جلیل ابو القاسم اسمعیل بن عبّاد بن عبّاس رحمه الله شعر

(۱۲) ابو الحسن علی بن محمّد الغزالی اللوکری،

لوکری از فحول فضلا بوده‌است و از مقبولان شعراء و شعرش‌را طعم شهد و طیب مشك و طراوت گل و لطافت نسیم قصیدهٔ میگوید در مدیح امیر رضی ابو القاسم نوح بن منصور بن نوح رحمهم الله، شعر

نگـارِ من آن کُرْد گوهر پسر * که زین است وحُسْن از قدم تا بسر
ز عنبر زره دارد او بر سمن * ز سنبل گره دارد او بر قمر
چو بر داشت جوزا کمر کـه نکر * بجست و ببست از فلاخن کمر
برون برد از چشم سودای خواب * در آورد در دل هوای سفر
بره کرد عزم آن بت خوش خرام * گره کرد بنـد سر آن خوش پسر
بتابیذ سخت و بـه پیچید سُست * بگرد کمرگـاه دستـار سر
شتابان بیامـد سوی کوهسار * بـآهستگی کرد هر سو نظر
بر آورد از آن وهم پیکر میان * یکی زرد گویای نـا جـانور
نـه بلبل ز بلبل بدستان فزون * نـه طوطی ز طوطی سخن گوی تر
چو دوشیزگان زیر پرده نهان * چو دوشیز سفتـه همـه روی و بر
بریـده سر و پـای او بی گنـه * ز مـالیـدنش شـادمـانـه پسر
ز بسّد بزرّینـه نی در دمیـد * بارسال نی داد دم‌را گـذر
برخ بر زد آن [زلف] عنبر فراش * بنی بر زد انگشت وقت سحر
همو گفت در نی کـای لوکری * غم خدمت شـاه خوردی مخور

در مدیح وزیر ابو الحسن عبید الله بن احمد العُتْبِی گوید در قصیدهٔ،

عبید الله بن احمـد وزیر شـاه سامانی
همی تـابـد شعاع داد از آن پر نور پیشانی
بصورت آدمی آمـد بمعنی نور سبحانی
خدایا چشم بد خواهم کز آن صورت بگردانی
بخارا خوشتر از لوکر خداونـدا همی دانی
و لیکن کُرْد نشکیبید از دوغ بیابـانی

بخامه بر به نبشتم بجارِ می خوردم
بجامِ نالهٔ می داغ دوست مالامال
هزار دستان آواز داد گفت چه بود
مرا ز شاخ فگندی بناله بیش منال

و درینجا میگوید،

خدایگانا فرخنده مهرگان آمد
ز باغ گشت بتحویل آفتاب احوال
کجاست آنکه پدرش آهنست و مادر سنگ
عدوی عود و عبیر و جزای کفر و ضلال
سرای پرده صحبت کشیده سیب و ترنج
بطبل رحلت بر زد گل و بنفشه دوال
بگوی تا بفروزند و بر فرازانند
بدو بسوزان دی‌را صحیفهٔ اعمال
بطبع چون جگر عاشقان طپیده و گرم
برنگ چون عَلَمِ کاویان خجسته بفال

هم اوراست در صفت اسپ،

چگونه اسپی کش ماهِ نو بزیبد نعل
فلك نه بس بودش زین کارزار از عار
دو گوش‌را بنهد چون دو برگِ وَرْد چنانك
زبان برون کند و زینهار خواهد مار
بگاه رفتن همچون چهار کوکب سعد
دو می برآید و دو می فرو شود هموار

هم اوراست،

نیکو گل دو رنگ‌را نگه‌کن * دُرّست بزیر عقیق ساده
یا عاشق و معشوق روز خلوت * رخساره برخساره بر نهاده

لشکر برفت و آن بت لشکر شکن برفت
هرگز مباد کس کـه دهـد دل بلشکری

و هم اوراست،

من اینجا دیر ماندم خوار گشتم * عزیز از ماندنِ دایم شود خوار
چو آب اندر شمر بسیار مانـد * زهومت گیرد از آرام بسیار

و هم او گفته‌است،

ز آن تلخ می گزین که گردانـد * نیروش روانِ تلخرا شیرین
وز طلعت او هوا چنان پر رنگ * کز خون تـذرو سینـهٔ شاهین

و هم او در تشبیه شراب گفته، شعر

ز آن مرکّب کـه کالبد از نور * لیکن اورا روان و جان از نار
ز آن ستاره که مغربش دهنست * مشرق اورا همیشـه بر رخسار

و هم او گفته‌است،

نگـه کن آب و یخ در آبگینه * فروزان هر سه همچون شمع روشن
گدازیده دوتـا یك تـا فسرده * بیك لون این سه گوهر بین ملوّن

و هم اوراست،

بزیر دیبهٔ سبز اندر آنك * ترنج سبَز و زرد از بار بنگر
یکی چون حقّهٔ زر از حقیقت * یکی چون بیضهٔ بینی ز عنبر

(۱۲) ابو الحسن علی محمّد الترمذی المعروف بمنجیك،

منجیك از ساحران شاعران بود شعری غریب و الفاظی خوب و معانی بکر و عبارتی بلیغ و استعارتی نادر و از ملازمان جناب احسان امراء چغانیان رحمهم الله بود و در قصیدهٔ میگوید در مدیح امیر فاضل مفضّل ابو المظفّر طاهر بن الفضل بن محمّد بن محمّد المظفّر سقی الله ثراه، شعر

مرا ز دیده گرفت آفتاب خواب زوال
کجا بر آیـد خیل ستارگان خیال

و در مدیح امیر سعید سدید بو صالح منصور نصر احمد السامانی گفت،

شعر

ملك آن یادگار آل دارا * ملك آن قطب دور آل سامان
اگر بیند بگاه کینش ابلیس * ز بیم تیغ او بپذیرد ایمان
بپای لشکرش ناهید و هرمز * به پیش لشکرش مرّیخ و کیوان

در مدیح امیر رضی ابو القاسم نوح منصور نوح نصر رضی گوید در قصیده،

شعر

چرخ گردان نهاده دارد گوش * تا ملك مر ورا چه فرماید
زحل از هیبتش نمیداند * که فلك‌را چه گونه پیماید

و هم اوراست

کاشکی اندر جهان شب نیستی * تا مرا هجران آن لب نیستی
زخم عقرب نیستی بر جان من * گر ورا زلف معقرب نیستی
ور نبودی کوکبش در زیر لب * مونسم تا روز کوکب نیستی
ور مرکّب نیستی از نیکوئی * جانم از عشقش مرکّب نیستی
ور مرا بی یار باید زیستن * زندگانی کاش یا رب نیستی

و هم اوراست

ای ابر بهمنی نه بچشم من اندری
دمر زن زمانکی و بر آسای کم گری
این روز و شب گریستن زار بهر چیست
نی چون منی غریب و غم عشق بر سری
دردا جدا بماندم و در غم ز عشق یار
من زین تونگرم که مباد این تونگری
یاری گزیدم از همه خلقان پری نژاد
ز آن شد ز پیش چشم من امروز چون پری

ندیدم از پس دین هیچ بهتر از هستی
چنان که نیست پس از کافری بتر ز نیاز

(۱۰) ابو اسحق ابرهیم بن محمّد البخاری الجویباری

جویباری پیوسته رضاجوی باری بود زرگری استاد و شاعری کامل و این غزل که از کعب الغزال شیرین‌تر است از گفتهای او شنیده آمد، شعر

بابر پنهان کرد آفتاب تابان‌را
بسبزه بنهفت آن لاله‌برگ خندان‌را
بسوی هر دو مهش برد و شاخ ریحان بود
بشاخ مور ولی پوست شاخ ریحان‌را
بتی که خسته دلان‌را ببوسه درمان است
دریغ دارد ازین درد دیده درمان‌را
بابر نیسان ما نم کنون من از غم او
سزد که صنعت خوبست ابر نیسان‌را
بیك گذر که سحرگاه بر گلستان کرد
بهشت کرد سراسر همه گلستان‌را

(۱۱) الاستاد ابو منصور محمّد بن احمد الدقیقی الطوسی،

شعر دقیقی از کار دَقّ و تار دِقّ دقیق‌تر است و اورا بسبب دقّت معانی و رقّت الفاظ دقیقی گفتندی و در خدمت امراء چغانیان بودی و ذکر ایشان ایراد کرده آمده است و قصیدهٔ میگوید در مدح امیر ابو سعید محمّد مظفّر محتاج چغانی و در اثناء آن این ابیات درج میکند، شعر

ای کرده چرخ تیغِ ترا پاسبان ملك
وی کرده جود کفِ ترا پاسبان خویش
تقدیر گوشِ امرِ تو دارد ز آسمان
دینار قصدِ کفِ تو دارد ز کان خویش

گر چراغی ز پیش ما بر داشت * باز شمعی بجای او بنهاد
ور زحل نحس خویش پیدا کرد * مشتری نیز داد خویش بداد

(۹) الشیخ ابو زراعه المعمّری الجرجانی

ابو زراعه که مزارع او نیك بود و معمری معمار دیار فطنت و معیار دینار صنعت بود، امیر خراسان اورا گفت شعر چون رودگی گوئی، او گفت حُسْنِ نظم من از آن بیش است امّا احسان و بخشش تو در می باید که شاعر مرضیٔ همکنان آنگاه گردد که نظر رضای مخدوم بوی متّصل شود، پس این سه بیت در آن معنی نظم داد، نظم

اگر بدولت با رودگی نی مانم * عجب مکن سخن از رودگی نه کم دانم
اگر بکوریٔ چشم او بیافت گیتی‌را * ز بهر گیتی من کور بود نتوانم
هزار یك زآن کو یافت از عطاء ملوك * بمن دهی سخن آید هزار چندانم

و هم اوراست،

آنجا که درم باید دینار بر اندازم
و آنجا که سخن باید چون موم کنم آهن
چون باد همی گردد با باد همی گردم
گه با قدح و بربط گه با زره و جوشن

و هم اوراست،

هر آن کسی که نباشد ز اخترش اقبال
بود همه هنر او بخلق نا مقبول
شجاعتش همه دیوانگی فصاحت حَشْو
سخا گزاف و کریمی فساد و فضل فضول

و هم اوراست،

جهان شناخته گشتم بروزگار دراز
نیاز و ناز بدیدم درین نشیب و فراز

شعر لغز

آن چیست بر آن طبق همی تابد * چون ملحم زیر شعر عنّابی
ساقش بمثل چو ساعد حورا * پایش بمثل چو پای مرغابی

و در قصیدهٔ میگوید شعر

شاه زی با سیاه چشمان شاد * که جهان نیست جز فسانه و باد
ز آمده شادمان نباید بود * وز گذشته نکرد باید یاد
من و آن جعد موی غالیه بوی * من و آن ماه روی حور نژاد
نیکبخت آن کسی که داد و بخورد * شور بخت آنکه او نخورد و نداد
باد و ابرست این جهان افسوس * باده پیش آر هرچه بادا باد

وله، شعر

زمانه پندی آزاد وار داد مرا
زمانه‌را چو نکو بنگری همه پند است
بروز نیك کسان گفت تا تو غم نخوری
بسا کسا که بروز تو آرزومند است

و له، شعر

روی بمحراب نهادن چه سود * دل بنجارا و بتان طراز
ایزد ما وسوسهٔ عاشقی * از تو پذیرد نپذیرد نماز

(۸) الشیخ ابو العبّاس الفضل بن عبّاس الرَّبِنْجَنی،

فضل رَبِنْجَنی از اماثل و اعیان و فضلاء این عهد بوده است و شعر او در غایت دقّت و نهایت رقّت و در مرثیت نصر بن احمد و تهنیت نوح بن منصور میگوید، شعر

پادشاهی گذشت خوب نژاد * پادشاهی نشست فرّخ زاد
ز آن گذشته زمانیان غمگین * زین نشسته جهانیان دل شاد
بنگر اکنون بچشم عقل و بگو * هرچه بر ما ز ایزد آمد داد

و در مرثیت ابو الحسن مرادی شاعر بخارا گفت و درین دو بیت از حکمت اثری است و از لطف طبع نشانی، شعر

مُرد مرادی نـه همانا کـه مُرْد * مرگ چنان خواجه نه کاریست خُرْد
جانِ گرامی بپـدر بـاز داد * کـالبـد تیره بمـادر سپُرْد

و هم اوراست، نظم

زلف ترا جیم که کرد آنك او * خال ترا نقطهٔ آن جیم کرد
و آن دهن تنگ تو گوئی کسی * دانککی نـار بـدو نیم کرد

نظم

بحجاب اندرون شود خورشیـد * گر تو بر داری از دو لاله حجیب
و آن زنخدان بسیب مانـد راست * اگر از مشک خال دارد سیب

و له در صفت شراب، نظم

ز آن می که گر سرشکی اندر چکد بنیل
صد سال مست باشد از بوی او نهنگ
آهو بدشت اگر بخورد قطرهٔ ازو
غرّنده شیر گردد و نندیشد از پلنگ

و له، نظم

رودگی چنگ بر گرفت و نواخت * بـاده انـداز کو سرود انداخت
و آن عقیقی می که هرکه بدیـد * از عقیق گـداختـه نشناخت
هر دو یك گوهرنـد لیك بطبع * این بیفسرد و آن دگر بگداخت
نـا بسوده دو دست رنگین کرد * نـا چشیده بتارك اندر تاخت

و له در صفت قلم، شعر

لنگِ دونده‌است گوش نی و سخن یاب
گُنْگِ فصیحست چشم نی و جهان بین
تیزیِ شمشیر دارد و رَوِشِ مـار
کالبدِ عاشقان و گونـهٔ غمگین

احمد السامانی که امیر خراسان بود اورا بقربت حضرت خود مخصوص گردانید و کارش بالا گرفت و ثروت و نعمت او بحدّ کمال رسید چنانکه گویند اورا دویست غلام بود و چهار صد شتر در زیر بُنَهٔ او میرفت و بعد از وی هیچ شاعررا این مکنت نبوده‌است و این اقبال روی نداده و چنین گویند و العُهْدة علی الرّاوی که اشعار او صد دفتر بر آمده است و قلاید قصاید او مشحون است بفراید فواید و مصداق آن سخن استاد رشیدی گفته است، نظم

گر سری یابـد بعالم کس بنیکو شاعری
رودکی‌را بر سرآن شاعران زیبد سری
شعر اورا من شمردم سیزده ره صد هزار
هم فزون آید اگر چونان که باید بشمری

و یکی از جُهّال در نظم او طعنی کرد و عرایس نفایس و طوایف لطایف اورا تزیینی نمود نظامئ عروضی این بیت در حقّ او انشا کرد شعر

ای آنکه طعن کردی در شعر رودکی
این طعن کردن تو ز جهل و ز کودکیست
کآن کس که شعر داند داند که در جهان
صاحب قران شاعری استاد رودکیست

و اگرچه شعر او از حدّ و عدّ متجاوزست امّا آنچه این مجموع آنرا احمال کند ثبت افتاد، در مدح نصر بن احمد میگوید در اثناء قصیده، شعر

حـاتم طـایی توئی انـدر سخـا * رستم دستان توئی انـدر نبرد
نی که حاتم نیست بـا جود تو راد * نی که رستم نیست در جنگ تو مرد

و در مدح وزیر ابو الطیب الطاهر مصعبی گفته است در قصیده، شعر

مرا جود او تـازه دارد همی * مگر جودش ابرست و من کشت زار
مگر یکسو افگن کـه خود همچنین * بیندیش و دیـد و خرد بر گمار

(٧) الاستاد ابو عبد الله جعفر محمّد الرودکی السمرقندی،

رودگی از نوادر فلکی بوده است و در زمرهٔ انام از عجایب ایّام، اکمه بود امّا خاطرش غیرت خورشید و مه بود، بصر نداشت امّا بصیرت داشت، مکفوفی بود اسرار لطایف بر وی مکشوف محجوبی بود از غایت لطف طبع محبوب، چشم ظاهر بسته داشت امّا چشمهٔ باطن کشاده و شهید بلخی در مدح او گفته است، نظم

بسخن مانـد شعر شعرا * رودگیرا سخنش تلوپناست
شاعرانرا خه و أَحْسَنْتَ مدیح * رودگیرا خه و أَحْسَنْتَ هجاست

و اورا سلطان شعرا گفتندی و معروفی بلخی در مدح او گفته است، بیت

از رودگی شنیدم سلطان شاعران
کاندر جهان بکس مَگِرَوْ جز بفاطی

و دقیقی هم مدیح او گفته است، نظم

کرا رودگی گفته باشد مدیح * امام فنون سخن بود ور
دقیقی مدیح آورد نزد او * چو خرما بود برده سوی هجر

و عنصری در مدح او گفته است، نظم

غزل رودگی وار نیکو بود * غزلهاء من رودگی وار نیست
اگرچه بکوشم بباریک وهم * بدین پرده اندر مرا بار نیست

و مولد او رودك سمرقند بود و از مادر نابینا آمد امّا چنان ذکی و تیز فهم بود که در هشت سالگی قرءآن تمامت حفظ کرد و قرآءت بیاموخت و شعر گفتن گرفت و معانئ دقیق می گفت چنانك خلق بران اقبال نمودند و رغبت او زیادت شد و اورا آفریدگار تعالی آوازی خوش و صوتی دلکش داده بود و بسبب آواز در مطربی افتاده بود و از ابو العبك بختیار که در آن صنعت صاحب اختیار بود بربط بیاموخت و در آن ماهر شد و آوازهٔ او باطراف و اکناف عالم برسید و امیر نصر بن

يَا مَنْ رَأَى حَرَجًا عَلَيْهِ رِعَايَتِي * لَمَّا ٱسْتَبَانَ لَهُ عَظِيمُ كِنَايَتِي
أَيْقَنْتَ أَنِّي كَاذِبٌ فِي مَدْحِكُمْ * فَلِذَاكَ لَمْ يُعْجِبْكَ حُسْنُ رِوَايَتِي
وَ يُسَلِّيَانِي أَنَّنِي لَا أَلْتَقِي * إِلَّا ٱلَّذِي يَشْكُوكَ مِثْلَ شِكَايَتِي

(٥) ابو عبد الله محمّد بن موسی الفرالاوی،

فرالاوی از شعرای معروف بوده‌است و بحسن نظم موصوف و او با شهید در یك قرن بوده‌اند و در یك مرتبه و رودگی هر دورا در یك سلك کشیده‌است و ذکر هر دو بیکجا آورده چنانکه میگوید، بیت

شاعر شهید و شهره فرالاوی * وین دیگران بجمله همه راوی

ذکر ایشان در طبقات شعرا بسیارست امّا نظم ایشان بسبب تقادم زمان چون کبریت احمر و یاقوت اصفر کم یابست، این دو بیت از شعر فرالاوی بر خاطر بود تحریر افتاد، نظم

چه شغل باشد واجب‌تر از زیارت آنك
اگرچه نیك بکوشم بواجبش نرسم
همی شفیع نیابم ازو بعذر گناه
کریم طبعیٔ او نزد او شفیع بسم

(٦) ابو شعیب صالح بن محمّد الهروی

شعر ابو شعیب لطیف و بی بدل بود و ذات او نادرهٔ عالم غیب، در حقّ ترسابچهٔ میگوید، غزل

دوزخی کیشی بهشتی روی و قد * آهو چشمی حلقه زلفی لاله خد
لب چنان کز خامهٔ نقّاش چین * بر چکد از سیم بر شنگرف مد
گر ببخشد حسن خود بر زنگیان * ترك‌را بی شك ز زنگ آید حسد
بینیٔ آن نارك ابریشمین * بسته بر تاری ز ابریشم عقد
از فرو سو گنج و از برسو بهشت * سوزنی سیمین میان هر دو حد

و له،

دانشا چون دریغم آیی از آنك * بی بهائی و لیکن از تو بهاست
بیتو از خواسته مبادم گنج * همچنین زار وار با تو رواست
با ادب‌را ادب سپاه بسست * بی ادب با هزار کس تنهاست

بنزدیك ابو عبد الله محمّد بن احمد جهانی نویسد این دو بیت و خودرا بر خاطر او یاد دهد،
نظم

گر فراموش کرد خواجه مرا * خویشتن‌را برقعه دادم یاد
کودك شیر خواره تا نگریست * مادر اورا بمهر شیر نداد

و له، نظم،

چون چلیپاء روم از آن شد باغ * کآبریزیست باغ‌را عسلی
ابر چون چشم هند بن عتبه است * برق مانند ذو الفقارِ علی

و له، نظم

ابر همی گرید چون عاشقان * باغ همی خندد معشوق وار
رعد همی نالد مانند من * چون که بنالم بسحرگاه زار

نظم

اگر غم‌را چو آتش دود بودی * جهان تاریك بودی جاودانه
درین گیتی سراسر گر بگردی * خردمندے نیابی شادمانه

نظم

دانش و خواسته است نرگس وگل * که بیکجاے نشکفند بهم
هر کرا دانش است خواسته نیست * و آنکه‌را خواسته است دانش کم

و شهیدرا شعر تازی است و بهر دو زبان نظم پرداخته است و در هر دو میدان سواری نموده و در کتاب حماسة الظّرفا که ابو محمّد عبد الکافی زوزنی تالیف کرده است این سه بیت از مُنْشَآت او آورده است،

شعر

در معنی صیانتِ عرْض خود از تعرّض ابتذال این نظم لطیف پرداخت،

نظم

خونِ خودرا گر بریزی بر زمین * به که آبِ روی ریزی در کنار
بت پرستیدن به از مردمِ پرست * پند گیر و کار بند و گوش دار

و لـه،

بژه دل ز من بدزدیـدی * ای بلب قاضی و بژگان دزد
مزد خواهی که دل ز من ببری * این شگفتی که دید دزد بمزد

فصل، در ذکر شعرای آلِ سامان،

(٤) الشیخ ابو الحسن شهید البلخی،

شهید شاعری شهد سخن شاهد کلام بود، چون خطبهٔ فصاحت خواندی همه فصحا گوش شدندی و چون عروس بلاغت‌را خطبه کردی بی دست پیمان دست بپیمان او دادي و رودگی بتقدّم او معترف بوده است و سَبَق سَبْق او تکرار کرده و در آن وقت که شهید بعالم آخرت رفت رودگی در مرثیت او این دو بیت انشا کرد،

نظم

کاروانِ شهید رفت از پیش * و آن ما رفته گیر و می اندیش
از شمارِ دو چشم یك تن کم * وز حسابِ خرد هزاران بیش

و آنچه از اشعار شهید مطبوعست و لایق این مجموع ایراد کرده آمد، در قصیده میگوید که در مدح صاحب خراسان امیر سعید ابو الحسن نصر بن اسماعیل بن نصر السامانی پرداخته است،

نظم

جهان گواست مر اورا که در جهان مَلِکست
بزرگوار و سزاوار نصرت و تـأییـد
بـداد نعمت و بس شاکرست در نعمت
بر این دو باشـد سلطان تخت‌را پاییـد

باب هشتم، در ذکر لطایف اشعار شعرائی که در عهد آل لیث و آل طاهر و آل سامان بوده اند،

(١) الحکیم حنظلة البادغیسی

آل طاهر که با کرمی ظاهر و جودی وافر بودند اگرچه فیض فضل و انعام ایشان عامّ بود فامّا ایشان‌را در پارسی و لغت دری اعتقادی نبود در آن عصر شعرا درین فنّ کمتر خوض کردند امّا در عهد میمون ایشان شاعری شَکّر سخن خاست حنظله نام از بادغیس اطف لفظ او حاکیِ آب کوثر و زلال و شعر اورا طراوت شمول و لطافت شمال و از لطایف اشعار او که انشادرا شاید و مسامع و مجامع‌را زیبد این دو بیت روایت کرده انـد، بیت

یارم سپند اگرچـه بر آتش همی فگنـد
از بهر چشم تـا نرسد مر ورا گزنـد
اورا سپند و آتش نایـد همی بکـار
با روی همچو آتش و با خال چون سپند

(٢) فیروز المشرقی،

فیروز که بر لشکر هنر فیروز بود و ضمیر او در ایراد شعر روشن چون روز اشعار او از قُبْلَهٔ دزدیده خوشترست و از نور در دیده پسندیده‌تر، او در ایّام عَمْروِ لیث بسان غیث غثّ و فساد از سخن پارسی دور کرد و از لطایف اشعار اوست که در صفت تیر خدنگ میگوید، نظم

مرغیست خدنگ ای عجب دیده * مرغی که همـه شکار او جانـا
داده پر خویش کرگسش هدیـه * تـا بچه اش‌را برد بمهمانـا

(٣) ابو سلیك الکرکانی،

ابو سلیك که ناظم سلك کلام و سالك مسالك هنر بود هم در عهد عَمْروِ لیث برون آمد و بساط سخن بسیط کرد و رایت کلام بر افراخت و

جلـد دوم از لباب الالباب محمّـد عَوْفی،

بسم الله الرحمن الرحیم * ربّ یسّر و تمّم بالخیر،

شکر و سپاس و حمد بی قیاس مر قادر حکیم و صانع قدیم‌را که لباس هستی در بر موجودات بلندی و پستی افگند و عقل فیّاض‌را وزیر قریشی شاه روح گردانید و بوسیلت آن فضیلت زمرهٔ بشررا بر سایر مخلوقات ترجیح و تفضیل نهاد، شعر

لَوْلَا ٱلْعُقُولُ لَكَانَ أَدْنَى ضَيْغَمٍ * أَدْنَى إِلَى شَرَفٍ مِنَ ٱلإِنْسَانِ

و بعد از حمد باری و سپاس جبّاری صد هزار ثنا و صلوات و درود و تحیّات نثار روضهٔ مقدّس مطهر سَرْوَر بشر و شفیع روز محشر محمّد مصطفی علیه السلام باد و بر اولاد و اتباع و انصار و اشیاع او، چون بمدد اقبال و فرّ دولت صاحب کبیر عالم عادل مویّد مظفّر منصور مجاهد عین الملك فخر الدولة و الدین رضی الاسلام و المسلمین عماد الملوك و السلاطین قامع العُدَاة و المتمرّدین قاهر الکفرة و الملحدین صاحب الرأی و الکفایة آن مبارك وزیر همایون مشیر ملك الوزرا اُلُغ قُتْلُغ اعظم خواجه جهان ابو المکارم الحسین بن الصاحب الاجلّ الکبیر شرف الملك رضی الدولة و الدین ابو بکر الاشعری مـدّ الله ظلال جلالـه یك نصف از تالیف لباب الالباب پرداخته شد و طرفی از طُرَفِ ابیات و اشعار سلاطین و ملوك و اُمرا و وزرا و کُفاة و علما و صدور آفاق در قلم آمد نصف دوم ابتدا کرده شد باشعار شعرای متقدّم و ذکر هر یك بر سبیل ایجاز و اختصار بتحریر خواهد پیوست و بعضی از اشعار ایشان تقریر خواهد افتاد و امید دارد که بعزّ قبول و نظر اقبال صاحبی کبیری موصول گردد ان شاء الله تعالی،

آرم و کار مقابله‌را باتمام برسانم ولی امید است عن قریبٍ این منظور حاصل و بانجام مقصود نائل آید و سعی این بنده در احیاء اسامئ شعراء متقدّمین فُرْس بعون الله در نظر صنادید عجم مقبول و مشکور افتد که غیر از آن مقصودی نداشته و ندارم، و السلام، و بالله التوفیق و علیه التوکّل علی کلّ حال و هو المعین المستعان ذو المجد و العزّة و الجلال،

کتاب باشد از احوال صد و شصت و نُه شاعر ایرانی که قبل از زمان شیخ سعدی بوده‌اند ایراد کرده و از اشعار ایشان نمونه‌ها آورده و جلد اوّل که ان شاء الله بعد ازین چاپ خواهد شد نظیر این جلد خواهد بود الّا آنکه منحصر به اسامیٔ سلاطین و أمراء و وزراء و علماء و غیر ایشان از اکابر رجال خواهد بود که اگرچه صنعت شاعری‌را نورزیدند گاه گاهی از برای تفریح خاطر شعر می گفتند و مضامین جلد اوّل که بر هفت باب مشتمل است در مقدّمهٔ انگلیسیٔ این جلد (صحیفه ۱۲) اجمالاً مذکور شده است چنانچه اینجا باعادهٔ آن لزومی نیست،

و این کتاب اهمیّتی دیگر دارد و آن اینست که بسیار نادر و کم یاب شده است چنانچه در همهٔ بلاد فرنگستان ظاهراً بیشتر از دو نسخهٔ خطّی نباشد که یکی از آنها در کتابخانهٔ همایون برلین محفوظست و دیگری در شهر مَنْچِسْتَر در انگلستان و بنده هر دو نسخه‌را بطریق عاریت گرفته استنساخ و مقابله نمودم، و شکّی نیست که در ایران اقلّا یك نسخهٔ از آن بهم برسد چراکه فاضل ادیب رضا قلیخان لـه‌له باشیٔ مرحوم در کتاب نفیس خود که بمجمع الفصحا مسمّی است و بر دو جلد در طهران چاپ شد در سنه ۱۲۹۵ در مواضع عدیده از آن کتاب ذکر نموده و از مضامین آن نقل کرده چنانچه در تصحیح بعضی اشعار که درین کتاب مندرجست و حلّ مشکلات آنها باعانت کتاب مشار الیه ظفر یافتم،

امّا در تقدیم جلد دویم بر جلد اوّل که خارج از قاعده و خلاف عادت می نماید عرض می کنم که این تقدیم و تأخیر دو سبب دارد اوّلاً اینکه بیشتر اسامیٔ فحول شعراء مثل رودگی و فردوسی و انوری و خاقانی و نظامی و غیرهم که صیت ایشان در آفاق دنیا منتشر است در جلد ثانی بود و لهذا آنرا بقبول اُدبا و افاضل نزدیکتر دیدم و ثانیًا اینکه قبل از آنکه کار استنساخ جلد اوّل‌را انجام بدهم یکی از نسخه‌های اصلی بدست شخصی دیگر افتاده و هنوز از برای بنده ممکن نشده آنرا دوباره بدست

الرحمن بن عَوْف می پیوندد و ازین جهت اورا عَوْفی گفته‌اند، جدّش ابو طاهر یحیی بن طاهر عَوْفی از قُضاة مرو یا ما وراء النهر بود و خودش در عنفوان شباب در بخارا تحصیل علوم کرد و بعد از تکمیل درس سفر بر حضر اختیار و باکثر شهرهای معتبر خراسان مسافرت کرد چنانچه در سنهٔ ششصد مقیم شهر نسا بود و بعد از آن در خوارزم توقّف داشت تا عازم بلاد هندوستان گردید ملازم درگاه سلطان ناصر الدین قُباچه گشت و این کتاب لباب الالباب‌را آنجا بنام وزیر عین الملك حسین اشعری نوشت، و چون اقبال سلطان مشار الیه بر گشت تا در سنهٔ ششصد و بیست و پنج بدست وزیر سلطان شمس الدین ایلتتمش یعنی نظام الملك قوام الدین محمّد بن ابی سعید الجُنَیْدی مغلوب و مقهور و در حالت فرار در رودخانهٔ غریق گردید محمّد عَوْفی که از جملهٔ اُسرا بود سلطان شمس الدین‌را بیعت کرد و داخل زمرهٔ نُدماء او گشته کتاب جوامع الحکایات‌را بنام او نوشت،

عزّت این کتاب لباب الالباب در این است که در این فنّ تقریبًا یادگار وحید است اگرچه قبل از آن چند تذکره‌های دیگر در احوال و مآثر شعرای فُرس نوشته شده از قبیل مناقب الشعراء ابو طاهر خاتونی و غیره ولی اکثر آنها دستخوش حوادث و پایمال مرور زمان گشته الّا کتاب چهار مقالهٔ نظامیٔ عروضیٔ سمرقندی که در اوائل قرن سادس نوشته شد و در سنه ۱۳۰۵ در دار الخلافهٔ طهران مطبوع گردید در آن کتاب هم اگرچه ضمنًا از گروهی از مشاهیر شعراء متقدّمین ذکری رفته است ولی مقصود اصلیٔ مؤلّف غیر از آن بوده است بخلاف این کتاب لُباب الالباب که اصل مرام مؤلّف همین بوده است که حتّی المقدور از عامّهٔ شعرای مشهور ذکری و از افکار ابکـار و منتخب اشعار ایشان بر سبیل نمونه یادگاری در صحائف کتاب خود گذارد چنانچه درین جلد دوم که نصف

(مقدّمهٔ مصحّح)

بسم اللّـه الرحمن الرحیم،

الحمد لله ربّ العالمین و الصلوة و السلام علی انبیائه و اولیائه اجمعین، امّا بعد، چنین گوید احقر عباد که در کتاب تذکرة الشعراء دولتشاه سمرقندی که دو سه سال قبل ازین بحلیهٔ طبع آورده و آنرا نوباوهٔ این کتابخانهٔ آثار اُدبای فُرْس ساختم مقاصد خودرا در انتشار بعضی از آثار موزّخین و نویسندگان ایران که فوائدش اعمّ و عوائدش اهمّ باشد بتفصیل و تطویل بیان نمودم چنانچه باعادهٔ آن احتیاج نباشد، پس آنچه در مقدّمهٔ این جلد لازم است شرح حال مصنّف کتاب و تفصیل مندرجات آن است و بس و چون بنا بر بعضی ملاحظات جلد ثانئ این کتاب‌را بر جلد اوّل تقدیم دادم بیشتر این مطالب هم در مقدّمهٔ جلد اوّل که بعد ازین چاپ خواهد شد ان شاء الله تعالی گفته خواهد آمد،

امّا مؤلّف این کتاب محمّد عَوْفی که کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات هم از تألیفات اوست یکی از افاضل اواخر قرن ششم و اوائل قرن هفتم بود و چنانچه از آنچه ضمناً درین کتاب مذکور داشته است معلوم میشود در ایران خصوصًا در خراسان بسیار سفر کرده بود و بیشتر افاضل و شعراء آن عصررا دیده، لقبش بقول صاحب نگارستان و صاحب کتاب حبیب السِیَر و محمّد قاسم بن هندوشاه صاحب تاریخ فرشته نور الدین بود و بقول صاحب مرآة الادوار جلال الدین و نسبش بقول خودش به عبد

النصف الثانی

من

کتاب

لباب الالباب

از تصنیف

محمّد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد

وحالا بتاریخ ۱۳۲۱ هجری مطابق ۱۹۰۳ میلادی

بسعی واهتمام وتصحیح

اقل عباد

ادوارد برون انگلیسی

مدرس السنهٔ شرقیه در دار الفنون کمبریج

در ممالک محروسهٔ انگلستان

بزیور طبع آراسته گردید

ویلیه

ان شاء الله النصف الاول

طبع فی مطبعة بریل فی مدینة لیدن

وهی من مدائن ممالک الفلمنک المحروسه

النصف الثانى

من

كتاب

لباب الألباب

از تصنيف

محمد عوفى

كه در اوايل قرن سابع هجرى نوشته شد

وحالا بتاريخ ۱۳۲۱ هجرى مطابق ۱۹۰۳ ميلادى

بسعى واهتمام وتصحيح

اقلّ عباد

ادوارد برون انكليسى

مدرس السنهٔ شرقيه در دار الفنون كمبريج

در ممالك محروسهٔ انكلستان

بزيور طبع آراسته گرديد

ويليه

ان شاء الله النصف الاول

طبع فى مطبعة بريل فى مدينة ليدن

وهى من مدائن ممالك الفلمنك المحروسه